

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Dansk-Vestindiske skæbner

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

2017

"Dansk-Vestindiske Skæbner"

Dansk-Vestindiske skæbner

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

2017

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Dansk-Vestindiske skæbner

Personalthistorisk Tidsskrift

2017

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie

Personalthistorisk Tidsskrift

Udgivet af Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie siden 1880.

Redigeret af Ronja Hougner Vejdegren (ansv. redaktør)

og Tommy P. Christensen (anmelderredaktør).

*-markerede artikler er fagfællebedømte.

© 2017 by forfatterne og Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie.

Udgivet med støtte fra Statens Kunstfond.

STATENS KUNSTFOND

Sats og tryk: Gullanders Bogtrykkeri

ISSN 0300-3655

Forsidebillede

Christiansted på St. Croix. Udsnit af Henrik Gottfred Beenfeldts prospekt fra ca. 1815.
(Rigsarkivet. Rentekammeret: Kort og tegninger [Rentekammersamlingen]: 337.211b)

Bagsidebillede

Portrætfoto af David Hamilton Jackson, optaget under hans ophold i Danmark.
(Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv)

Redaktionen har forsøgt at finde frem til alle rettighedsindehaverne i forbindelse med fotos og andre illustrationer. Skulle enkelte mangle, vil der ved henvendelse til redaktionen straks blive betalt for benyttelsen af billederne.

Indhold

<i>Forord</i>	7
<i>Indledning</i>	8

Temaartikler

<i>Erik Gøbel: David Hamilton Jackson – en vestindisk arbejderleder</i>	15
* <i>Jørgen Mikkelsen: Malaria og Miasmer. Sygdom og sundhed i Dansk Vestindien belyst gennem medicinalindberetninger fra 1800-tallet</i>	37
* <i>Lisbeth Aagaard Lykke og Jannie Uhre Ejstrup: ”4 af mine tykkeste børn ...” – Diakonisse Maren Cathrine Knudsens gerning i Dansk Vestindien set igennem breve, billeder og beretninger fra tiden omkring hendes ankomst i 1908</i>	65
<i>Erik Nørr: Kulturklenodie eller metalskrot. Da skibslægen på Skoleskibet Danmark tog den vestindiske kirkeklokke med til Danmark</i>	91

Øvrige artikler

<i>Ronny Andersen: Fra Schumacher til Griffenfeld. Om våbenføring og en tvivlsom adling</i>	107
<i>Harmen Snel: Konstabel Christian Hansens begivenhedsrige liv og rejser for det Nederlandske Ostindiske Kompagni</i>	127
<i>Adam Lindgreen: Det kan ikke være anderledes: dokumentationen af barn-forældreforhold</i>	153

Anmeldelser

<i>Jørgen Green: Om Pensioner & invalideforsørgelse. (Michael Dupont)</i>	187
<i>Hans Jørgen Knudtzon: Knuden's Krønike – en bog om den dansk-norske slægt Knudtzon. (Anton Blaabjerg)</i>	188
<i>Rasmus Glenthøj (red.): Mellem brødre. Dansk-norsk samliv i 600 år. (Flemming Borg Nielsen)</i>	189
<i>Ole Færch (red.): Hald Lens regnskab 1541-46, bd. 1-3. (Tommy P. Christensen)</i>	190
<i>Christian Haue: Slaget på Sct. Jørgensbjerg - Skæbner i en borgerkrig. Personalthistoriske studier. (Tommy P. Christensen)</i>	192

<i>Marie og Lennart Hultqvist: Sophie Brahe. Vetenskapen – Kärleken – Stjärnbrødern.</i> (Lisa Elsbøll)	195
<i>Kjeld Bjerrum Jensen: Anders Sørensen Vedel og hans tid.</i> (Harry Haue)	196
<i>Signe Boeskov: Herregård og herskab. Distinktioner og iscenesættelser på Nørre Vosborg og Hvedholm 1850-1920.</i> (Stella Borne Mikkelsen)	198
<i>Kaare R. Skou: Magtens forblændelse – hvordan justitsminister P. A. Alberti endte som danmarkshistoriens største svindler.</i> (Jørgen Mikkelsen)	199
<i>Helle Askgaard og Dorte Smedegaard: Vildtfuglene. En biografi om Emilie Demant og Gudmund Hatt.</i> (Peter Hertel Rasmussen)	201
<i>Mikkel Kirkebæk og John T. Lauridsen (red.): ”Et liv uden fædreland” – Søren Kams erindringer.</i> (Peter Hertel Rasmussen)	203
<i>Karin Cohr Lützen: Arvesølvet. Et familiefirmas storhed og fald.</i> (Tommy P. Christensen)	205

Orientering fra bestyrelsen

Generalforsamling 2017	210
Årsregnskab	217
Indkaldelse til generalforsamling 2018	219

Register

Register til Personalhistorisk Tidsskrift 2017	225
--	-----

Forord

Personalthistorisk Tidsskrift 2017 har i år Vestindiske skæbner som tema i anledning af 100-året for salget af De Dansk-Vestindiske Øer til USA. Hovedartiklerne i årbogen handler derfor om Vestindien; men tidsskriftet indeholder som vanligt også artikler uden for tema og en lang række anmeldelser. Også denne gang har vores redaktion med vores erfarne redaktør Ronja Vejdegren gjort et godt stykke arbejde med at redigere årbogens mange sider. En stor tak skal lyde til dette team for dets store indsats.

En stor tak skal ligeledes lyde til *Statens Kunstfond*, der velvilligt har støttet udgivelsen af *Personalthistorisk Tidsskrift* 2017 med 25.000 kr.

I årets løb er *Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie* kommet i mål med det store digitaliseringsprojekt af *Personalthistorisk Tidsskrifts* ældste årgange. Digitaliseringen er sket i samarbejde med *Det Kongelige Bibliotek* og omfatter årgangene 1880 til 1964, der nu kan benyttes på hjemmesiden www.tidsskrift.dk.

Som omtalt i bestyrelsens beretning på generalforsamlingen 25. april 2017 er det bestyrelsens ønske, at de efterfølgende årgange fra 1965 til 2000 også skal digitaliseres. Allerede nu vil vi opfordre eventuelle bidragydere til disse årgange, der ikke måtte ønske deres bidrag bragt i den digitale version af tidsskriftet, at de i så fald retter henvendelse til Samfundets bestyrelse ved formanden. Så vil vi prøve at finde en løsning i samarbejdet med *Det Kongelige Bibliotek*, der kan tilfredsstille alle parter.

Ligesom efteråret 2016 og foråret 2017 har Samfundets bestyrelse besluttet at fortsætte rækken af genealogiske og arkivalske foredrag. Interessen har været enorm, og vi venter os meget af fremtiden. Foredragene annonceres bl.a. på mail til Samfundets medlemmer og øvrige tilmeldte, samt på hjemmesiden www.genealogi.dk for dem, der måtte have lyst og mulighed for at deltage. Tilmelding er nødvendig af hensyn til foredragssalens kapacitet.

Som det vil fremgå under indkaldelsen til generalforsamlingen 2018, finder denne sted tirsdag den 24. april 2018, kl. 16.30, i Harsdorffsalen. Bestyrelsen håber at se så mange af foreningens medlemmer som muligt, og eftermiddagen vil bl.a. byde på foredrag.

På bestyrelsens vegne

Michael Dupont
Samfundets formand

I denne udgave af Personalhistorisk Tidsskrift
er det overordnede tema:

Dansk-Vestindiske skæbner

Dette tema er valgt, idet det i år er 100-året for, at den danske stat solgte øerne til USA for den nette sum af 25 millioner dollars.

100-året er blevet markeret på forskellig vis i Danmark og på øerne. Et eksempel er, at Rigsarkivet har digitaliseret 5 millioner sider fra den lokale og centrale administration for Dansk Vestindien. En indsats der både er blevet markeret i Danmark og på øerne, idet der kun findes ganske få arkivalier fra den danske tid på selve US Virgin Islands. De har hovedsageligt med ejendoms- og personregistrering 1754-1917 at gøre. De arkiver der befinder sig i Danmark, rummer historien om de næsten 250 år som Danmark var kolonimagt i Vestindien. Helt unikt er der bevaret en enorm mængde beskrivelser, protokoller, breve og illustrationer, som giver en enestående indsigt i historien – både for historikere, for det vestindiske og det danske samfund og for alle de efterkommere, hvis forfædre var slaver, bosættere eller magtelite i de dansk-vestindiske relationer.

I Personalhistorisk Tidsskrift 2017 bliver de dansk-vestindiske relationer undersøgt i forskellige perspektiver.

Dansk Vestindien var en dansk koloni i Caribien bestående af øerne Skt. Thomas, Skt. Jan og St. Croix, der blev koloniseret fra 1670'erne. Midt i 1600-tallet begyndte dansk-norske skibe at sejle til Vestindien, og i 1665-66 blev der gjort et forgæves forsøg på at kolonisere den ubeboede ø, Skt. Thomas. I 1671 dannedes et vestindisk kompagni og i 1672 gjorde man et nyt, vellykket forsøg på at kolonisere øen. Efter en vanskelig start kom produktionen af sukker efterhånden i gang, og i 1718 tog man, trods engelske protester, den noget mindre naboo, Skt. Jan, i besiddelse. I 1733 købte man det lidt fjernere beliggende St. Croix af franskmændene.

Øernes udvikling indtil 1848

De tre øer udviklede sig meget forskelligt. Jorden på den vulkanske og kuperede Skt. Thomas blev hurtigt udpint af dyrkningen af sukkerrør. I stedet klarede øen sig på grund af den fremragende naturhavn, omkring hvilken byen Charlotte Amalie voksede op. Skt. Jan blev opdyrket med tobak, bomuld og sukker, men øen var for lille til at få økonomisk betydning. Størsteparten af den danske sukkerproduktion kom derfor til at foregå på den relativt flade St. Croix, som fra begyndelsen blev systematisk udstykket i ensartede plantagegrunde. Øen rummede

desuden de to byer Christianssted på den nordøstlige kyst og Frederikssted i den vestlige ende af øen.

Efter pres fra plantageejerne overtog kronen øerne fra det Vestindisk-Guineiske Kompagni i 1755. Kronens overtagelse markerede indledningen på en storhedstid, der varede indtil de britiske besættelser i 1801 og 1807-15. I denne periode kulminerede sukkerproduktionen på St. Croix, og sukker blev en af de vigtigste handelsvarer i København. Byen Charlotte Amalie profiterede af, at den fra 1764 gradvist blev en frihavn. Udover handel med Danmark-Norge og Europa spillede også handel med de 13 nordamerikanske stater en betydelig rolle. Handelen blomstrede især, når de store europæiske handelsnationer lå i indbyrdes krig.

Befolkning

Det kan diskuteres hvor ”danske” de vestindiske besiddelser var. På Skt. Thomas var der – især i den tidlige periode – et betydeligt hollandsk befolkningselement, og på St. Croix dominerede briter blandt plantageejerne. Den største befolkningsgruppe var slaverne, som bestod af to grupper: *busalernerne*, de nytilkomne fra Afrika, og *kreolernerne*, der var født på øerne.

De fleste slavers hverdag bestod af hårdt arbejde i sukkerrørsmarkerne, mens andre gjorde tjeneste som håndværkere eller tjenestefolk. Slaverne var i praksis en del af ejerens rørlige formue og havde ingen rettigheder. Slaverne havde få muligheder for at undslippe slavetilværelsen. Det lykkedes for enkelte at købe sig til frihed og opnå status som ’frinegre’. Andre flygtede ud i vildnisset eller til nærliggende øer. En tredje mulighed var egentlige slaveoprør. I 1733 gjorde slaverne på Skt. Jan oprør og overtog kontrollen med øen. Det tog otte måneder og krævede hjælp fra en fransk styrke at nedkæmpe oprøret. I 1759 afsløredes tillige planer om et oprør på St. Croix.

Det kan være svært at sætte sig ind i de levevilkår, der gjorde sig gældende op gennem 1800-tallet. Jørgen Mikkelsens artikel giver et indblik i aspekter af det, ved at gennemgå medicinalindberetninger med henblik på at belyse sygdom og sundhed i Dansk Vestindien.

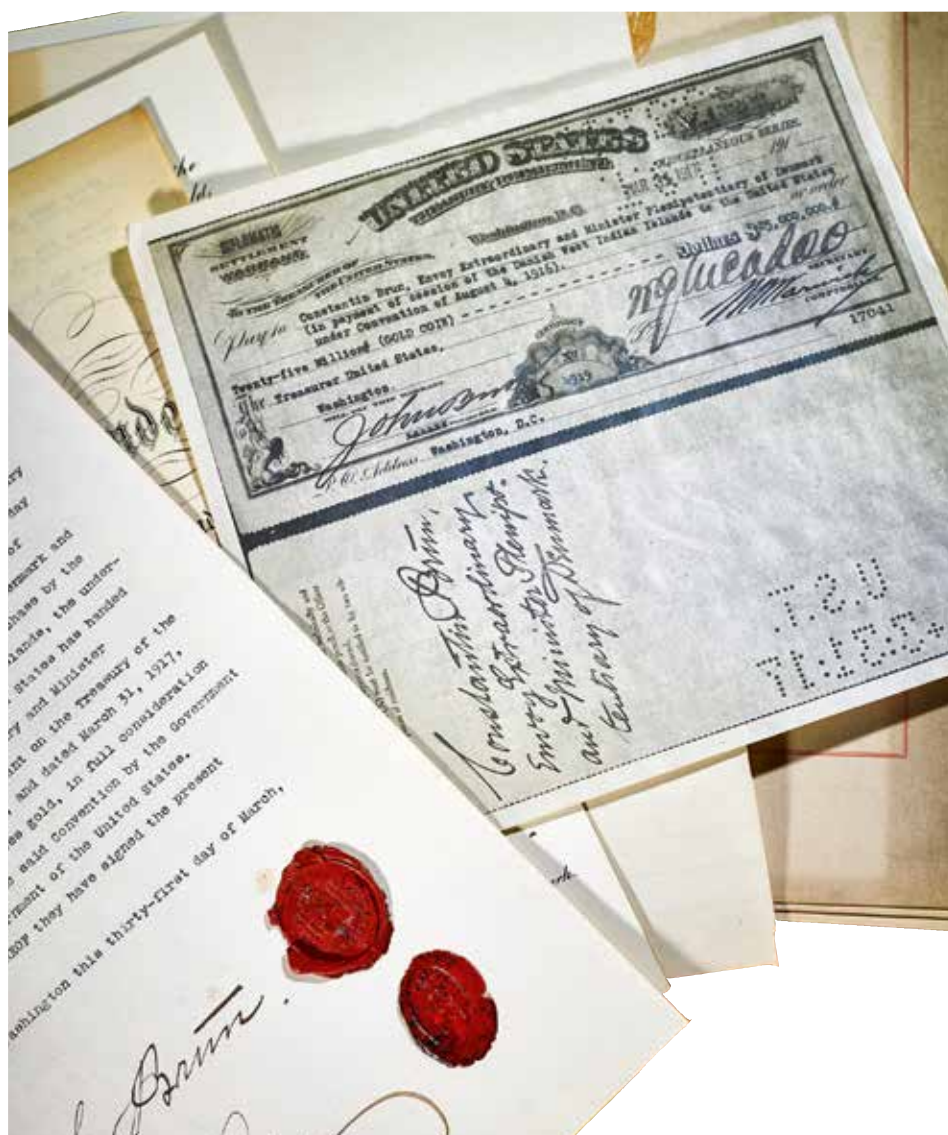
Lisbeth Aagaard Lykke og Jannie Uhre Ejstrud giver et anderledes indblik i hvordan det var at være udsendt i begyndelsen af 1900-tallet, når de beretter om diakonissen Maren Knudsens gerning set gennem breve, billeder og beretninger – både i forhold til sociale rammer og hvordan hun selv opfattede sin rolle på øen St. Croix.

Slavernes frigivelse

Det mest kendte slaveoprør kom dog i 1848. Selv om Danmark-Norge som den første stat i 1792 (men først med virkning fra 1803) forbød den transatlantiske handel med slaver, blev selve slaveriet opretholdt, også efter briternes ophævelse heraf i 1833. Presset for slavernes frigivelse voksede og i 1847 bestemtes det, at alle børn af

slaver fra 1859 skulle fødes frie. Dette hjalp ikke og i juli 1848 undlod generalguvernør Peter von Scholten (1784-1854) at bekæmpe et begyndende slaveoprør ved Frederikssted på Sankt Croix. I stedet erklærede han uden forudgående konsultation med København slaverne for frie.

Perioden efter slavernes frigivelse var på St. Croix præget af økonomisk dårlige tider og vanskeligheder med at skaffe arbejdskraft til sukkerproduktionen. Sociale og

Check på 25 mio. dollars udstedt af det amerikanske Finansministerium den 31. marts 1917 i anledning af, at de dansk-vestindiske øer blev overdraget fra Danmark til USA. (Rigsarkivet)

økonomiske frustrationer førte i 1878 til et omfattende oprør blandt landarbejderne på St. Croix. I årene omkring 1. verdenskrig begyndte en organisering af arbejderne under ledelse af David Hamilton Jackson (1884-1946), og i 1916 kom det til omfattende strejker. David Hamilton Jackson er hovedperson i Erik Gøbels artikel, hvori du kan finde ud af hvorfor det er relevant at kende til vestindernes helt, The Black Moses, når talen falder på denne periode i historien.

Salget til USA

I perioden efter 1848 blev de vestindiske øer efterhånden et dræn for den danske statskasse, og fra 1860'erne var der overvejelser om at afhænde dem. USA – der nu var øernes altdominerende handelspartner – fremstod som den oplagte køber. I 1902 var en afhændelse til USA meget tæt på, men en afstemning herom endte med stemmelighed i Landstinget, hvorfor forslaget faldt. Under 1. verdenskrig blev en afhændelse til USA igen aktuel. Med åbningen af Panama-kanalen i 1913 blev havnen i Charlotte Amalie yderligere attraktiv, og amerikanerne ønskede at forhindre, at øerne skulle komme på tyske hænder. Danmark og USA nåede til enighed om betingelserne for et salg i 1916, hvilket blandt andet indebar, at USA anerkendte Danmarks krav på Grønland. Efter en dansk folkeafstemning den 14. december 1916 blev øerne i 1917 solgt til USA for knap 100 millioner kroner (25 millioner dollar). Øerne hedder i dag US Virgin Islands.

Historierne fra Dansk Vestindien er historien om Danmark som kolonimagt – en del af Danmarkshistorien. En del af Danmarkshistorien som bestemt ikke er glemmt. I Erik Nørres artikel får vi bl.a. at vide, hvordan en kirkeklokke fra St. Croix i 1952 havnede på skoleskibet Danmark, blev fragtet over Atlanten - og i dag befinder sig på Dansk Klokkemuseum. Om end det er 100 år siden Danmark afhændede øerne til USA, er der stadig forbindelse til historien om De Dansk-Vestindiske øer – og de skæbner der fulgte med.

Som vanen tro er der også spændende artikler i denne årbog udenfor tema. Ronny Andersen undersøger, hvorvidt der rent faktisk fandt en adling sted af Peder Schumacher i 1671, som det almindeligt er antaget. Harmen Snel beskriver konstabel Christian Hansens begivenhedsrige liv og rejser for Det Nederlandske Ostindiske Kompagni. Sidst, men ikke mindst, reflekterer Adam Lindgreen over dokumentationen af barn-forældreforhold.

Hvis du herefter mangler yderligere inspiration til læsning er der mange spændende anmeldelser at runde af med.

Rigtig god læselyst.

På redaktionens vegne
Ronja Hougner Vejdegren

Temaartikler

David Hamilton Jackson – en vestindisk arbejderleder

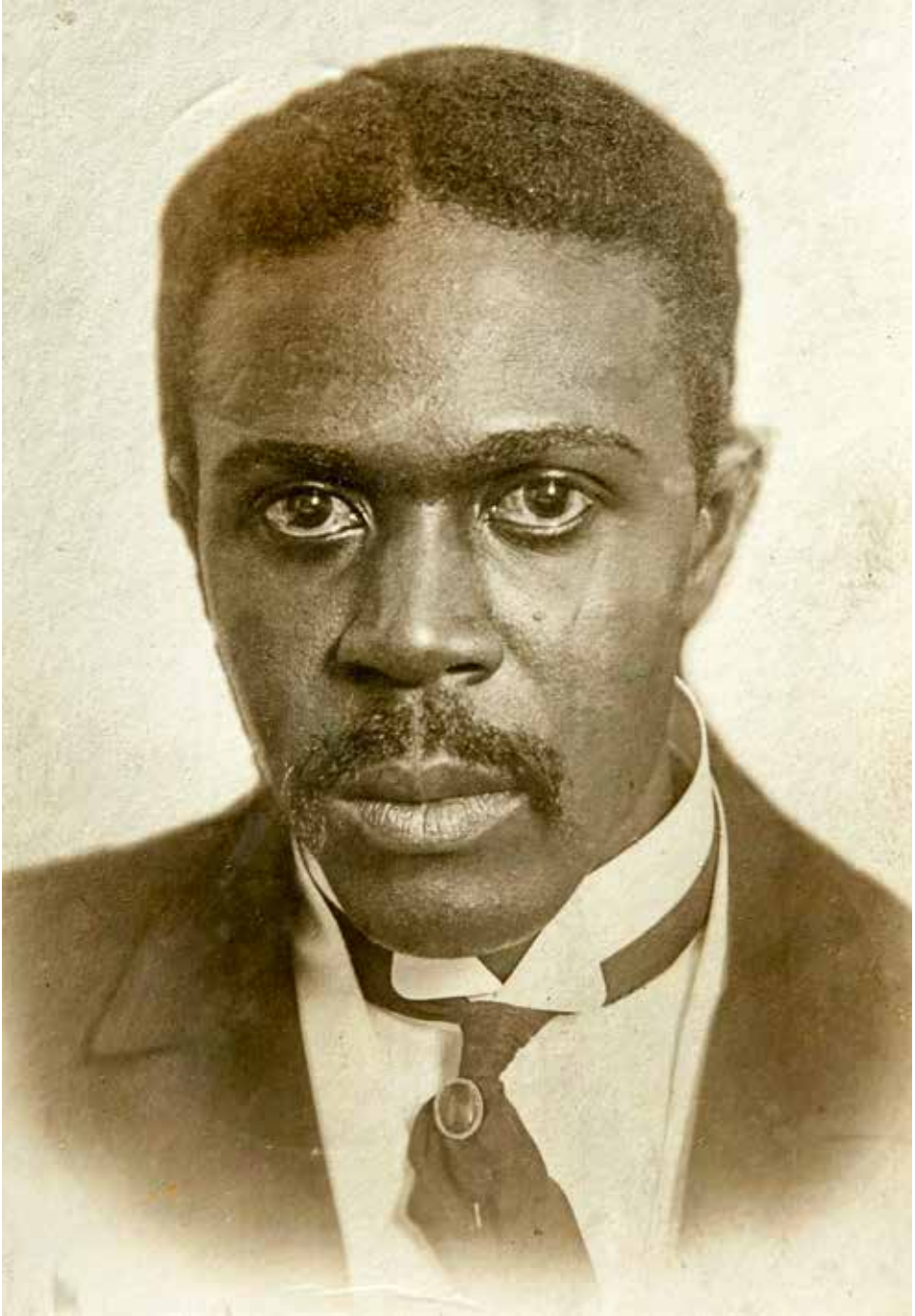
Af Erik Gøbel

David Hamilton Jackson er en helteskikkelse blandt befolkningen på United States Virgin Islands, de tidligere danske vestindiske øer. Hvert år den 1. november er David Hamilton Jackson Day, en officiel helligdag på de tre øer. I Danmark i dag er han derimod kun kendt af nogle få særligt interesserede, så lad os derfor i det følgende se nærmere på denne spændende person – lærer, agitator, arbejderleder, redaktør og politiker.¹

David Hamilton Jacksons familie

Som så mange andre af beboerne på de tre danske øer stammede David Hamilton Jacksons mødrene familie ikke oprindeligt fra St. Thomas, St. Jan eller St. Croix. Den 7. marts 1841 ankom det unge farvede ægtepar Maria og James Hamilton McIntosh med skib fra den nærliggende britiske ø Antigua til på St. Croix, hvor han var blevet ansat som lærer ved landskolerne.² Parret fik seks børn, blandt andre Eliza, der blev født den 7. oktober 1849, og som i 1884 selv blev moder til David Hamilton Jackson. Hun blev døbt i Brødremenighedens kirke Friedensfeld, hvor familien var bosat på plantagen Mount Pleasant, og hvor faderen underviste på missionsstationen. Senere blev han lærer på skolerne La Vallee og Peter's Rest. Han døde i 1898, hvorefter enken Maria ernærede sig som syerske i hovedbyen Christiansted, hvor hun boede i Nørregade 8 B med tre børn og to børnebørn.³

David Hamilton Jacksons fædrene familie havde derimod dybe rødder på St. Croix. Hans fader Wilford Jackson var født den 19. april 1845 og døbt et par måneder senere i Brødremenighedens kirke på Friedensthal i udkanten af Christiansted. Hans forældre var ganske unge, idet Peter kun var 16 år og Beata 19 år. De var begge slaver på plantagen Castle Coakley. Peter arbejdede som tømrer, og hans moralske habitus blev af hans ejer kategoriseret som "very good". Beata var markarbejder, og hendes skudsmål var "good".⁴ Ægteparret blev frie mennesker ved slaveriets ophævelse i 1848; men de blev boende på Castle Coakley, hvor Beata blev klassificeret og aflønnet som førsteklasses arbejder, medens sønnen David som tiårig blev betegnet som en tredjeklasses arbejder.⁵ I 1860'erne forlod ægteparret plantagen og flyttede i hus ved Christiansted. Wilford – David Hamilton Jacksons fader – blev som voksen først opsynsmand på Friedensthal; men i 1882 ansattes han som lærer på East Hill Country School og året efter ved den frie skole inde i Christiansted. Her underviste han til sin død i 1898.

Portrætfoto af David Hamilton Jackson, optaget under hans ophold i Danmark 1915. Han har selv foræret billedet til Peder Nørgaard, som var en ung fremadstormende socialdemokrat under Første Verdenskrig. (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).

David Hamilton Jackson som lærer

Det kan ikke undre, at David Hamilton Jackson med familien således domineret af lærere også selv blev lærer. Han var født den 28. september 1884. Og allerede som 16-årig finder vi den opvakte dreng som hjælpelærer på landskolen ved East Hill,⁶ hvor han selv var elev hos sin fader.

Efter et kortvarigt kontorjob i Frederiksted blev David Hamilton Jackson lærer ved den offentlige skole i byen. Han boede i byens Prinsens Gade 62. Da han havde været lærer her i nogle år, blev der i sommeren 1909 klaget over ham, idet han blev beskyldt for demonstrativt at have taget sig i skridtet og spurgt den tiårige elev Arabella Francis ”if she wanted some”; derudover skulle han ved andre lejligheder have talt uanstændigt til hende i klasseværelset og desuden slået hende alt for hårdt.⁷ Sagen endte dog med at blive henlagt.

Der var i det hele taget adskillige skærmydsler, hvor David Hamilton Jackson var indblandet. Året efter konstaterede skoledirektøren, at Jackson havde forsømt den obligatoriske danskundervisning af eleverne og gav ham en alvorlig irettesættelse. Også guvernementet var stærkt utilfreds med David Hamilton Jackson og ønskede ham helst fyret øjeblikkelig.⁸

Eleverne i skolen på plantagen Diamond Hill på St. Croix fotograferet i 1888. Peter von Scholten fik efter landskoleforordningen af 1839 bygget sytten sådanne skoler i Dansk Vestindien. Flere af disse elegante skolebygninger står endnu. (Det Kongelige Bibliotek).

I 1912, da David Hamilton Jackson var lærer ved skolen på Peter's Rest, klagede han til skoledirektør Olaf Rübner-Petersen over, at muldyr fra den nærliggende plantage Sion Farm havde ædt de liljer, han havde plantet på sin skoles område. Han var kommet i skænderi med forvalter Jørgensen fra Sion Farm, hvem Jackson bad om at passe sin egen forretning og ikke blande sig i hans. Dertil svarede Jørgensen: "Shut up you stupid black mouth, you good-for-nothing na-gah!" Hvortil Jackson råbte, at Jørgensen var "a fool and a good-for-nothing white pig".⁹

Efterhånden blev David Hamilton Jackson indviklet i mange trakasserier, og myndighederne blev mere og mere trætte af ham. Afskediget blev han dog først lidt senere med den begrundelse, at han var kommet med grove angreb på katolikkerne i kolonien. Ikke desto mindre karakteriserede guvernør L. C. Helweg-Larsen ham – på et langt senere tidspunkt, hvor de to virkelig var blevet uvenner – som "en intellektuel Lærer".¹⁰

David Hamilton Jackson begynder at kritisere forholdene

Forholdene for den sorte befolkning i Dansk Vestindien i slutningen af 1800-tallet var på alle måder temmelig usle. David Hamilton Jackson deltog da også allerede som helt ung i den gryende bevægelse, som krævede reformer, og var i 1902 medunderskriver på The Native Insular Convention's andragende til den danske Rigsdag om forbedringer. Fra Rigsdagens talerstol udtalte konseilspræsident og udenrigsminister J. H. Deuntzer, at "Der er for Tiden paa disse Øer meget sørgelige, man kan næsten sige uudholdelige Tilstande i økonomisk Henseende. ... Forholdene blive forværrede og Byrderne for Indbyggerne pinligere og vanskeligere at bære".¹¹ David Hamilton Jackson var også medlem af The Christiansted Mutual Improvement Society, der under ledelse af C. C. Canegata udgjorde en veritabel rugekasse for unge reformivrige mænd.

I december 1914 var den godt begavede David Hamilton Jackson nået så langt, at han forfattede artiklen "Why is not a Negro-Press established in the Danish West Indies". Den indledtes med de mådeholdne ord, at "The Press, and not the Torch, shall make us free".¹² Teksten var beregnet på publicering i danske aviser og slog til lyd for, at den vestindiske befolkning, som stadig levede under slavelignende forhold, blandt andet skulle beskyttes mod de hvides urimelige og uretfærdige behandling.

I starten blev adskillige af David Hamilton Jacksons kritiske artikler trykt i West End News, der var en engelsksproget avis, som blev udgivet i Frederiksted af danskeren A. Ovesen.¹³ Bladet var moderat kritisk mod det lokale styre. Et morsomt udslag heraf var det anonyme digt "A Bad Thing".¹⁴

Denmark has Folketing,
The Faroes have Lagting,
Iceland has Alting,
But the West Indies has nothing.

Det første af Hamilton Jacksons mange indlæg blev publiceret den 8. januar 1915, hvor Jackson angreb skoledirektør Rübner-Petersen og hans embedsførelse. I en række andre artikler kritiserede Jackson de usle forhold for patienterne på Peter's Farm Hospital ved Christiansted. Både hospitalet og Dronning Louises Børnehjem ved Frederiksted aflagde David Hamilton Jackson inspicerende besøg på. Ifølge Rübner-Petersen var han ganske vist en køn ung mand med et vindende sind; men hans opførelse var meget uforskammet og bedrøvelig.¹⁵

De danske myndigheder i kolonien havde det meget svært med den fremfærende sorte mand, som ikke lagde fingrene imellem i sine angreb på blandt andre guvernøren selv. Dette førte til flere injuriersager. Som for eksempel da David Hamilton Jackson i en avisleder kaldte guvernør Helweg-Larsen for hjerteløs og en løgner og blodtørstig tyrann.¹⁶

To andre mål for Jacksons angreb var det forhadte gendarmerikorps' chef, kaptajn N. C. M. Fuglede, og administrator H. O. Schmiegelow, som blev anklaget for ikke at overholde arbejdsreglementets bestemmelser på Plantageselskabet Dansk Vestindiens plantager.¹⁷

David Hamilton Jackson talte de vestindiske arbejderes sag på et stort møde på Grøntorvet i København, i dag kaldet Israels Plads, den 8. juni 1915. Han talte på dansk og fremførte en række velformulerede krav om stærkt nødvendige reformer i kolonien. (Det Kongelige Bibliotek).

DAVID HAMILTON JACKSON – EN VESTINDISK ARBEJDERLEDER

David Hamilton Jacksons rejse til Danmark

Efterhånden fik David Hamilton Jackson rollen som talerør for flertallet af den lokale befolkning i Dansk Vestindien, først og fremmest den store arbejderklasse på St. Croix. De velbegrundede krav om forbedringer af levestandarden blev imidlertid stort set afvist af koloniens embedsmænd, personificeret ved guvernør Helweg-Larsen. Man fik derfor den idé, at man – ligesom det tidligere var gjort – ville sende en repræsentant til København for dér at få den allerøverste statsledelse direkte i tale.

Der blev samlet penge ind, og i marts 1915 kunne Jackson skrive til finansminister Edvard Brandes (til hvis ressort Dansk Vestindien hørte), at han ville komme til København den følgende måned, og at han gerne ville have foretræde for ministeren og kongen.¹⁸ Den 15. april 1915 afrejste Jackson fra St. Croix via New York til Danmark, hvortil han ankom den 13. maj 1915.

Allerede dagen derpå blev han modtaget af Edvard Brandes, som bad ham om at nedfælde sine mange klagemål og reformforslag på papir. Den omfattende memorial af 20. maj 1915 er affattet af David Hamilton Jackson, ”representing the Negro population of the Danish West Indian Island of St. Croix”.¹⁹ I en kronik i dagbladet Politiken den 28. maj 1915 præsenterede han ønskerne i kort form. ”1) at Valgretten i Kolonialraadet maa blive udvidet ... 2) at der maa sikres os Presse- og Forsamlingsfrihed ... 3) at der maa blive indført offentlige Domstole ... 4) at der maa gives en Del af vore unge Mænd Lejlighed til at nyde en højere Undervisning i Danmark ... 5) at der maa gives den farvede Befolkning paa St. Croix Adgang til at dyrke Jord for egen Regning ... 6) at Gendarmeriet

”Mit Navn er Jackson!” David Hamilton Jackson blev venligt modtaget af den radikale Edvard Brandes i Finansministeriet i 1915. Det var dog kun småt med konkrete resultater af hans besøg i Danmark. (Statens Avissamling, Vort Land, den 31. maj 1915).

paa St. Croix helt eller delvist afløses af farvede Folk ... 7) at der maa forundes os en ny Guvernør, der er mindre bureaukratisk og mere humant tænkende end den nuværende".²⁰

Sammen med memorialen til finansminister Brandes overrakte David Hamilton Jackson også en kortfattet version, beregnet for kong Christian den Tiende.²¹ Den 7. juni 1915 gav kongen offentlig audiens, og kabinetssekretær C. P. M. Hansen noterede i sin dagbog, at "ved Audiensen var Negeren Jackson mødt".²² Hvad majestæten og arbejderlederen har sagt til hinanden bag audiensgemakkets lukkede dør, véd vi ikke. Dog mente avisen på St. Croix at vide, at kongen havde budt Jackson velkommen til Danmark, og at han havde forhørt sig om situationen i Dansk Vestindien, "and that he took a great interest in the welfare of the Islands".²³ Derimod er det helt usandsynligt, selvom det senere stod at læse i samme avis, at Jacksons audiens varede så længe som en halv time, og at kongen til slut skulle have trykket hans hånd, draget sin sabel og i stram retstilling hilst "the Prince of Etiopia".²⁴

Den danske presse – navnlig hovedstadsaviserne Politiken og Social-Demokraten – omtalte i de fleste tilfælde David Hamilton Jackson nysgerrigt og ret positivt, idet der næsten overalt var forståelse for behovet for reformer i den længe forsømte koloni. Jackson, der talte dansk, blev af redaktør Henrik Cavling fra Politiken beskrevet som "en elegant, korrekt paaklædt, farvet Herre".²⁵ Pressen dækkede blandt andet de offentlige møder, hvor Jackson var taler. Det første af dem var den 2. juni 1915 på Langelands Plads på Frederiksberg, hvor han talte om "De sociale Opgaver i Dansk Vestindien". Arrangør var Socialdemokratiet, som annoncerede, at "det er første Gang, at en Neger er optraadt som Taler ved et Friluftsmøde her i Landet. Der vil derfor sikkert blive en mægtig Tilstrømning". Der kom da også, ifølge Social-Demokraten, et par tusinde mennesker og hørte det temperamentsfuldt fremførte foredrag. Jackson sagde blandt andet, at hvis Danmark ikke ville afhjælpe problemerne i kolonien, skulle man hellere sende en ladning dynamit derud, så det hele kunne ryge i luften.²⁶ David Hamilton Jackson talte ved endnu en håndfuld velbesøgte arrangementer i provinsen og i hovedstaden, blandt andet på Grønttorvet (nu Israels Plads) den 8. juni 1915, hvor Socialdemokratiet atter var arrangør.

De pæne og forstående ord til David Hamilton Jackson var mange, men de konkrete resultater af besøget i Danmark få. Finansminister Brandes ville ikke forhandle direkte med Jackson, men overlod sagerne til guvernør Helweg-Larsen. Jacksons støtter i Danmark var navnlig det socialdemokratiske folketingsmedlem Hans Nielsen, lærer Theodor Adler Lund, som skrev flittigt i aviser og tidskrifter, samt Ingeborg Hiort-Lorentzen, der både udførte et stort lobbyarbejde og støttede sagen økonomisk.²⁷ Dog fremlagde regeringen i oktober 1915 fire vestindiske lovforslag: om oprettelse af husmandsbrug, om bekæmpelse af børnedødelighed, om rombodhold og om embeder i Dansk Vestindien. Lovforslagene lå i forlængelse af nogle af Jacksons krav, men var reelt udarbejdet inden hans besøg. For hans eget vedkommende var der dog nu opnået et konkret tilsagn

om, at han skulle have den ønskede bevilling til at trykke og publicere en avis i Dansk Vestindien.²⁸

David Hamilton Jackson forlod København den 22. juli 1915 og sejlede til New York, hvor han opholdt sig nogle uger for at indsamle penge blandt de mange udvandrede vestindere der i byen. Han ankom til St. Croix om bord på den britiske damper "Korona" den 12. september 1915 til en sand heltemodtagelse.

I St. Croix Bulletin beskrev Ralph de Chabert modtagelsen.²⁹ Damperen lagde til ved Frederiksted på øens vestende om morgenen, hvor Jackson steg i land og blev hyldet af den lille bys befolkning. Klokkerne 14:30 kørte han ud af byen i en bil prydet med røde faner og blev tiljublet af landarbejderfamilierne, der havde taget opstilling langs landevejen mod hovedbyen Christiansted. "Ved ankomsten til Christiansted fik man for første gang en anelse om, at der ville blive tale om en kongelig modtagelse, for husene var dekoreret med flag, blomster og buer af palmeblade. Mange huse i byen flagede også med Dannebrog. Det må have været en stor overraskelse for reformatoren [Jackson] at se den masse mennesker, der var ved indkørslen til byen med utallige flag, og de to orkestre, som tog imod ham. Da

Ved sin hjemkomst fra Danmark til St. Croix i september 1915 blev David Hamilton Jackson fejret som en helt. Der var mange taler, stort folkeoptog og masser af musik. Robert Storm Petersens tegning repræsenterer den udbredte danske opfattelse af vestinderne som primitive mennesker. (*Svikmøllen*, 1915).

de fik øje på bilen, genlød luften af begejstringsråb. De vinkede med store og små flag, gamle og nye flag. Landarbejderne blandede sig med byboerne og nogle få fra Frederiksted, og dette mægtige optog vandrede afsted under anførsel af to beredne mænd med flag. Dernæst kom Industrial Band, som spillede marchen Den tapre Landsoldat. The Native Band befandt sig længere tilbage i processionen, hvor de muntert spillede *Rocked in the Cradle of the Deep*, og så var der endda endnu et band i den store menneskemængde. Også forskellige vogne var at finde i optoget. Mængden fik sig en overraskelse, når den passerede visse huse, hvorfra kvinder overøste hans bil med blomsterbuketter og andre tegn på deres gunst". Beskrivelsen i avisen fortsætter: "Optoget standsede på havnepladsen, The Native Band steg op på posthusets trappe og spillede *Loyalty March*, som er et stykke, der er komponeret af bandmasteren og dedikeret til Mr. Hamilton Jackson. Fra denne ophøjede plads talte folkets repræsentant [Jackson] og takkede dem for både moralsk og finansiel støtte, og til slut foreslog han et nifaldigt leve for kong Christian, hvilket blev efterkommet med hjertelig entusiasme af mængden. Nationalsangen blev spillet, og for første gang i denne øs historie blottede alle mand hovederne i respekt. Dette må siges at vise et sindelagsskift og en almindelig loyalitetsfølelse over for vort højtelskede fædreland".

The Herald

I begyndelsen af oktober 1915 modtog David Hamilton Jackson fra guvernementet den lovede bevilling som bogtrykker og avisudgiver, og med den i hænde handlede han hurtigt og effektivt. For de indsamlede penge indkøbte han en brugt trykpresse i Amerika. På grund af en afbetalingsordning var den imidlertid kun delvis betalt ved ankomsten til St. Croix, så han kunne ikke få den i land, før ekstra penge var skaffet ekspres fra de danske støtter.³⁰ Derefter sikrede Jacksons gode evner som organisator og agitator, at et prøvenummer af den nye avis *The Herald* kunne udkomme allerede den 29. oktober 1915, og det første ordinære nummer af avisen var på gaden den 1. november 1915. Den proklamerede, at den skulle være "a paper for the people", og at "the people shall rule and not be ruled by a few selected bosses".³¹

Avisen var finansieret som et aktieselskab, indstiftet i New York i august samme år, hvor hovedparten af den nødvendige kapital var rejst blandt folk, der var udvandret dertil fra Dansk Vestindien. Hertil kom økonomiske tilskud fra Danmark, blandt andet fra Socialdemokratiet. Jackson stod som udgiver og redaktør, og avisens kontor lå i Kongens Gade 1 B i Christiansted. Sekretær var Andrew E. Elskoe, og Charles C. Anthony var kasserer, begge var bosat i New York. Avisens agent i Christiansted var Charles Christopher Reubel, medens butiksindehaver Theobald Brow var agent i Frederiksted, og orkesterleder Alton A. Adams var det på St. Thomas.

David Hamilton Jacksons nærmeste daglige medarbejdere var Ralph Bough og medredaktør Ralph de Chabert. Denne havde en halv snes års erfaring fra arbejde på

David Hamilton Jackson grundlagde avisen *The Herald* sidst på året 1915. Den blev et vigtigt organ for hans og hans ligesindedes agitation over for de vestindiske arbejdere og utilfredse intellektuelle racefæller i byerne. Avisen udkom næsten dagligt med to-fire sider. (Rigsarkivet).

St. Croix Avis og skrev nu mange af artiklerne i *The Herald* (og grundlagde senere sin egen avis *The St. Croix Tribune*).³²

Avisens overordnede mål var gennem oplysning at skabe mulighed for bedre levevilkår for den sorte befolkning både socialt, økonomisk og politisk.³³ *The Herald* opmuntrede de sorte til at blive selvbevidste og opfatte sig selv som ligemænd med hvem som helst, uanset vedkommendes farve eller sociale position. De skulle være stolte af at være sorte.³⁴

Konkret bestod avisen af en hel del stof, som var sakset fra amerikanske blade. Mange af disse artikler var af alment oplysende karakter, blandt andet vedrørende sundhed og husholdning, men navnlig om arbejderbevægelsen og den sorte borgerrettighedsbevægelse i USA. Desuden bragte avisen regelmæssigt lister over anbefalelsesværdig litteratur om disse emner. Hertil kom naturligvis egenproduceret materiale med kritik af forholdene i Dansk Vestindien, især på St. Croix, og med kravene om gennemgribende reformer.

The Herald's målgruppe var både de mange sorte arbejdere fra underklassen og kritiske sorte fra middelklassen. Avisen agiterede politisk, og hovedfjenden var ubetinget de hvide lokale embedsmænd, anført af hadeobjektet, guvernør Helweg-Larsen. "This good gentleman seems, in his advancing years, to be thirsty for the Negro's blood ... Does he know that the Black people hate him, as he hates them?"³⁵ Plantageejere og andre arbejdsgivere gik dog heller ikke ram forbi.

Politisk stod The Herald Socialdemokratiet og Radikale Venstre nær, idet avisen dels hylkede socialismen og dels de georgeistiske idéer om jordskat og husmandsbrug – "Land can have no owner".³⁶ Bladets motto, som var at læse øverst på forsiden af hvert nummer, var da også: "Liberty – Equality – Fraternity". Avisen vedblev med at udkomme indtil 1925.³⁷

The St. Croix Labor Union

Allerede i 1912 havde der været tilløb til organisering af den sorte arbejderbefolkning på St. Croix. Men med udbrudet af Første Verdenskrig i sommeren 1914 og de voldsomt stigende fødevarerpriser faldt købekraften af de i forvejen lave arbejds lønninger. Dermed var vejen for alvor banet for David Hamilton Jacksons agitation.³⁸

Samtidig med at The Herald begyndte at udkomme, blev The St. Croix Labor Union dannet i november 1915. Også i dette tilfælde var David Hamilton Jackson den drivende kraft. Hensigten med arbejderforeningen var først og fremmest at mobilisere og samle øens mange landarbejdere for at få hævet lønnen og bedret arbejdsforholdene. Organisationsgraden blandt arbejderne kender vi ikke; men den var imponerende høj, idet man regnede med, at mindst to trediedele af øens cirka 6000 arbejdere var mere eller mindre aktivt deltagende og betalende medlemmer.³⁹

Jackson var selvskreven som præsident for Labor Union, medens dens første sekretær blev Andrew E. Elskoe. Andre vigtige ledere var Theobald Brow, Charles Reubel og Ralph de Chabert. Alle disse energiske mænd var både involveret i arbejderforeningen og avisen The Herald.

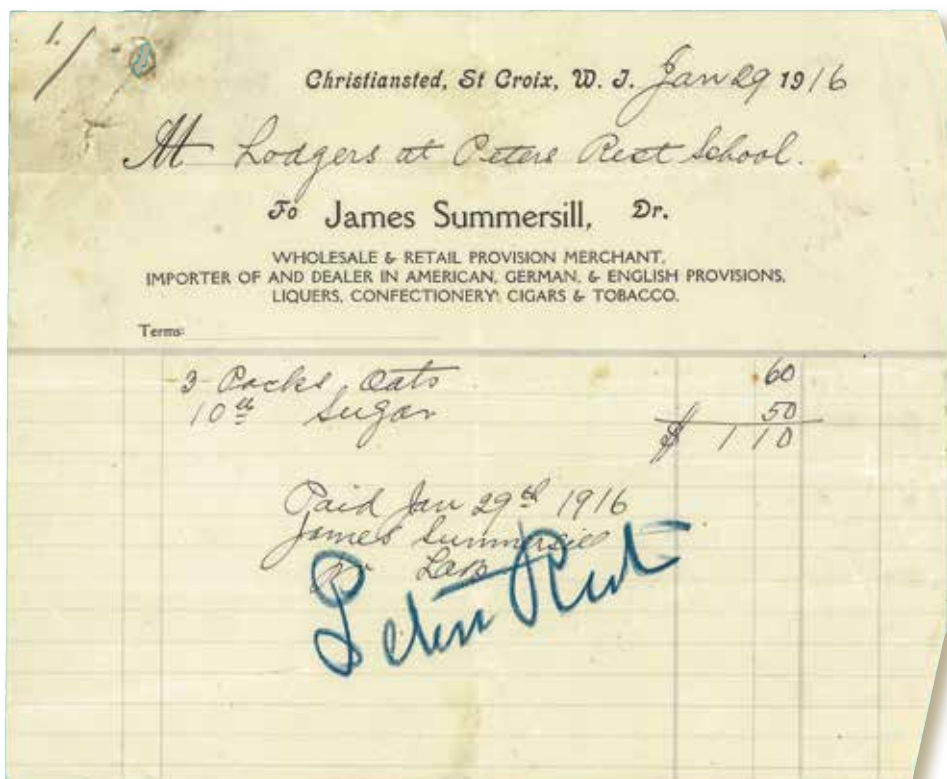
Inspirationen til dannelsen af arbejderforeningen på St. Croix var naturligvis først og fremmest de slette lokale levevilkår. Men også idéer fra den nordamerikanske bevægelse af sorte under ledelse af blandt andre Booker T. Washington var en central inspiration. Og endelig var der et forbillede at finde i den efterhånden ganske stærke danske arbejderbevægelse og Socialdemokratiet, som ydede moralsk, politisk og ikke mindst økonomisk støtte.

Arbejderforeningen havde, som vi skal se om lidt, stor succes med strejker i 1916 og med forskellige andre tiltag kort derefter. Men det store potentiale for indflydelse og reformer af samfundet blev ikke indfriet, da interne uoverensstemmelser og personstridigheder lammede foreningen fra 1921. David Hamilton Jackson var trådt tilbage som præsident ved udgangen af 1916 for at studere jura. Efter sin tilbagekomst til St. Croix blev han på ny præsident for arbejderforeningen, men formåede ikke at samle tropperne igen.

Strejkerne

Efter sin hjemkomst fra Danmark genoptog David Hamilton Jackson straks sin agitation i efteråret 1915 blandt arbejderklassen på St. Croix, nu endda med forøget intensitet. Hans glimrende oratoriske evner fik efterhånden rigtig mange sorte landarbejdere til at bakke begejstret op om ham, når de havde været til et af de mange store folkemøder, Jackson og arbejderforeningen afholdt under åben himmel. Hertil kom den skriftlige agitation i The Herald.

De lokale myndigheder var på deres side temmelig bange for, at situationen kunne udvikle sig til konfrontation og måske endda veritabelt oprør. Guvernementet udvirkede derfor, at krydseren "Valkyrien" den 10. november 1915 blev sendt afsted fra Danmark med en besætning på 230 mand og med kommandør Henri Konow som skibschef.⁴⁰ Konow var absolut ikke ukritisk i sit syn på guvernementet og dets ageren, og han var decideret fjendtligt indstillet over for Hamilton Jackson. Han karakteriserede ham som følger: "Hvad nu Jacksons ydre angår, da så han, af en neger

Regning fra 29. januar 1916 fra James Summersills købmandshandel i Christiansted på havregryn og sukker, leveret til de indlogerede kvinder og børn i skolebygningen på plantagen Peter's Rest. Denne og adskillige andre regninger blev betalt af midler, som skoledirektør Olaf Rübner-Petersen indsamlede. (Rigsarkivet).

at være, egentlig nærmest godt ud, han var middelhøj af vækst, og de for hans race karakteristiske, men lidet flatterende, kendetegn var ikke særlig fremtrædende, men der var noget flakkende og upålideligt i hans blik. Over hans optræden var der noget teatralisk, og han forstod ypperligt at tilpasse den efter forholdene. Over for "sit folk", som han yndede at kalde negrene, optrådte han, efter som omstændighederne krævede det, som profet, tribun eller diktator, medens han over for de hvide, efter som han turde eller ikke, optrådte arrogant eller insinuant".⁴¹ Karakteristikken er typisk for datidens hvides syn på de sorte.

Straks da sukkerrørshøsten skulle begynde den 21. januar 1916, nedlagde de første arbejdere arbejdet. To dage senere opfordrede Jackson en tilhørerskare på et par tusinde mennesker til at nedlægge arbejdet allerede næste dag, og han lovede dem økonomisk og anden hjælp fra "the 10 million Negroes in America".⁴² Den 24. januar 1916 var strejken på øens plantager total.⁴³ Plantageejerne havde fuldstændig undervurderet Jackson og hans bevægelse og undladt at slutte sig sammen, andet end i den løst organiserede forening The Agricultural Society of St. Croix. Allerede den 25. januar 1916 afviste planterne kravene om højere løn og bedre arbejdsforhold, og de begyndte at smide de sorte familier – inklusive børn, gamle, syge og ikke-strej-kende – ud af deres huse og hytter på plantagerne, da fri bolig var en del af lønnen.⁴⁴

Generalstrejken fortsatte, og igen viste David Hamilton Jackson sit organisati-onstalent og sin handlekraft. Det lykkedes ham at få indlogeret tilsammen 4600 mennesker i Christiansted og Frederiksted, enten i private hjem eller store telte. Et mindre antal mødre med småbørn fandt deres midlertidige husly i landskolerne, som skoledirektør Rübner-Petersen lod åbne for dem.⁴⁵ Han sørgede også for at indsamle penge, så de kunne få mad og køkkenredskaber. Både i byerne og skolerne levede de fordrevne under kummerlige forhold. I den lille skolebygning på Peter's Rest – hvor Jacksons egen morfader havde været lærer – boede 12 voksne kvinder med deres 17 børn på kun lidt over 200 kvadratmeter, der slet ikke egnede sig til beboelse. Plan-tageejernes temmelig brutale fremfærd vakte megen kritik – og skabte en hel del sympati for de sorte arbejderfamilier og deres sag.

Med sukkerhøsten stående på markerne tabte plantageejerne kostbar tid. Efter flere forgæves forhandlinger fik parterne, med Rübner-Petersen som aktiv mellemmand, forhandlet sig frem til et forlig den 26. februar 1916.⁴⁶ Heri enedes man blandt andet om, at der skulle være arbejdsfred indtil 1. november 1916, og at timelønnen skulle forhøjes med cirka 40 procent for det hårdeste arbejde med at afkappe de modne sukkerrør, samtidig øgedes lønnen med 20 procent for almindeligt plantagearbejde og 16-17 procent for daglejere. Arbejdstiden skulle vedblive med at være 9 timer om dagen.⁴⁷ Således blev dagslønnen for en førsteklasses arbejder i ugens fire første dage 30 cent, men såfremt man også arbejdede den femte og sjette dag, blev lønnen 35 cent om dagen, desuden skulle overarbejde betales med 4 cent i timen.

Novemberforliget var en stor sejr for arbejderforeningen med David Hamilton Jackson i spidsen. Og det er sandsynligvis på den tid, hans tilhængere bærede ham

KLODS-HANS

N° 3

FREDAG D. 20 OKTOBER 1916

Medlemspris 1/2 Krone

18. AARGANG

Tegning af Alfred Schmidt

CARLSBERG
BRYGGERIERNE
Nordens største Bryggeri

Carlsberg
Pilsner

CARLSBERGS
OVERSKUD
tilfalder Nationen

Westminster

Tobacco
Co. Ltd
London

Føres paa alle 1ste Klasse
KAFETERE RESTAURANTER

Vestindisk Kommission

I den vestindiske Kommission er det mest væsentl. der har været heftige kommentarer mellem Schovelin og Borgbjerg og Slengerik. (Ligningsen)

I en temmelig varm Debat om Vestindien, med Blækket omgaaes de Herrer Ietsindigen, det vil fryde Øernes Delegerede at se en Forsamling af har' kolorerede.

Der var stor uenighed i Rigsdagens vestindiske kommission om øsalget. Den konservative salgsmødestand Julius Schovelin svinger blækhuset mod socialdemokraten F. J. Borgbjerg, der ville sælge øerne. Venstremanden Carl Slengerik i forgrunden forlader valpladsen. Kommissionen interesserede sig indgående for David Hamilton Jacksons rolle i urolighederne i Vestindien. (Tegning af Alfred Schmidt i *Klods-Hans*, den 20. oktober 1916).

med tilnavnet The Black Moses – da han ligesom den bibelske Moses førte sit folk gennem mange strabadser hen imod det forjættede land. Derimod tabte guvernør Helweg-Larsen megen indflydelse og respekt, da det hele var gået uden om ham. Det var han til dels selv skyld i, eftersom han nægtede at tale direkte med Jackson, så længe denne ikke ville tilbagetrække sine beskyldninger mod guvernørens person og embedsførelse. Selv flere kolonialrådsmedlemmer var stærkt kritiske over for den stive og rethaveriske Helweg-Larsen.⁴⁸ Følgelig tabte han også støtte fra regeringen i København, der med nogen ret anså ham for dårligt egnet til at bestride det høje embede, også fordi han og Jackson anlagde flere injuriersager mod hinanden. Finansminister Brandes kaldte blandt meget andet guvernøren ”panikagtig” og sagde, at han led af en ”rørende Barnlighed”.⁴⁹ Heller ikke ministerkollegaen Ove Rode var tilfreds med Helweg-Larsen. I sin dagbog noterede han lettere perfidt om guvernøren: ”Hans personlighed er utvivlsomt under eventuelle vanskeligheder egnet til at være hverken her eller paa øerne, men undervejs”.⁵⁰ Det endte med, at Helweg-Larsen fratrådte embedet i oktober 1916 og rejste til Danmark, og Konow blev guvernør i stedet.

Også på St. Thomas kom det i november 1916 til succesrig strejke blandt kulbærere og andre arbejdere på den vigtige havn. Men hér var det George A. Moorehead, som stod i spidsen for de strejkende.⁵¹

Øsalget og tiden efter 1917

Efter udbrudet af Første Verdenskrig i sommeren 1914 var det amerikanerne magtpåliggende at overtage først og fremmest den glimrende havn på St. Thomas, og den 4. august 1916 havde Danmark og USA forhandlet en salgskonvention på plads. Man var enedes om en salgssum på 25 millioner dollars.

Endnu i Hamilton Jacksons to memorialer af 20. maj 1915 havde han forsikret om, at den vestindiske befolkning ikke ønskede at komme ind under nogen anden magt end Danmark. Og under opholdet i New York på udrejsen til København havde sammenkomsten med de udvandrede vestindere haft et stærkt patriotisk præg, idet Jackson havde holdt en hyldesttale rettet til kong Christian den Tiende, og forsamlingen havde stående afsunget den danske nationalsang.⁵²

Men efterhånden som tiden gik, uden at der blev gennemført nævneværdige reformer, tabte Jackson og med ham mange andre tålmodigheden og begyndte i stedet at vende blikket imod USA. Man forestillede sig nemlig, at forholdene under det store stærke Amerika uundgåeligt ville blive bedre end under det lille svage Danmark. Dog var Jackson og hans medkæmper Cornelius Crowe betænkelige ved den udprægede racisme i det amerikanske samfund.⁵³

Da salgskonventionens indhold blev offentligt kendt, skrev Jackson en leder i The Herald den 12. august 1916. Heri truede han blandt andet med at henvende sig til den amerikanske regering for at få den til at presse den danske regering til straks at

gennemføre reformer, inden kolonien blev overdraget til USA, og han bebudede et oprør, såfremt salget ikke blev gennemført.⁵⁴ At få reformer ført ud i livet inden den 31. marts året efter var naturligvis helt urealistisk, så de lokale myndigheder var betænkelige ved situationen. Ikke mindst da man regnede med, at Jackson kontrollerede 4000 tilhængere, som han opildnede ved en række stormøder på St. Croix. Her agiterede han voldsomt for øsalget.

Lørdag den 15. august 1916 havde han – på opfordring fra Politiken – foranstaltet en privat afstemning om øsalget på to store møder. Resultatet var helt klart: I Christiansted var der 2429 stemmer for og 1 imod salget af øerne, i Frederiksted faldt der 2298 stemmer for og 1 imod salget. Notarius publicus optalte stemmerne.⁵⁵ Det er bemærkelsesværdigt, at selv om David Hamilton Jackson af den danske regering kun havde krævet stemmeretten udvidet for mænd, men overhovedet ikke nævnt kvinderne, deltog disse i de to afstemninger. Guvernementet måtte erkende, at talene gav et dækkende billede af folkestemningen på St. Croix og sandsynligvis også af situationen på St. Thomas.⁵⁶

Den voldsomme arbejdsindsats og det kraftige psykiske pres på Jackson endte med at give ham så kraftig stress, at han måtte rejse bort til staterne i et par uger i september 1916 for at komme sig.⁵⁷ Dette var hans avis' forklaring; men det har sikkert også været vigtigt for ham at forsvinde nogen tid for ikke at blive anklaget for landsforræderi på grund af sin trussel om at henvende sig til den amerikanske regering. Midt i alle hans aktiviteter havde Jackson dog fundet tid til at gifte sig med Theolinda Joseph fra St. Croix. Det skete den 14. juni 1916.

Samme måned fremkom det stærkt glorificerende digt ”The Moses of St. Croix” af Maria Richards i *The Herald*, hvor hun offentliggjorde flere digte til Jacksons pris. Dette var ”respectfully dedicated to Mr. D. Hamilton Jackson, Leader of the D. W. I. People”.⁵⁸

The English boast of their Wellington,
The French of their Bonaparte,
The Yankees honor their Washington,
Who is dear to every heart.

We boast of a Friend and a Leader,
A Moses sent from somewhere,
To lead an unfortunate people,
Out of bondage and despair.

Who'll dare deny this immortal truth,
That he is led by God's own hand,
Who'll dare deny this established fact,
That he's Hero of the Land.

You who call yourselves his enemies,
 Have you seen all he has done?
 Have you counted all his victories,
 And all the triumphs won?

His courage, zeal, and his bravery,
 His great fearlessness of Death,
 His daring and courageous deeds,
 All these we cannot forget.

We are proud of our great Leader,
 And we pray that God in His love,
 May shower His gifts and His blessings,
 Down upon him from above.

I Danmark var der stor uenighed om øsalget bade på Rigsdagen og i befolkningen. En hurtigt arbejdende kommission kulegravede sagen og David Hamilton Jacksons rolle deri. På grund af tidsnød måtte man dog afstå fra at afhøre andre vestindiske vidner end de fem kolonialrådsmedlemmer, som allerede var i København. Dog sendte arbejderforeningen fra St. Croix et telegram til kommissionen, hvori man præciserede, at ”hvis disse Reformere ikke er mulige i Øjeblikket, da vil en hurtig Afstaaelse være den eneste Udvej. For at faa Arbejdet til at skride frem, maa det holdes i Gang stadigt og sikkert med Jackson i Spidsen af Hensyn til den Anseelse, han har vundet som Fører. Han har alle Arbejdernes fulde Tillid. Disse er Salgsvenner”.⁵⁹

Et flertal af kommissionens medlemmer endte den 2. december 1916 med at anbefale et salg af øerne. Den 14. december 1916 afholdtes den første folkeafstemning nogensinde herhjemme – øernes indbyggere deltog ikke. Resultatet blev, at 64 procent stemte for og 36 procent imod øsalget. Dermed var det afgjort, at Dansk Vestindien skulle sælges til USA.

Efter øernes afhændelse trådte Jackson tilbage fra posten som præsident for St. Croix Labor Union, hvor der som nævnt efterhånden opstod indre bryderier.⁶⁰ Som ung havde han taget korrespondancekurser i jura, og i årene 1919-1921 forlod han St. Croix for at studere jura på Howard University i Washington DC.⁶¹ Efter sin hjemkomst blev han på ny præsident for arbejderforeningen. I 1923 trådte han ind i Colonial Council of St. Croix og blev siddende der i seks år, ligesom han var formand for øens skolekommission i femten år. Fra 1931 til 1941 var han dommer i byretten i Christiansted og fra 1941 til sin død medlem af Municipal Council of St. Croix. Også i øens skolekommission havde han sæde de sidste femten år af sit liv.⁶²

Den 30. maj 1946 døde David Hamilton Jackson af et hjertetilfælde kun 61 år gammel i sit hjem i Kompagnigade i Christiansted.⁶³

Afrunding

David Hamilton Jackson var hverken den første eller den eneste oppositionelle sorte i Dansk Vestindien; men han var nok den mest succesrige og bedst kendte. Han var en typisk repræsentant for de utilfredse sorte vestindere fra middelklassen, som så sig udelukket fra det etablerede politiske system og derfor greb til fortvivlelsens selvhjælp. I sit energiske arbejde for reformer og forbedringer af sine landsmænds forhold insisterede Jackson på at inddrage race som en afgørende faktor. Hans strategi var så vidt muligt at gå uden om de lokale myndigheder i kolonien, som han tidligt kom på kollisionskurs af, og i stedet prøve at gå direkte til regering og sympatisører i Danmark. For den lokale befolkning på de tre tropeøer blev han således en helteskikkelse – og er det endnu i dag. Den 1. november hvert år er som allerede nævnt officiel D. Hamilton Jackson Day til minde om ham selv og ikke mindst den pressefrihed, han kæmpede så hårdt for, og som han endte med at vinde. Helligdagen kaldes også Liberty Day – som foreslået af Jackson selv.⁶⁴ Hans buste er opstillet på havnepladsen i Christiansted i umiddelbar nærhed af bygningen, som husede både The St. Croix Labor Union og The Herald. Busten er skabt af den ghanesiske kunstner Bright Pimpong.

I 100-året for koloniens overdragelse fra Danmark til USA har befolkningen på det, der nu er United States Virgin Islands, foræret en dublet af busten til Arbejdermuseet i København. Det er fra vestindernes side håbet, at danskerne på denne måde også vil komme til at huske på og lære om deres helt, The Black Moses.

Kilder

Utrykt (alt i Rigsarkivet, København)

Christiansted byfoged, Politikammerets journaler over ankommende og udrejsende personer 1838-1843

Coloniernes Centralbestyrelse, Sager til vestindiske journaler – forkortet: CCB, VJ

Privatarkiv, C. P. M. Hansen

Privatarkiv, Olaf Rübner-Petersen

Privatarkiv, Theodor C. Zeilau

Vestindiske folketællinger 1846, 1850, 1857, 1901

Erik Gøbel, f. 1949. Forskerstipendiat ved Københavns Universitets Institut for økonomisk Historie 1979-1981, siden da arkivar og seniorforsker i Rigsarkivet i København indtil 2017. Har forsket i økonomisk, social og administrativ historie, især i den danske handel og søfart på tropekolierne. Har bl.a. skrevet bøgerne *Dansk søfarts historie bd. 2* (1998), *A Guide to Sources for the History of the Danish West Indies, 1671-1917* (2002), *Det danske slavehandelsforbud 1792* (2008), *Vestindisk-guineisk Kompagni 1671-1754* (2015) og *The Danish Slave Trade and Its Abolition* (2016). Har senest bidraget til *Gads Forlags fembindsværk Danmark og kolonierne* (2017). Adresse: Kingosvej 16, 4600 Køge. E-mail: egbb@mail.dk.

Noter

- 1 For en oversigt over koloniens historie, se Olsen, Poul Erik (red.), *Vestindien. St. Croix, St. Thomas og St. Jan*, Kbh. 2017. For en generel introduktion til kildematerialet, se Gøbel, Erik, *A Guide to Sources for the History of the Danish West Indies (U. S. Virgin Islands), 1671-1917*, Odense 2002.
- 2 RA, Christiansted Byfoged, Politikammerets journaler.
- 3 RA, Vestindisk folketælling 1901.
- 4 RA, Vestindisk folketælling 1846.
- 5 RA, Vestindiske folketællinger 1850 og 1857.
- 6 RA, Vestindisk folketælling 1901.
- 7 RA, Rübner-Petersens privatarkiv, bog A, s. 160, Klage af 30. juli 1909.
- 8 RA, Rübner-Petersens privatarkiv, bog B, Brev af 7. juli 1910 fra konstitueret skoledirektør Stephan Hansen.
- 9 RA, Rübner-Petersens privatarkiv, bog B, Brev af 21. maj 1912 fra David Hamilton Jackson til Rübner-Petersen.
- 10 Juul, Søren, "Reformer eller salg?", Upubliceret speciale, Københavns Universitet 1978, s. 21.
- 11 *Landstingstidende* 1902, sp. 26.
- 12 RA, CCB, VJ 601/1915 (henlagt på VJ 634/1916).
- 13 Sollinge, Jette D., og Niels Thomsen, *De danske aviser 1634-1989*, bind 2, Odense 1989, s. 706.
- 14 Klip fra ukendt avis (RA, Zeilaus privatarkiv pk. 70, Dagbog ved 6. juni 1914).
- 15 RA, Rübner-Petersens privatarkiv, Bog B, Brev af 17. april 1915.
- 16 *The Herald*, 21. februar 1916.
- 17 *The Herald*, 29. november 1915 og 24. november 1915.
- 18 RA, CCB, VJ 397/1915 (henlagt på VJ 1037/1915).
- 19 RA, CCB, VJ 639/1915 (henlagt på VJ 1541/1916).
- 20 *Politiken*, 28. maj 1915.
- 21 RA, CCB, VJ 639/1915 (henlagt på VJ 1541/1916).
- 22 RA, C. P. M. Hansens privatarkiv.
- 23 RA, Zeilaus privatarkiv pk. 70, Dagbog ved 15. juni 1915.
- 24 RA, Zeilaus privararkiv pk. 70, Dagbog ved 23. november 1915.
- 25 *Betænkning afgiven af den i Henhold til Lov Nr. 294 af 30. September 1916 nedsatte Rigsdagskommission angaaende de Danske Vestindiske Oer*, Kbh. 1916. Afd. B, s. 188.
- 26 Juul, *Reformer*, s. 52-53.
- 27 *Betænkning*, Afd. A s. 147-149 og Afd. B s. 195-208 og 358-362. Jfr. Herbst, "Labour Union", s. 58-59.
- 28 RA, CCB, VJ 1669/1915 (henlagt på VJ 1541/1916).
- 29 *St. Croix Bulletin*, 15. september 1915, gengivet i Tyson, George F. (udg.), *Searching for Truth and Justice. The Writings of Ralph de Chabert, 1915-1922*, St. Croix 2009, s. 95-96. Forfatterens oversættelse til dansk.
- 30 *Betænkning*, Afd. B, s. 198.
- 31 *The Herald*, 1. november 1915.
- 32 Tyson, *Searching for Truth*.
- 33 *The Herald*, 1. november 1915.
- 34 Om avisen generelt, se Blaabjerg, Bolette B., "Reading the Herald Today. Postcolonial Notes on Journalism and Citizen Media", i Sandra Ponzanesi og Gianmaria Colpani (red.), *Postcolonial Transitions in Europe. Contexts, Practices and Politics*, London 2016 og Blaabjerg, Bolette B., "Cosmopolitan Relations in the Colonies. Redefining Citizen Journalism through a Cultural Historical Reading of The Herald, St. Croix, 1915-1925", i *European Journal of Cultural Studies* 2016.
- 35 *The Herald*, 21. februar 1916.

- 36 *The Herald*, 17. marts 1916.
- 37 Søllinge og Thomsen, *De danske aviser*, s. 703-704.
- 38 Herbst, Anna, "Labour Union. Den første fagforening på St. Croix", i *Arbejderhistorie*, nr. 2-3, 2006.
- 39 Jensen, Peter Hoxcer, "Den dansk vestindiske arbejderbevægelse og strejken i 1916", i *Meddelelser om Forskning i Arbejderbevægelsens Historie*, nr. 16, 1981, s. 10.
- 40 Gronemann, Signe Trolle, og Rikke Vindberg, *I Orkanens Øje. Beretninger fra orlogsskibet Valkyriens togt til Dansk Vestindien 1915-1917*, Herning 2005.
- 41 Kaarsted, Tage (udg.), *Admiral Henri Konows erindringer*, bind 2, Aarhus 1967, s. 29-30.
- 42 LaMotta, Gregory, "Working People and the Transfer of the Danish West Indies to the United States, 1916-1917", i *Journal of Caribbean History*, bind 23, 1989, s. 188.
- 43 Kaarsted, *Admiral Konows erindringer*, s. 35-49.
- 44 Jensen, Peter Hoxcer, *From Serfdom to Fireburn and Strike. The History of Black Labor in the Danish West Indies, 1848-1916*, St. Croix 1998, s. 156.
- 45 RA, Rübner-Petersens privatarkiv.
- 46 LaMotta, "Working People", s. 189.
- 47 Jensen, "Den dansk vestindiske arbejderbevægelse", s. 14.
- 48 *Betænkning*, Afd. B, s. 296.
- 49 *Betænkning*, Afd. B, s. 365.
- 50 Kaarsted, Tage (udg.), *Indenrigsminister Ove Rodes dagbøger 1914-1918*, Aarhus 1972, s. 108.
- 51 LaMotta, "Working People", s. 189-193.
- 52 *Betænkning*, Afd. B, s. 188.
- 53 Nørregaard, Georg, *Dansk Vestindien 1880-1917. Reformforsøg og salgsforhandlinger (Vore gamle tropekolonier, bind 4)*, Kbh. 1967, s. 126.
- 54 *The Herald*, 12. august 1916.
- 55 *Betænkning*, Afd. B, s. 189.
- 56 *Betænkning*, Afd. A, s. 80.
- 57 *The Herald*, 15. september 1916.
- 58 *The Herald* (Zeilaus privatarkiv pk. 70, Dagbog ved 11. september 1916).
- 59 *Betænkning*, Afd. A, s. 157.
- 60 Tyson, *Searching for Truth*.
- 61 *The Daily News*, 31. maj 1946.
- 62 Lugo, Susan Laura, "Do My People Do", i *Virgin Islands of the United States, Transfer Centennial, Commemorative Booklet*, St. Thomas 2017.
- 63 *St. Croix Avis*, 31. maj 1946.
- 64 *The Herald*, 1. og 19. november 1915.

Malaria og miasmer

Sygdom og sundhed i Dansk Vestindien, belyst gennem medicinalberetninger fra 1800-tallet

Af Jørgen Mikkelsen

I 1803 fik alle læger i Danmark påbud om at indsende årlige medicinalberetninger til Sundhedskollegiet. I 1820 blev de vestindiske læger omfattet af denne ordning, og Rigsarkivet har da også vestindiske medicinalberetninger fra 1823 til 1910.¹ Ligesom for andre dele af monarkiet er de ikke blot fortræffelige kilder til sygdomsbilledet og lægernes indsats for at bekæmpe sygdommene, men beretningerne giver også et godt indblik i de sociale forhold, ligesom de belyser kulturkloften mellem lægerne og lokalbefolkningen. I denne artikel sættes der fokus på medicinalberetningerne fra to læger – Poul E. W. Schlegel og Johannes V.R. Wissing – der levede i hver sin del af 1800-tallet og varetog meget forskellige opgaver. Til sammen giver disse rapporter et glimrende indtryk af, hvilke overvejelser de danske læger på øerne gjorde i løbet af 1800-tallet. Samtidig demonstrerer artiklen, hvor forskelligt en medicinalberetning kunne udarbejdes, selv om der forelå klare retningslinjer for, hvilke emner der skulle omtales.

Det offentlige, private og uautoriserede sundhedspersonale

Medicinalberetningerne blev indført på et tidspunkt, hvor den danske sundhedsforvaltning var inde i en ekspansiv periode. Indtil 1770 var bestanden af embedslæger i kongeriget (Nørrejylland og øerne) begrænset til otte medicinsk uddannede fysici, som hver bestred et fysikat bestående af to eller flere amter, samt nogle få medicinere eller kirurger, som dækkede en by og/eller et amt.² Men fra 1770 til 1800 blev der etableret ikke færre end 58 distriktskirurg-embeder i kongeriget. De omfattede typisk en købstad med tilhørende opland.³

Sundhedskollegiet, der blev oprettet i 1803 og sammensat af en kreds af kyndige medicinere, kirurger og farmaceuter, fik til opgave at føre tilsyn med embedslægerne og andre personer, som beskæftigede sig med sundhedsvæsenet. Desuden skulle kollegiet bl.a. rådgive Danske Kancelli (forgængeren for Indenrigsministeriet) i alle spørgsmål om sundhedsforhold og ”foreskrive de tjenligste Forholdsregler i de jevnliggen herskende Sygdomme”.⁴ Kollegiet havde derfor behov for en grundig og ajourført information om sundhedstilstanden i alle dele af Danmark. Kancelliets cirku-

Christiansted på St. Croix var både handels- og garnisonsby i 1800-tallet, men sukkerrørsplantagerne i oplandet var grundlaget for byens økonomi. Alt dette er kommet med på Henrik Gottfred Beenfeldts prospekt fra ca. 1815, som her gengives i udsnit. (Rigsarkivet: Rentekammeret: Kort og tegninger [Rentekammersamlingen]: 337.211b)

lære af 20. december 1803 om indførelse af medicinalberetninger fastslog da også, at disse rapporter skulle indeholde svar på en bred vifte af spørgsmål. Det drejede sig bl.a. om hvilke sygdomme, der havde ”grasseret” mest det forgangne år, om koppevaccinationens fremgang, om dødeligheden (især af spædbørn og barselskoner), om jordemødrenes antal og vilkår, om evt. kvaksalveri og om apotekernes indretning og lagre m.m.

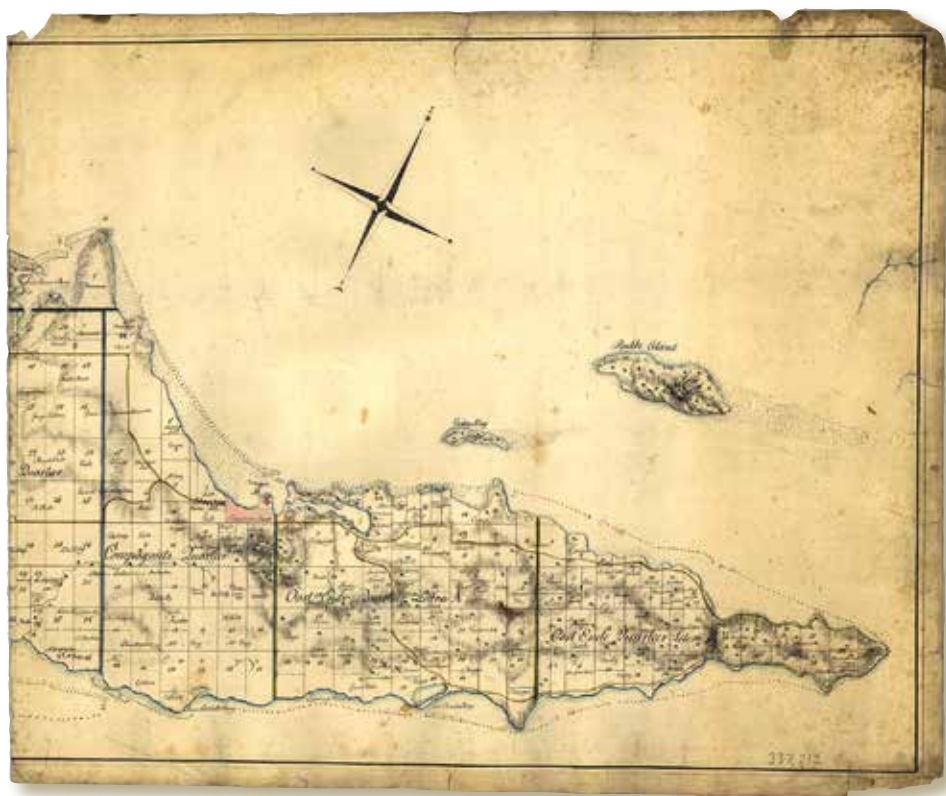
Dansk Vestindien fik en landfysikus i 1700-tallet, og han fik bopæl på St. Croix.⁵ I 1847 blev St. Thomas og St. Jan udskilt som et særligt fysikat. Derudover havde både Christiansted og Frederiksted på St. Croix samt Charlotte Amalie på St. Thomas en statsansat garnisons- eller regimentskirurg, og nogle af dem havde undertiden en eller flere assisterende læger tilknyttet. De lagde en stor del af deres arbejdstid på de tre garnisonshospitaler. I løbet af 1800-tallet blev der også ansat flere kommunelæger på øerne. De skulle fortrinsvis tage sig af de patienter, der blev behandlet for offentlig regning pga. fattigdom.

Alle de nævnte læger, som var danskere, har formentlig drevet privat praksis ved siden af deres arbejde for det offentlige. Men øerne havde også en del læger, som udelukkende var praktiserende, og størstedelen af dem kom fra udlandet, især Storbritannien, USA og andre dele af Caribien. I første halvdel af 1800-tallet var lægedækningen faktisk bedre i Dansk Vestinden end i Danmark – i alt fald, hvis man ser på antallet af læger i forhold til det samlede befolkningstal. I 1800 var der således kun knap 2.000 indbyggere pr. læge i Vestindien mod ca. 3.500 i Danmark. Den markante forskel må især tilskrives brugen af læger på de mange sukkerplantager på St. Croix. Selv om der ikke direkte var påbud om det, var det indtil midten af 1800-tallet almindelig praksis, at der var tilknyttet en bestemt læge til hver plantage, og at

dette skete på kontakter af et års varighed.⁶ For det var af afgørende økonomisk betydning for plantagerne at holde arbejdskraften så intakt så muligt, da det efter 1803 ikke var lovligt at importere slaver fra Vestafrika, og antallet af slaver på de danske øer noterede en vedvarende faldende tendens. Lægerne aflagde da også normalt 1-2 ugentlige besøg på hver plantage, og ved et sådant besøg tilså han bl.a. de patienter, der var indlagt på plantagens hospital, hvor en kvindelig slave sædvanligvis var sygeplejerske. Imidlertid havde mange læger kontrakter med adskillige plantager; i nogle tilfælde drejede det sig om 20-30 plantager med til sammen langt over 1000 slaver.

Efter slaveriets ophør i 1848 begyndte plantageejerne og -forpagterne at ansætte sort arbejdskraft på årskontrakter for at få udført de hidtidige slaveopgaver. Men nu, hvor arbejderne ikke længere var deres ejendom, havde plantageadministratorerne ikke den samme tilskyndelse som hidtil til at holde produktionsapparatet vedlige. Dette indtryk får man ganske tydeligt i flere medicinalberetninger fra og med 1850'erne, hvor embeds- og garnisonslæger klagede over, at det nu hørte til sjældenhederne, at der blev indgået kontrakter med bestemte læger om at tilse arbejderne

St. Croix var i 1700- og 1800-tallet opdelt i et stort antal rektangulære plantager. Dette kort over en del af øen blev tegnet af Baltazar Friderich Mühlenfels i 1790. (Rigsarkivet: Rentekammeret: Kort og tegninger [Rentekammersamlingen]: 337.212a)

med korte mellemrum. Plantagesygehusene fungerede heller ikke længere, så al sygepleje var overladt til den syges familie.⁷ Den negative udvikling, der hænger sammen med, at sukkerproduktionen på St. Croix var ramt af en langvarig krise, betød, at det blev stadigt sværere for en læge at skabe sig et udkomme på øen. Flere medicinalberetninger fra anden halvdel af århundredet beklager da også, at antallet af læger på St. Croix var stærkt faldende.⁸

Vestindien havde også alternative behandlere – ligesom kongeriget, hvor 1800-tallets læger hyppigt beklagede sig over kvaksalvere i deres indberetninger.⁹ Nogle af rapporterne fra de vestindiske øer indeholder kraftig kritik af bestemte udenlandske lægers påståede universalmidler.¹⁰ Men slaverne havde også deres egne healere, de såkaldte obeah-mænd, som gjorde brug af magisk-religiøse ritualer i deres behandling, hvad der undertiden førte til retssager ved de lokale domstole. Derimod synes de danske myndigheder ikke at have haft indvendinger mod, at de sorte beboere i stort omfang gjorde brug af deres egen plantemedicinske tradition. Visse danske læger var faktisk åbne over for muligheden af selv at anvende nogle af disse midler.¹¹

Også på jordemoder-området var der både hvide og sorte udøvere. De hvide var danske kvinder, som havde taget en uddannelse ved Fødselsstiftelsen i København og nu var statsansatte med ansvar for hvert sit distrikt. I 1768 blev de to danske jordemødre i Christiansted og Frederiksted bemyndiget til at engagere og oplære lokale kvinder, som de fandt egnede til denne gerning. Når kandidaterne havde opnået en tilpas mængde af færdigheder, kunne de aflægge en eksamen for landfysikus med henblik på selv at praktisere som jordemoder. Det ser imidlertid ud til, at ordningen først blev ført ud i livet i 1820'erne, da man begyndte at give nogle af plantageslaverne et par års jordemodertræning, så de kunne virke på deres plantager efter endt uddannelse. Men allerede i 1826 lød der beklagelser over, at plantageejerne var ved at blive tilbageholdne med at sende slavinder i jordemoderlære, og slaveriets ophør i 1848 betød, at ordningen definitivt brød sammen. Få år senere beklagede landfysikus Andreas Aagaard sig til Sundhedskollegiet over det totale fravær af duelige jordemødre på St. Croix.¹² Der kom imidlertid til at gå et flertal af årtier, før der skete forbedringer på dette område. Som vi senere skal se, var der også gennem det meste af 1800-tallet store problemer med at skaffe kvalificerede jordemødre på St. Thomas og St. Jan.

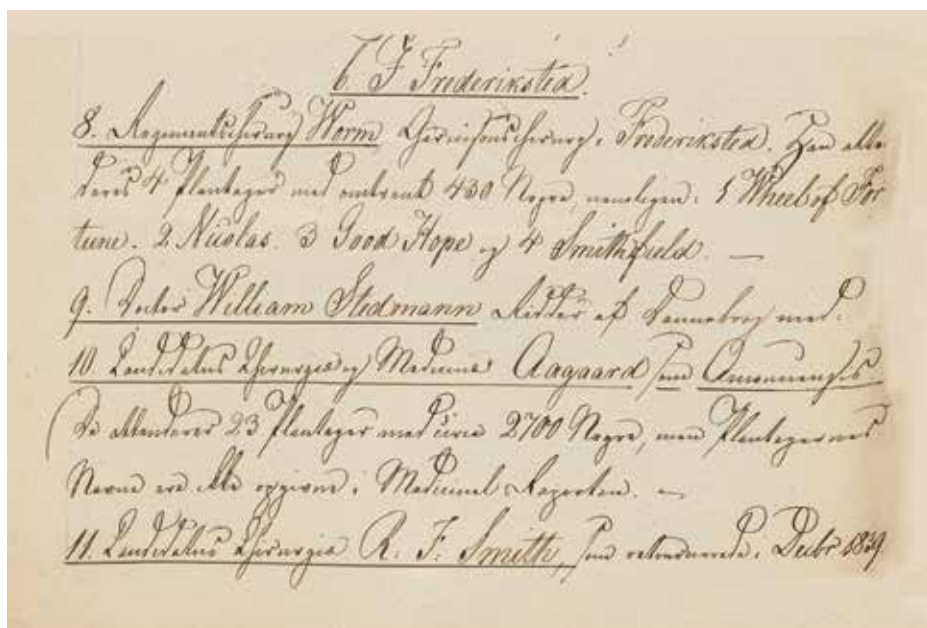
Sygdomsbilledet på St. Croix i første halvdel af 1800-tallet

Flere af de danske læger i Vestindien virkede på øerne i flere årtier. En af dem var Poul E.W. Schlegel, der kom til Christiansted som regimentskirurg i 1814 og bestred denne stilling indtil 1845, da han rejste tilbage til Danmark. I flere perioder var han også konstitueret som landfysikus på St. Croix, men da han ikke havde en medicinsk uddannelse, havde han ikke mulighed for at blive fastansat i stillingen. Han nåede

dog at udarbejde flere medicinalberetninger som fysikus, og der er også bevaret en længere række af regimentskirurg-beretninger fra hans hånd.

Schlegel hørte til de læger, som anvendte en fast struktur i sine årsrapporter. Således forsynede han alle sine kirurgberetninger med en række tabeller, hvor læserne kunne få et detaljeret indblik i årets gang på garnisonshospitalet. Det fremgår her, at der normalt var 500-800 indlæggelser om året, men enkelte gange var det mere end 1000. I mere end 80 % af tilfældene drejede det sig om soldater fra garnisonen, men blandt patienterne fandt man også nogle besætningsmedlemmer fra orlogsskibene, søfolk fra handelsskibene, statsejede slaver samt fattige hvide og frifarvede personer, som var indlagt på det offentlige regning.¹³ Den sammensatte patientmasse gjorde det muligt for Schlegel at sammenligne sygdomsbilledet for de forskellige befolkningsgrupper på St. Croix, men soldaterne fylder naturligt nok forholdsvis meget i billedet.

Ligesom i de fleste andre medicinalberetninger fra 1800-tallet var årets store sygdomme det vigtigste omdrejningspunkt for Schlegels rapporter, og ligesom mange andre læger på denne tid knyttede han denne beskrivelse sammen med en redegørelse for vejrforholdene. Han delte nemlig den almindelige antagelse, at tørt og relativt

Schlegel indledte sine fysikatsberetninger med en samlet fortegnelse over de læger, der havde virket på St. Croix det pågældende år. Her er lidt af listen for 1839, hvor der havde været syv læger i Christiansted, fire i Frederiksted og fem "midt i Landet". De fleste var tilknyttet en eller flere af de 116 plantager. William Stedmann og hans unge amanuensis Andreas A.J. Aagaard dækkede til sammen hele 23 plantager med i alt 2700 slaver. Aagaard blev senere landfysikus på St. Croix og varetog dette embede i 29 år. (Rigsarkivet: Sundhedsstyrelsen: Medicinalberetninger, Vestindien 1833-1840)

I sit syn på sygdommenes årsager var Schlegel en typisk repræsentant for sin tids læger. Efter en epidemi af gul feber i 1821 skrev han en artikel i tidsskriftet *Bibliothek for Læger*, hvor han nævnte en række mulige årsager til, at bestemte personer blev ramt. Det kunne bl.a. dreje sig om omfattende drikkeri, overdrevent arbejde, sindslidelser, næringsсорger og hjemve. Men den udløsende faktor var, at luften havde en bestemt beskaffenhed. Derimod troede Schlegel ikke, at gul feber kunne smitte ved menneskelig kontakt. Denne "anticontagionistiske" grundholdning – dvs. en generel skepsis over betydningen af smitte mellem mennesker – var udbredt blandt lægerne i første halvdel af 1800-tallet. Maleriet af Schlegel er udateret og kunstneren ukendt. Nationalmuseet.

køligt vejr er bedst for helbredet. Gang på gang oplevede han da også, at sygeligheden var mindre i de første, ofte ret tørre, måneder af året, mens de epidemiske sygdomme blomstrede op i slutningen af året, hvor der tit er kraftige regnskyl.¹⁴ I dag ved vi, at dette hænger med, at vandpytter er vigtige udklækningssteder for myg, der både kan overføre malariafremkaldende parasitter og farlige vira. På Schlegels tid var bekymringen derimod rettet mod de såkaldte miasmer. Det var uforklarlige giftstoffer, der angiveligt kunne opstå på støvede og snavsede steder samt i stillestående vandområder, især når disse indeholdt dyre- og planterester i forrådnelse, og som kunne spredes gennem luften.

I sin ph.d.-afhandling om slavernes sundhedsforhold på St. Croix i første halvdel af 1800-tallet har Niklas Thode Jensen opdelt sygdommene og helbredsskaderne i en række kategorier, hvoraf de vigtigste er: 1. ”febre” (især malaria og gul feber), 2. arbejdsrelaterede uheld og ulykker (sår og brud m.m.), 3. maveinfektioner, 4. sygdomme hos børn (bl.a. tetanus neonatorum – en slags stivkrampe), 5. åndedræts sygdomme (lungebetændelse, influenza og difteri), 6. tuberkulose, 7. kroniske sygdomme (elephantiasis, vestindisk rosen og ødem), 8. hudsygdomme (spedalskhed, guineakopper og fnat), 9. kønssygdomme (syfilis og gonorré) og 10. ulykker med eller uden forsæt (forgiftning, drukning, selvmord og kvæstelser m.m.).¹⁵

De fleste af disse sygdomme og ulykkesårsager er omtalt i Schlegels medicinalberetninger. Hvis han havde boet på St. Croix nogle årtier tidligere, havde han formentlig også oplevet kopper som en alvorlig trussel mod sundheden. Men vaccinationsmetoden, der blev opfundet i 1798, bredte sig hurtigt i både Europa og Amerika, og allerede i 1803 kom der brugbar vaccine til Dansk Vestindien.¹⁶ De danske myndigheder gjorde, hvad de kunne for at få folk til at lade sig vaccinere. I kongeriget skete det – med Gerda Bonderups ord – ved ”semitvang”, idet to forordninger fra 1810-1811 fastslog, at man ikke kunne blive konfirmeret eller gift uden at være vaccineret eller have haft ”de naturlige kopper”.¹⁷ På de vestindiske øer afstod man fra at bruge det sidste af disse virkemidler, da en stor del af den sorte befolkning levede i papirløse forhold. Til gengæld blev det bestemt, at ingen kunne komme i skole eller blive solgt som slave uden attest om vaccination eller gennemført sygdomsforløb.¹⁸ Vaccinationslister i Schlegels medicinalberetninger vidner da også om, at han og andre læger nogle år vaccinerede mellem 500 og 1000 personer på St. Croix; langt de fleste af dem var slaver. Tilsyneladende gik St. Croix helt fri for koppetilfælde mellem 1828 og 1843, og da øen trods karantæneforanstaltninger fik en epidemi i 1843-1844, slap den med 31 sygdomstilfælde og fire dødsfald, hvorimod mindst 2000 blev ramt og sandsynligvis mere end 280 døde under den samme epidemi på St. Thomas.¹⁹ Den markante forskel på de to øer må formentlig tilskrives en kombination af flere faktorer – bl.a., at vaccinationsjustitsen ikke synes at have været helt så stor på St. Thomas, og at denne ø havde en stor tilvandring fra andre caribiske øer, hvor omfanget af vaccinationer var endnu mindre.

Langt alvorligere var dog de utallige anfald af såkaldte intermitterende (med mellemrum) og remitterende (aftagende og derpå igen stigende) febre. Hvert eneste år omtales disse febre som nogle af de vigtigste sygdomme og dødsårsager på alle de danske øer i Vestindien. Vi må antage, at det i langt de fleste tilfælde har drejet sig om malaria – en sygdom, som netop er kendetegnet ved periodiske udbrud af høj feber, hovedpine og opkastninger.²⁰ Nogle år var gul feber ("climatfeber") også en alvorlig svøbe. I dag ved vi, at denne sygdom skyldes en virus, der overføres af myg – og at malaria og gul feber dermed har vidt forskellig årsag, men tilføres den sygdomsramte person på samme måde. Nogle symptomer er også de samme, men gul feber har desuden nogle særlige karakteristika, som det fremgår af denne farverige skildring af Schlegel efter epidemien i 1833: "Den sorte Brækning og sorte Stoelegange [afføring] udeblev sielden i noget af de Tilfælde, som havde et dødeligt Udfald. Hudens guule Farve viiste sig tidligen i Øinene, Tindingerne og ned ad Halsen, og senere over hele Legemet, saavel hos nogle af de der kom sig, som næsten hos enhver, hvor

Medicinalberetning

med Anstallet af St. Rens 1833; Christiansteds Garnison med Gensidigt Rengørelse, med alle de andre for, med de udfald til Westindien, faldt de følgende, faldt de følgende, faldt de følgende, faldt de følgende, faldt de følgende.

Leb. Nr.	Indgangen Nr.	Ønske.	Navn.	med Anstallet til Westindien.	faldt.	Leb.	og faldt til Ønske.
1	123	Mazgand	Markmann	Juli 1833	.	1	11 ^{te}
2	54	St.	Gwitz	Juni 1833	.	1	6 ^{te}
3	116	St.	Möller	Juni 1833	.	1	9 ^{te}
4	65	St.	Gwitz	Juni 1833	1	.	.
5	195	St.	Lindahl	Juni 1833	.	1	9 ^{te}
6	179	St.	Dahl	Juli 1832	.	1	8 ^{te}
7	147	St.	Trindhuus	Juni 1833	1	.	.
8	187	St.	Belling	Juni 1833	.	1	3 ^{te}
9	115	St.	Spinstov	Juli 1832	1	.	.
10	136	St.	Christensen	Juni 1833	1	.	.
11	af 5.	Rengørelse	Wise	Juli 1832	1	.	.
12	af 5.	Rengørelse	Holov	Juni 1833	1	.	.
13	120	Mazgand	Walborg	Juni 1833	1	.	.
14	4	Rengørelse	Thure	Juli 1832	.	1	7 ^{te}
15	33	Mazgand	Agner	Juli 1833	1	.	.
16	1	Rengørelse	Rengørelse	Juli 1832	1	.	.
17	af 29.	Mazgand	Betty	Novbr 1833	.	1	7 ^{te}
18	100	St.	St.	St.	.	.	.

Medicinalberetninger indeholder meget sjældent navne på patienter. Men Schlegel gjorde en undtagelse i medicinalberetningen for 1833, hvor han lavede en liste over de 44 personer ved garnisonen, som var blevet ramt af gul feber dette år. De fleste af dem havde kun opholdt sig i Vestindien i få måneder. 13 af dem døde, og det skete i de fleste tilfælde på sygdommens 6.-9. dag. (Rigsarkivet: Sundhedsstyrelsen: Medicinalberetninger, Vestindien 1833-1840)

Sygdommen havde et dødeligt Udfald, og i de fleste Tilfælde var den guule Farve af et mørkt smudsig Udseende.”²¹ Den gule farve skyldes, at sygdommen i særlig grad rammer leveren. Angrebet på leveren medfører også, at blodet får svært ved at størkne med det resultat, at der let opstår indre blødninger. Det blod, som opsamles i mavesækken, antager en sort farve pga. mavesyren.

Blandt de læger, der arbejdede i troperne i første halvdel af 1800-tallet, var der megen uenighed om febreens baggrund og evt. sammenhæng. Flere argumenterede for, at gul feber måtte betragtes som en særlig sygdom, men det tog Schlegel afstand fra. I medicinalberetningen for 1825 hævdede han, at intermitterende, remitterende og gul feber ”kun ere Gradationer af een Sygdom, og grunde sig paa een og samme Beskaffenhed i Luften, og ikkun viser sig forskiællig hos de forskiællige Subiekter i Forhold til deres større eller mindre Acceptibilitet, efter som de enten ere Nyankomne, ved et længere Ophold mere Climatiserede, Indfødte, eller afrikanske Negre vandte i Forveien til samme vedholdende Varmegrad.” Han henviste i denne forbindelse til de iagttagelser, han havde gjort på hospitalet med de mange soldater, som var blevet indlagt i løbet af året. De soldater, som havde opholdt sig i Vestindien i flere år, slap sædvanligvis med ”remitterende Febre i en mildere Grad”, hvorimod det især var de nyligt ankomne, som fik gul feber – den form, som Schlegel anså for mest farlig.²²

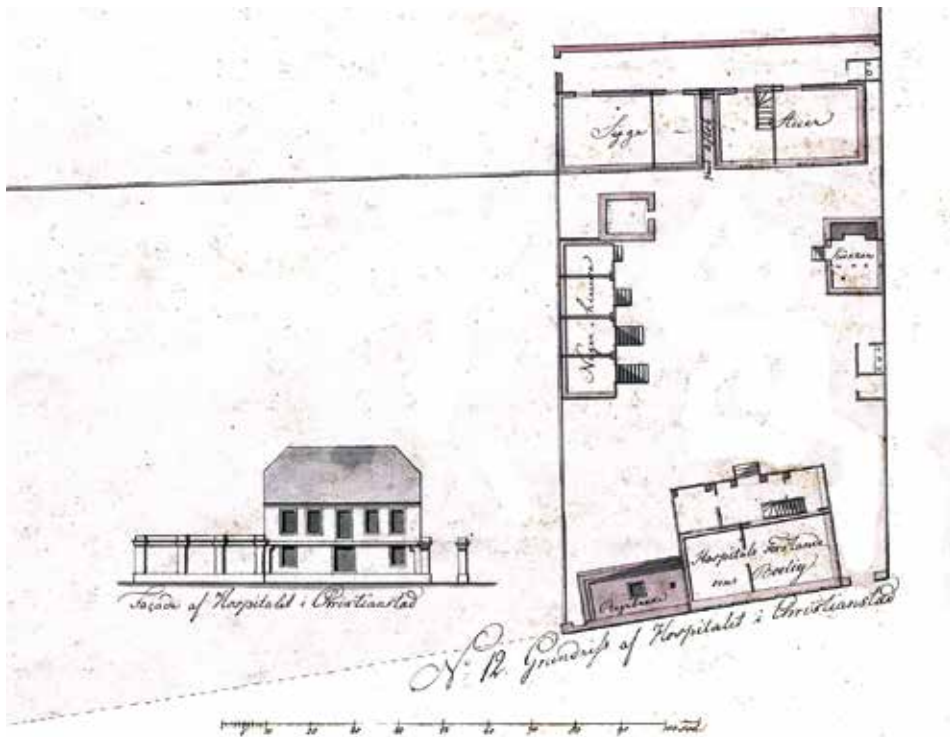
Det kan være fristende at smile overbærende af hypoteser af denne karakter, men moderne lægevidenskab viser, at der faktisk er noget om snakken. Niklas Thode Jensen har opsummeret nogle af forskningsresultaterne i sin afhandling.²³ Det fremgår her, at gul feber sædvanligvis optræder forholdsvis mildt, hvis man får sygdommen som barn, og at de patienter der overlever, er immune resten af livet. Der er derfor ikke noget mærkeligt i, at det i helt overvejende grad var tilflyttere, der bukkede under for 1800-tallets epidemier af gul feber på Vestindien. Personer, der har haft malaria, kan også udvikle en vis resistens mod fremtidige angreb – f.eks. ved at der ikke vil komme så mange parasitter i blodet med det resultat, at symptomerne bliver svage. Dertil kommer, at man har fundet flere genetiske særtræk, som giver en vis beskyttelse mod malaria, hos en del vestafrikanere og efterkommere efter personer derfra.

Udover de velkendte febre blev Vestindien også angrebet af en helt ny sygdom i 1827. På nogle øer fik den navnene ”La Giraffe” og ”Le Bouquet”, mens andre kaldte den ”The Dandy fever” og ”Break-bone-fever”. I dag er det mest udbredte navn: Dengue-feber.²⁴

Schlegel brugte hele 15 sider til at beskrive epidemien i 1827, men den ramte også næsten hele befolkningen, inkl. ham selv. Dog slap tilsyneladende alle med livet i behold. Men det var en yderst ubehagelig oplevelse for en stor del af ofrene. Især var dette tilfældet i sygdommens første stadium, der normalt varede 1-2 døgn, men kunne strække sig over yderligere et par døgn. Her oplevede patienten ”en stærk Hovedpine ..., Smerte over Lænderne, Trykning for Brystet, en stor Mathed og en Følelse som om alle Lemmer og Leddemode vare sønderslagne, forbunden med Stivhed og Svulst i et eller flere af disse Leddemode, hyppigst i Haandleddet og

Fingerleddene, saaledes at den Syge ikke formaaede at lukke Haanden sammen, eller gjøre nogen som helst Bevægelse uden de største Smerter, ja formaaede ofte ei engang at vende sig i Sengen.”

Når feberen ophørte, begyndte det andet – ”chroniske” – stadium, som kunne vare flere uger eller måneder. Det var især kendetegnet ved smerter i led og muskler,²⁵ men mange fik også udslæt forskellige steder på kroppen. Schlegel havde anvendt mange slags lægemidler for at hjælpe de syge, men intet hjalp, og det så heller ikke ud til, at de personer, som slet ikke havde søgt læge eller blot havde gjort brug af ”simple Huusmidler”, ”leed heftigere eller længere end andre Syge”. Schlegel bemærkede også, at de fleste syge, der var kommet sig over det første stadium, forsøgte at passe deres daglige dont så godt som muligt. De ”slæbte dem hinkende, krybende og klagende omkring til deres Forretninger”, skrev han og tilføjede, at ”jo mindre de gave efter for Smerterne, jo snarere syntes de at komme dem.”²⁶

De fleste hospitaler i Dansk Vestindien har formentlig haft til huse i lige så simple bygninger som dette i Christiansted, der blev tegnet af Peter Lotharius Oxholm i 1778-1880. Sygestuerne ses øverst på grundplanen, mens der er ”Neger-Huse” til venstre, køkkenet til højre og hospitalsforstanderens bolig samt et bassin til opsamling af regnvand nederst på tegningen. ”Negerhusene” er sandsynligvis bl.a. blevet beboet af en slavinde, der både var sygehjælper og stod for rengøringen. Sådant arbejde var normalt organiseret på plantagehospitalerne. (Rigsarkivet: Rentekammeret: Kort og tegninger [Rentekammersamlingen]: 337.316)

Humoralpatologiske og andre behandlingsmetoder

Mange af 1800-tallets læger gav i deres medicinalberetninger udførlige beskrivelser af, hvordan de håndterede de forskellige sygdomme. Der var ikke noget stort arsenal af midler til rådighed. Alligevel kunne der være en del forskel fra læge til læge med hensyn til, hvordan en sygdom blev behandlet. Men det drejede sig mest om, hvorvidt en læge foretrak nogle midler frem for andre, og hvordan han doserede dem.

Endnu langt op i 1800-tallet hvilede sygdomsbehandlingen primært på humoralpatologien – den ældgamle lære om de fire kardinalvæsker i det menneskelige legeme: blod, slim, gul og sort galde. Ifølge denne teori var sygdom et resultat af, at der ikke længere var balance mellem væskerne. Og da symptomerne blev set som udtryk for legemets anstrengelser for at genskabe balancen, gjaldt det for lægerne om at understøtte disse bestræbelser. Derfor gav man ofte brækmidler ved opkastninger og afføringsmidler ved diarré. Spyt- og sveddrivende midler var også almindelige. Det samme var tilfældet med åreladning og påsætning af igler. Iglerne blev anbragt på huden under bandage på de steder, hvor man mente, at der var en ophobning af ”sygdomsmaterie”, dvs. hævelser, spænding eller smerter. Når iglerne sugede blod, trak de efter lægernes opfattelse materien med ud.²⁷

Som eksempel på, hvordan Schlegel greb sagen an, kan vi se på hans medicinalberetning for 1825, hvor han fortalte, hvad han havde gjort ved de langt over 200 personer fra garnisonen i Christiansted, som var blevet ramt af øjenbetændelse – formentlig en epidemi af ægyptisk ophthalmia, også kaldet trachoma.²⁸ Beskrivelsen viser, at Schlegel var en flittig bruger af udrensende kure, men at han også supplerede dem med mange andre behandlingsmetoder. Alene i sygdommens første fase, ”inflammationstadiet”, gjorde han brug af ikke færre end otte virkemidler. Det drejede sig om:

1. Åreladning af 12-20 unser (ca. ½ liter) blod. Da Schlegel opdagede, at åreladningen svækkede nogle af de soldater, hvis konstitution i forvejen var dårlig pga. flere krævende sygdomme under opholdet i troperne, besluttede han dog at give disse mænd en lidt mildere behandling. Det var ikke var muligt at skaffe igler i tilstrækkelig mængde, så han valgte i stedet at benytte sig af kopsætning i tindingerne. Det betød, at patienten blev udstyret med nogle små opvarmede kopper af glas eller metal. Pga. undertrykket inde i kopperne blev blodet suget op til huden, hvorefter det normalt blev tappet ved hjælp af et koppejern.²⁹
2. Laxantia, dvs. afføringsmidler, af saltopløsninger. Metoden kunne gentages flere gange med fuld dosis, skrev Schlegel.
3. Brækmidler, ”enten i fuld Dosis for at befordre Brækning eller i smaae Dosis for at vedligeholde Qvalme, befordre Transpirationen [svedafsondringen] og nedstemme Systemet”.

4. Mercurialia [kviksølvholdige salver] ”indtil Systemet begyndte at blive afficeret, i Tilfælde, hvor Inflammationens Heftighed syntes at true med Organets [øjets] Tilintetgørelse”. Også denne metode kunne gentages flere gange.
5. Spanske fluer i nakken, bag ørene i tindingerne eller på armene. Det drejede sig om biller, som blev brugt til at fremkalde blærer. Antagelsen var, at disse blærer indeholdt stoffer, som kroppen havde behov for at skille sig af med.
6. Varme fodbade om aftenen.
7. Et opiat eller Dovers pulver [et middel, der bl.a. indeholdt opium] om aftenen til de patienter, der led af stærke smerter og søvnløshed.
8. Forskellige ”Øienvande” baseret på bl.a. kvædekerner og jasminblomster.

Flere andre produkter med planteekstrakter blev taget i brug i de senere stadier af sygdommen, hvor Schlegel også fortsatte med at anvende afføringsmidler og mercurialia. Et andet af tidens standardværktøjer, som blev benyttet på dette tidspunkt, var tørret bark af kinatræ. Dette medikament, som blev opdaget af indianere i Sydamerika og udbredt i Europa fra og med 1600-tallet, var længe det eneste virksomme middel mod malaria. Virkningen skyldes stoffet kinin.

Blandt syge og fattige mennesker i havnebyen Charlotte Amalie

Mens den sukkerbaserede økonomi på St. Croix og St. Jan var i stort set ubrudt tilbagegang fra og med 1820'erne, blomstrede handelen og søfarten i Charlotte Amalie, der var hjemsted for langt den største del af befolkningen på St. Thomas, fra ca. 1800 til 1860'erne. Med sin gode beliggenhed og fortrinlige havn blev Charlotte Amalie det vigtigste vareomladningssted og finanscenter i Caribien, og den pulserende økonomi tiltrak mange indvandrere, så befolkningstallet voksede støt trods stor dødelighed. I 1815 havde byen 5.871 indbyggere, i 1830: 8.846 og i 1850: 11.383. Herefter lå befolkningstallet temmelig stabilt i en længere årrække.³⁰

Den omfattende kontakt til mange lande gjorde imidlertid, at Charlotte Amalie også let blev et knudepunkt for epidemiske sygdomme. Og da lokalpolitikerne længe veg tilbage for at indføre håndfaste karantæneforanstaltninger af frygt for, at de kunne hæmme handelslivet, blev byen ramt af mange store epidemier. Værst gik det til i 1853, hvor en epidemi af asiatisk kolera tog livet af mindst 1.868 beboere på St. Thomas.³¹ Et andet dramatisk år var 1867, hvor Charlotte Amalie oplevede tre samtidige epidemier af kolera, kopper og gul feber. Og som det ikke var nok, blev øen samme år ramt af både orkan, jordskælv og tsunami. Det var en samling af ulykker, som Charlotte Amalie fik svært ved at overvinde, da konjunkturerne netop i disse år begyndte at vende, fordi den tiltagende dampskibsfart gav anledning til ændringer i de vigtigste søfartsruter og dermed mindskede behovet for et maritimt knudepunkt på St. Thomas.³²

Charlotte Amalie stod på et søfarts- og handelsmæssigt højdepunkt, da dette billede blev malet i 1851-1852. Fra omkring 1865 begyndte det at gå tilbage for byen, og da Wissing skrev sin medicinalberetning for 1888, var havnen angiveligt ”reduceret ... til et Hul, naar ... undtages et eneste Compagni, nemlig det store tyske Handels-selskab, der er forblevet det eneste stabile”. Maleri af Fritz Melbye, M/S Museum for Søfart.

Det var i denne kriseramte by, Johannes V.R. Wissing fik ansættelse som kommunelæge i 1882 og fire år senere også blev fysikus. Med i bagagen havde han to års erfaringer fra kommunelægestillingen i Christiansted, hvor han bl.a. havde været vidne til de kummerlige forhold for beboerne på byens kombinerede anstalt for sindssyge, spedalske, alderdomssvækkede og uheldredeligt syge m.fl.³³ I Charlotte Amalie kom Wissing også tæt på de fattige, og især i medicinalberetningerne fra de første år får læserne en detaljeret beretning om ”Pauperismens og Elendighedens Tiltagen” og konsekvenserne deraf.³⁴

Wissing fattede hurtigt sympati for beboerne i kvarteret Honduras, hvis forfædre stammede fra Frankrig og havde boet på øen St. Bartholomé, før de kom til St. Thomas. Allerede i løbet af det første år i Charlotte Amalie nåede Wissing angiveligt at aflægge besøg i hvert eneste hus i Honduras. Han havde da erfaret, at beboerne var ”flittige, vindskibelige, høflige og medgørlige”. Men ”desværre” var de ”uhyre fattige”, da de fik en ”utilbørlig slet” betaling for deres vigtigste arbejde: fletning af stråhatte. Og mens mændene, der fiskede, så ”godt ud”, fordi de ”nok skulle sørge for at faa Noget at spise”, var det ”ligefrem deprimerende” at se de ”blege, magre,

forsultne og for tidlig ældede Individder [kvinder og børn], som blive et let Bytte for Feberen og Decimeres af den". Honduras var nemlig det område i Charlotte Amalie, som var allermost hjemstøgt af malaria.³⁵

Hvad den sorte befolkning angår, bemærkede Wissing en stor forskel på kvindernes og mændenes arbejdsindsats. Således var langt de fleste af kuldragerne i havnen kvinder, mens mændene dominerede ved rømboderne. Og når der var ildebrand, var det typisk kvinder, som hjalp mest med til at slukke branden. Wissing var også stærkt irriteret over den "uhyre Mængde løse Personer ... som leve lige fra Haanden og i Munden af rent tilfældigt Arbejde, men som elske netop denne Tilværelse, og som ingenlunde ville ombytte den med et ordentligt regelmæssigt Arbejde f.Ex. paa Plantagerne, hvor de vilde blive modtagne med aabne Arme og have deres sikre Udkomme." Men byen havde også mange unge kvinder, som trods mange timers arbejde hver dag (som syerske, butiksjomfru el.lign.) havde så ringe en indtjening, at de ville dø af sult, hvis de ikke også nød godt af privat godgørelse! Wissing havde derfor – allerede i 1883 – gjort det til en princip at give gratis medicin til "en hver ung Pige, som redeligt og flittigt arbejder for sin Existens og søger at holde sig oven Vand, men hvis Arbejde bliver meget slet lønnet" – dog kun under forudsætning af, at hun ikke levede sammen med eller blev underholdt af en mand.³⁶

Wissings medicinalberetninger indeholder imidlertid også en del frustrationer over personer, der forsøgte at tiltuske sig gratis lægehjælp, selv om de havde råd til at betale selv, eller som ligefrem simulerede, at de havde en sygdom. Lægen mente, at nogle af dem ønskede at have en recept ved hånden, som de i givet fald kunne bruge over for politibetjente eller andre myndigheds personer, der udbad sig en forklaring på, hvorfor de ikke var i arbejde. Wissing undrede sig tillige over den ladhed, ligegyldighed og "Sorgløshed", der efter hans opfattelse prægede en stor del af den sorte befolkning. Han stillede spørgsmålet, om det var disse forhold, der var årsag til den udbredte fattigdom, eller om det omvendt var de deprimerende sociale forhold, som fremkaldte den udprægede tilstand af apati og "laden stå til". Han svarede selv, at den første faktor formentlig var langt den vigtigste og underbyggede det med et par eksempler. Et af dem handler om en dygtig skomager, der havde masser af ordrer, men svært ved at færdiggøre opgaverne, fordi medhjælperne var tilbøjelige til at pjække fra arbejdet, når de havde tjent så meget, at de kunne klare sig nogle dage.³⁷

Wissing oplevede også megen ligegyldighed fra den sorte befolkningsside i lægefaglige spørgsmål. Især var dette tilfældet ved behandlingen af kønssygdomme. Wissing mente, at disse sygdomme var meget udbredte hos både voksne og børn, hvoraf nogle var blevet smittet i deres tidligste barndom. Og da de syge som regel først henvendte sig til lægen, når de havde smerter eller vandladningsproblemer, kunne det være svært at stille noget op. Som et skrækeksempel fortalte Wissing om en mand, der "ved sin egen Forsømmelse inden sit tyvende Aar var saaledes skamferet, at han aldrig nogensinde mere i sit Liv vilde blive i Stand til at celebrere coitus"! Wissing krævede også, at mange af de veneriske patienter blev indlagt på det kommunale ho-

spital, så længe behandlingen stod på. For ellers risikerede lægen, at de ikke ville følge hans anvisninger, men bruge ”en klog kone” i stedet, eller udeblive fra de nødvendige lægebesøg, når de værste gener var overstået.³⁸

Børnedødeligheden og dens baggrund

Børnedødeligheden var et andet emne, som Wissing var stærkt optaget af. I medicinalberetningen for 1882 sammenholdt han dødelighedstallene for København i 1875-1879 og St. Thomas i 1880-1882 (se tabellen ovenfor). Som det ses, var dødeligheden væsentligt højere på St. Thomas – både for spædbørn og 1-5-årige børn – og til sammen døde 40 % af alle levendefødte børn på St. Thomas inden for de første fem leveår, mens det ”kun” drejede sig om 32 % i København. Men dertil kom, at ikke færre end 10 % af alle fødsler på St. Thomas i 1880-1882 resulterede i dødfødsler; i årene 1870-1879 havde det endda været oppe på 12 %. Selv om Wissing ikke kunne sige sig fri for mistanke om, at nogle af de dødfødte reelt var blevet ombragt umiddelbart efter fødslen, var han ikke i tvivl om, at manglen på jordemødre var den primære årsag til det store antal dødfødsler. ”Fødselen bliver ikke ledet fornuftigt, Barnet fødes asfyktisk [skindød] og bliver ikke bragt tillive, da de tilstedeværende Veninder ikke have de simpleste, naturligste Begreber om Sagen”, skrev han og tilføjede, at en præst havde fortalt ham, at han engang var blevet præsenteret for ”et lille Barn, et par Timer gammelt, som laa badet i sit Blod, paa Grund af ikke underbunden eller utilstrækkelig underbunden Navlesnor”.³⁹

I 1888, da andelen af dødfødsler efter et par års reduktion atter var nået op på ”et gruopvækkende Tal”, nemlig 8,1 % af alle fødsler, pegede Wissing på de sorte kvinders fattigdom som endnu en vigtig årsag til disse ulykkelige omstændigheder. Han formulerede det på denne måde: ”Grunden er den, at det store Flertal af Barselkvin-

	0-1 måned									0-1 år			1-5 år			0-5 år		
	Ægtefødte			Uægtefødte			Ægte- og uægtefødte			D	P	B	D	P	B	D	P	B
	D	P	B	D	P	B	D	P	B									
Kbh. 1875-1879	64	52	58	108	98	103	72	61	67	244	220	233	86	94	90	330	314	322
St.T. 1880-1882	52	80	66	101	82	91	86	82	84	287	267	277	130	116	123	417	383	400

Denne tabel over børnedødeligheden i København og på St. Thomas blev præsenteret i Wissing's medicinalberetning for 1882 (D: drenge, P: piger, B: begge køn under ét). Begge steder var dødeligheden størst blandt børn født uden for ægteskab, hvilket afspejler, at de ofte voksede op under dårlige sociale forhold. Men der var stor forskel på andelen af uægteskabelige fødsler i Danmark og på de vestindiske øer; på St. Thomas drejede det sig således om hele 73 % af alle fødsler. Wissing bemærkede imidlertid, at ”Pluraliteten af disse Børn ikke [er] avlede i aldeles løse Forbindelser, men derimod i et Slags selvlavet Ægteskab, hvor Forældrene, uden at være viiede, dog have levet sammen som Ægtefolk i mange Aar og sat et vist Antal Børn i Verden.” (Rigsarkivet: Sundhedsstyrelsen: Medicinalberetninger, Vestindien 1876-1886)

der fra Proletariatet henimod Slutningen af Svangerskabet, i de sidste Par Maaneder, da de ikke længere kunne paatage dem haardere Arbejde og staa blottede for Alt, blive saa elendige og forsultne, at de ikke kunne føre et ellers normalt Svangerskab til Ende og føde et sundt Barn. Det hænder da ogsaa hyppigere og hyppigere i de sidste Par Aar, at saadanne Kvinder allerede i 8de Maaned komme ud til Kommunehospital et og bede om Optagelse der. ... De .. ligge nu paa Hospitalet et Par Maaneder først som Fattiglemmer og senere som Fødende. Naar endelig Fødslen indtræffer, er Barnet næsten altid enten dødfødt eller saa usselt, at det kun lever et Par Dage.”⁴⁰

Det var ogsaa et problem, at mange af de nybagte mødre måtte påtage sig arbejde kort efter fødslen. Babyen blev da typisk overladt til en nabo det meste af dagen, og kun om morgenen, i frokosttiden og efter kl. 6 om aftenen havde moderen mulighed for at amme sit barn. Hvis det havde brug for mad i den mellemliggende tid, fik det undertiden lidt tyndt salepvand⁴¹ eller surt mælkevand. Sådanne ”kunstige” fødemidler måtte moderen som regel ogsaa ty til i de mange tilfælde, hvor hun ikke var i stand til at amme. For hvis hun skulle følge lægens diætetiske råd, måtte hun betale mindst fire dollars om måneden for at give babyen mad. Det kostede nemlig mindst 12 cent daglig at købe 1 pot [0.97 liter] mælk ”i ren, uforfalsket og virkelig god Tilstand”, og byggrynene til bygsuppen var heller ikke billige. Men fire dollars tyngede voldsomt i budgettet, når man kun havde en månedsløn på omkring seks dollars og havde flere andre børn at forsørge. Situationen var frustrerende for Wissing, for han var overbevist om, at den dårlige ernæring ikke blot tog livet af mange spædbørn, men ogsaa hos de overlevende grundlagde ”en Organisme uden Modstandskraft mod epidemiske Sygdomme, Tuberculose osv.”. Så når sådanne sygdomme gjorde ”en rig Høst” i Charlotte Amalies store fattigkvarter, skyldtes det ikke alene hygiejniske mangler, men ogsaa ”Individernes ... meget forøgede Disposition”.⁴²

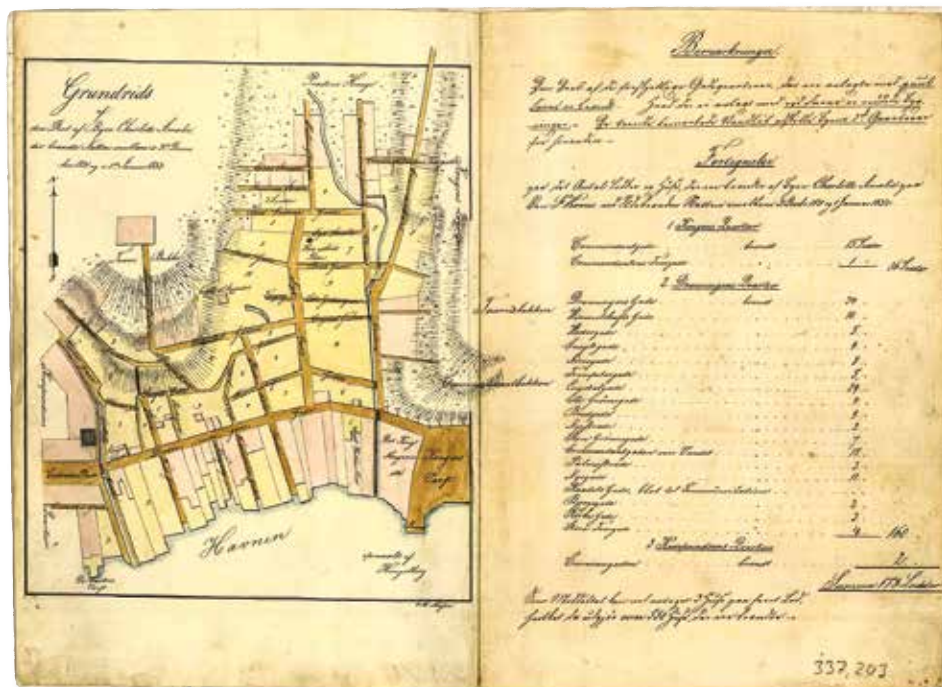
Wissings rapporter indeholder dog enkelte lyspunkter i spørgsmålet om børnefødsler. I fysikatsberetningen for 1886 kunne han f.eks. glæde sig over, at St. Thomas nu var blevet inddelt i to jordemoderdistrikter, og at de nye jordemødre gjorde en god indsats for at nedbringe antallet af dødfødte. Og da det to år senere igen gik den gale vej, understregede han, at det på ingen måde skyldtes forsømmelser fra jordemødrenes side.⁴³

I fysikatsberetningen for 1888 kunne Wissing ogsaa med stor tilfredshed notere, at St. Jan for første gang havde fået en fast, autoriseret jordemoder. Det var Madam George – en ”fuldblods Negerinde”, der var født på øen og gift med en sort mand, som ejede og dyrkede en lille jordlod. Madam George havde taget sin uddannelse ved Fødselsstiftelsen, hvor hun havde opnået førstekarakter, og Wissing mente, at hun var den første sorte beboer fra Dansk Vestindien, der havde taget en eksamen i København. Nok så væsentligt var det dog, at den 30-årige kvinde virkede ”overordentlig samvittighedsfuld” og gav indtryk af at kunne dække et bredere arbejdsfelt end en almindelig jordemoder. St. Jan havde nemlig ikke haft egen læge i flere årtier, og af egen erfaring vidste Wissing, at det var ganske besværligt og tidkrævende for en læge med base på St. Thomas at dække naboøens behov på en bare nogenlunde tilfredsstillende måde.⁴⁴

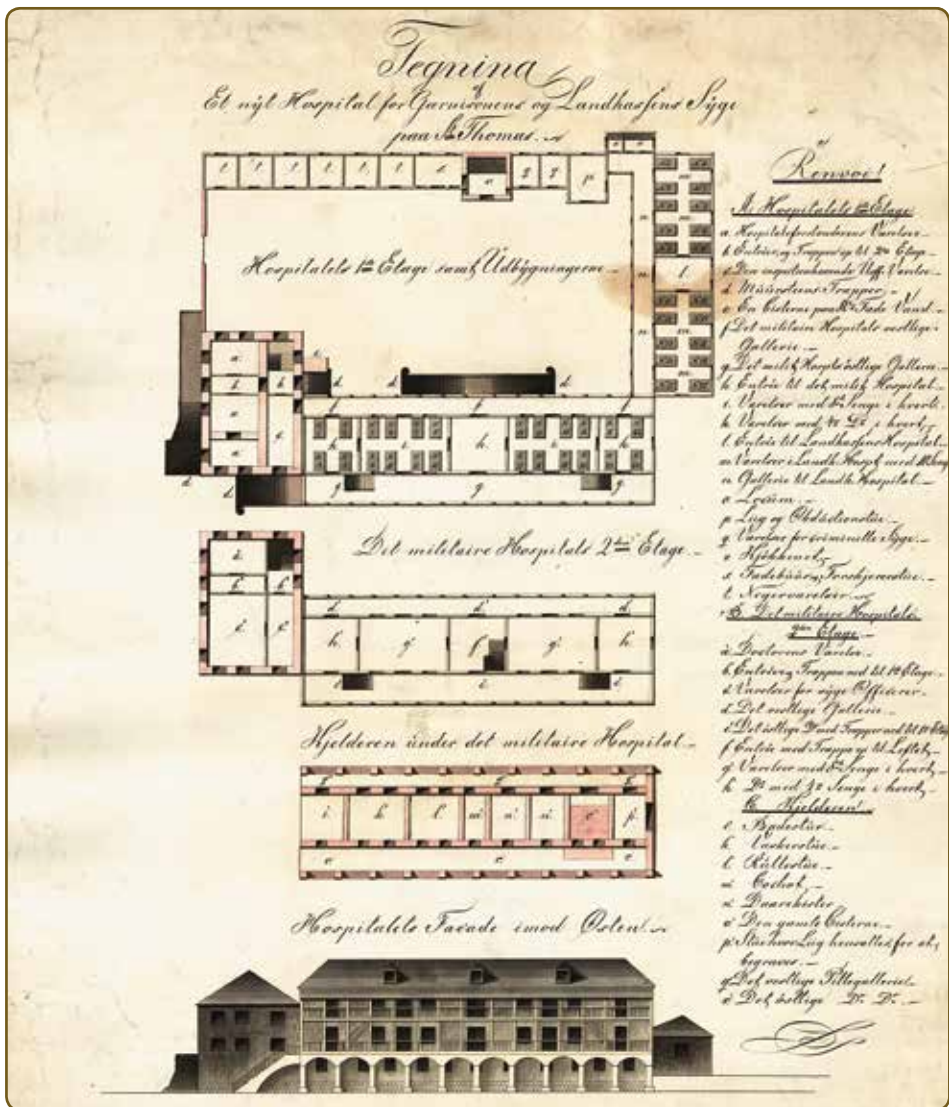
Malariaen og dens arnesteder

Ligesom på Schlegels tid var malariaen den absolutte ”Hovedsygdom” i 1880’ernes Vestindien.⁴⁵ Det var ikke blot den sygdom, der havde flest menneskeliv på samvitigheden. Den ”undergraver” også ”Sundheden i det hele taget og ... lægger Grunden til flere andre væsentlige og stærkt repræsenterede Sygdomme herude”, skrev Wissing i sin medicinalberetning for 1882, og han fortsatte: ”Derfor vil en hver Foranstaltning, som modarbejder Febrene, have en stor og indgribende Indflydelse paa Sundhedsforholdene i det Hele.” Det gjaldt med andre ord om at ”gøre Jordbund og Forhold saa ugunstige som muligt for Udviklingen af Malaria-Miasmet.”⁴⁶

Wissing mente, at man i Charlotte Amalie i særlig grad burde interessere sig for de tre kanaler, hvoraf den ene, Langes Gutter, gik ned gennem hans kommunelægedistrikt. Wissing havde nemlig bemærket, at uforholdsmæssigt mange feberpatienter boede langs kanalerne, mens han endnu ikke – efter tre måneders arbejde i Charlotte Amalie – havde fået kendskab til et eneste malariatilfælde oppe på højene bag ved byen.

Charlotte Amalie måtte udstå mange ulykker i 1800-tallet. F.eks. brændte ca. 550 huse nytårsnat 1832. De lå i det område, som er farvet gult på denne tegning. Kortet viser også de kanaler, der gennemskar byen og dannede grænse mellem kvarterer. Kanalerne gav anledning til bekymring hos lægerne pga. den store ophobning af skarn, da de mente, at det dannede grundlag for miasmer. Kortet er lavet af Christian Peter Hingelberg og C.H. Mossin. (Rigsarkivet: Rentekammeret: Kort og tegninger [Rentekammersamlingen]: 337.203)

I 1831 lavede Christian Peter Hingelberg denne tegning til et nyt, imponerende hospitalskompleks i Charlotte Amalie. Bortset fra hospitalsforstanderens bolig og "Doctorens Værelse" skulle garnisonens mandskab have rådighed over alle lokaler i hovedbygningens stue- og overetage (her benævnt som hhv. 1. og 2. etage). Der skulle være særlige rum til syge officerer på overetagen, mens de menige soldater blev fordelt på en række fire- og ottesengs-stuer. I en sidebygning skulle der indrettes tisesengs-stuer til "Landkassens Syge", dvs. civile personer, der blev indlagt for offentlig regning. Imidlertid blev den sorte befolkning henvist til seks "Negerværelser" i venstre del af baghuset, mens den højre del af denne fløj kom til at indeholde fadebur, forskærerstue og køkken og dernæst to værelser til kriminelle syge, lig- og obduktionsstue samt to lokummer. Rækkefølgen af disse rum var næppe tilfældig. Endelig skulle kælderen under hovedbygningen indrettes til bade-, vaske- og rullestuer samt en kachot, to dårekister, en af hospitalets to cisterner samt en ligstue. (Rigsarkivet: Rentekammeret: Kort og tegninger [Rentekammersamlingen]: 337.123)

Langes Gutter fungerede som afløbssted for den vandstrøm, der kom ned fra højene ved kraftige regnskyl. Men derudover udgjorde den en fælles kloak for et stort antal rendestene. Den var også ”en stor fælles Skarntønde for alle de tilstødende Huse, og selv om Renovationsvognene faa noget, er det vist, at der ydes Kanalen en meget rigelig Tribut af disse Stoffer.” Endelig blev kanalen ”i vid Udstrækning” brugt som latrinkule, selv om politiet holdt nøje øje med beboerne i de huse, der stødte op til kanalen. Nogle steder kunne husejerne hælde affaldet direkte ud i kanalen gennem huller i husmuren. Noget af affaldet blev da hængende på muren, hvorved der blev dannet ”en Flade, som snart halvtør, snart halvflydende er en sjælden udmærket Jordbund for Sygdomsstoffer af forskellig Art.” Wissing sammenlignede dem med ”Bede, hvor der ved Menneskehaand var saaet Sygdomsfrø, og man ser i Tankerne de smaa Planter gro umaadeligt frodigt.” Dertil kom, at der befandt sig en ”uhyre Mængde smaa Møddinger” på kanalens bund. Men disse affaldsbunker stod kun helt under vand ved kraftige regnskyl, og det var i sig selv et problem, mente Wissing. For ”efter Videnskabens nuværende Standpunkt”, er smitstofferne kun uskadelige, ”saa længe de forblive i Jorden, eller paa Jordens Overflade ere fuldstændig dækkede af klart Vand”.

Hvad kunne man da stille op for at fjerne eller reducere disse ”Feberfoci”? For det første kunne man anbringe kampesten og cement i bunden af kanalerne, ligesom man havde gjort på kanalernes sider, for dette ville gøre ”virkelig Udskylning” muligt. For det andet ville det være nyttigt at foretage en regelmæssig udskylning af byens rendesten og gader, da dette kunne dæmpe mængden af støv og ”derved formindske Luftens Righoldighed paa Sygdomsspirer”. For som dr. Engelsted havde formuleret det ved et møde i Københavns Borgerrepræsentation d. 25. september 1882: ”Rigeligt Brug af Vand er ikke blot nødvendigt for det enkelte Individets Helbred og Velvære, men det er i høj Grad nødvendigt som offentligt Desinfectionsmiddel. Der er Intet som Smitstoffer i den Grad hænger i, og ved Hjælp af hvilket de spredes saa meget, som ved Støv og Smuds.”

Endelig havde Wissing forslag til et redskab, som ”synes at virke ved direkte at dræbe Miasmet”. Den belæste læge refererede til de succesfulde resultater, som man siden 1870 havde opnået ved at plante eucalyptus-træer i ”Malaria-Egnene nær ved Rom”, og træet trivedes åbenbart også godt i Sydfrankrig, Algier, Cap (Kapstaden?) og Australien. Ganske vist måtte Wissing indrømme, at eucalyptus-forsøget var slået fejl på St. Croix, men det skyldtes måske, at træet ikke tåler at stå i fuldstændig tør jord.⁴⁷ Derimod vokser det hurtigt i sumpe, hvor det kan trække meget vand op fra jorden. Wissing fandt det derfor sandsynligt, at eucalyptus-træet ville kunne trives ”netop paa de Steder, hvor Malariamiasmet udvikles”. Bortset fra, at eftertidens videnskabsfolk ikke taler om miasmer, må de give ham fuldstændigt ret i denne antagelse.

Den omfattende analyse af malariaens arnesteder i medicinalberetningen for 1882 blev fulgt op af en række bemærkninger i det følgende års rapport. Her gjorde Wissing bl.a. opmærksom på, at flere strækninger ved havnen også var alvorlige ”fe-

berfoci". Et af dem var Honduras-kvarteret, hvor der "næppe" var en eneste dag uden febertilfælde. Her stillede Wissing spørgsmålet: "Er det absolut nødvendigt at bevare disse Sumpe eller stagnerende Vandbassiner, som bruges til Oplagssted for Tømmer...?" Et andet problematisk område var strækningen fra fortet til enden af Nørregade. Det var en lav, opfyldt grund, der ved et kraftigt regnskyl blev forvandlet til "et halvt Morads, som atter ved nogle paafølgende Timers stærk Sol tørres halvt ud". Området var fyldt med en masse småhuse, "hvis Gulv for Størstedelen er hævet nogle faa Tømmer over Grunden, kun hvilende paa nogle Bjælker, Sten eller Sligt, men ellers uden Mellemlag." Og i strandkanten lå der en latrinkule, som fik tilført nyt indhold hver aften, når beboerne tømte deres toiletkar på stedet.⁴⁸

Wissings to første medicinalberetninger fra St. Thomas rummede ikke meget håb om forbedringer inden for en overskuelig fremtid. Men der kom faktisk til at ske en del i byen i de følgende år, så mon ikke Wissings kritik har haft sin virkning? Hvorom alting er, indeholder Wissings medicinalberetninger for 1886-1889 – de sidste, inden han forlod Vestindien for at blive læge i København – flere meget positive udtalelser om den offentlige hygiejne i Charlotte Amalie. I 1886 glædede han sig f.eks. over den påbegyndte brolægning af Langes Gutter, og i 1888 noterede han, at de tre kanaler nu for to tredjedele vedkommende var brolagt.⁴⁹ Derudover var man i gang med at cementere rendestenene i de mindre gader, således at det ville blive muligt at skylle dem rene ved det mindste regnskyl. Med sin "exemplariske Renlighed af Gaderne" havde Charlotte Amalie dermed udviklet sig til "en Mønsterby" i forhold til andre større vestindiske byer, når det drejede sig om hygiejniske forhold.

En sygdomsteoretikers refleksioner

I modsætning til Schlegels medicinalberetninger er der stor forskel på Wissings rapporter fra år til år. Han var nemlig en af de læger, som gerne tog et par nye emner op hvert år for at gå i dybden med dem. De ti medicinalberetninger, vi har fra hans tid på St. Croix og St. Thomas, giver derfor et både detaljeret og facetteret indtryk af livet som læge på øerne i 1880'erne.

Flere af Wissings medicinalberetninger indeholder overvejelser om baggrunden for udbredelsen af nogle af årets epidemier. I beretningen for 1889 noterede Wissing f.eks., at St. Thomas i årets sidste måneder var blevet ramt af mæslinger for første gang i ca. 40 år, og at dette var sket samtidig med, at øen oplevede "talrige ualmindelig langvarige, haardnakkede og svære Forkølelssygdomme" (hals- og næsecatarrh m.m.) og flere tilfælde af intermitterende og remitterende febre end normalt. I de samme måneder kunne man iagttage nogle usædvanlige vejrforhold med meget hede dage, kolde nætter og hyppig skiften mellem solskin og regnbyger. Wissing mente ikke at have oplevet et tilsvarende vejr i de år, han havde været i Vestindien, og han stillede derfor spørgsmålet, om klimaet "virkelig" kunne have "nogen afgørende Betydning for og Indflydelse paa Sygdommens Karakter". Navnlig fæstnede han sig

ved, at mange af mæslingepatienterne var blevet ramt ret hårdt. Det var ellers en almindelig "Troessætning", at mæslinger altid fik et uhyre mildt forløb i troperne. Denne epidemi havde imidlertid vist, at mæslinger kunne optræde uhyre forskelligt i Caribien ligesom hjemme i Danmark.⁵⁰

Wissings betragtninger om klimaets betydning minder meget om Schlegels tanker 60 år tidligere – bortset fra, at Wissing ikke følte sig helt så sikker som sin forgænger. De tanker, som Wissing udfoldede om gul feber i medicinalberetningen for 1884

mig til ganske enkelte trok.
 De Hr Auguste og Villavicencio ere begge politiske
 Flygtninge, forvorne Oppositionsmænd for deres respec.
 tive Fæderlande (Haiti og Venezuela), og ere kün kom.
 nu her til St. Thomas for et frist. Tilværelsen til
 det Qvæblik, da deattes Minus vunde tilbage til de.
 res Fæderland, inden Færn for deres Liv. Lægenard de
 næmlig künner det, ville de begge – efter en Tilskaa.
 alle – vunde tilbage, thi begge ere de "store" Politi.
 kern, man mindst etos Læge. St. Thomas er eade.
 ds for dem begge kün et Tilflugtssted inden et Eris.
 Spørge man, hvorfor de de ere gaaede til en dansk
 Q, en lille, fattig dansk Q, og ikke til en af de
 store spanske eller franske Q, hvor deres Moders.
 maal tales, saa bliver Svaret vel dette: fordi ad.
 gangen til jäs practicaudi paa de danske Qer litted

Mange af de læger, der virkede på de dansk-vestindiske øer, stammede fra andre lande. I nogle af Wissings fysikatsberetninger rettede han en skarp kritik mod flere af disse lægers manglende evner og/eller engagement. Han mente også, at det var lettere at opnå tilladelse til at praktisere på de danske øer end på flere af nabooerne. I dette uddrag af medicinalberetningen for 1886 måtte to læger fra Haiti og Venezuela stå for skud, fordi de angiveligt interesserede sig mere for politik i deres hjemlande end for at kurere patienter på St. Thomas. (Rigsarkiver: Sundhedsstyrelsen: Medicinalberetninger, Vestindien 1876-1886)

er et andet vidnesbyrd om, at lægevidenskaben ikke havde flyttet sig meget i de forgangne årtier. Men rapporten fra 1884 vidner også om, at Wissing gik analytisk til værks som så mange andre af 1800-tallets samvittighedsfulde læger. De gjorde deres iagttagelser og forsøgte at systematisere dem for at udvikle teorier om spredningsveje og levere praktiske anvisninger om, hvad man skulle tage sig i agt for.

Den 15 sider lange analyse af gul feber tog primært udgangspunkt i de sygdomstilfælde, som Wissing havde oplevet i 1884. Dette år var sygdommen flere gange kommet til St. Thomas med skib udefra, men den havde ikke altid bredt sig videre på øen. Wissing kunne f.eks. berette om en mand, der ankom d. 30. oktober, hvor han blev indlogeret på et hotel. Her tilsmudsede han hele værelset med ”sorte Opkastninger”. Både sengen, sengetøjet og gulvet blev svinet til. ”Man skulde synes, at her var udmærket og rigelig Lejlighed til at inficere baade Hotellet og Byen, men tvertimod. – Tilfældet har absolut ingen Følger”, skrev Wissing. Dette og flere andre tilfælde fik ham til at konkludere, at gul feber ikke smitter ved kontakt mellem mennesker. Smitstoffet måtte i stedet være af ren ”miasmatiske Natur”. Wissing drog også den slutning, at det ikke var muligt at inficere et hus. Derfor var det ”ganske overflødig” at isolere patienter med gul feber og at desinficere boliger og tøj.⁵¹

Derimod var det vigtigt at rette blikket mod de steder, hvor der var grobund for en epidemi. Wissing talte om særlige foci for gul feber – på samme måde, som malariaen havde sine foci i de tilsmudsede kanaler og havneområder. ”G.F.-Smitstoffet” var også kun i stand til at ”gro og udvikle sig”, hvor der var både vegetabiliske og animalske forrådnelsesstoffer, men derudover var saltvand en absolut forudsætning, mente Wissing. For ”Erfaringen har vist, at den altid opstaar paa en Havbugt”. I de få tilfælde, hvor sygdommen var kommet i udbrud inde i landet, kunne det nemlig forklares med, at den var blevet ført dertil med et skib, som var sejlet op ad en flod fra en havn ved kysten.⁵²

Men hvilke steder skulle myndighederne da særligt interessere sig for ved bekæmpelsen af gul feber? Wissing pegede især på en kyststrækning ved Charlotte Amalie, der blev brugt som ”fælles Renovationskule for den østlige Del af Byen” og desuden ofte var plaget af tang. Derimod var Honduras ikke så problematisk i denne sammenhæng, da forrådnelsesstofferne i dette område i helt overvejende grad var vegetabiliske, og de sædvanlige vindforhold i øvrigt var sådan, at mulige smitstoffer blev ført væk fra stedet. Byens rendestene egnede sig heller ikke som smittefoci for gul feber, medmindre de blev skyllet med saltvand!

Derimod mente Wissing, at de skibe, som ankom til Charlotte Amalie, udgjorde en stor risiko. Især var det tilfældet med træskibene, som kunne have en lang rejse bag sig. ”Thi i Kølvandsrummet findes netop altid Saltvand sammen med Forraadningsstoffer af baade vegetabilisk og animalsk Natur”. Wissing anbefalede derfor, at der indført mindst fem dages karantæne for alle, der ankom til St. Thomas. Desuden ville en grundig rensning og desinfektion af de anløbende skibe være til stor nytte.⁵³

Det hørte til embedslægenes opgaver at kontrollere, at apotekerne var hensigtsmæssigt indrettet, førte de mest nødvendige produkter og havde rimelige priser. Medicinalberetningerne viser, at lægerne altid var meget tilfredse med forholdene på Riises apotek i Charlotte Amalie. Litografi af Tegner & Kittendorff efter tegning af Frederik Visby, M/S Museet for Søfart.

Konklusion

Denne artikel har sat fokus på medicinalberetninger fra to af de mange danske læger, der arbejdede i Vestindien i 1800-tallet. Schlegel og Wissing er udvalgt, fordi de var nogle af de mest skrivende og reflekterende af periodens læger, og fordi de levede i hver sin del af 1800-tallet og varetog meget forskellige lægelige opgaver. Desuden løste de opgaven med at skrive medicinalberetninger ret forskelligt.

Præsentationen af Schlegels og Wissings medicinalberetninger kan derfor opfattes som et vindue, gennem hvilket vi kan få en detaljeret viden om sygdomsbilledet i Vestindien. Derudover giver Wissings rapporter et meget interessant indblik i sammenhængen mellem fattigdom og sygdom, herunder hvor vanskeligt det var for de fattige sorte kvinder i Charlotte Amalie at give deres børn en ordentlig tilværelse. Flere af Wissings medicinalberetninger rummer også stærke frustrationer over de sorte indbygges sorgløshed og dovenskab, som efter hans opfattelse i høj grad bidrog til fattigdommen. Synspunkter af samme karakter kan genfindes i medicinalberetninger fra flere andre danske læger i 1800-tallet. Også fra andre dele af monarkiet

vidner medicinalberetninger om større eller mindre kultursammenstød mellem den lokale almue og udefra kommende læger,⁵⁴ men ingen steder var kulturkløften så stor som i Vestindien.

Schlegels og Wissings rapporter giver frem for alt et nuanceret indtryk af lægernes arbejdsvilkår, sygdomsforståelse og tanker om, hvad man kunne stille op over for ”grasserende” sygdomme. Både på Schlegels og Wissings tid stod miasmebegrebet helt centralt i de lægellige debatter. I dag er dette begreb for længst opgivet. Men det er værd at bemærke, at det var til stor praktisk nytte, fordi det satte et stærkt fokus på de sanitære forhold, og i mange byer, f.eks. Charlotte Amalie, førte de miasmatiske overvejelser til væsentlige fremskridt med hensyn til renligholdelse af gader og rendestene m.m.

For os, der er født længe efter de store gennembrud for lægevidenskaben omkring 1900, kan det være meget vanskeligt at sætte sig ind i forholdene for 1800-tallets læger. Som det er fremgået, gjorde Schlegel i høj grad brug af de gamle humoralpatologiske virkemidler. Andre medicinalberetninger fra Vestindien viser, at i alt fald nogle af disse metoder stadig var i brug i anden halvdel af 1800-tallet, selv om flere læger efterhånden begyndte at tvivle på deres nytte.⁵⁵ Lægerne havde imidlertid endnu intet virkeligt effektivt at sætte i stedet, og mange læger har formentlig anset det for utilfredsstillende ikke at gøre noget for de syge patienter.⁵⁶ Dog må vi ikke overse, at mange læger op gennem 1800-tallet gjorde en meget stor indsats for at kortlægge udbredelsen af forskellige sygdomme i et forsøg på at skaffe sig viden om spredningsvejene. Og selv om vi i dag kan ryste på hovedet af argumentationen, må vi erkende, at den ofte har været ganske skarpsindig. Wissings analyse af gul febers epidemiologi er et eksempel på dette. I mange andre medicinalberetninger fra alle dele af monarkiet kan man finde tilsvarende teoretiseringer på grundlag af empiriske iagttagelser, som er indhøstet gennem en kortere eller længere årrække.

Jørgen Mikkelsen, f. 1959, ph.d., arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet, København. Har især forsket i dansk og europæisk by- og handelshistorie, men også publiceret artikler om mange andre emner inden for dansk historie. Artikler i Personalhistorisk Tidsskrift 1998, 2004, 2007, 2011, 2012, 2014 og 2015. Adresse: Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K, e-mail: jm@sa.dk.

Noter

- 1 Rigsarkivet: Sundhedsstyrelsen: Medicinalberetninger, Vestindien 1823-1910 (9 pakker).
- 2 Indtil 1838 gennemførte medicinere og kirurger hver sin akademiske uddannelse. Kun medicinere havde mulighed for at blive ansat i et fysikus-embede.
- 3 Tage Grodum: *Den danske embedsløstet*, 2000, indeholder oprettelsesdatoer for de enkelte embeder og lister over hvem, der har varetaget embederne (med angivelse af perioder samt fødsels- og dødsdatoer). Grodums bog omfatter ikke blot det daværende kongerige, men også den del af hertugdømmet Slesvig, som i dag hører under Danmark, samt Færøerne, Grønland og Dansk Vestindien.
- 4 Jfr. Gerda Bonderup: Medicinalberetninger og deres kontekst ca. 1800-1870 – en introduktion, i: Gerda Bonderup, Jørgen Mikkelsen og Lisbeth Skjernov (red.): *"af yderste Vigtighed for det hele Borgersamfundets Tryghed". Medicinalberetninger og deres anvendelsesmuligheder i historisk forskning*, 2005, s. 20. Om Sundhedskollegiets historie, se: Niels Petersen, Helle Blomquist og Michael Hertz: *Sundhed. Byråderi. Politik*, 1996.
- 5 Niklas Thode Jensen nævner 1780, hvor John Gordon blev ansat, som begyndelsesår, men Grodum omtaler også to fysici, som skal have virket på øerne mellem ca. 1744 og 1773. Niklas Thode Jensen: *For the Health of the Enslaved. Slaves, Medicine and Power in the Danish West Indies, 1803-1848*, 2012, s. 56, og Grodum 2000, s. 126.
- 6 Jensen 2012, s. 59. Her bemærkes det også, at de danske myndigheder forsøgte at forhindre det, hvis en plantageforvalter fravalgte en sådan kontraktløsning.
- 7 Poul Ulrich Jensen: *Under solgudens glødende scepter. Lægeberetninger fra 1800-tallets Dansk Vestindien*, 2017, kap. 7, 11 og 13, hvor bl.a. Adrian B.B. Knudsen citeres for et tilbageblik til "Slaveriets Dage – St. Croix gyldne Tid".
- 8 Se bl.a. Jensen 2017, kap. 9. I slutningen af 1800-tallet, hvor St. Thomas kom ind i en økonomisk krise, faldt antallet af læger også på denne ø, jfr. Jensen 2017, kap. 11.
- 9 Se f.eks. Rikke Ilsted Kristiansen: Læger og bønder. Et kulturmøde i 1830'ernes Danmark, *1066. Tidsskrift for historie*, 2000:4, s. 3-16. I artiklen, der bygger på en analyse af medicinalberetninger fra 1837-38, finder vi bl.a. dette citat om "kloge mænd og koner" af en læge i Frederikshavn: De "helbreder for indvortes Sygdomme undertiden med nogle af dem selv tilberedede Medicamenter men ogsaa hyppig ved Signen, Maaen og andre saadanne Hexekonster".
- 10 Dette emne behandles indgående i Jensen 2017. Debatten om William Stevens' saltkur i 1820'erne omtales s. kap. 5 og Edwin W.C.B. Taylors tanker om dyrisk magnetisme i 1880'erne kap. 13.
- 11 Jensen 2012, s. 70ff., og Jensen 2017, kap. 7.
- 12 Jensen 2012, s. 220-222, Schlegels medicinalberetning for 1826, s. 4-5, og Jensen 2017, s. 46.
- 13 Frifarvet er den i dag mest brugte betegnelse for en afro-caribier (person af afrikansk herkomst), der ikke er slave. I 1800-tallet brugte man derimod ofte ordet frikulørt.
- 14 Tilsyneladende mente Schlegel også, at torden og jordskælv kunne have en sundhedsskadelig effekt. Disse fænomener omtales i alt fald særskilt i flere af hans medicinalberetninger. Se f.eks. medicinalberetningen for 1825, s. 1.
- 15 Jensen 2012, s. 81-110.
- 16 Jensen 2012, s. 197.
- 17 Gerda Bonderup: *En kovending – koppevaccinationen og dens udforing til det danske samfund omkring 1800*, 2001, s. 97.
- 18 Jensen 2012, s. 201f. Intern slavehandel på de vestindiske øer var tilladt indtil 1848.
- 19 Jensen 2012, s. 209.
- 20 Schlegel fandt, at de intermitterende febre, der i særlig grad var kendetegnet af sygdommens bestandige kommen og gåen, generelt ikke ramte så hårdt som de remitterende. Måske beror forskellen på, at der var tale om forskellige parasitter. Malaria kan nemlig skyldes fire forskellige parasitter, hvis adfærd adskiller sig lidt fra hinanden, jfr. Jensen 2012, s. 82f.
- 21 Schlegels fysikusmedicinalberetning for 1833, s. 8.
- 22 Schlegels medicinalberetning for 1825, s. 14-16. Poul Emil Kalmar, der blev landfysikus på St. Croix i 1878, gjorde også en del iagttagelser og overvejelser om gul feber i en afhandling fra ca. 1880, men her argumenterede han for, at jo længere en europæer havde opholdt sig i Vestindien, desto mere udsat var han for at bukke under for en epidemi. Han byggede sin hypotese på, hvad der var registreret om syge soldater i Christiansted garnisonshospitals protokoller siden 1827, jfr. Jensen 2017, s. 96f.
- 23 Jensen 2012, s. 83f.
- 24 Iflg. Schlegel mente nogle af hans kolleger at kunne finde ligheder mellem sygdommen og en epidemi, som ramte Philadelphia i 1780. I dag anses pandemien i 1779-1780 – der også ramte Asien og Afrika – for at være den første sikre forekomst af sygdommen. Dengue-feber var en ret sjælden sygdom indtil 1940, men i dag findes den i mere end 110 lande og rammer mindst 50 millioner mennesker om året, hvoraf 10-20.000 dør. Indtil for nylig har der ikke eksisteret nogen vaccine mod sygdommen. Wikipedia: Dengue feber.
- 25 Dette var baggrunden for, at Schlegel foreslog, at sygdommen fik et af disse navne: "Febris rheumatica epidemica sui generis" eller "Influenza rheumatica".
- 26 Schlegels medicinalberetning for 1827, s. 8f., 13 og 15.
- 27 Nick Nyland: De praktiserende læger i 1800-tallet, i: Gerda Bonderup, Jørgen Mikkelsen og Lisbeth Skjernov (red.): *"af yderste Vigtighed for det hele Borgersamfundets Tryghed". Medicinalberetninger og deres anvendelsesmuligheder i historisk forskning*, 2005, s. 246ff.
- 28 Schlegels medicinalberetning for 1825, s. 10-14. Trachoma, der skyldes en bakterie, kan i nogle tilfælde føre til blindhed. Enkelte af Schlegels patienter mistede også synet pga. sygdommen. I dag er sygdommen udbredt i store dele af verden, og ca. 80 mill. mennesker lider af den.
- 29 Jfr. den fyldige redegørelse for blodkoppper i *Salmonsens Konversationsleksikon*, bd. III, 1915, s. 438.
- 30 Poul Olsen (red.): *Vestindien. St. Croix, St. Thomas og St. Jan (Danmark og kolonierne)*, 2017, s. 263 og 306. I 1850 var Charlotte Amalie faktisk den største provinsby i den danske stat.

- 31 Da dødeligheden ved koleraepidemier ofte lå på omkring 50 %, er det sandsynligt, at ca. 3600 beboere på St. Thomas er blevet ramt af epidemien i 1853. Epidemien og de lokale myndigheders meget u hensigtsmæssige håndtering af den er dokumenteret meget fint i Jensen 2017, kap. 8.
- 32 Om katastrofeåret 1867, se Jensen 2017, kap. 10.
- 33 I Wissings medicinalberetninger for 1880 og 1881 har han givet en hård kritik af forholdene på denne anstalt, jfr. Jensen 2017, kap. 13.
- 34 Wissings medicinalberetning for 1884, s. 4.
- 35 Wissings medicinalberetninger for 1883, s. 6f., og 1885, s. 7f.
- 36 Wissings medicinalberetning for 1883, s. 9, 29 og 32f.
- 37 Wissings medicinalberetning for 1883, s. 2 og 28.
- 38 Wissings medicinalberetninger for 1883, s. 19-23, og 1886, s. 10-11.
- 39 Wissings medicinalberetning for 1882, s. 18.
- 40 Wissings medicinalberetning for 1888, s. 12-13.
- 41 Væske, der indeholder et stivelsesholdigt stof, som udvindes af visse planters rodknolde.
- 42 Wissings medicinalberetning for 1889, s. 14-16.
- 43 Wissings medicinalberetninger for 1886, s. 14, og 1888, s. 12.
- 44 Wissings medicinalberetninger for 1884, s. 5, og 1888, s. 4-6.
- 45 Selv om Wissing gerne brugte ordet malaria, skelnede han ligesom Schlegel og dennes samtidige mellem de intermitterende og remitterende febre. Sidstnævnte var de farligste, mente han. Wissings medicinalberetninger for 1882, s. 8, og 1883, s. 19.
- 46 Dette og det følgende bygger på Wissings medicinalberetning for 1882, s. 9-13. Det er interessant, at Wissing her knytter ordet miasme til en bestemt sygdom i stedet for at bruge ordet mere bredt i betydningen: sundhedsskadeligt stof. I flere andre medicinalberetninger fra slutningen af 1800-tallet findes en tilsvarende sygdomsspecifik omtale af miasmer. Der er ikke langt fra denne sprogbrug til tale om bakterier og vira, som fremkalder bestemte sygdomme.
- 47 Klimaet på St. Croix er gennemgående ret tørt.
- 48 Wissings medicinalberetning for 1883, s. 15-18.
- 49 Wissings medicinalberetninger for 1886, s. 9, og 1888, s. 8.
- 50 Wissings medicinalberetning for 1889, s. 1-5.
- 51 Wissings medicinalberetning for 1884, s. 9 og 16f.
- 52 Wissings medicinalberetning for 1884, s. 19-20.
- 53 Wissings medicinalberetning for 1884, s. 21-22.
- 54 Se Stella Borne Mikkelsen: Det færøske lægevæsen ca. 1840-60, i: Gerda Bonderup, Jørgen Mikkelsen og Lisbeth Skjernov (red.): *"afyderste Vigtighed for det hele Borgersamfundets Tryghed". Medicinalberetninger og deres anvendelsesmuligheder i historisk forskning*, 2005, s. 359-423 (især s. 361ff.), og Kristiansen 2000.
- 55 Se Jensen 2017, kap. 11.
- 56 "Det terapeutiske tomrum" er bl.a. behandlet i Nyland 2005, s. 246ff. og Nick Nyland: *De praktiserende læger i Danmark 1800-1910*, 2000. Se også Jensen 2017, kap. 7. Her omtales Christian Frederik Erichsons medicinalberetning for 1852, hvor han afviste at bruge åreladning som middel ved gul feber, fordi dette måske kunne fremskynde patientens død. Erichson mente i stedet, at jo mindre lægen greb ind, og alt derved blev overladt til naturen, jo bedre var udfaldet.

"4 af mine tykkeste Børn..."

Diakonisse Maren Cathrine Knudsens gerning i Dansk Vestindien set igennem breve, billeder og beretninger fra tiden omkring hendes ankomst i 1908

Af Lisbeth Aagaard Lykke og Jannie Uhre Ejstrud

I 1908 rejste diakonisse Maren Cathrine Knudsen fra Vejleegnen til tjeneste på Dronning Louises Børnehjem på St. Croix i Dansk Vestindien. Gennem undersøgelser af skriftlige og visuelle kildetyper som Maren Cathrine Knudsens personlige breve sendt til Diakonissestiftelsens forstanderinde Sophie Zahrtmann i København, årsberetninger fra Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer og et billede af Maren Cathrine Knudsen med børn fra Dronning Louises Børnehjem på St. Croix, er det muligt at komme tæt på en forståelse af diakonissernes eget syn på deres arbejde på øen. Analysen er et bidrag til en større perspektivering af relationerne mellem Danmark og den danske koloni. Ved at udfordre det postkoloniale blik er det muligt at åbne op for dynamiske tolkninger af euro-caribiernes syn på deres egen indsats på øerne, herunder deres rolle i forhold til folkesundheden blandt afro-caribierne. Denne artikel søger at besvare spørgsmålet om hvilke succeskriterier og hvilke idealer, de udstationerede diakonisser bar med sig til øerne, og hvordan de skriftlige og visuelle levn kan supplere hinanden i repræsentationen af deres selvbillede.

Indledning

Da Maren Cathrine Knudsen i 1908 rejste til St. Croix i Dansk Vestindien, hvor hun skulle gøre tjeneste som diakonisse på *Dronning Louises Børnehjem*, var hun fuld af forventninger til, hvad der ville møde hende i det fremmede. Hendes valg om at rejse til Dansk Vestindien var styret af en forhåbning om at kunne gøre en forskel for de fattige børn på øerne, og hendes faglige værktøjskasse, der skulle ruste hende til arbejdet, rummede både basale færdigheder og viden omkring sundhedspleje, religiøst funderet moral og medmenneskelige idealer. Den virkelighed, der mødte hende på øerne, er beskrevet i de breve, hun sendte hjem til Diakonissestiftelsens forstanderinde Sophie Zahrtmann i København. Brevene var både personlige erfaringsudvekslinger og fungerede samtidig som afrapporteringer omkring arbejdet og

forholdene på øerne. Søstrenes breve bidrog dermed af og til med oplysninger til årsberetningerne fra *Kronprinsesse (senere Dronning) Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer*¹, hvor forstanderinde Sophie Zahrtmann havde en central rolle. Brevene havde således en officiel funktion trods det personlige islæt. De skriftlige oplysninger kunne være ledsaget af billedbilag, som ligeledes balancerede på kanten mellem privat og offentlig. Ved i hvert fald én lejlighed var Maren Cathrine Knudsens brev ledsaget af et fotografi fra øen, der gav en ekstra visuel dimension til hendes fortælling: et billede af diakonissen med fire af de børn, hun var taget dertil for at passe.

Gennem undersøgelser af disse skriftlige og visuelle kildetyper – brevene til forstanderinde Sophie Zahrtmann, årsberetningerne fra *Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer* og billedet af Maren Cathrine Knudsen med de fire børn fra *Dronning Louises Børnehjem* på St. Croix – er det muligt at komme tættere på en forståelse af diakonissernes eget syn på deres arbejde på øen. Analysen er et kildenært mikrohistorisk bidrag til en perspektivering af relationerne mellem Danmark og den danske koloni med Maren Cathrine Knudsen som case. Ved at udfordre det postkoloniale blik er det muligt at åbne op for mere dynamiske tolkninger af euro-caribiernes syn på deres egen indsats på øerne, herunder deres rolle i forhold til folkesundheden blandt afro-caribierne. Denne artikel søger at besvare spørgsmålet om hvilke succeskriterier og idealer, de udstationerede diakonisser bar med sig til øerne, og hvordan de skriftlige og visuelle levn rent metodisk kan supplere hinanden i denne analyse. Med den tværfaglige tilgang til dette afgrænsede undersøgelsesfelt kan analysen give et nuanceret billede og dermed et repræsentativt indblik i relationerne mellem Danmark og den danske koloni.

Mikrohistorien og det afgrænsede forskningsfelt afdækker de menneskelige og subjektive bevæggrunde bag historiske handlinger mere end de rent politiske, økonomiske og sociale forhold. Faren ved at anvende det lille, personhistoriske studie, som studiet af søster Maren Cathrine Knudsen er, er at det personhistoriske studie lukker sig om sig selv ved kun at beskrive historiske hændelser og handlinger ud fra den undersøgte persons egen virkelighed og optik. Derfor er det vigtigt, at personens virkelighed sættes ind i en samfundsmæssig, social og kulturel kontekst. For at kontekstualisere kilderne rent historisk og samtidig perspektivere den metodiske tilgang inddrages derfor det postkoloniale begrebsapparat. Med dette begrebsapparat tolkes kilderne ud fra en nutidig forståelse af det historiske menneskesyn, der dominerede den hvide kolonimagts forhold til den afro-caribiske befolkning.

I det følgende behandler vi de to typer kildemateriale først enkeltvist og til sidst samlet, og slutter af med at se på hvordan de skriftlige og visuelle kilder supplerer og beriger hinanden. I de første to analyseafsnit omkring henholdsvis Maren Cathrine Knudsens breve og årsberetninger fra *Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer* anvendes en kvalitativ analyse. Perspektiveringen fås her igennem en undersøgelse foretaget i 2010 af Sara Holm-Meier i hen-

des speciale *Danske filantropiske og missionske kvinder i Dansk Vestindien 1904-1917* fra Københavns Universitet. Heri beskriver hun forholdene for danske diakonisser udsendt til Dansk Vestindien i samme periode som Maren Cathrine Knudsen, og inddragelsen af hendes resultater medvirker til at perspektivere casen. I afsnittet om fotografier tager drøftelser omkring det postkoloniale blik afsæt i Louise Wolther's refleksioner i hendes ph.d.-afhandling fra 2008 ved Københavns Universitet, *Blik og begivenhed. En diskussion af fotografiets historiske potentialer med nedslag i krig, koloni og kommerzialisme 1860-1920*.

Missionen for folkesundheden i Dansk Vestindien efter 1902

Med afslutningen af slaveriet i 1848 og den efterfølgende mangel på sundhedsforanstaltninger, som slaveejeren tidligere havde stået for, var der ved slutningen af det 19. århundrede i Dansk Vestindien markante problemer med befolkningens sundhedstilstand med en ekstremt høj børnedødelighed og meget dårlige sanitære forhold.² Ved et mislykket forsøg på at sælge øerne til USA i 1902 blev den store Vestindiske Kommission udsendt, der havde til opgave at gennemføre dybtgående reformer på øerne. Kommissionen barslede med en stor betænkning, der anså meget store investeringer for nødvendige, men det kneb fra statslig side med at følge op på de foreslåede initiativer med investeringer.³ Behovet var dog stort, og derfor trådte private og frie organisationer til. En af disse frie organisationer var Den Vestindiske Kirkesag, der fungerede som mellemkirkeligt råd mellem øernes menigheder og Kirkeministeriet i Danmark. Organisationen arbejdede tæt sammen med blandt andet Diakonissestiftelsen i Danmark, og her findes også baggrunden for udsendelsen af de første diakonisser i 1904 til det nystartede *Kronprinsesse Louises Børnehjem* i Frederiksted på St. Croix. Samme år sendtes også de første Røde Kors-sygeplejersker til De Vestindiske Øer for at forbedre forholdene på sygehusene, mens diakonissernes hovedopgave var at bedre den meget høje børnedødelighed.⁴

Diakonissernes arbejdsopgaver var mangfoldige. En opgave bestod i den daglige pleje af børn på dagsasylet, hvor diakonisserne tog sig af børn af udearbejdende kvinder, mens disse var på arbejde. Opgaven blev anset som vigtig, da alternativet til pasning af børnene i nogle tilfælde betød, at børnene blev efterladt alene eller med pasning af mindre kyndige plejere.⁵ En anden vigtig opgave var hjemmebesøg for at vejlede mødrene i børnepleje og ernæring, og nogle gange yde materiel hjælp. Hjemmebesøgene blev anset som forebyggende behandling, for at undgå at mødre fejrlærerede og misrøgtede deres børn.⁶ Sidst men ikke mindst foregik selve sygeplejen af børn på en 'børneplejestation' oprettet på børnehjemmet. I tilfælde af alvorligt underernærede, misrøgtede eller forældreløse børn, tog diakonisserne dem med tilbage til enten børneplejestationen eller børnehjemmet. For at fremme børne- og sygeplejen igangsatte diakonisserne undervisning af unge, afro-caribiske piger i, hvordan institutioner som børnehjem og børneplejestationer skulle drives, samtidig

med at diakonisserne afholdt syskoler og bibeltimer for de unge piger, så de fik den rette indstilling til livet. Under de sygeplejefaglige gøremål såvel som i undervisningen af unge, afro-caribiske piger havde diakonisserne en missionerende tilgang til arbejdet.⁷ Børnehjemmet blev en lokal succes, og i 1907 lykkedes det på ny at skaffe private midler til endnu et børnehjem i Christiansted på St. Croix.⁸

Diakonissestiftelsen sendte søsteren Maren Cathrine Knudsen til tjeneste der i 1908 med ankomst den 31. januar.⁹ Ifølge en undersøgelse af Susanne Malchau Dietz fra 2013 kom de diakonisser, der blev sendt ud i de danske kolonier, ofte fra den lavere middelklasse, idet de bedst kvalificerede, i dette tilfælde betydende fra de højere sociale lag, blev udpeget til lederposter i Danmark, tæt på Diakonissestiftelsens centrale instanser.¹⁰ Maren Cathrine Knudsen kom netop fra den lavere middelklasse som datter af en gårdmand, og hun var sandsynligvis relativt uvidende om forhold som klima, religion, race og klasse i de fjerne lande indtil sin egen udstationering.

Begrænsede studier af Diakonissestiftelsen i Dansk Vestindien

De seneste og mest fyldestgørende studier af Diakonissestiftelsen i Dansk Vestindien findes i Sara Holm-Meiers speciale fra Københavns Universitet, *Danske filantropiske og missionske kvinder i Dansk Vestindien 1904-1917*, fra 2010. Ifølge hende findes der ikke meget litteratur om kvinder i Dansk Vestindien, herunder diakonisser, hvilket sandsynligvis skyldes, at der generelt ikke var mange danske kvinder på øerne, og at deres rolle i det vestindiske samfund måske synes perifer. Men med filantropiens opblomstring i slutningen af 1800-tallet drog et stigende antal danske kvinder ud i verden både med og uden en religiøs dagsorden.¹¹ Specialet er interessant i denne henseende på grund af hendes undersøgelse af Diakonissestiftelsens projekt med børnehjem og sygeplejestationer i Dansk Vestindien eksemplificeret ved *Dronning Louises børnehjem* på St. Croix, hvor hun undersøger hvilke kvinder, der arbejdede som diakonisser på børnehjem og sygeplejestationer, hvad deres projekt var og hvem de ville hjælpe. En senere fremstilling af Diakonissestiftelsens virke i Dansk Vestindien beskrives af Susanne Malchau Dietz i artiklen *Diakonisser i Dansk Vestindien* fra 2013. Heri fortæller hun om baggrunden for Diakonissestiftelsens engagement i Dansk Vestindien og præsenterer de diakonisser, der blev sendt ud fra Danmark for at bedre sundhedsforholdene på De Vestindiske Øer. Af andre kvinder som rejste til Dansk Vestindien i kolonitiden var også jordemødre og lærerinder, hvilket undersøges nærmere i Niklas Thode Jensens ph.d.-afhandling fra 2006: *For Slavernes sundhed: Sygdom, sundhed og koloniadministrationens sundhedspolitik blandt plantage-slaverne på St. Croix, Dansk Vestindien, 1803-1848* og Lensa Gjedde Olsens *Rødder i Nord og Syd* fra 2010.

For at opnå en detaljeret forståelse af den udvalgte personfortælling om Maren Cathrine Knudsen anvendes flere populærvidenskabelige artikler, der portrætterer hende. Artiklerne giver et fortolket indblik i fortidens menneskeliv i dagligdagen:

Hans Jørgen Laursen, *Søster Maren på St. Croix 1908-1945* fra 2014; Elmer H. Ganskopp, *Sister Maren waited patiently* fra 1960; artiklen *Hun var skytsengel for St. Croix' forsømte børn* i Horsens Folkeblad i 2013; Elizabeth Rezende, *Mastering the Mission. A brief history of the Holy Trinity Lutheran Church in Frederiksted, St. Croix, U.S. Virgin Islands* fra 1990 samt Juanita Lawson-Haith og Susan Ellis, *It all began with children. The first century of Queen Louise Home and Lutheran Social Services of the Virgin Islands 1904-2004* fra 2004.

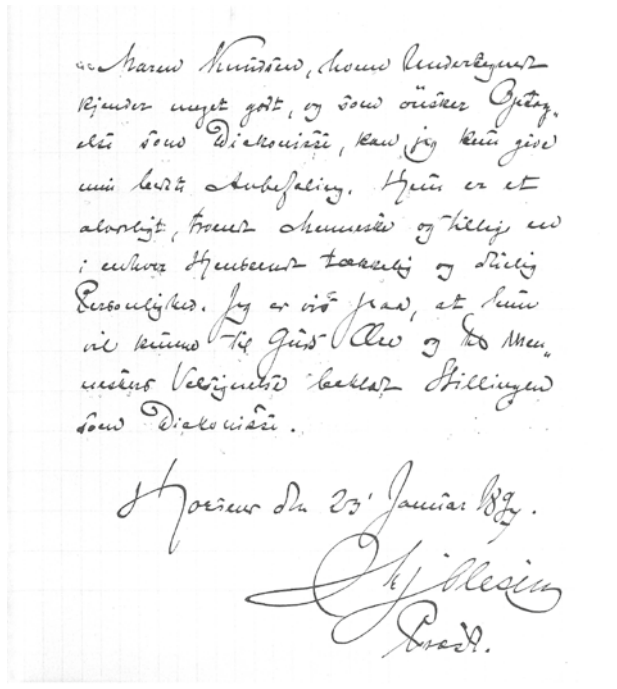
For at komme tættere på en forståelse af kolonimagtens målsætninger og idealer, afspejlet i den personlige beretning og eksemplificeret ved Maren Cathrine Knudsens case, sættes den eksisterende forskning overfor nye skriftlige og visuelle kildetyper. Disse kilder udgøres hovedsageligt af hendes personlige breve sendt til Diakonissestiftelsens forstanderinde Sophie Zahrtmann i København, årsberetninger fra *Kronprinsesse (senere Dronning) Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer*, hvor oplysninger fra de udsendte diakonisser indgik, samt et billede af Maren Cathrine Knudsen med fire børn fra *Dronning Louises Børnehjem* på St. Croix. For at undersøge Maren Cathrine Knudsens historie som repræsentant for kolonimagten i Dansk Vestindien set fra hendes egen synsvinkel benytter vi brevkorrespondancer mellem hende og Diakonissestiftelsens øverste leder, forstanderinde Sophie Zahrtmann i København. Brevene er stilet til den øverste repræsentant for den organisation, der havde sendt hende afsted, og korrespondancen er derfor mere officiel og højtidelig end hvis det havde været et personligt brev til hendes familie. Brevene giver derfor et begrænset billede af hendes personlighed, selvom denne skiner igennem i hendes beskrivelser af, hvordan hun tackler udfordringer i hverdagen. Kildetyper belyser imidlertid kun uddrag af virkeligheden, ligesom man skal tage højde for, at personlige kilder som disse er baseret på én persons hukommelse og erindring.¹² Tilgodeser man dette, er brevene som personlige kilder brugbare til at vise aspekter af fortidige menneskeliv. Brevene sætter vi over for årsberetninger fra *Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer* for at undersøge, i hvilket omfang oplysninger fra de personlige breve indgår i de formelle beretninger videregivet til Diakonissestiftelsens organisation og dermed den danske kolonimagt på lige fod med udførlige beskrivelser af årets gang på hjemmene og regnskaber. Kildematerialet anvendes for at opnå en forståelse af den faktiske forretningsgang i organisationer under *Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer*, i dette tilfælde *Dronning Louises Børnehjem*, men også for at afklare brevenes sociale og formelle funktioner både i det daglige og på længere sigt. De skriftlige kildetyper suppleres af et fotografi fra *Dronning Louises Børnehjem* på St. Croix fra 1908, hvor man ser Maren Cathrine Knudsen fotograferet sammen med fire børn fra børnehjemmet. Fotografiet kan som kildetype medvirke til yderligere perspektivering af Maren Cathrine Knudsens liv på øerne. Fotografier fra børnehjemmene blev sendt hjem til Danmark og fungerede som understøttende didaktisk element, når de udstationerede skulle redegøre for tingenes tilstand på øen,

men de var de facto en fusion af to former for kommunikation: den private og den offentlige. Som kilde giver fotografiet af Maren Cathrine Knudsen med de fire børn dermed en idé om hvilket menneskesyn, der blev formidlet til hjemlandet inden for begge sfærer.

Maren Cathrine Knudsen – søster i Diakonissestiftelsen

Maren Cathrine Knudsen blev født den 6. november 1874 på gården Frydenslund i Håstrup lidt syd for Vejle. Som 20-årig mødte hun nogle søstre fra Brødremenigheden, der arbejdede med offentlig velfærd. Hun blev så optaget af deres indsats, at hun besluttede sig for at blive diakonisse – selvom hun aldrig havde mødt en af disse 'medhjælpere', som det græske ord diakonisse oversættes til. For at blive optaget som diakonisse krævede det en ansøgning, en anbefaling fra den lokale præst, en tilladelse fra hendes forældre samt en lægeerklæring. Sidstnævnte var et problem, da lægen insisterede på, at hun havde et svagt helbred. Derfor var også hendes far i første omgang modstander af at give tilladelsen. Et stærkt helbred var nødvendigt i arbejdet som diakonisse, idet arbejdet betød rejser ud i verden og arbejde under ofte vanskelige forhold for at opbygge institutioner og skabe bedre forhold for de udsatte i fjerne samfund. Diakonissestiftelsen anbefalede hende derfor at vente et års tid og derefter indsende ansøgning. Hun var dog insisterende, så hun indhentede en anbefaling fra en præst i Horsens, hvor hun sandsynligvis på dette tidspunkt arbejdede som ung

Anbefalingsbrev dateret 23. januar 1897 fra præst Oluf Olesen ved Vor Frelser Kirke i Horsens, hvor Maren Cathrine Knudsen sandsynligvis på dette tidspunkt arbejdede. Præsten havde ydermere i 1892 været forstander for den indremissionske Børkop Højskole tæt ved Håstrup, hvor Maren Cathrine Knudsen voksede op. Kilde: Diakonissestiftelsen, København.

pige i huset hos en familie. Anbefalingsbrevet overbeviste Diakonissestiftelsen, og hun forlod derfor hjemegnen som 23-årig, da hun i 1897 blev optaget som prøvesøster hos Diakonissestiftelsen på Frederiksberg i København.¹³

Hos Diakonissestiftelsen i København blev Maren Cathrine Knudsen uddannet som sygeplejerske og arbejdede bl.a. med børn på herregården Vedbygård i landsbyen Ruds Vedby i Vestsjælland, indtil hun af Diakonissestiftelsens forstanderinde, Sophie Zahrtmann, blev udpeget til at gøre tjeneste i de danske kolonier. Hun fik valget mellem Grønland og Dansk Vestindien, og hun valgte øerne og rejste ud i januar 1908. Inden hun tog af sted, blev hun forberedt med kurser i engelsk og i en vis udstrækning også sat ind i kultur og klima. Af klimahensyn fik de danske diakonisser lov til at tilpasse dragten til det varme klima. De fik en hvid bomuldsdragt i stedet for den sorte uldkjole. Søstrene fik ingen løn, men de fik kost og logi og mulighed for at rejse hjem til Danmark i fire måneder hvert fjerde år.¹⁴

Maren Cathrine Knudsen som diakonisse, 1908.
Kilde: Privateje.

Idealer om den rette syge- og barnepleje udfordres

Da diakonisse Maren Cathrine Knudsen ankom til Dansk Vestindien i 1908 drev Diakonissestiftelsen allerede et børnehjem i Frederiksted på vestkysten af St. Croix, den største af de tre øer i Dansk Vestindien. Planen var, at Maren Cathrine Knudsen og en anden søster skulle hjælpe her og samtidig oprette endnu et børnehjem i øens hovedby, Christiansted. De to danskere ankom til et børnehjem, der var i forfald. I et brev til Diakonissestiftelsens forstanderinde Sophie Zahrtmann i København fortalte hun bl.a. om, hvordan hun før en varslet orkan ville lukke skodderne for vinduerne – og en af skodderne var så rådden, at den simpelthen gik midt over. Også børnene havde det skidt. De blev forkølede under uvejret, og nogle fik lungehindebetændelse og høj feber. Hun fortalte om det store behov for hjælp til børnene, og hun understregede, at der var meget at tage fat på i forhold til at opretholde en orden, som

hun var vant til fra danske forhold. Brevet blev skrevet blot to måneder efter hendes ankomst, og børnehjemmet blev netop startet i nye lokaler, hvor der manglede en del fornødenheder førend diakonisserne kunne løse deres sygeplejefaglige opgaver:

”Her er jo en Del at tage fat paa og jeg er nødt til kære Søster Sophie at tage fat, dersom her skal holdes nogenlunde Orden. De stakkels smaa Børn, hvor kan de dog være forkomne og hvor trænger de til megen Pleje og Kærlighed. Forleden kom her en lille Baby, 20 Dage gammel, men saa fuld af store sorte ’Lus’ ja det er den rette Benævnelse, den havde et par smaa uldne Sokker paa Benene; men de har sikkert ikke været af Fødderne siden den blev klædt paa første Gang thi de hang fast ved Foden af Saar”.¹⁵

Udtalelserne kan ses som et udtryk for, at hun antog, at de sygeplejefaglige opgaver bedst blev varetaget efter danske (europæiske) forhold og standarder. Samtidig understregede hun, hvor skrækkelige forhold børnene kom fra. Ifølge hende var de forkomne og manglede pleje og kærlighed. Hun eksemplificerede sine udtalelser

Diakonisse Maren Cathrine Knudsen i døren til Dronning Louises Børnehjem i Frederiksted på St. Croix, u.å. Fotografiet indklæbet i et fotoalbum, der har tilhørt diakonisse Maren Cathrine Knudsen og påført teksten: 'Miss W. Ada og Asylbørn'. Kilde: Nationalmuseet.

Diakonisser og sygeplejersker fra Dronning Louise's Børnehjem i Frederiksted, u.å. Maren Cathrine Knudsen ses som nummer tre fra venstre med et barn på armen. Fotografiet er indklæbet i et fotoalbum, der har tilhørt diakonisse Maren Cathrine Knudsen og påført teksten: 'Alle vore hjælpere'. Kilde: CC-BY-SA, John Lee, Nationalmuseet.

gennem beskrivelsen af den 20 dage gamle baby, der ankom til børnehjemmet med foden fuld af sår. Dermed antog hun, at børnene havde lidt overlast i hjemmene, idet børnene ikke var blevet behandlet efter hendes standarder for børnepleje. Hun problematiserede ikke i denne sammenhæng, hvilke vilkår børnene voksede op under, såsom mødrenes leveforhold i forhold til fattigdom og sult. Måske var det ikke uvilje mod børnene eller mangel på kærlighed, som hun antydede, men rent faktisk de bedst mulige vilkår mødrene kunne tilbyde deres børn. Eksempelvis ankom babyen på 20 dage med et par små uldne sokker på fødderne, hvilket kunne vidne om en mor, der selvom hun ikke kunne brødføde og pleje sin baby, dog havde strikket sokker til sit barn.

I en senere beskrivelse af forholdene på børnehjemmet fortalte hun om nødvendigheden af diakonissernes arbejde, hvor hun tydeligt udtrykte en frustration over børn, der efter behandling på børneplejestationen vendte tilbage efter kort tid til behandling på ny:

*"Gud vil sikkert lægge sin Velsignelse i vort Arbejde for de smaa stakler af Børn, ikke for vor Skyld, men fordi Gud elsker disse smaa, saa ofte synes jeg det er saa lidt der naaes, flere Gange har jeg sendt Børn hjem tilsyneladende kraftige og vant til den Føde der kan gives dem i Hjemmene, men de er kommen efter 14 Dages forløb igen, forsømte, tynde og elendige, deres Mave igen aldeles ødelagt, saa maa vi jo begynde igen og naar vi saa tænker paa alle de Børn som vi slet ikke fik Lov at prøve paa at hjælpe."*¹⁶

Igen problematiserede hun ikke, hvilke vilkår børnene voksede op under, såsom mødrenes levestandard i forhold til fattigdom og sult. Hun forstod måske ikke, hvorfor de afro-caribiske mødre ikke fulgte diakonissernes råd, vejledning og sygepleje for at hjælpe børnene bedst muligt. Ifølge Sara Holm-Meiers studier af bl.a. diakonissernes arbejde i Dansk Vestindien kom de afro-caribiske kvinder til diakonisserne for at få hjælp samtidig med at de brugte de lokale heksedoktorers helbredelsesmetoder.¹⁷ Dermed fik diakonissernes behandling samt råd og vejledning ikke den ønskede effekt, hvilket kunne give frustrationer for diakonisserne.

Søster Maren Cathrine Knudsen og hendes medhjælpere prøvede at hjælpe, så godt de kunne, men det var svært. Hun beskrev i breve til Diakonissestiftelsens forstanderinde søster Sophie Zahrtmann hvilke forhold, diakonisserne arbejdede under, og hvordan de manglede helt basale ting som tøj til børnene, lærred til bleer, voksdug til sengene og gulvkludetøj samt andre remedier til rengøring som gulvskruber, skurebørster, grøn sæbe og soda¹⁸:

*”Jeg begynder nu at føle mig mere hjemme i min Gerning med Børnene og Sproget, selvom det endnu alt sammen er meget mangelfuldt. Gud er trofast og giver Hjælp Dag for Dag, det er godt at erfare det. Jeg har fuldt Hus af Børn, 24, det er dog ikke det samme som 24 raske Børn i Vuggestuen paa Vedbygaard, der havde jeg et godt helt og pænt Hus og alle de Behageligheder jeg kunde ønske mig; men jeg skal nok være Taalmodig jeg er jo ikke kommen herover til Vestindien for at nyde Livet”.*¹⁹

Dermed tegnede hun et billede af, hvilke remedier til korrekt sygeplejefaglig behandling, der ifølge hende skulle til for at opnå den bedste behandling for børnene. Som andre diakonisser i Dansk Vestindien oplevede hun, at det var svært at opretholde en dansk standard i husholdning, hygiejne og rengøring. En standard der besværliggjordes af klimaet med varmen især.²⁰ Derudover henviste hun til Gud som en trofast hjælper i dagligdagen, når nu arbejdet besværliggjordes af de manglende remedier og ressourcer. Diakonisserne skulle varetage syge- og børnepleje ved at missionere den rette, kristne levevis overfor den afro-caribiske befolkning, så de derigennem lærte at tage sig forsvarligt og kærligt af deres børn.²¹ Dette sås af et brev fra søster Maren Cathrine Knudsen til forstanderinde Sophie Zahrtmann, hvor hun gav udtryk for Diakonissestiftelsens ideal om, at kvinder skulle være hustruer, mødre og ansvarlige for husholdningen.²² Et ideal der repræsenterede en organisation udsendt fra den danske kolonimagt eller filantroper fra Danmark, der repræsenterede den danske kolonimagt. Et ideal, som hun ikke mente afro-caribierne levede op til, hvorfor ofrene blev deres børn, som var uden skyld i de vilkår, de levede under:

„I alt dette kære Søster Sophie, trænger Raabet sig frem af Hjertedybet. Raabet om Hjælp fra Gud til at leve et virkeligt helligt Liv saa det maatte kendes, at der i Kristendommen er en Kilde til Renhed og Kærlighed, at hele vort Væsen maatte præges af mere af det rene og

*ubesmittede. Man er jo ikke her ude ret længe før man ser at er der noget Negerne trænger til, da er det at se kristne Mennesker leve Livet for Guds Ansigt, maatte vi dog faa Lov at være en Velsignelse for disse Mennesker om end i det skjulte, det er en vanskelig Arbejds-mark vi er stillet paa, men ved Guds Hjælp skal vi ikke strande paa de farlige Skær”.*²³

Hendes løsning var at missionere i det skjulte, dvs. ved selv at være et godt eksempel

En afro-caribisk ung kvinde som konfirmand må have været et symbol på succes for Diakonissestiftelsen, hvorfor fotografiet er gemt og indklæbet i Maren Cathrine Knudsens fotoalbum. Under billedet har hun påført teksten: 'Anglicansk Konfirmanth'. Kilde: CC-BY-SA, John Lee, Nationalmuseet.

på at leve den rette, kristne levevis som diakonisserne fulgte. For diakonisserne foregik missionen mere direkte i undervisningen af unge, afro-caribiske piger på systoler tilknyttet børnehjemmene og bibeltimer for de unge piger, så de fik den rette indstilling til livet.²⁴

Diakonisserne havde ikke et egentligt embede i kirken og blev ikke anset som værende en del af missionsprojektet.²⁵ Alligevel var de nært forbundne til de danske præster og deres familier på øerne både ift. deres luthersk-evangeliske tro og den danske kultur. Diakonisserne var derfor ofte på besøg hos de danske familier på øerne til private og offentlige sammenkomster. De var en naturlig del af præstefamiliernes omgangskreds i kolonien, hvor det sociale hjælpearbejde gik hånd i hånd med kirkesamfundenes åndelige vækkelsesarbejde. Søstre knyttede også personlige venskaber med præstefamilierne, og for eksempel havde Maren Cathrine Knudsen et venskab med familien La-waetz på plantagen Little La Grange på St. Croix, og hun stod fadder til sognepræst Johannes Henrik Fabers søns dåb i Frederiksted kirke i 1917. De personlige venskaber var sandsynligvis en naturlig søgen efter en velkendt og hjemlig kultur i de fremmede og eksotiske rammer, ligesom de var en kærkommen lejlighed til at vedligeholde hendes kulturelle tilhørsforhold og ståsted.

Diakonisse Maren Cathrine Knudsen deltog i private og offentlige sammenkomster hos de danske præstefamilier i den danske koloni. Her ses hun stående på bagerste række, nr. 3 fra højre, med en kaffekop i hånden hos provst Povl Helweg-Larsen og familie på St. Croix. Povl Helweg-Larsen var ansat ved den evangeliske kirke i Christiansted på St. Croix fra 1910 til 1918, og diakonisse Maren Cathrine Knudsen har sandsynligvis søgt den luthersk-evangeliske tro og den danske kultur, som blev udvirket ved sammenkomster. Kilde: CC-BY-SA, John Lee, Nationalmuseet.

De personlige beretningers funktion

Et års tid efter ankomsten og oprettelsen af det nye børnehjem med tilhørende børneasyll og børneplejestation samt hjemmebesøg som forebyggende instans satte den udsendte diakonisse Maren Cathrine Knudsen tal på deres resultater: I en periode på 10 måneder var 36 af 87 børn døde, 26 af dem babyer under et år. Maren Cathrine Knudsen skrev om det triste tal:

*”kan vi ikke holde fast paa at Gud har sat os her synes jeg det vilde være svært at holde ud, det koster jo masser af Penge og Kræfter, men jeg maa holde fast paa at disse smaa Børn er iblandt Himmerigesrige, og at det er godt at øve Barmhjertighed imod dem for vor egen Skyld”.*²⁶

Resultaterne af søstrenes ihærdige arbejde blev afrapporteret til de formelle årsberetninger fra *Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer* og dermed til den danske kolonimagt. Heri indgik statistiske oversigter over børn, der blev behandlet på børneplejestationerne i Christiansted og Frederiksted samt oversigter over antallet af raske og døde børn på bl.a. børneplejestationerne

og hospitalerne. Gennem diakonissernes indsats lykkedes det over årene at reducere børnedødeligheden i Dansk Vestindien fra 57% i 1905 til 43% i 1910.²⁷ Det statistiske materiale til at måle diakonissernes succes eller fiasko kom fra en lokal komité på St. Croix, der, repræsenteret af komitéens formand R. Baumann, indsamlede tallene fra diakonisserne, heriblandt Maren Cathrine Knudsen, og indberettede tallene til *Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer*. Tallene i årsberetningerne kom altså direkte fra diakonisserne, idet Maren Cathrine Knudsen i et brev til forstanderinde Sophie Zahrtmann i 1908 beskrev, at ”*Hr. Baumann vil komme her en Gang om Maaned, den første Mandag i hver Maaned*”.²⁸

Fra de personlige breve fra diakonisserne, i dette tilfælde eksemplificeret ved søster Maren Cathrine Knudsen, indgik oplysningerne om diakonissernes succes også indirekte i de formelle årsberetninger fra *Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer*. I årsberetningen for 1908 fremhævede foreningen, at børneplejestationererne havde stor succes med at opdage syge børn, der havde behov for hospitalsindlæggelse:

”*Der er saaledes stor Trang til en lille Afdeling for syge Børn paa Hospitalet. Denne Trang er ikke bleven mindre, men større siden Oprettelsen af Børneasylet (note: herved sigtes til Børneplejestationererne). Grunden hertil er, at Asylet giver Anledning til, at mange Tilfælde af Sygdomme blandt Børn, som tidligere holdtes skjulte af Befolkningen, nu komme til Kundskab, og som Følge heraf har Hospitalet siden Asylets Oprettelse jævnlgt faaet tilsendt syge Børn derfra.*”²⁹

Udsagnet kunne bygge på breve fra de udsendte diakonisser, som i et brev fra søster Maren Cathrine Knudsen fra september 1908, hvor hun berettede om det store behov for at oprette en afdeling for syge børn på det nærliggende hospital på grund af alvorligt syge børn på børneplejestationererne:

”*Her dør mange for Tiden baade voksne og Børn, det gaar saa usigelig hurtig i dette Land, jeg tror ogsaa det mange gange er fordi der er saa lidt Modstandskraft. [...] opsat paa at faa de elendige Børn paa Hospitalet, vi har haft 2 der er døde her paa Børnestationen siden Dr. P. er rejst [...] saa snart vi kan se at et Barn ikke kan leve sender [vi] dem over paa Hospitalet. Vi synes jo det er værd at forsøge selv paa de aller elendigste*”.³⁰

Dermed indgik oplysninger både direkte og indirekte fra de personlige breve i de formelle årsberetninger fra *Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer* og medvirkede dermed til at skabe synlighed for den danske kolonimagt. Årsberetningernes funktion var at redegøre for årets gang på hjemmene for de mæcener, der sikrede organisationens overlevelse. Derfor var det vigtigt, at organisationen fremstod som en succes. En succes der kunne måles i antallet af døde og fejlerenærede børn, der faldt væsentligt, mens diakonisserne var på øerne.³¹

Et usædvanligt portrætfotografi

Hvor brevene giver et indblik i den personlige oplevelse af mødet med fremmede kulturer, og hvor årsberetningerne udstikker succeskriterierne for missionen, giver fotografiet en ekstra dimension til det menneskelige møde. Den 29. september 1908 sendte Maren Cathrine Knudsen et brev til Diakonissestiftelsens forstanderinde, søster Sophie Zahrtmann, med et illustrativt supplement til sin fortælling i form af et fotografi fra den danske koloni. Billedet er langt hen ad vejen et klassisk portrætfotografi optaget i et atelier. Det er taget af den første kvindelige fotograf på øen St. Croix, Emilie Langkjær (1874-1960), som boede på øen sammen med sin mand jurist Anders Jensen Langkjær. Han havde fået arbejde på øen som politiassistent og politifuldmægtig, og parret, som i vid udstrækning omgikkes de samme mennesker som Maren Cathrine Knudsen, tilhørte øens euro-caribiske elite.³² Emilie Langkjær var aktiv i *Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer* og stod som bidragsyder til børneasylet i Frederiksted på St. Croix.³³ Det er derfor ikke overraskende, at hendes fotografier også rummer denne side af øens liv. Langkjærs fotografiske levn spænder dog generelt vidt, fra portrætfotografier fra atelieret, herunder portrætter af personer i uniform, over 'street photography' og til topografiske fotografier af landskaber og bygninger.³⁴ Tematisk afspejler hendes fotografier ikke mindst kvindelivet på øen, den danske kolonimagts tilstedeværelse samt de forandringer, den muliggjorde. Det er under disse tematiske overskrifter,

Fotografi af diakonisse Maren Cathrine Knudsen og hendes 'fire tykke børn', som illustrerede, at Diakonissestiftelsens indsats i den danske koloni gjorde en forskel, 1908. Foto: Emilie Langkjær. Kilde: Privateje.

portrætfotografiet med Maren Cathrine Knudsen og de fire børn kan læses ind. Hvor Langkjærs fotografiske levn generelt giver anledning til at reflektere over materialets repræsentation af mødet mellem de reelle magthavere i kolonimagten – den højstatus gruppe af hvide plantageejere, der også var Langkjærs personlige omgangskreds – og de ufrivillige afro-caribiske undersåtter, hvis bedsteforældre og oldeforældre var frigivne slaver, opsummerer fotografiet af diakonissen og de fire børn formålet med hele kolonitanken: at skabe vækst.

Billedet er sandsynligvis taget i Langkjærs eget hjem, som var indrettet til atelier. Det forestiller den euro-caribiske diakonisse Maren Cathrine Knudsen siddende i en stol med fire afro-caribiske børn omkring sig: To står på gulvet ved hendes fødder, én sidder på hendes skød, og én står ved hende på stolen. Maren Cathrine Knudsen er ikklædt de vestindiske diakonissers lyse dragt med hovedtøj, og de fire børn er ligeledes ikklædt lette, lyse kjoler. Under hendes kjole anes et par hvide støvletter eller sko, hvorimod børnene har bare tæer. Maren Cathrine Knudsen og det ene barn ser direkte på fotografen, to af børnene ser i retning af fotografen men tydeligvis forbi hende, og det fjerde barn ser spørgende op på den smilende diakonisse. I hele sit kropssprog tager diakonissen børnene ind; bogstaveligt talt favner hun dem, og hendes højre hånd, der skaber en afrundet bevægelse i billedets venstre side, holder ikke kun det ene, stående barn på plads i fotograferingsøjeblikket, men holder også let om den lille hånd. Trods det usædvanlige portrætfotografi virker opstillingen ikke akavet eller anstrengt, men derimod afslappet og naturligt. De ikonografiske mindelser i billedet ligger et sted imellem Jomfru Maria med Jesusbarnet og Moder Teresa, og der læses let en postkolonial tolkning ned over billedet. Maren Cathrine Knudsen er den frelsende diakonisse, der med Gud i den ene hånd og grøn sæbe i den anden skaber gode vækstbetingelser for de forsvarsløse børn af afro-caribiske forældre, som ikke selv har formået at løfte opgaven. I hele dette tankesæt ligger en antagelse om racemæssig ulighed – omkring både den intellektuelle og den emotionelle kapacitet – og billedet bliver i den forstand stereotyp for den postkoloniale fortolkningsramme.

Det postkoloniale blik

I Louise Wolthers ph.d.-afhandling *Blik og begivenhed. En diskussion af fotografiets historiske potentialer med nedslag i krig, koloni og kommercialisme 1860-1920* behandler hun blandt andet det postkoloniale blik på kolonitidens fotografiske levn, hvor billederne ifølge Wolthers både afspejler og producerer koloniale forskelle.³⁵ Hendes analyse er funderet i en foucaultiansk og postkolonial læsning af egenidentitet som det, der er forskelligt fra 'Det Andet', og stiller samtidig spørgsmålstegn ved netop denne læsning af det postkoloniale som funderet på et statisk forhold imellem Selv og Anden.³⁶ Med andre ord kigger hun på, hvordan billederne kan tolkes forskelligt alt efter beskuerens egen kontekst, og hvordan den konstante forskydning i for-

holdet mellem billede og beskuelseskontekst må skabe ikke-statistiske tolkninger af billedmaterialet. Der findes intet facit. På denne baggrund betragtes billederne fra kolonitiden også forskelligt af de samtidige beskuere og af de nutidige. Hvor vores blik i dag er styret af en postkolonial historiebevidsthed omkring racisme, menneskerettigheder og velfærd, var samtidens blik styret af en historiebevidsthed omkring racehierarkier, filantropi og national vækst. Konteksterne er her illustrativt skarpt trukket op som kontraster, men tjener den pointe, at beskueren aldrig er løsrevet fra sin kontekst – og en kontekst har mange facetter. Emilie Langkjærs fotografier er interessant analysemateriale i forhold til en læsning af billederne, der netop udfordrer det postkoloniale blik, ikke mindst fordi de tidligere er blevet behandlet som lige præcis afspejlinger af magtrelationerne i kolonien. I Louise Edwards' eksamensprojekt *"Sugar on St. Croix: Oppression and Radical Resistance"* behandler hun magtrelationerne i Emilie Langkjærs fotografier af afro-caribiere i 'hverdagsituationer'.³⁷ Edwards anerkender Langkjærs historiedokumentariske ambitioner på et tidspunkt, hvor den fotografiske dokumentationen af øen, dens folk og historie var sparsom. Hun nævner blandt andet et brev fra Langkjær hjem til familien, hvori Langkjær beskriver behovet for en fotograf på øen, som da var uden. Edwards anfægter dog samtidig magtigheden i forholdet mellem Langkjær og hendes fotografiske subjekter, idet Langkjær her falder i den antropologiske fælde ved at stille sig selv som den civiliserede modsætning til en eksotisk lokalbefolkning.³⁸ En del af de caribiske motiver solgte Langkjær som postkort, herunder billedet af en kvindelig sukkerrørsarbejder fra 1905, og Edwards ser her en tydelig ubalance i magtrelationen mellem den fotograferede og fotografen. Langkjærs anvendelse af fotografiet som postkortmotiv med teksten *"Sukkermarken"* gjorde i overført betydning den afro-caribiske arbejder til eksotisk salgsobjekt. Igennem salget af disse postkort, skriver hun, *"Langkjaer also participates in the historical selling and exploitation of both black bodies and women's bodies"*.³⁹ Selvom slaveriet er ophørt, bliver kvinden indirekte slavegjort igen, idet hendes krop i sin repræsentation bliver gjort til en handelsvare. Selvom det postkoloniale blik umiddelbart byder os at acceptere Edwards tolkning af fotografiet som et billede på magtfuldhed, og selvom vi allerede kan se paralleller i billedet af den hvide diakonisse, der redder fire mørklødede børn fra deres moralsk og intellektuelt underlegne forældres misrøgt, kan denne læsning ikke lægges ned over billedet uden at vi som Wolthers anerkender, at det postkoloniale blik, der påvirker vores læsning af billederne 100 år efter salget af øerne, ikke er statisk og dermed ikke kun er styret af vores postkoloniale historiebevidsthed. Det er også styret af konteksten for vores beskuelse, af vores opfattelse af os selv som beskuere, samt af de øvrige historiske kilder, der bidrager til vor forståelse af billedet. Med disse refleksioner i baghovedet under analysen kan vi dernæst spørge: Hvad fortæller billedet os om relationerne imellem de afbildede personer, og kan det bidrage til en tolkning af kolonimagtens menneskesyn, repræsenteret på mikroniveau igennem diakonissens forhold til de børn, hun skulle pleje?

Post(post)kolonial billedanalyse af den vestindiske Madonna

Uledsaget af den mikrohistoriske kontekst i form af diakonissens korrespondance, hvortil fotografiet kan betragtes som en metakilde i denne sammenhæng, viser det blot et billede af en kvinde og fire børn. Deres relation er nær, deres kropskontakt tilsyneladende naturlig og ansigtsmuskulaturen og smilene afslappede. Der er intet i billedet af Maren Cathrine Knudsen, der signalerer andet end kærlighed og ligeværdighed – måske med den undtagelse, at hun har fodtøj på, det har børnene ikke. Her skurrer det lidt. Det ville være nærmest utænkeligt at se skoløse fødder i portrætfotografier optaget i Danmark i samme periode; det ville være både uanstændigt og usmageligt at gå til fotografen for at få taget sit kontrafej i bare tæer. Men kan vi lade vore start-1900-tals fotografiske konventioner – som udtryk for anstændig og civiliseret offentlig optræden – være målestokken for de fotografiske konventioner i kolonierne, hvor der på de Vestindiske Øer ofte var over 30 grader varmt? Kan man tolke det manglende fodtøj som udtryk for ulighed imellem diakonissen og børnene; som noget, der er blevet dem nægtet af en magthaver, måske fordi det var for dyrt at købe fodtøj til dem? Og hvem har mon følt sig mest frigjort hvad fodtøj angik – den bestøvlede diakonisse eller de barfodede børn? I øvrigt er børnene velsoignerede, kjolerne er ikke lasede eller slidte, og skulle deres socialstatus vurderes på baggrund af deres generelle præsentation, stikker de ikke ud i forhold til diakonissen. Hen over børnene på billedet er der skrevet deres navne: Susse, Ebby, Kiyayo og Kong Peter. Navnene understøtter fortællingen om, at dette er nogle bestemte personer til hvem der knytter sig en (familie)historie. At flere af navnene er danske styrker kun familiehistorien. De sættes ind i en slægtskronologi på samme måde, som ses i mange andre private fotoalbums fra denne tid, hvor albumskaberen (eller en senere slægtning) har skrevet navnene på de fotograferede for at de ikke med tiden skulle gå i glemmebogen. Der er altså ikke noget unormalt i denne påskrift, noget der afslører billedet som andet end et portrætfoto af en lille familieenhed, eller noget der lægger an til en særlig postkolonial tolkning. Det er kun på diakonissens hovedbeklædning, børnenes hudfarve og de bare tæer, at vi umiddelbart afkoder billedet som et i dansk sammenhæng atypisk portrætfotografi på denne tid, og som noget andet end en 'almindelig' mor og hendes fire børn.

Stiller vi derfor spørgsmålet om, hvorvidt vores blik på fotografiet af de fire børn og diakonissen er styret af en postkolonial historiebevidsthed, er det dermed nærliggende at hænge konklusionen op på den knage, der hedder hudfarve. Fordi diakonissen er hvid og børnene er sorte, og fordi vores betragterkontekst er præget af kendskabet til samtidens racehierarkiske verdensbillede, dets betydning for mellem menneskelige relationer i de gamle kolonier og opgøret med selvsamme, er det let at afkode billedet som udtryk for endnu en magtubalance: Den hvide kvinde redder de sorte børn og giver dem en kristen vestlig opdragelse (missionstanken), og billedet bliver således symbolsk for den hvide formynders sejr over de udannede

ex-slavers barbari. Som en anden fotograf på øen, Alfred Paludan-Müller, skriver i ”Hvad er Aarsagen til Negerbevægelsen paa vore Vestindiske Øer?": ”Nej, vil vi have Negeren frem må vi benytte os af hans mest udprægede Karaktertræk, Efterlignelseslysten og Forføngeligheden, for at hæve ham op i et højere kulturelt Plan”.⁴⁰ Den afro-caribiske befolkning betragtedes helt åbent som nogen, der måtte hæves mod den euro-caribiske befolknings idealer – en tankegang, der i dag kan få én til at krumme tæer af skam på den tidligere kolonimagts vegne. I tidens terminologi, eksemplificeret ved Paludan-Müllers tekst, herskede der meget lidt tvivl om racernes indbyrdes hierarkiske forhold og kolonimagts moralske og kulturelle overlegenhed i dette forhold. Ud fra dette syn er billedet udtryk for, at koloniseringen er en succes. De mørke børn er ikke klædt i afrikanske klæder, men i koloniherrernes børnetøj. De er under kyndig vejledning fra en hvid kristen moderfigur, og billedet er dermed også på det umiddelbare plan et visuelt vidnesbyrd om fredelig sameksistens på den hvides villkår.

Denne læsning af billedet udfordres dog totalt hvis vi inddrager et andet billede taget af Emilie Langkjær fra omtrent samme tid. Billedet forestiller en afro-caribisk *nanny*, Rosalie, med et lille euro-caribisk barn, plantageejer G.A. Hagemanns barnebarn Gustav, på skødet. Billedet er ikke taget i atelier, men derimod i en stue eller på en veranda; derudover er temaet dog det samme som i Maren Cathrine Knudsen's billede, bare med omvendt fortegn. Her ses den mørklødede kvinde, der tager sig af den hvide plantageejer's barn.

Ligesom Maren Cathrine Knudsen har hun en funktion af modererstatning i den daglige omsorg og pleje. Som bl.a. Elizabeth Rezende og Anne Walbom beskriver i bogen *St. Croix – historiske fotos 1860-1917*, blev der i mange familier knyttet stærke bånd imellem det euro-caribiske barn og den afro-caribiske barnepige.⁴¹ I sin lyse kjole og hovedklæde sidder Rosalie med det barn, hun har ansvaret for, på skødet. Barnet er, som de fire børn i det andet billede, klædt i lys sommerkjole – og barfodet!

Barnepigen Rosalie med lille Gustav, som var barnebarn til plantageejer G.A. Hagemann på St. Croix. Rosalie kom fra en familie, hvor der var flere medlemmer, der arbejdede for Hagemann-familien igennem mange år. Billedet er taget omkring 1907. Foto: Emilie Langkjær. Kilde: Dansk Vestindisk Selskab.

Der kan ikke være tvivl om, at denne barnepige har haft en svagere position i samfundet end diakonissen, og hun er givetvis også gået ind i forholdet til det barn, hun skulle passe, på andre præmisser end Maren Cathrine Knudsen. Men dette er ikke noget, vi kan læse ud af billedet alene, og igen er vores syn i denne refleksion styret af den postkoloniale historiebevidsthed. Billedet i sig selv fortæller historien om en lille social enhed bestående af en kvinde og 'hendes' barn, og stemningen er let og ubesværet. Uden det postkoloniale stigma, der som et analytisk benspænd byder imod en alt for positiv læsning, bringer det på samme måde som billedet af Maren Cathrine Knudsen og de fire børn associationer omkring nærhed, samhørighed og omsorg.

Hvordan kan sådanne billeder bidrage til vores tolkning af de mellem menneskelige relationer på øerne? Uden den postkoloniale historiebevidsthed, og uden viden om konteksten for billedernes tilblivelse, fortæller de om en fælles omsorg for børnene, der gik på tværs af hudfarve. Med den postkoloniale bevidsthed, og med konteksten for deres tilblivelse gengivet på skrift i samtiden, bliver de derimod potentielt stærke vidnesbyrd om den koloniale tanke. I forhold til billedet af Rosalie og Gustav er konteksten ukendt. Diakonissens billede er derimod velbeskrevet og skriver sig direkte ind i kolonihistorien som et vidnesbyrd om de udstationeredes egen opfattelse af det humanitære arbejde på øen og deres kriterier for at opfatte indsatsen som en succes.

Samspillet mellem tekst og billede

Med viden omkring et billedes kontekster, herunder dets tilblivelse og anvendelsesformål, får vi foræret et ekstra delelement til tolkningen af billedets performativitet. Den tekst, som i brevet fra Maren Cathrine Knudsen til Sophie Zahrtmann beskriver det ledsagende billede, har en betydning for, om vi læser billedet som et åbent udsagn om forbindelsen mellem en kvinde og fire børn, eller vi læser det decideret postkoloniale og lægger fokus på de problematikker, som kolonimagtsens syn på de afro-caribiske undersætter affødte. Øvelsen med at kigge alene på fotografiske levn og sammenligne elementer, der perspektiverer dem til hinanden, kan give interessante opdagelser, som Emilie Langkjærs portrætfotografier af henholdsvis Maren Cathrine Knudsen og Rosalie med barfodede børn i en anden farve end dem selv, der ved en nærmere granskning minder forbløffende meget om hinanden. Øvelsen med at sammenstille billedet med den tekst, der forklarede det for modtageren i dets samtid, giver derimod nogle helt andre opdagelser. I brevet sendt fra Dansk Vestindien den 29. september 1908 forklarer Maren Cathrine Knudsen det medsendte billede med teksten:

*”Her er et lille Billede af 4 af mine tykkeste Børn, Dronningen syntes jo at vore Børn vejer for lidt, jeg ved ikke om jeg skal skrive til Dronningen saa kan jeg jo sende et Billede af disse 4, hvad synes Søster Sophie?? Disse synes jeg er meget tykke efter Forholdende”*⁴²

Billedet er altså ikke (kun?) et portrætfotografi taget for at forevige den lille enheds nære forbindelse, men derimod (også?) en dokumentation for sundhedsforholdene på øen. Ud over at teksten medvirker til at give forstanderinde Sophie Zahrtmann, såvel som den senere (utilsigtede) læser, en målestok for plejestationerne og børnehjemmenes succes – den kan nærmest måles i kilo – får vi også en fornemmelse af vilkårene på øen: Hvis disse børn er ”meget tykke”, med understregning, så må det stå slemt til med resten.⁴³ Men det fortæller også noget om hvordan fotografiets autoritetsaura blev brugt som autentificering af dokumentationen i deres korrespondance, og hvordan det visuelle havde en anden vægt end det skriftlige vidnesbyrd. Maren Cathrine Knudsen skriver ikke i brevet, hvad børnene vejer, selvom det er den ringe vægt, der er blevet anfægtet af dronningen og har foranlediget, at billedet overhovedet blev sendt hjem til Danmark. Billedet forventes at kunne formidle en uanfægtelig visuel status på børnenes BMI samtidig med, at det dokumenterer en generel succes i form af rene, glade børn og en kærlig erstatningsmor, den danske kvinde, der bogstaveligt talt tager hånd om dem på vegne af kolonimagten.

Konklusion

Den analytiske øvelse i denne artikel har blandt andet været at se på, hvordan tekst og billede som to forskellige typer kildemateriale kan supplere hinanden i besvarelsen af en mikrohistorisk problemstilling. Vi har set på de deskriptive og visuelle kildetyper enkeltvis og dernæst sammen for at undersøge, om denne fremgangsmåde kunne medvirke til at udvide den postkoloniale fortolkningsramme som et dynamisk begreb. Det har dermed også været et forsøg på at lave en analyse, hvori vi netop kunne reflektere over statiske postkoloniale antagelser omkring forholdet mellem afro-caribi-ere og euro-caribi-ere samtidig med at vi har set kildenært på billederne og teksterne.

Gennem undersøgelser af de skriftlige og visuelle kildetyper har det været muligt at komme tættere på en forståelse af diakonissernes eget syn på deres arbejde på øen. Billedet af Maren Cathrine Knudsen og de fire børn er et svar på dronningens bekymring omkring børnenes tykkelse og dermed indirekte en bekymring omkring den danske indsats på øen. Svaret, som billedet sammen med brevet formidler, er, at indsatsen gør en forskel, at børnene bliver tykkere, at arbejdet bør fortsætte, og at kolonimagten har en pligt til at opretholde den standard hos børnene, som ses i billedet. Børnenes trivsel er målestokken; ikke kun ernæringsmæssigt, dokumenteret på kilo og gram, men også i form af god hygiejne, pæn soignering og et kærligt forhold til deres værge Maren Cathrine Knudsen, som repræsenterer den euro-caribiske sundhedsindsats på øen og dermed indirekte kolonimagten. Hvor billederne af de to kvinder, Maren og Rosalie, med deres respektive plejebørn lægger an til en tolkning af de mellem menneskelige forhold som ligeværdige på tværs af racer, understøtter brevet fra Maren Cathrine Knudsen til forstanderinde Sophie Zahrtmann den postkoloniale læsning, hvor forskellene imellem den euro-caribiske koloniherre

og den afro-caribiske slaveefterkommer træder frem. I det dynamiske analysespor, som Wolthers baner vejen for, er der ikke én tolkning, der er den rigtige, ligesom forholdet mellem øens beboere sikkert ikke har været entydigt. Det er derfor samspillet mellem kilderne, der skaber den bredeste forståelsesramme, og dermed den ramme, der giver mest plads til det ikke-fastlåste, dynamiske analyseapparat. Med flere potentielle retninger i analysen læser vi kildematerialet ud af en fastlåst positivistisk historietænkning og ind i en flerefacetteret historieforståelse. Dette in mente er analysen et kildenært mikrohistorisk bidrag til en perspektivering af relationerne mellem Danmark og den danske koloni med Maren Cathrine Knudsen som case.

Hun tabte sit hjerte til De Vestindiske Øer

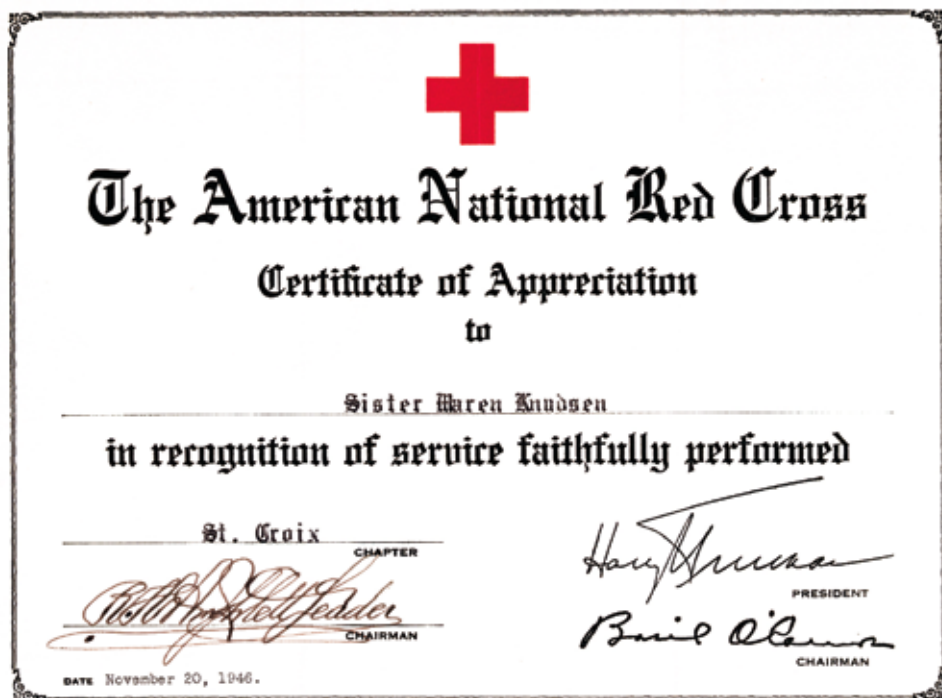
I senere tilbageskuende beretninger publiceret i forbindelse med hendes død blev søster Maren Cathrine Knudsens ligeværdige syn på mennesker fremhævet som eksemplarisk:

*”Uanset hudfarve og religion skulle alle hjælpes, så vidt det overhovedet var muligt. Nøden var på mange måder stor både i økonomisk, moralsk og åndelig henseende. Men netop derfor blev Søster Maren så stærkt knyttet til arbejdet for at skabe bedre kår for børnene”.*⁴⁴

Søster Maren Cathrine Knudsen omgivet af børnehjemsbørn kort tid før sin afrejse fra øerne i 1946. Kilde: Juanita Lawson-Haith: 'It all began with children. The first century of Queen Louise Home and Lutheran Social Services of the Virgin Islands 1904-2004', 2004.

Idet udsagnet fandtes i tilbageskuende beretninger⁴⁵ publiceret i forbindelse med hendes død, fungerede beretningerne som en slags nekrolog, hvor udsagn udelukkende fremhævede afdødes positive gerninger og personlighed, ligesom de kunne være forherligende. Faktum er dog, at søster Maren Cathrine Knudsen efter eget valg blev på St. Croix, da øerne blev solgt til USA i 1917. Efter aftale med Diakonissestiftelsen blev hun i 1919 ansat af the General Council of the American Lutheran Church, som overtog de daværende to børnehjem i Frederiksted og Christiansted på St. Croix som en gave fra *Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer*.⁴⁶ Dermed forsvandt støtten fra Danmark, hvorved børnehjemmene blev afhængige af frie organisationer som den amerikanske lutherske kirke samt medarbejdere og frivillige som Maren Cathrine Knudsen.⁴⁷ I 1946 modtog Maren Cathrine Knudsen et certifikat udstedt af The American National Red Cross underskrevet af den amerikanske præsident Harry Truman. Præsidenten besøgte i 1940'erne en god bekendt af Maren Cathrine Knudsen, nemlig Carl Lawaetz, der ejede en plantage på St. Croix. Carl Lawaetz har formentlig ladet et ord falde til præsidenten om hendes lange tjeneste og store arbejde for børnene på St. Croix. Dette er formentlig årsagen til, at hun efterfølgende blev hædret med certifikatet fra Røde Kors i U.S.A.

Certifikat fra The American National Red Cross til diakonisse Maren Cathrine Knudsen underskrevet af den amerikanske præsident Harry S. Truman d. 20. november 1946. Kilde: Rigsarkivet.

Maren Cathrine Knudsen blev på St. Croix indtil sin pension og vendte hjem til Danmark i 1947. Hun havde sandsynligvis tabt sit hjerte til de udsatte børn på De Vestindiske Øer, og med salget af øerne i 1917 så hun et fortsat behov for at hjælpe. I og med at hun blev på øerne efter de overgik til en ny nationalitet, ligesom hun blev overflyttet til en ny religiøs organisation, tyder meget på, at hun fokuserede på sagen – hjælp til de udsatte børn – uanset de nationale eller religiøse baggrunde og idealer.

Da Maren Cathrine Knudsen ankom til De Vestindiske Øer i 1908 var hun sandsynligvis skolet i Den Danske Diakonissestiftelses idealer baseret på den europæiske fremstilling af 'de andre' i 1800-tallets kolonikulturer som den gældende og 'rigtige' opfattelse.⁴⁸ Denne opfattelse skinnede igennem hos Maren Cathrine Knudsen, der i sine beskrivelser i breve hjem til Diakonissestiftelsens forstanderinde Sophie Zahrtmann tydeligvis havde nogle europæiske standarder for, hvordan man levede, arbejdede og troede. Disse standarder eller idealer sås i hendes beskrivelser af manglende remedier til opretholdelse af hendes ønskede rengøringsstandard, ligesom de sås i hendes frustration omkring børn der ikke blev hjulpet i forhold til hendes viden og overbevisning om ret syge- og børnepleje. Hun valgte imidlertid at blive på øerne efter salget af den danske koloni til USA i 1917 - endda ved at arbejde for en anden religiøs organisation. Dette kunne tyde på, at Den Danske Diakonissestiftelses idealer – herunder den europæiske forståelse af 'dem' og 'os' fra 1800-tallets kolonikulturer - ikke var afgørende for hendes gerning på øerne.

Kildemateriale

Beretninger for Dronning Louises Indsamling til Syge- og Børnepleje på de dansk-vestindiske øer for årene 1908 – 1911 (der findes beretninger frem til august 1919, hvor afsluttende beretning og regnskab aflægges). Kilde: Forretningsudvalget for Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de dansk vestindiske Øer; forefindes på Det Kongelige Bibliotek.

Breve fra diakonisse Maren Cathrine Knudsen sendt til Diakonissestiftelsens forstanderinde søster Sophie Zahrtmann, dateret 27.03.1908, 30.05.1908, 29.09.1908 og 10.03.1909. Kilde: Diakonissestiftelsen, København.

Billede af Maren Cathrine Knudsen med fire børn. Foto: Emilie Langkjær. Kilde: Privateje.

Billede af Rosalie og Gustav. Foto: Emilie Langkjær. Kilde: Dansk Vestindisk Selskab, København.

Lisbeth Aagaard Lykke, f. 1979, cand. mag. i historie og religionsvidenskab, museumsinspektør hos VejleMuseerne. Har i forbindelse med en særudstilling om Vejles forbindelser til Dansk Vestindien i anledning af 100-året for den danske stats salg af De Vestindiske Øer beskæftiget sig med vejlenseres ophold på øerne i kolonitiden. Adresse: VejleMuseerne, Spinderigade 11E, 7100 Vejle. E-mail: liala@vejle.dk.

*Jannie Uhr Ejstrud, f. 1976, ph.d. i historie, museumsinspektør hos VejleMuseerne. Har siden 2004 arbejdet med visuel kulturhistorie og udgivet en lang række artikler om fotografiet som historisk kildemateriale. I 2017 bogaktuel med monografien *Det sidste billede. Fotografisk mindekultur og sorgarbejde i Danmark i historisk og nutidig optik*. Adresse: VejleMuseerne, Spinderigade 11E, 7100 Vejle. E-Mail: jaeuej@vejle.dk.*

Noter

- 1 Kronprinsesse Louise bliver i 1906 til Dronning Louise i forbindelse med kong Frederik d. 8.s udnævnelse til konge.
- 2 Carsten Bach-Nielsen: Da det frivillige Danmark var i Vestindien, i *Kristeligt Dagblad*, 9. marts 2005; Sara Holm-Meier, *Danske filantropiske og missionske kvinder i Dansk Vestindien 1904-1917*, 2010, s. 2, 19.
- 3 Bach-Nielsen, 2005; Holm-Meier, 2010, s. 3, 19, 23; Susanne Malchau Dietz: Diakonisser i Dansk Vestindien, i: *Sygepleje & Historie*, 17. årg., 2003, s. 5.
- 4 Bach-Nielsen, 2005; Junita Lawson-Haith og Susan Ellis: *It all began with Children. The first Century of Queen Louise Home and Lutheran Social Services of the Virgin Islands 1904-2004*, s. 10; Holm-Meier, 2010, s. 3, 19f.; Dietz, 2013, s. 5; *Beretning Dronning Louises Indsamling til Syge- og Børnepleje på de dansk-vestindiske øer*, 1908, s. 3-9.
- 5 Dietz, 2013, s. 5; Lawson-Haith og Ellis, 2004, s. 7.
- 6 Holm-Meier, 2010, s. 19, 41f.; Bach-Nielsen, 2005; Lawson-Haith og Ellis, 2004, s. 7.
- 7 Holm-Meier, 2010, s. 40f.
- 8 Bach-Nielsen, 2005; Lawson-Haith og Ellis, 2004, s. 7. Holm-Meier, 2010, s. 40-44; Dietz, 2013, s. 6; *Beretning Dronning Louises Indsamling til Syge- og Børnepleje på de dansk-vestindiske øer*, 1908, s. 3-9.
- 9 *Beretning Dronning Louises Indsamling til Syge- og Børnepleje på de dansk-vestindiske øer*, 1908, s. 41.
- 10 Dietz, 2013, s. 6.
- 11 Holm-Meier, 2010, s. 2.
- 12 *Hukommelsen* er evnen til at huske, og den tjener som et slags opbevaringskammer for al ubearbejdet viden en person har om sin fortid. *Eriindringer* derimod omhandler de reflekterede og bearbejdede indtryk en person har om fortiden. Disse indtryk er ofte sat ind i en større kontekst. (Knut Kjeldstadli, *Fortiden er ikke hvad den har været*, 2001, s. 203.)
- 13 Hans Jørgen Laursen: Søster Maren på St. Croix 1908-1945, i *Dansk Vestindisk Selskab*, juni 2014; Elmer H. Ganskopp, *Sister Maren waited patiently, Lutheran Magazine, November 1960*; Horsens Folkeblad d. 28.12.2013: 'Hun var skytsengel for St. Croix' forsømte børn'.
- 14 Laursen, 2014; Ganskopp, 1960; Horsens Folkeblad d. 28.12.2013; Elizabeth Rezende: *Mastering the Mission. A brief history of the Holy Trinity Lutheran Church in Frederiksted, St. Croix, U.S. Virgin Islands*, 1990; Lawson-Haith og Ellis, 2004; Dietz, 2013, s. 7.
- 15 Brev fra diakonisse Maren Cathrine Knudsen sendt til Diakonissestiftelsens forstanderinde søster Sophie Zahrtmann dateret den 27.03.1908. Kilde: Diakonissestiftelsen, København.
- 16 Brev fra diakonisse Maren Cathrine Knudsen sendt til Diakonissestiftelsens forstanderinde søster Sophie Zahrtmann dateret den 29.09.1908. Kilde: Diakonissestiftelsen, København.

- 17 Holm-Meier, 2010, s. 42f.
- 18 Brev fra diakonisse Maren Cathrine Knudsen sendt til Diakonissestiftelsens forstanderinde Sophie Zahrtmann dateret den 30.05.1908. Kilde: Diakonissestiftelsen, København.
- 19 Brev fra diakonisse Maren Cathrine Knudsen sendt til Diakonissestiftelsens forstanderinde søster Sophie Zahrtmann dateret den 27.03.1908. Kilde: Diakonissestiftelsen, København.
- 20 Holm-Meier, 2010, s. 45.
- 21 Holm-Meier, 2010, s. 40.
- 22 Holm-Meier, 2010, s. 40ff.
- 23 Brev fra diakonisse Maren Cathrine Knudsen sendt til Diakonissestiftelsens forstanderinde søster Sophie Zahrtmann dateret den 17.03.1909. Kilde: Diakonissestiftelsen, København.
- 24 Holm-Meier, 2010, s. 44.
- 25 Dietz, 2013, s. 6.
- 26 Brev fra diakonisse Maren Cathrine Knudsen sendt til Diakonissestiftelsens forstanderinde søster Sophie Zahrtmann dateret den 10.03.1909. Kilde: Diakonissestiftelsen, København.
- 27 Holm-Meier, 2010; Dietz, 2013; Lensa Gjedde Olsen, *Rødder i nord og syd, ...*, 2010, s. 47; *Årsberetninger 1908-1910 fra Hendes kongelige Højhed Dronning Louises Indsamling til Syge- og Børnepleje paa de dansk vestindiske Øer*.
- 28 Brev fra diakonisse Maren Cathrine Knudsen sendt til Diakonissestiftelsens forstanderinde søster Sophie Zahrtmann dateret den 17.03.1908. Kilde: Diakonissestiftelsen, København.
- 29 *Beretning Dronning Louises Indsamling til Syge- og Børnepleje paa de dansk-vestindiske øer*, 1908, s. 16.
- 30 Brev fra diakonisse Maren Cathrine Knudsen sendt til Diakonissestiftelsens forstanderinde søster Sophie Zahrtmann dateret den 29.09.1908. Kilde: Diakonissestiftelsen, København.
- 31 Holm-Meier, 2010, s. 47.
- 32 Anne Walbom: Fra Køge til Dansk Vestindien. St. Croix set med Emilie Langkjærs kamera 1898 til 1913, i: *Køge Studier*, årg. 21, 2008, s. 32-46. Samt fotoudstilling om Emilie Langkjær 2011, Rådhushallen i Århus. <<http://aarhus-city.dk/events/verdensbilleder/fotoudstilling-langkjaer/>> 17/3 2017.
- 33 Walbom, 2008, s. 44.
- 34 Walbom, 2008, s. 40-41.
- 35 Louise Wolthers, *Blik og begivenhed. En diskussion af fotografiets historiske potentialer med nedslag i krig, koloni og commercialisme 1860-1920*. Københavns Universitet, 2008, s. 206. Det postkoloniale som forskningsbegreb dækker ikke (alene) studier i kulturprodukter generelt (eksempelvis litteratur eller kunst) fra tiden efter kolonien blev selvstændig – eller som her, solgt til USA – men rummer specifikt betragtninger over det kulturimperialistiske syn der fortsætter efter endt kolonisering og kommer til udtryk hos både den tidligere kolonimagt og dens afkoloniserede undersåtter. Det postkoloniale som metodisk og teoretisk greb lægges dermed primært ned over kunst og litteratur produceret efter kolonitiden. Vi vil argumentere for, at det postkoloniale tankesæt ikke kun påvirker produktionen af nye kulturudtryk men også påvirker vores analytisk-metodiske syn på kulturudtryk fra kolonitiden. For en diskussion af det postkoloniale blik i andre koloni-sammenhænge, se f.eks. Ali Behdad og Luke Gartland (red.): *Photography's Orientalism. New Essays on Colonial Representation*, Getty Publications, 2013.
- 36 Hermed baseret på den postkoloniale grundantagelse, at nationalidentitet kan skabes gennem møder med det, der er dets modsætning, som en konstruktion baseret på negationer.
- 37 Louise Edwards: Sugar on St. Croix: Oppression and Radical Resistance, i: *Radical Thinkers and Movements in the Caribbean - Master AAST 229 exhibit*, Oberlin College & Conservatory, 2014. <http://www.oberlinlibstaff.com/omeka_projects/exhibits/show/radical-thinkers-and-movements/sugar-on-st--croix--oppression/st--croix-woman-sugar-laborer> download den 4. april 2017.
- 38 For en diskussion af fotografiets rolle i antropologien, se Christopher Pinney, *Photography and Anthropology*, Reaktion Books, 2011.
- 39 I 1905 blev de to børn Victor Cornelius og Alberta udstillet i bur på Koloniudstillingen i Tivoli. Wolthers, 2008, s. 209.
- 40 Alfred Paludan-Müller, *Hvad er Aarsagen til Negerbevægelsen paa vore Vestindiske Øer?*, 1916, s. 7. Andre steder, som i årsberetningerne for 1912, kaldes afro-caribierne de 'indfødte'.
- 41 Elizabeth Rezende og Anne Walbom: *St. Croix – historiske fotos 1860-1917*, Dansk Vestindisk Selskab, 2009.
- 42 Brev fra diakonisse Maren Cathrine Knudsen sendt til Diakonissestiftelsens forstanderinde søster Sophie Zahrtmann dateret den 29.09.1908. Kilde: Diakonissestiftelsen, København.
- 43 Ser man på f.eks. de billedbilag, der ledsager årsberetningen for 1911 fra *Dronning Louises Forening for Syge- og Børnepleje paa de Dansk Vestindiske Øer* (København, 1912), er det da også noget tyndere arme, der viser sig under børnenes tøj, og Maren Cathrine Knudsens udsagn om at de fire børn er tykke i forhold til normalen, giver mening på denne baggrund. Anne Walbom ser det i øvrigt som oplagt, at Emilie Langkjær også er fotografen bag disse bilag til årsberetningerne. Walbom, 2008, s. 44.
- 44 *Den Danske Diakonissestiftelses Årbog*, 1959-60, s. 87-89.
- 45 *Den Danske Diakonissestiftelses Årbog*, 1959-60, s. 87-89; Ganskopp, 1960.
- 46 Dietz, 2013, s. 7; Holm-Meier, 2010, s. 54ff.
- 47 Holm-Meier, 2010, s. 19f., 54-56.; Bach-Nielsen, 2005.
- 48 Holm-Meier, 2010, s. 53f.

Kulturklenodie eller metalskrot

Da skibslægen på Skoleskibet Danmark tog den vestindiske kirkeklokke med hjem

Af Erik Nørr

I 1852 fik den luthersk-evangeliske kirke i Frederiksted på St. Croix sin første kirkeklokke, der var fremstillet på et anerkendt klokkestøberi i København. Men kirkeklokker varer ikke evigt. Præcis 100 år senere fandt skibslægen på Skoleskibet Danmark klokken i en skrotbunke, da skibet lagde til i det tidligere Dansk Vestindien. Men hvordan lykkedes det skibslægen at få kirkeklokken slæbt ned til skibet og videre med hjem til Danmark? I dag er den vestindiske kirkeklokke et kulturklenodie på Danmarks Klokkemuseum.

Kirkeklokken i Frederiksted

Den 30. juli 1852 meddelte *St. Croix Avis*, at der den førstkommande søndag skulle afholdes en gudstjeneste for begge lutherske menigheder i Frederiksted, og i den forbindelse ville både et indtaget stykke af kirkegården og den ”nyligt anskaffede kirkeklokke” blive indviet.

Den lutherske kirke i Frederiksted på St. Croix var indviet i 1792 og havde både en lille dansk og en større engelsk menighed. De lutherske kirker i Dansk Vestindien var små i forhold til de katolske, anglikanske og herrnhutiske menigheder. I 1858 blev der oprettet et særligt præsteembede for den lutherske menighed i Frederiksted; indtil da havde præsten i Christiansted også fungeret ved kirken i Frederiksted.¹

Anskaffelsen af den nye kirkeklokke fandt sted samtidig med, at der ved den nordlige gavl blev opført et klokketårn med gesimser og et tømret kirkespir.² Som indskriften på klokken fortæller, var den fremstillet på det førende danske metalstøberi, H. Gamst og H.C. Lund i København. Firmaet var anlagt som maskinfabrik i 1766 af familien Gamst, fra 1829 med Henrik Gamst som enejer. I 1836 blev søstersønnen Hans Christian Lund kompagnon.³ Dette firma fremstillede et meget stort antal klokker til danske kirker. Hans Nyholm opgør i sin registrant over kirkeklokker i danske kirker, at firmaet i perioden indtil 1835 har fremstillet 129 klokker, i perio-

den 1836-54, hvor H.C. Lund var med i firmaet, i alt 82 kirkeklokker. Firmaet fortsatte i 1854-72 under andre ejere med at levere klokker til en række danske kirker.⁴

Kirkeklokken i Frederiksted ligner en lang række kirkeklokker i danske kirker, selv om den har en lidt anderledes profil. Herom kan man finde beskrivelser og afbildninger i *Danmarks Kirker*, som har nøje oplysninger om de enkelte kirkers klokker, både dem der er i funktion, og klokker der tidligere har været anvendt.⁵

Kirkeklokkens hals har øverst en rankebort og derunder tre linjer med versalskrift:

STØBT AF H. GAMST OG H.C. LUND. KJØBENHAVN ANNO 1852
TIL LUTHERS TRO PAA CHRISTUM
IEG KALDER SJÆLE HID

Første linje med oplysning om firmaet og dets hjemsted samt datering svarer ganske til andre klokker i Danmark, men anden linje er speciel. Henvisningen til den

Den vestindiske kirkeklokke fotograferet i Dansk Klokkemuseum. Klokken var fremstillet i København på et stort metalstøberi, som også har støbt klokker til mange danske kirker. Det ses tydeligt, at der er slået et stort stykke af klokken forinden. Derimod er ophænget fint bevaret. (Foto: Erik Nørr, 2010).

særlige luthersk-evangeliske tro er udover at være aktuel i 2017 med Lutherjubilæet, interessant i vestindisk sammenhæng. Man har villet markere, at klokken skulle anbringes i den lutherske kirke. Den lutherske kirke var i hård konkurrence med andre kirkesamfund i Vestindien. I Danmark behøvede man ikke på samme måde markere, at kirkeklokken skulle ophænges i en luthersk kirke, hvilket var en selvfølge. ”Jeg kalder sjæle hid” viser, at kirkeklokker i deres tekster kunne tale. Her markeres det, at klokken kalder folk til kirken eller måske ligefrem til Kristus.

Kirkeklokken i Frederiksted måler i størrelse 60 cm i diameter og i højden 64 cm (uden kronen 58,5 cm). Den hører til de mindre klokker, som firmaet Gamst og Lund har støbt, men der findes en lang række andre eksempler på lignende størrelse klokker i danske kirker fra samme firma.⁶ Den vestindiske klokke har været ophængt i en såkaldt vuggebom, der i modsætning til en slyngbom, har et lavere omdrejningspunkt, der bevirker, at kneblen ikke kommer med i slyng. Klokken får et mindre udsving, da klokke og knebel rammer hinanden i modløb. Klangen bliver lidt ringere end ved ophæng med slyngbom, men metoden er ikke så belastende for kirkeklokken og for omgivelserne.⁷

Den vestindiske kirkeklokke, som er støbt i København, må være bragt med skib fra København til St. Croix. Den blev bestilt til kirken i Frederiksted, efter at kirken

Udsnit af kirkeklokkens indskrift med dateringen 1852. Et mærkeligt sammentræf er det, at skibslægen nøjagtig 100 år senere fandt kirkeklokken i Frederiksted og besluttede sig til at tage den med hjem til Fyn. (Foto: Erik Nørr, 2017).

i en række år var blevet restaureret. Dette havde givet kirken en række udgifter, men midlerne til den nye klokke blev skaffet ved indsamling. Ifølge Frederiksted kirke- og fattigregnskab for 1852/53 var det den eneste kirke i Vestindien, som ikke havde sin egen klokke. Anskaffelsen af denne gav menigheden et problem, da man ikke uden videre kunne pålægge kirkebetjenten at ringe med klokken til de to ugentlige gudstjenester for henholdsvis den danske og engelske menighed. Regnskabsføreren havde derfor udbetalt 20 cent for hver søn- og helligdag, hvor der havde været afholdt gudstjeneste. I første omgang blev dette påtalt af revisionen, men det lykkedes at få Guvernementet til at godkende udgiften, så klokkeringningen kunne fortsætte.⁸

Da St. Croix i 1911 havde brug for en klokke til den planlagte kirke på Kings Hill (indviet 1913), som Den Vestindiske Kirkesag bidrog til at få oprettet⁹, blev pengene skaffet hertil ved indsamling i Aalborgområdet. Der blev indsamlet i alt 537 kr., hvilket både var nok til at få fremstillet en malmklokke hos Aalborgfirmaet De Smithske Støberier, og til at indkøbe en alterkalk og en tallerken til alterbrødet til den nye kirke.¹⁰

Kirkeklokkerne havde stor betydning for de vestindiske menigheder, som havde medlemmer både i byen og blandt landbefolkningen. Ifølge folketællingen af 1901 havde den lutherske menighed i Frederiksted knap 480 medlemmer i byen og 350 i landdistriktet, men heraf var kun en del registrerede medlemmer. Pastor H. Hoffmeyer, som var udsendt i 1904 til Vestindien for at besøge de evangelisk-lutherske menigheder, skrev i sin beretning, at man søndag morgener i byens udkant kunne høre kirkeklokkerne ringe til gudstjeneste. Fra alle sider strømmede landbefolkningen til i deres fineste stadstøj - mændene i sorte og kvinderne i hvide klæder. De kom gående på deres bare fødder, som var deres foretrukne fodbeklædning. Mændene havde støvlerne i hånden og kvinderne i reglen på hovedet. Ved indgangen til byen tog de støvlerne på og spredtes til hver sin kirke, og snart kunne man høre salmesang fra byens forskellige kirkesamfund.¹¹

Den lutherske kirke og dens nye kirkeklokke var vidne til store politiske begivenheder. I 1848 meddelte Dansk Vestindiens sidste generalguvernør, Peter von Scholten, foran fortet i Frederiksted, at slaverne havde fået deres frihed, og få år senere i 1853 blev guvernørens bror, toldereren Frederik von Scholten, begravet på den lutherske kirkegård. I 1852 blev den nye kolonilov for øerne annonceret i Frederiksted, og samme nummer af *St. Croix Avis*, som fortalte om kirkeklokkens indvielse, indeholdt en bekendtgørelse om, at valglisten til kolonirådet lå til eftersyn på Frederiksted Retshus. Sidst i august 1852 foregik valgene. Forholdene på Skt. Croix var i begyndelsen af 1850'erne præget af hårde klimatiske forhold med skiftevis tørke og alt for megen regn og storme. Der florerede også epidemiske sygdomme som gul feber og kolera. F.eks. døde i efteråret 1852 en løjtnant, en forvalter og seks mænd af besætningen på orlogsbriggen Mercurius, mens skibet lå i havn på St. Croix. Desuden var øerne præget af uroligheder bl.a. juleaften 1852, hvor det var nødvendigt at indsætte væbnet magt.¹²

I 1878 nedbrændte en større del af Frederiksteds huse i forbindelse med landarbejdernes oprør, som det tog myndighederne et halvt år at få bugt med.¹³ Der skete ikke nogen overlast på den lutherske kirke og dens kirkeklokke ved oprøret og dets nedkæmpelse. Derimod blev den specielle klokke, som fandtes på Den schimmelmannske plantage La Grange lidt uden for Frederiksted, beskadiget. Denne klokke skal nævnes i denne sammenhæng, da den ligesom kirkeklokken i Frederiksted endte sine dage i Danmark. Som indskriften fortæller, er klokken, der ser ud som en lille kirkeklokke (diameter 60 cm), fremstillet i 1778 af könig. Hofglockengieser Michael Carl Troschell, som stammede fra Nürnberg, men som havde firma i København, og som støbte kirkeklokker til en række danske kirker i perioden 1755-82. Klokken var ikke tilegnet det lutherske, men indeholdt teksten "Soli Deo Gloria" (Gud

Den lutherske kirke i Frederiksted blev indviet i 1792, efter at den første kirkebygning af træ var brændt. Den sidste danske præst ved kirken, J.H. Faber, blev i embedet indtil september 1917, et halvt år efter øernes salg. Kirkebøger fra de lutherske kirker i Christiansted og Frederiksted på St. Croix frem til 1917 findes opbevaret i Rigsarkivet, Kbh. Den lutherske kirke i Frederiksted er i dag benævnt the Holy Trinity Lutheran Church. (Foto: Martin Lee, Trondheim, Wikimedia Commons).

alene æren). Denne klokke blev brugt på plantagen som kaldeklokke, og det var formentlig derfor, den blev ødelagt under oprøret. Det øverste af klokken blev slået af, men er senere blevet sat sammen med bånd og bolte. To stykker af klokken mangler sammen med kneblen.¹⁴ Klokken fra La Grange er i 1922 blevet overdraget Handels- og Søfartsmuseet i Helsingør (nu: M/S Museet for Søfart) af den tidligere bestyrer af plantagen.

Kirkeklokker varer ikke evigt

Camillus Nyrop skrev i sin fremstilling om kirkeklokker og deres støbere, at en klokkes levetid har sine grænser. Der kunne i visse tilfælde være fejl i ophængningen, så klokken faldt ned, men de mest almindelige farer, der har truet kirkeklokkerne, har været kirkerens brand og det daglige slid. Mange års daglige slag svækkede metallet, og dette betød, at der var mange klokker, der revnede. *Danmarks Kirker* har under mange af sine kirkebeskrivelser eksempler på, at klokker har måttet tages ud af brug, og i mange tilfælde er ødelagte klokker blevet omsmeltet til nye. Et særligt problem har været, at man i krigssituationer har forgrebet sig på kirkeklokkerne for at bruge metallet til kanoner. Af denne grund stammer en række kirkeklokker i Sønderjylland fra 1920'erne, fordi tyskerne konfiskerede en del klokker under 1. verdenskrig.

I nogle tilfælde kunne kirkeklokker gå i stykker eller ligefrem falde ned, alt imens klokkeren var i færd med at ringe, hvilket også kunne udgøre en sikkerhedsrisiko. En sådan ulykke var overhængende i Rødding Kirke i Salling i januar 1898, hvor en kirkeklokke gik midt over under ringningen. Det nedfaldne stykke, som skulle have vejet 500-600 pund, strejfede klokkerens arm, men han var heldig og slap uden skade.¹⁵ Overdreven brug af en klokke kunne også betyde, at den revnede, hvilket skete i Esbønderup i 1906, hvor der i anledning af Christian 9.'s død i løbet af kort tid blev ringet gentagne gange.¹⁶

Også Frederiksteds kirkeklokke fra 1852 blev beskadiget og ubrugbar, som den følgende historie fra 1952 fortæller.

Klokken fra 1778 fra den Schimmelmanske Plantage La Grange, som blev brugt til at sammenkalde plantagearbejderne. (Den er i dag opbevaret på M/S Museet for Søfart i Helsingør).

Skoleskibet Danmarks togt til Vestindien december 1952

Skoleskibet Danmark var en 60 meter langt tremastet fuldrigger bygget af stål. Skibet blev bygget som statsskoleskib i 1933 til afløsning af Skoleskibet København, som forsvandt spurløst i Stillehavet i 1928.¹⁷ Skibet foretog normalt et sommertogt i danske farvande og et længere vintertogt, som gik over Atlanten. Ofte, men ikke altid lagde man til ved de tidligere danske vestindiske øer. Indtil 1958 var der plads til 120 elever (kadetter) på skoleskibet, derefter blev tallet skåret ned til 80 elever. Eleverne var unge drenge (piger fik først muligheden i 1980'erne), som havde planer om at blive styrmænd og skibsførere, men opholdet på skoleskibet kunne også indgå som

Skoleskibet Danmark havde i alt 109 kadetter med på togtet over Atlanten i 1952/53. Hertil var der et mandskab på i alt 17 mænd inklusive kaptajn og skibslæge. Fotoet af skoleskibet under fulde sejl stammer fra togtet i 1962, hvor skibet lagde til i Casablanca. (Billedet findes indklæbet i en scrapbog i Skoleskibet Danmarks arkiv i Rigsarkivet, Kbh.).

en del af søfartsuddannelsen. Selv om mange mente, at opholdet på et sejlskib ikke længere var relevant i den maritime uddannelse, så har opholdet på skoleskibet som et led i søfartsuddannelsen overlevet helt frem til i dag.¹⁸

Besætningen på skoleskibet bestod af en kaptajn, tre styrmænd, 3 understyrmænd, en skibslæge og ni personer yderligere.¹⁹ Knud L. Hansen var kaptajn på skoleskibet i perioden fra 1937 til 1964 og således også på vintertogtet 1952-53. Første styrmænd, som omhyggeligt førte skibsdagbogen, var A.M. Rømer.²⁰ Medens mange af officererne var tilknyttet skoleskibet i en længere periode, så skiftede skibslægen oftere. På togterne i 1952-53 var Claus Gram-Hanssen (1898-1987) ansat som skibslæge, men han afmønstrede, da vintertogtet var forbi, så han kunne fortsætte sin virksomhed som læge på Sydfyn.²¹ Han fik en månedlig betaling på 300 kr. for sit arbejde på skibet.²²

Der var temmelig hård kontrol og disciplin med eleverne på skoleskibet. Dette fremgår både af kaptajnens egen bog om skoleskibet²³ og af beretninger fra elever. Opholdet kunne være en stor omvæltning for drenge, som aldrig havde været hjemmefra. På togtet i 1965/66 rømte fire kadetter fra skibet, medens det opholdt sig på De Vestindiske Øer, og de blev først fundet ti dage senere på St. Croix, hvor de var i færd med at stjæle mad for at overleve. Sagen vakte voldsom opsigt i den danske presse, da det kom frem, at en kadet, der led af søsyge, var blevet surret fast til masten i høj søgang i 25 meters højde. Imidlertid kom der ikke mere ud af sagen, da de øvrige kadetter støttede kaptajnen og hans folk.²⁴

Skibslægen og hans beskedne konsultationsrum kom på mange måder til at udgøre et åndehul for elever, som havde problemer med hjemve, tilpasningsproblemer og søsyge. Som en senere skibslæge, Sven Refslund Poulsen, har udtalt, så var lægen placeret ”midt mellem autoriteten og eleverne”, og han var et tilflugtssted for eleverne, når ”alt gik agurk”.²⁵ Som regel var det mindre ting, eleverne konsulterede lægen for, men der kunne også være mere alvorlige forhold, som skibslægen måtte tage sig af. På togtet i 1951-52 omkom en elev, da han blev skyllet overbord ved Norges sydkyst, og i 1954/55 måtte en elev, der havde tegn på polio, evakueres til hospital i Miami af et fly, der landede i nærheden af skoleskibet.²⁶ Et særligt problem for skibslægerne udgjorde tilfælde af kønssygdomme, som skyldtes elevers havnebesøg. Kaptajnen og nogle officerer holdt oplysende og belærende foredrag for eleverne om bord, og skibslægen havde derfor mulighed for at advare dem imod de mulige farer på værtshusene.²⁷

Vintertogtet 1952-53 varede i alt 189 dage fra den 11. september 1952 til den 18. marts 1953. Skibet tilbragte i alt 35 dage i otte forskellige havne, bl.a. Madeira, Tenerife, Wilmington (Delaware), Curaçao, Kingston på Jamaica og Bermuda. Fra den 17. til 22. december var skibet i Frederiksted på St. Croix og derefter indtil den 27. december 1952 på St. Thomas, hvor julen blev fejret med gudstjeneste, pyntede lamper, julemad og uddeling af gaver skænket af Sømandsmissionen. Skibets dagbog fortæller om de mange vagter, hvor ventetiden blev brugt til rengøring og maling.

I havnene fik officerer og kadetter på skift mulighed for at komme i land, men tiden blev også brugt til praktiske øvelser. I havnene blev der modtaget besøg på skibet af repræsentanter for de stedlige myndigheder og eventuelle danske beboere.

Skibslægen finder kirkeklokken

Den følgende historie bygger på uddrag af breve, som skibslæge Claus Gram-Hanssen sendte hjem til sin familie fra sit ophold på St. Croix og St. Thomas, mens skoleskibet var forankret her i december 1952.²⁸ Først beskrev han indtrykket fra indsejlingen til Frederiksted på St. Croix med bjergskråninger bevokset med træer og krat og med dybe kløfter. Heste og køer græssede på skråningerne, og kvinder soled sig på sandbredderne. Han så også gamle gårde og bungalows spredt langs kysten og en række grå møllestubbe, der var rester fra sukkerplantagernes tid. Grøn og frodig så den gamle koloni ud, og det fik skibslægen til at beklage, at vi ikke havde sørget for at beholde øerne.

Dagen efter ankomsten - den 18. december - gik lægen en formiddagstur i ”den hensmuldrende by”, hvor faldefærdige patricierhuse vidnede om fortids rigdom, men hvor intet nyt byggedes, og hvor forfald var hovedindtrykket. Men han fandt det hyggeligt at møde danske gadenavne som Dronningensgade, Kongensgade, Strandgade, Østergade, Prinsensgade osv., og han mødte indfødte, som endnu kunne tale med ham på dansk. Specielt hilste han på politibetjentene, hvoraf den ene, Cornelins, havde en bror, som var skoleinspektør i Nakskov, og som skibslægen lovede at hilse, når han kom hjem til Danmark.²⁹

Skibslægen gik en tur på kirkegården for at studere de gamle gravsten med danske navne, men han konstaterede også, at kirkegården mest lignede en losseplads. Mange gravsten var væltede, og flere steder lå der knogler og flød. Han gik også ind i den nærliggende lutherske kirke, men den var tilsyneladende heller ikke præget af orden. Neden for tårnet fandt han en gammel kirkeklokke fra 1852, som var støbt i København af firmaet Gamst og Lund, og som så ud til at have ligget på jorden i mange år. Skibslægen gættede på, at klokken var faldet ned fra kirkelugen, da der blev anskaffet

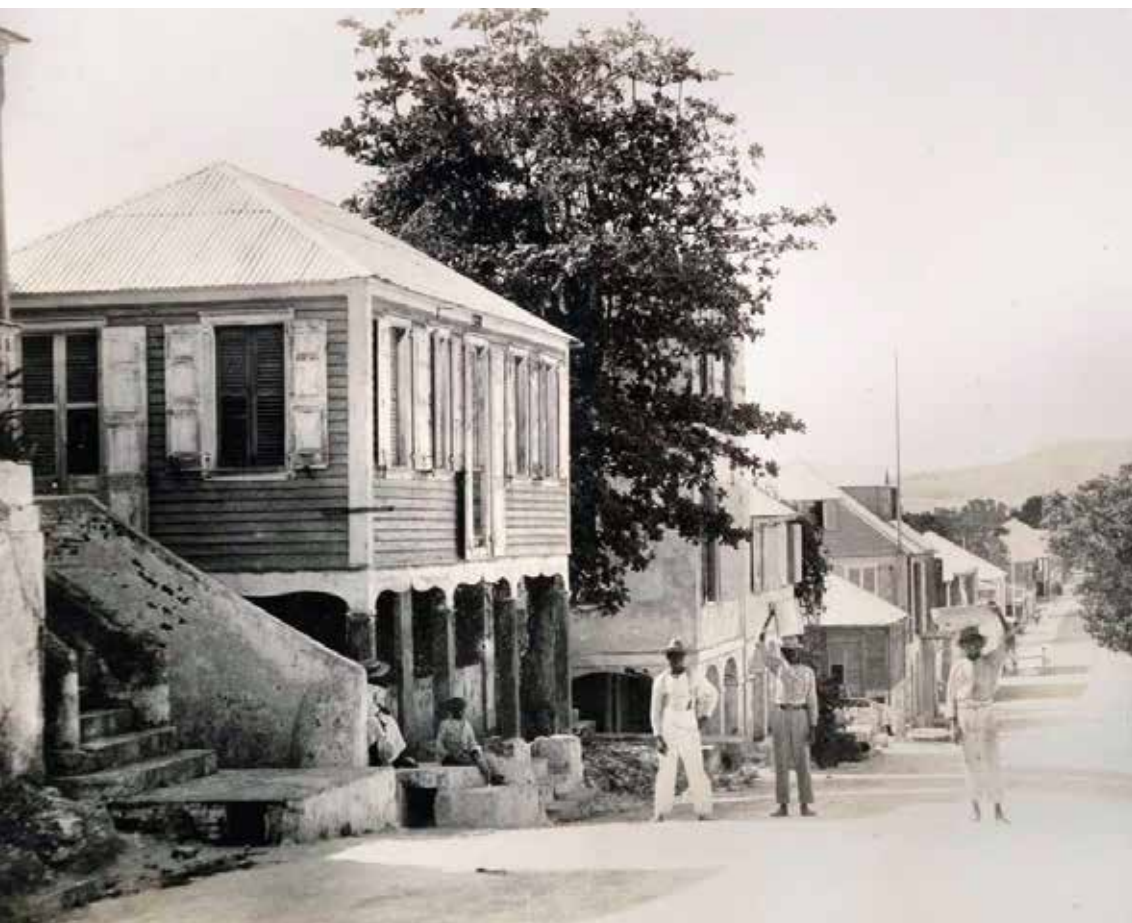

Skibslæge Claus Gram-Hanssen (1898-1987) var hovedperson i hjembringelsen af den vestindiske kirkeklokke. Han tog medicinsk embedseksamen i 1926, og han havde i en årrække lægepraksis på Horneland på Sydfyn, hvortil han også hjembragte kirkeklokken. Han var tilknyttet Skoleskibet Danmark både på sommer- og vintertogtet i 1952-53. Også senere fungerede han som skibslæge. (Den danske Lægestand 11.-15. udgave)

en ny klokke. Han syntes, at det var en skam, at den gamle kirkeklokke lå i en skrotbunke, og fik den ide at medbringe den til Danmark.

Læge Gram-Hanssen opsøgte derfor præsten ved den engelsk-lutherske kirke, reverend Schnorr³⁰ og senere også menighedsrådsformanden Mc. Farland, og begge gav tilladelse til, at skibslægen kunne afhente kirkeklokken. Dog skulle han give et mindre beløb til kirkebøssen.

Skibslægen brugte også dagene i Frederiksted til at besøge flere familier med rod i den danske periode. Han besøgte Little La Grange, hvor han mødte familien Lawaetz, bl.a. ”den gamle Fru Lawaetz” og sønnerne Fritz og Kai³¹. Fritz Lawaetz forærede lægen en gammel indianerøkse, som havde ligget i jorden på La Grange. Så det

Billedet viser Prinsensgade i Frederiksted. Det var en af de gader med danske navne, hvor skibslægen gik tur på sit besøg i byen, og hvorigennem han måtte transportere kirkeklokken på vej ned til skoleskibet. Foto indklæbet i album, som har tilhørt provst P. Helweg-Larsen, som var ansat ved den evangelisk-lutherske kirke i Christiansted på St. Croix 1910-17. (Nationalmuseet)

var ikke kun kirkeklokken, Gram-Hanssen fik med hjem. Rygtet om kirkeklokken var gået som en løbeild over St. Croix. Ifølge skibslægen revsede fru Lawaetz ham på skrømt for hans ”rov” af helligdom og fortalte ham, at hun havde haft planer om at placere klokken i et nystartet museum i Christiansted.

Skibslægen stod nu med et stort problem. Hvordan fik han klokken, som var en ordentlig krabat, bragt om bord på skoleskibet? Han og en af skibsofficererne kunne lige netop sammen løfte klokken, men heller ikke mere. Da han som skibslæge havde et nært forhold til eleverne, lykkedes det ham at få et par elever til at hjælpe, og et tov fik de også fat i. Men selv for fire mænd var det lang vej at slæbe klokken. Hele aktionen vakte opsigt, og skibslægen fik skaffet en tohjulet landkærre, hvis ejerinde ”sort som kul” ryddede vognen for kasser. Kirkeklokken blev hejst op i halmen på kærren, hvorefter kvinden kørte ned til havnen med de fire mænd fra skoleskibet vandrende ved siden af. Alt sammen under stor opmærksomhed fra de lokale beboere. Nede i havnen fik skibslægen lejet en motorbåd, som kunne sejle ham og klokken ud til skoleskibet, som lå for anker på reden.

Herude fik skibslægen et nyt problem. Der var ganske vist folk nok, som kunne hjælpe med at bugserer klokken om bord på skoleskibet. Men så trådte kaptajnen i karakter. Han meddelte straks, at han under ingen omstændigheder ville have kirkeklokken om bord. Han lod skibslægen forstå, at skoleskibet ikke var noget transportskib. Gode råd var derefter dyre, da skibslægen ville have sin nyanskaffelse med hjem. Han svarede derfor, at det naturligvis var kaptajnen, der suverænt bestemte, om kirkeklokken kunne komme med skibet. Men han tilføjede, at når skoleskibet og dets besætning snart igen kom på søen, så havde kaptajnen brug for velvilje hos skibslægen, for det skulle nok vise sig, at der var elever, der havde pådraget sig ”unævnelige sygdomme” på besøg i de små gader i havnebyerne, hvor skoleskibet lagde til. Og så havde kaptajnen brug for skibslægen. Resultatet blev, at kirkeklokken kom med om bord på skoleskibet.³²

Lastningen af kirkeklokken var en opsigtsvækkende begivenhed i skoleskibets hverdag, men alle parter har formentlig gået stille med dørene, så klokken er blevet pakket godt af vejen på skibet. I hvert fald omtales historien ikke på nogen måde i skoleskibets dagbog, hvor førstestyrmand Rømer ellers omhyggeligt har redegjort i mindste detaljer for, hvad der foregik på vagterne, ligesom elevernes landlov og besøg på skoleskibet er omtalt, og kaptajn Hansen har kontraseret alle indførsler.³³

Den vestindiske kirkeklokke var således om bord på skoleskibet på den resterende færd i Caribien og tilbage over Atlanten. Den var også på skibet, da skoleskibets bestyrelsesråd den 12. marts gik om bord i Helsingør og besigtigede skibet på vejen til København. Men medlemmerne observerede formentlig ikke skibslægens last. Den officielle trykte årsberetning indeholder intet om den ”hemmelige” last. Om dagene i Frederiksted hedder det blot: ”Efter et par dages ophold her, hvor der afholdtes udstrakte fartøjsøvelser, forsejledes der mandag den 22. [december] til St. Thomas, hvor der ankredes samme aften”.³⁴

Kirkeklokkens videre skæbne

Allerede mens skibslægen var i Frederiksted i december 1952 havde han en plan om, at den skulle anbringes ved hans ejendom på Horne Næs ved Fåborg. Den blev anbragt i en slags klokkestabel, som blev opført til formålet. Her hang klokken fra Vestindien helt indtil lægens død i 1987. Da ejendommen blev solgt, sørgede familien for, at klokken ikke fulgte med i købet, men forblev i familiens eje, og den blev i en periode opbevaret i Svendborg. Via familiens bekendtskab med Danmarks Klokkemuseums stifter, Bendt Gammeltoft-Hansen, som boede i Svendborg, blev klokken af familien omkring 1991 overdraget til Klokkemuseet.

Dansk Klokkemuseum har hjemsted i Over Lerte, cirka ti kilometer vest for Vojens. Museet er oprettet i 1991 og har siden 1998 befundet sig i en lille kirke (Over Lerte Kapel), som nu både fungerer som klokkemuseum og som lejlighedskirke med gudstjeneste fire gange om året, hvor klokkespil indgår som et naturligt led. Museet har en samling på ca. 600 klokker, der strækker sig fra store kirkeklokker og klok-

Billedet viser Dansk Klokkemuseum i Over Lerte, som er den vestindiske kirkeklokkes nuværende hjemsted. Bygningen var oprindelig opført som forsamlingsbygning, men blev i 1932 indviet som filialkirke for Sommersted Sogn. De ved indgangen ophængte klokker fortæller om bygningens nuværende funktion som museum for klokker. Bygningen til højre tilhører det sønderjyske skolemuseum. (Foto Erik Nørr, 2017).

kespil til skibsklokker og dyreklokker og -bjælder. Museets formål er både at bevare eksempler på klokketyper og særlige klenodier og fortælle om kirkeklokkernes kulturhistorie. Fra 2008 indgår der også et klokkestøberi i museet, hvor interesserede kan få fremstillet særlige klokker. Støberiet skal bidrage til at holde liv i et uddøende håndværk.³⁵ Danmarks Klokkemuseum ligger i umiddelbar nærhed af Det Sønderjyske Skolemuseum i Over Lerte, og de to museer har et billetsamarbejde. Den vestindiske kirkeklokke har således fundet et godt hjemsted.

Kulturklenodie eller metalskrot

For at vende tilbage til hovedoverskriften til denne artikel, så er afstanden fra, at en genstand kaldes et klenodie til, at samme genstand betragtes som skrot, ikke altid så stor. Dette kom tydeligt frem i forbindelse med sagen om den anerkendte kunstner Ingvar Cronhammers fem meter høje skulptur, som bestod af seks rustfrie søjler, og som i bund og top var samlet med sortlakeret pladestål. Skulpturen fra 1994 var opstillet ved Syddansk Erhvervsskole i Odenses fraflyttede bygning, men den var ejet af Odense Bys Kunstfond. Det drejede sig derfor om et attraktivt kunstværk, som store odenseanske erhvervsvirksomheder havde givet støtte til i forbindelse med erhvervsskolens jubilæum. Men bygningsarbejdere, som i 2017 havde til opgave at nedrive en del af bygningens ældste dele, troede, at det var jernskrot, og lod skulpturen skære i småstykker med skærebrænder og derefter sende skrottet til metalgenbrug. Efterfølgende gav sagen anledning til stort postyr, og der gøres forsøg på at få kunstværket genskabt.³⁶ Der var således to måder at betragte skulpturen på, dels som en kendt kunstners værk, og dels som metalskrot, som skulle fjernes.

Det samme forhold gør sig ofte gældende i forbindelse med kirkeklokker. Gennem tiden er der mange tusinde kirkeklokker, som af forskellige grunde er taget ud af brug, men få af disse er blevet erklæret for bevaringsværdige. Flest eksempler findes på Danmarks Klokkemuseum, men også på andre museer er der bevaret enkelte kirkeklokker, andre er som omtalt bevaret i kirketårnene. Men langt hovedparten af de gamle og revnede klokker er blevet erklæret for ”skrot”, der har kunnet omsmeltes og anvendes til andre formål.

Da skibslægen fandt klokken i Frederiksted i 1952 (mærkeligt nok netop 100 år, efter at den var blevet støbt), måtte den også betegnes som metalskrot. Han var overbevist om, at hvis klokken skulle reddes, så måtte han tage den med hjem til Fyn. Klokken var ganske vist i nogenlunde hel tilstand bortset fra, at der var slået et stort stykke af den nederste del. Ophænget var også intakt, hvorfor det er tvivlsomt, om lægen havde ret i, at den var styrtet ned fra tårnet. Derimod var kneblen ikke til at finde i affaldsbunken. Men i hvert fald kunne klokken ikke længere benyttes til sit egentlige formål.

Også andre steder i de tidligere danske kolonier er der gamle kirkeklokker, som er gået i stykker. Dette er således tilfældet i Trankebar, hvor den gamle kirkeklokke

ved Ny Jerusalem Kirke havde fået en revne og havde mistet sin klang. Takket være sognepræst (nu fængselspræst) Jesper Birkler, der ofte har besøgt Trankebar og har nær forbindelse til den evangelisk-lutherske kirke i området, lykkedes det at skaffe de nødvendige midler ved indsamling i Aarhus Stift og gennem fondsbidrag, så der i 2004 kunne indvies nye klokker ved Ny Jerusalem Kirke. Ved at lade klokkerne støbe i Indien frem for i Europa, som man oprindeligt havde haft i sinde, blev der råd til hele tre nye klokker. I Indien havde man gode erfaringer med klokkestøbning, da mange hindutempler havde klokker.³⁷

Men også i dette tilfælde endte en del af den gamle kirkeklokke i Danmark. Jesper Birkler fik nemlig tilladelse til at tage et lille stykke af klokken med hjem, fordi han havde gjort så stor en indsats for at indsamle midler til de nye klokker. Det er den eneste del af Trankebars gamle kirkeklokke, der er bevaret, da resten af klokken blev omsmeltet til andet formål.³⁸

Der kan i visse tilfælde ligefrem blive rift om kasserede klokker. Den ovenfor nævnte klokke fra plantagen La Grange har man fra vestindisk side ønsket at få tilbage for at lade den indgå i det lokale museum. Problemet er formentlig løst ved, at der for norske penge er blevet fremstillet en kopi af klokken, som nu findes på museet på Fort Frederik i Frederiksted.³⁹ På samme måde havde fru Lawaetz en ide om, at klokken fra den lutherske kirke i Frederiksted kunne høre hjemme på et museum i St. Croix, men det var måske kun et drilleri med skibslægen. I hvert fald sørgede skibslægen for, at kirkeklokken i dag er et kulturklenodie på Dansk Klokkemuseum og ikke omsmeltet metalskrot på Jomfruøerne.

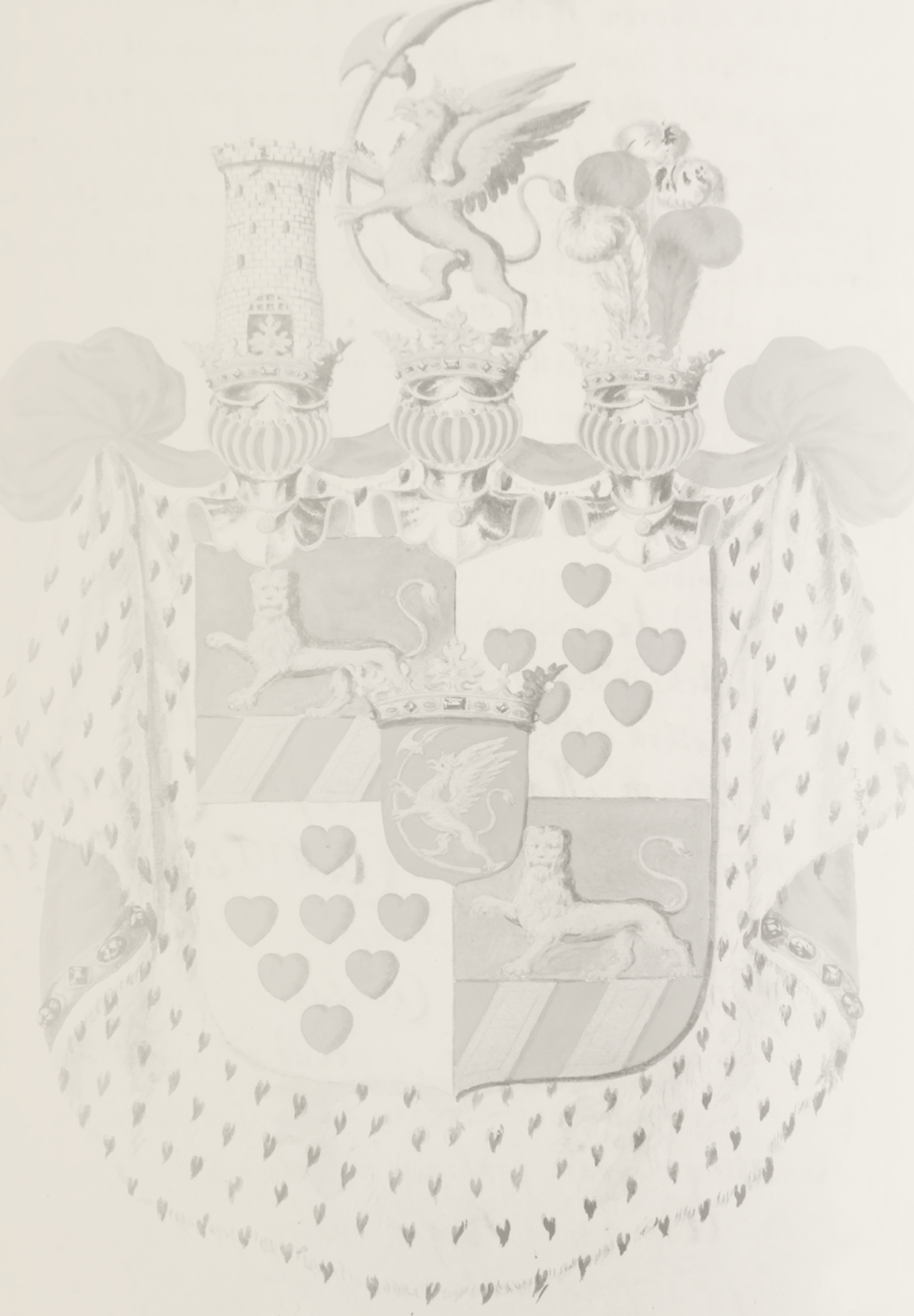
Både Skoleskibet Danmarks togter til St. Croix og St. Thomas og historierne om kirkeklokkerne i Frederiksted og Trankebar vidner om, at der stadig mange år efter afhændelsen er forbindelseslinjer til de gamle danske kolonier. Skibslægen havde næppe slæbt en gammel kirkeklokke med hjem til Danmark fra andre steder i Caribien end de tidligere danske vestindiske øer.

Erik Nørre, f. 1944, dr.phil., seniorforsker, arkivar Landsarkivet f. Sjælland og Rigsarkivet 1982-2013. Har især forsket i skole-, kirke- og forvaltningshistorie i det 19. og 20. århundrede. Forfatter til bøgerne Præst og administrator (1981), Skolen, præsten og kommunen (1994), Genforeningens bedste gave (2003). Har skrevet bidrag til bl.a. Dansk Læreruddannelse bd. 1 og 3 (1993 og 2005), Realskolen i 200 år (2010) og Dansk Skolehistorie bd. 2 (2013) samt til Reformationen i dansk kirke og kultur 1700-1914 (2017).

Noter

- 1 Om præsterne i Dansk Vestindien se Paul Nedergaards *Præstehistorie*, bd. 1 (1951), s. 580-81.
- 2 Elizabeth Rezende: *Mastering the Mission. A Brief History of the Holy Trinity Lutheran Church in Frederiksted*. Kingshill, St. Croix 1990; H. Hoffmeyer: *Vor Kirke i Vestindien*. 2. udg. Udgivet af "Den Vestindiske Kirkesag". Kbh. 1907 (om kirken i Frederiksted se s. 82-86). Se også www.den-vestindiske-arv.dk/religion/lutheranske/kirker på St. Croix.
- 3 Krak: *Danmarks ældste Forretninger* (1910).
- 4 Hans Nyholm: *Kirkeklokker i Danmark. En registrant*, Aarhus 1996; jfr. også C. Nyrop: *Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere* (Særtryk af Kirkehistoriske Samlinger 1882).
- 5 Eksempel på foto af kirkeklokke fra Gamst og Lunds støberi se kirkeklokken i Skt. Nikolaj Kirke, Vejle (*Danmarks Kirker; Vejle Amt* s. 158-59). Om kirkeklokker og klokkeringningens historie se Bent Gammeltoft-Hansen: *Den danske kirkes klokketraditioner* (privattryk 1999); elektronisk udgave 2010; værket er tilgængelig på Dansk Klokke museums hjemmeside: www.klokkemuseum.dk.
- 6 I Hans Nyholms registrant er størrelsen i diameter anført for alle danske kirkeklokker; ifølge opgørelse af klokkekonsulent Kristine Nissen, Svendborg, ligger gennemsnitsstørrelsen i diameter på mellem 74 og 91 cm. for de enkelte stifter (se Bent Gammeltoft-Hansen anførte værk s. 211 note 414).
- 7 Jeg takker Magnus Nielsen og Helle Kersting fra Klokke museet for disse oplysninger; jfr. også Bent Gammeltoft-Hansen, anførte værk s. 40-41.
- 8 Rigsarkivet Kbh. Reviderede regnskaber. Frederiksteds kirke- og fattiggasseregnskaber 1852/53 og de følgende år.
- 9 Carsten Bach Nielsen: Povel Baumanns kirke på Sankt Croix; i: *Architectura 23, Arkitekturhistorisk Årsskrift* 2001, s. 70-89; Erik Balslev-Clausen: *Bristede hjerteband*. Den vestindiske kirkesag 1904-1917 (2017).
- 10 Herom se *Jyllandsposten* 15. november 1911. De Smitske Støberier fremstillede omkring 400 klokker til danske kirker i perioden 1896-1964 (Hans Nyholm, s. 114-15).
- 11 H. Hoffmeyer: *Vor Kirke i Vestindien*. 2. udg. (1907), s. 44; om kirken i Frederiksted se s. 82-86.
- 12 Herom se *Departementstidende* 1851 og 1852, som trykte månedlige beretninger fra Guvernementet til Finansministeriet.
- 13 Om forholdene i Dansk Vestindien i sidste halvdel af 1800-tallet se: *Vestindien. St. Croix, St. Thomas og St. Jan (Danmark og kolonierne)*, red. Poul Erik Olsen (2017); Ove Hornby: *Kolonierne i Vestindien. Danmarks Historie uden for Danmark* (1980); *Vore gamle Tropekolonier*, 2. udg. 1966, bd. 3 og 4.
- 14 Genstandsregistrering i M/S Museet for Søfart. Jeg takker Jannik Hartrup for fremsendelse af kopi.
- 15 *Svendborg Avis* 20. januar 1898 (refereret efter *Skive Folkeblad*).
- 16 *Kolding Folkeblad* 21. februar 1906.
- 17 Lov 23. marts 1932.
- 18 Lov 7. juni 1958 om skibes bemanning § 35 og bek. 6. december 1958.
- 19 Om Skoleskibet Danmark se kaptajn Knud L. Hansen: *Skoleskibet Danmark under Dannebrog og Stars and Stripes* (1947); Poul G. Ernst: *Paa Tøgt med Skoleskibet "Danmark"* (1938); fotografen Finn Føns har udgivet en billedbog: *Danmark, Skoleskibet, The Training Ship* (1976); på hjemmesiden www.skoleskibet-Danmark.dk findes der en lang række beretninger fra de enkelte togter i perioden 1934-2006.
- 20 Litteratur om toget 1952/53 se Skoleskibets dagbog ført af 1. styrmand Rømer (Rigsarkivet, Kbh.); *Statens Skoleskib "Danmark". Virksomheden i finansåret 1952-53* (KB's Småtryksamling); Jørgen Aage Arnsdorfs beretning for toget 1952-53 (www.skoleskibet-Danmark.dk).
- 21 *Den danske Lægestat* 11.-15. udgave.
- 22 RAK, Navigationsdirektoratet, hovedkassejournal for skoleskibet "Danmark" 1952/53.
- 23 Se note 19.
- 24 Om rømningsagen se skoleskibets scrapbog (RAK, Skoleskibet Danmark, presseudklip 1905-69); mange af avisartiklerne er også gengivet www.skoleskibet-danmark.dk (togtet 1964/65).
- 25 *Ugeskrift for Læger* 5. september 1983, s. 2810-12.
- 26 *Statens Skoleskib "Danmark". Virksomheden i finansåret 1951-52 og 1954-55* (KB's Småtryksamling)
- 27 *Ugeskrift for Læger* 1983 s. 2811.
- 28 Jeg takker museumsleder Helle Kersting, Dansk Klokke museum, for tilladelse til at benytte dette materiale. Se også skoleskibets dagbog 17.-27. december 1952.
- 29 Om Victor Cornelins (født i Frederiksted 1898, død i Nakskov 1985) se Birgit Freisleben: *Fra St. Croix til Tivoli. En historisk beretning om to vestindiske børns lange rejse* (1998).
- 30 Reverend Clarence G. Schnorr (1926-2012).
- 31 Marie Lawaetz, født Nyeborg (1873-1964), Fritz Lawaetz (1907-2005), Kai Lawaetz (1910-2008).
- 32 Oplysningen om kaptajnens holdning stammer fra skibslægens søn, der i forbindelse med et besøg på Dansk Klokke museum fortalte Magnus Nielsen fra Klokke museet denne historie.
- 33 RAK, Skoleskibet Danmark, dagbog 1952/53.
- 34 *Statens skoleskib "Danmark". Virksomheden i finansåret 1952-53*, s. 13.
- 35 www.klokkemuseum.dk.
- 36 Om denne sag se *Fyens Stiftstidende* 4. maj 2017 (www.fyens.dk).
- 37 Jesper Birklær: Klokkeklang i Trankebar, i: *Århus Stift*, udg. af Landemodet og Århus Stiftsfond 2004, s. 111-20.
- 38 Venligst meddelt mig af Jesper Birklær i mail 25. juni 2017.
- 39 Politiken: *Turen går til Vestindien*, digitale udgave (www.freeguideusvi.com/oerne).

Fra Schumacher til Griffenfeld

Om våbenføring og en tvivlsom adling

Af Ronny Andersen

Det er almindeligt antaget, at Peder Schumacher blev adlet under navnet Griffenfeld i 1671 og i den heraldiske litteratur er det beskrevet, at han samtidig fik et våbenbrev med en såkaldt forbedring af sit hidtidige våben. Artiklen undersøger hvorvidt der faktisk fandt en adling sted i 1671, og om Peder Schumacher kunne have grunde til ikke formelt at lade sig adle. Artiklen analyserer derudover Peter Schumacher Griffenfelds våbenføring gennem bevarede segl og andre kilder.

Mageskiftet

I et skøde, dateret den 14. juli 1671, overdrog Peder Schumacher – eller Griffenfeld, som han underskrev sig i skødet – som del af et mageskifte sin hustrus gods i Antvorskov amt til Christian V.¹ I et tilsvarende skøde, dateret dagen efter, 15. juli 1671, blev Tønsberg provstis gods af Christian V overdraget til ”...*Voris Geheime Raad oc ober Geheime Estats oc Cammer Secreterer os Elskelig Peter Schumacher...*” Som en særlig gave skænkede kongen dertil Sem kongsgård til Schumacher. Det fremgår af skødet, at:

*”...Sembsgaard med Tønsberg Provstie, oc det andet nu der tillagde oc her ofven Specificerede gods, her effter skal kaldes oc heede Griffenfeld, oc at hand oc alle hans ægte Descendenter af Mand oc quinde Kion til et stedsevarende kongl: Naadisteign, fra nu oc altid her effter skal føre Naufnit aff samme gaard oc gods som it Stamme Naufn, oc sig Griffenfeld skrifve oc kalde, oc hand oc hans Arvinger at niude oc følge samme gaard oc gods som deris rette Arfve Ejendom, med alle de Adelige friheder oc benaadninger som nogen Adelsmand allerede gifvet er, eller her effter gifvet vorder (...)”*²

Peder Schumacher blev med udstedelsen af dette skøde til Peder Griffenfeld og hans norske gods fik tillagt adelige rettigheder. Den almindelige opfattelse blandt Griffenfelds levnedsskildrere er, at Griffenfeld blev optaget i adelstanden ved denne begivenhed. Således mener Tycho de Hofman, C.P. Rothe, G.L. Baden, Odin Wolff, H.P. Giessing, Otto Vaupell, A.D. Jørgensen, Sebastian Olden-Jørgensen og Øystein Rian alle, at der er tale om en adling i 1671.³

Knud Fabricus udtrykker det således: "...valgte han med borgerlig praktisk Sans den Fremgangsmaade at skaffe sig adelige Rettigheder for det Gods, som han havde samlet i Norge (...) Men der laa heri intet om, at hans skulde have brudt med sin Stand, fordi han nu var stillet paa lige Fod med Adelen", men anvender samtidig begrebet "Adlingen" om navneskiftet i 1671 et andet sted.⁴ Steffen Heiberg kommer ikke direkte ind på emnet i sin biografi af Griffenfeld i tredjeudgaven af Dansk Biografisk Leksikon, men skriver blot: "Det norske gods fik adelige rettigheder under navnet Griffenfeld som han også selv antog."⁵ Det er en opfattelse, som er videreført fra C.O. Bøggild-Anderdens biografi i Dansk Biografisk Leksikons 2. udgave.⁶

Ene blandt dem er J.A. Fridericia utvetydig i sin opfattelse af, at der ikke var tale om en adling: "... ikke dermed forbandt en Optagelse af sig i Adelstanden, men kun gav sig et Vaabenbrev og skaffede sit norske Gods adelige Rettigheder." Våbenbrevet vender vi tilbage til.⁸ Først gælder det spørgsmålet om, hvorvidt Griffenfeld blev adlet i 1671.

Den tvivlsomme adling

Ser vi på ordlyden i skødet, er der to momenter af interesse for spørgsmålet:

1. Navnet Griffenfeld, der gives godset og slægten.
2. Godsets "adelige friheder".

Hvad det første angår, er det næppe forunderligt, at en mand i den position som Schumacher på dette tidspunkt havde fået placeret sig i, ville ombytte sit prosaiske fædrene navn, der sandsynligt har været udtalt "Skomager/Skomaker", med et værdigere navn.⁹ At navnet skal være et stamnavn for slægten, tyder på en ambition om at efterlade sig en blomstrende efterslægt. Begge dele var kendetegnende for adelens navneskik og slægtsopfattelse, men ikke eksklusivt forbeholdt adelen. Skødet sikrer godset, som skal være slægtens rette arveejendom, alle adelige friheder og benådnin-ger. Adelsprivilegierne knyttede sig således til godset, ikke til Griffenfeld som person – selvom det materielle resultat ville blive det samme.

I skødets ordlyd savnes helt de formuleringer, der i datiden var almindelig ved tildeling af adelskab, såsom "...allernaadigst udi Adelstanden have ophævet oc forhøjet..." og "... hans ægte Børn oc rette Lifsarvinger oc Afkom fødte oc u-fødde, som foreskrevet staar, her ved antager og annammer udj samme Ære, dignitet oc Adelsstand, som ret fødte, baarne Uhrgamle Tournier oc Riddermæssige Adelsmænd nyder oc haver, (...)"¹⁰

Formuleringen i skødet: "(...) med alle de Adelige friheder oc benaadninger som nogen Adelsmand allerede gifvet er, eller her effter gifvet vorde (...)" giver til gengæld mindelser om lignende formuleringer i tidens adelspatenter, men dette knytter sig jo netop til godset.

Hvad der ikke er mindre iøjnefaldende, er fraværet af teksten fra Griffenfelds adelspatent – hvis skødet skulle have været opfattet som et sådant – i adelsprotokollen. I 1670 blev der anlagt en kopibog i kancelliet, hvor alle adelspatenter indførtes med tilhørende våbentegning. Senere indførtes i samme protokol også våbenbreve samt privilegierne for de borgerligt fødte kgl. betjente og for professorerne ved universitetet.

Ved indførelsen af greve- og friherrestanden anlagdes der ligeledes kopibøger for disse patenter.¹¹ I Christian Vs adelsprotokol findes intet spor af Griffenfeld og hans eventuelle adling.

Et oplagt spørgsmål i denne sammenhæng er, hvad Schumacher ville opnå ved en adling. I maj 1671 havde kongen gjort ham til excellence og ved udstedelsen af rangforordningen 25. maj var Schumacher placeret i den absolutte top, som den yngste gehejmeråd med plads i rangens nummer 9 ud af 55 charger.¹² Dermed havde han rang over den nye betitlede højadel, friherrerne og greverne – bortset fra grever, der også betjente høje embedscharger, der havde plads i rangens nummer 8. Den menige adel, der ikke betjente en charge i rangforordningen, havde ingen plads i rangen, men kunne blot ”(...) *nyde deres sædvanlige Præ for de andre Stænder og Undersaatte, som ikke i denne Rangs-Anordning specificerede ere; (...)*”¹³

Der ville ikke være nogen materielle fordele for Schumacher ved at lade sig adle, hvis blot hans gods fik adelige friheder og hans sociale status ville heller ikke forbedres ved en adling. For en mand som Schumacher, hvis hele politik gik ud på at hæve borgerstanden, ville en adling gå imod hans ideologiske ståsted. Borgerstandens op-højelse til et niveau på linje med, ikke nødvendigvis over adelen, var fra Schumachers side næppe kun motiveret ved hans eget tilhørsforhold til den borgerlige stand, men fordi det var en naturlig følge af den enevældige statstankegang.¹⁴ Kongen var kilden til al nåde og rang, og ens forhold til kongen, ikke fødsel, afgjorde ens plads i samfundet og sociale status. Denne rene ideologiske opfattelse måtte naturligt opblandes med ældre opfattelser af rang og status, hvorfor det ikke kunne lade sig gøre – eller var ønskeligt – i sin helhed at afskaffe den traditionelle opfattelse af adelskab. Målet var nærmere at supplere det bestående, også ud fra et meritokratisk princip. Den enevældige konge behøvede dygtige embedsmænd, der var loyale mod det enevældige system og skyldte kongen deres position i samfundet. Samtidigt kunne man knytte enevældens naturlige fjender, den stækkede fødselsadel, til den enevældige kongemagt, dels ved at tilbyde dem at ansøge om at få plads i rangen, dels ved oprettelsen af greve- og friherrestanden.¹⁵

Slægterne Schumacher

Der fandtes to samtidige slægter Schumacher, som er interessante i denne sammenhæng. Begge slægter var indvandret fra Tyskland. Den ene slægt, som der vides ganske meget om, har gjort sig gældende i Haderslev, hvor flere medlemmer har beklædt høje poster.- Endvidere har slægten fostret officerer og embedsmænd, herunder ka-

binetssekretær Andreas Schumacher.¹⁶ Det formodedes en overgang, at Peder Schumacher Griffenfeld hørte til Haderslev-slægten, hvilket er en misforståelse. Der synes dog, at have været en vis kontakt mellem medlemmer af de to slægter på Griffenfelds tid, og det kan ikke afvises, at de selv formodede at være i slægt.¹⁷ Nævnes kan det også, at en Oluf Schumacher, senere rådmand i Haderslev, boede som lejer i København hos Peter Motzfeldt, Griffenfelds morfader, fra 1630-1633.¹⁸ Schumacher-slægten fra Haderslev anvendte et våben med en

Haderslev-Schumachernes våben. Rigsarkivet.

liggende løve foran et træ (med tre agern), på hjelmen en opstigende løve. Våbenet fremgår blandt andet af en gravsten og et epitafium i Haderslev Domkirke.¹⁹ Ydermere er våbenet bevaret i segl.²⁰ Haderslev-Schumachernes våben kan muligvis have spillet en rolle for Peter Schumacher Griffenfelds våbenføring, som vi skal se i det følgende.

Peder Schumachers slægts indtog her i landet begyndte med hans fader, Joachim Schumacher, der var født i Bergedorf nær Hamborg og kom til Danmark i 1626.²¹ Peder Schumachers farfaders navn var Arp Schumacher, og var født i Bremen, men ellers vides der ikke meget om slægtens tidligere historie. Peder Schumachers farbroder Albert blev rådmand i Roskilde og dennes søn Gert blev provst i Helsingør, så man taler i litteraturen om den sjællandske slægt Schumacher. Om der virkelig skulle have været et slægtsskabsforhold mellem Haderslev-slægten og den sjællandske slægt har indtil videre ikke kunnet påvises.

Peder Schumachers våbenføring indtil 1671

På Nationalmuseet opbevares et signet, der er indkommet til museet i 1882 fra Odense, hvor det blev fundet på Odense Slot.²² Signetet er usædvanligt, idet det har form som et trepas, med tre separate seglfelter. Der synes ikke at være bevaret dokumenter, hvor Peder Schumacher har anvendt signetet og fundstedet har ingen tilknytning til ham. Til trods herfor må det anses for, at være Schumachers signet. Hans navn, Petrus Schumacherus, gengives i signetets ene felt, i de to andre felter angives initialer. Det samme våben er gengivet i alle tre seglfelter, dog i forskellig udførelse. I skjoldet ses et træ og på hjelmen en oprejst grif. I to af felterne er våbenet ydermere ledsaget af heraldiske pragtstykker; i det ene tilfælde er der placeret to griffe som skjoldholdere og derover svæver to engle, holdende et skriftbånd med initialerne PSM. I det andet

tilfælde er våbenet omgivet af et våbentelt med baldakin og initialerne PS. Udover signetets usædvanlige udformning, må de to våbener med pragtstykker siges at være ambitiøse i deres komposition med heraldiske rangtegn, der sædvanligvis, også i tiden, forbindes med adelig og fyrstelig heraldik.

At våbenet i seglet faktisk har været anvendt af Peder Schumacher, kan fastslås uden tvivl. Da Schumacher i juni 1670 købte en gård på Købmagergade, besejlede han købskontrakten med et signet med det samme våben, et træ i skjoldet og en grif på hjelmen, hvorover initialerne PSM.²³

Hvorfra kom nu dette våben? Det kan med sikkerhed fastslås, at det ikke er Peder Schumachers fædrene våben. Da Peder Schumachers morfader, Peter Motzfeldt, i 1646 solgte den selvsamme ejendom på Købmagergade, som Schumacher i 1670 købte, besejlede både han og svigersønnen, Joachim Schumacher, salgskontrakten.²⁴ Joachim Schumachers våben, som det ses i seglet, er et tværdelt skjold, i øverste felt en opvoksende grif, i nederste felt to sinister skråbjælker. Hjelmtegnet er en oprejst grif.

Samme våben førte Joachim Schumachers broder, Albert. I følge A.D. Jørgensen bosatte en af dennes sønner, også ved navn Albert, sig i Norge, og blev overtoldinspektør.²⁵ I Albert Schumachers segl ses samme våben.²⁶

Peder Schumacher førte altså ikke i 1670 samme våben, som hans fader og slægt førte, men et våben med elementer derfra; hjelmtegnet, den oprejste grif, er det samme, og griffe anvendtes også som skjoldholdere i et af våbenkompositionerne i det kløverformede segl. Griffen må have betydet noget særligt for Peder Schumacher. Da Schumacher ægtede Karen Nansen i 1670, blev han kørt til kirken af sin nære ven, Christian Vs halvbroder, Ulrik Frederik Gyldenløve, der i den

Peder Schumachers segl for 1670. Tegnet af Magnus Petersen og gengivet efter Vaupell.

Peder Schumachers våben i seglaftryk fra 1670. Rigsarkivet.

sammenhæng skrev til Schumacher: "(...) er min lille kærre end ingen triumfvogn og mine seks hvide springere ingen griffe (...)"²⁷

Hvorfra kom træet i skjoldet? A. D. Jørgensen formoder, at Schumachers våben er en kombination af hans fædrene og mødrene våbener.²⁸ Det er korrekt, at slægten Motzfeldts våben i litteraturen er beskrevet som et træ, hvorover en bjælke.²⁹ Tidvis beskrives træet som en stub og sådan føres det også i segl i senere århundreder.³⁰ Da Tycho de Hofman lader sin *Memoires du-ci-devant Grand-Chancelier de Dannemark Comte Griffenfeld* trykke i 1746, har han kendskab til både Motzfeld-våbenet og de sjællandske Schumachers våben, idet begge våbener fremtræder i bogens portrættik af Griffenfeld. Motzfeldt-våbenet fremstår her som et træ med enkelte blade.³¹ Fra Schumachers samtid haves to segl, der viser hvordan slægten Motzfeld selv på denne tid fortolkede motivet: Schumachers morfaders segl på salgskontrakten fra 1646, og hans morbroder, Johannes Motzfelds segl på Enevoldsarveregeringsakten 1661.³² Peter Motzfeldts segl fra 1646 viser i skjoldet en liggende gren med tre kviste, muligvis med blomster eller blade, hvorover en bjælke. Samme motiv går igen i sønnens segl, da han som en af repræsentanterne for den gejstlige stand – han var sognepræst til Eggerslevmagle sogn i Vester Flakkebjerg herred, Sorø amt – er med til at besegle Enevoldsarveregeringsakten i 1661. Her synes det også at være tre kviste, nok med blomster, hvorover en bjælke.³³

Det synes ikke åbenbart, at Schumacher skal have fået træet i sit skjold fra Motzfeldternes våben uanset, at våbenet tidligere og senere måtte have haft et træ eller en træstub som våbenfigur. Det Motzfeldt-våben, som Schumacher må have kendt, havde grene eller kviste. Kan Peder Schumacher have haft kendskab til Ha-

Joachim Schumachers våben i seglaftryk fra 1646. Rigsarkivet.

Peter Motzfeldts våben i seglaftryk fra 1646. Rigsarkivet.

derslev-slægtens våben og overtaget træet derfra i kombination med sit fædrene våbens hjelmfigur, enten fordi han havde en forestilling om et muligt slægtskab eller fordi denne slægt en overgang var mere velanset end de sjællandske Schumachere.³⁴

Der kan også være tale om en helt anden forbindelse. Schumacher var beslægtet med den berømte videnskabsmand Ole Worm, der var gift med Schumachers morster. Som professor på universitet underviste Ole Worm Schumacher, og Ole Worms søn, Willum Worm, Schumachers fætter, blev en af dennes nære ungdomsvenner.³⁵ I Ole Worms våben, som det kendes fra familieportrættet af den Wormske familie fra 1647, ses i det delte skjolds andet felt et træ. Kan Schumacher have ønsket at vise sin familiemæssige relation til den betydningsfulde læge, oldgransker og polyhistor ved at optage træet i sit eget våben?

I øvrigt fremgår det af den danske version af Tycho de Hofmans værk, der udkom efter hans død i 1777-1779, at Hofman også kendte til Schumachers våben med træet. Han var i besiddelse af et brev fra Griffenfeld fra 1669, og ”*Af Seglet sees hans da brugelige Vaaben, i Skioldet et Træe, pa Hielmen en halv Løve eller Griff med Vinger. Ovenover Bogstaverne P. S. M.*”³⁶

Det må forblive gisninger om, hvilke motiver Schumacher havde til at antage træet som sit våbens hovedfigur. Det kan blot konstateres, at træet anvendtes af Schumacher i en årrække, hvorefter han begyndte at anvende sit fædrene våben. På et tidspunkt mellem juni 1670 og marts 1671 begyndte Schumacher at anvende et andet våben. I en indberetning om de oldenborgske successionsforhandlinger, dateret 30. marts 1671, findes Schumachers seglaftryk.³⁷ Heri ses det tydeligt, at Schumacher nu førte sin faders våben, tværdelt, øverst en opvoksende grif og nederst to sinister skråbjælker og på hjelmen en oprejst grif. Hvad der er sket i de forløbne ti måneder, der har foranlediget ændringen fra våbenet med træet til det fædrene våben med griffen, står hen i det uvisse. A.D. Jørgensen, der også har noteret sig ændringen mener, at det enten er en forberedelse til optagelsen i adelstanden eller en stærkere identifikation med sin fædrene slægt.³⁸ Schumacher giftede sig i november 1670 med borgmester Hans Nansens sønnetatter, Karen Nansen.³⁹ Kan det have været anledningen til at tage sin våbenføring op til revision? Schumacher forærede en messehagel med sit og hustruens våbener til Helligåndskirken, men den er senere gået tabt, og kan således ikke bidrage til våbenets historie.⁴⁰

Det såkaldte våbenbrev af 1671

Nu vender vi tilbage til det såkaldte våbenbrev, som let berørt ovenfor. Flere af Schumachers levnedsskildrere og den heraldiske litteratur nævner, at der med kongens skøde over det norske gods af 15. juli 1671, som af de fleste opfattes som en adling, også fulgte et forbedret våben.⁴¹ Både A.D. Jørgensen og Anders Thiset parafraserer over, hvad der synes at være et citat fra våbenbrevet, med mindre uoverensstemmelser. Teksten skulle have efterfulgt skødets passus om, at Schumacher og slægten skal føre navnet Griffenfeld:

Peter Schumachers våben i seglaftryk fra marts 1671. Rigsarkivet.

*"(...) hans "fædrene våben" er endvidere bleven "smykket med åben hjelm og gylden krone forbedret"; over hjelmen og kronen sattes en hel grif med udslagne vinger."*⁴²

I *Nyt dansk Adelslexikon* lyder citatet:

*"(...) og have vi hans fædrene Vaaben med en aaben Hjelm og en gylden Krone ovenpaa ziret, saa at hans Vaaben bliver ialt, som det her hos afmalet findes, nemlig udi Skjoldet etc. etc."*⁴³

Thiset opgiver ikke i *Nyt dansk Adelslexikon* en kilde til våbenbrevets tekst, bortset fra skødet. A.D. Jørgensen henviser til et koncept til skødet i Griffenfelds hånd, der skulle være bevaret hos Klevenfeldt.⁴⁴ Dette koncept har ikke kunnet findes, og i skødet findes våbenet hverken beskrevet eller afmalet. Der findes dog en grif

i skødet; på skødets titelside er der tegnet en grif på klippegrund, et sindbillede på det Griffenfeldske gods i Norge. I afskriften af skødet i Rentekammerets skødebog er ordlyden præcis som i skødet og der er ingen omtale af et våben.⁴⁵ Det samme er tilfældet for en anden afskrift af skødet, der findes i en samling dokumenter om grevskabet Griffenfeld.⁴⁶

Så meget desto mere interessant er det at følge Griffenfelds våbenføring gennem bevarede seglaftryk. I Griffenfelds skøde til kongen, dateret 14. juli 1671, underskriver han sig som nævnt indledningsvis Griffenfeld, på trods af, at det først er i kongens skøde, dateret dagen efter, at han får tildelt dette navn. Griffenfelds segl på skødet viser hans fædrene våben, som han var begyndt at anvende kort tid forinden, men med en åben hjelm og en krone; altså med de våbenforbedringer, som det formodede våbenbrev indeholdt – og som han, ligesom navnet, først formelt blev givet dagen efter.

Sandsynligvis er begge dokumenter antedaterede; A.D. Jørgensen nævner, at han senere i juli stadig underskrev sig Schumacher, og ordren om at overgive godset til Griffenfeld blev givet Gyldenløve 19. august 1671.⁴⁷ Under alle omstændigheder viser forløbet, at Griffenfeld må have haft en helt afgørende rolle i skabelsen af sit nye navn og våbenets forbedring – og i erhvervelsen af sit norske gods med dets adelige rettigheder.

I løbet af sommeren 1671 besad Griffenfeld alle de ydre tegn på en adelsmand; et imponant slægtsnavn, et gods med adelige rettigheder og et våben forsynet med åben hjelm og krone – men uden at en formel adling havde fundet sted. Den var ikke nødvendig. Her var nu borgersønnen, fortaleren for den borgerlige stands ligestilling med adelstanden, der i ydre herligheder kunne måle sig med enhver adelsmand og som samtidig i rang stod langt over den ubetitlede og hovedparten af den betitlede adel.

I oktober 1671 blev Griffenfeld endnu engang tildelt en kongelig nådesbevisning ved at være blandt de første, der blev optaget i den nyindstiftede ridderorden, Dannebrogordenen. At Griffenfeld selv havde stået fadder til ordenen, synes der ikke at herske nogen tvivl om.⁴⁸

Denne ophøjelse til ridder måtte Griffenfeld i naturligvis give et heraldisk udtryk. Kort tid efter opnåelsen af ridderværdigheden må Griffenfeld have ladet et nyt signet skære, og der er bevaret et beskadiget seglaftryk fra året efter, juli 1672, hvor Dannebrogordenen hænger i sit bånd rundt om skjoldet i Griffenfelds forbedrede våben.⁴⁹ Det er således tredje gang indenfor et år, at Griffenfeld må anskaffe sig et nyt segl og i to af tilfældene er det kongelige nådesbevisninger, der er årsagen til de heraldiske ændringer.

Greve af Griffenfeld 1673

Den 26. november 1673 regnede de kongelige benådninger endnu engang ned over Peter Griffenfeld. Kongen udnævnte ham til rigskansler, han blev ophøjet til greve af Griffenfeld og samme dag blev hans norske gods ophøjet til et grevskab. Grevepatentet er udfærdiget på latin, mens grevskabets lens-

Griffen i skødet på Griffenfelds norske gods, 1671. Nasjonalbiblioteket, Oslo.

brev er på dansk.⁵⁰ Ydermere blev han ved samme lejlighed optaget i Elefantordenen.⁵¹ Hans grevelige våben fremgår af kopibogen over grevelige patenter, og det er et prægtigt våben. Firdelt med hjerteskjold, hvori ses en grif holdende en hellebard, en henvisning til hans forrige og fædrene våben og til det norske grevskab. Norges våbenmærke i det kongelige våben, den øksebærende løve, havde på dette tidspunkt udviklet sig til at løven holdt en meget krum økse eller hellebard.⁵² I lensbrevet er den blasoneret som "(...)en krumagtig hellebarde.."

Griffenfelds våben i seglaftryk fra juli 1671. Rigsarkivet.

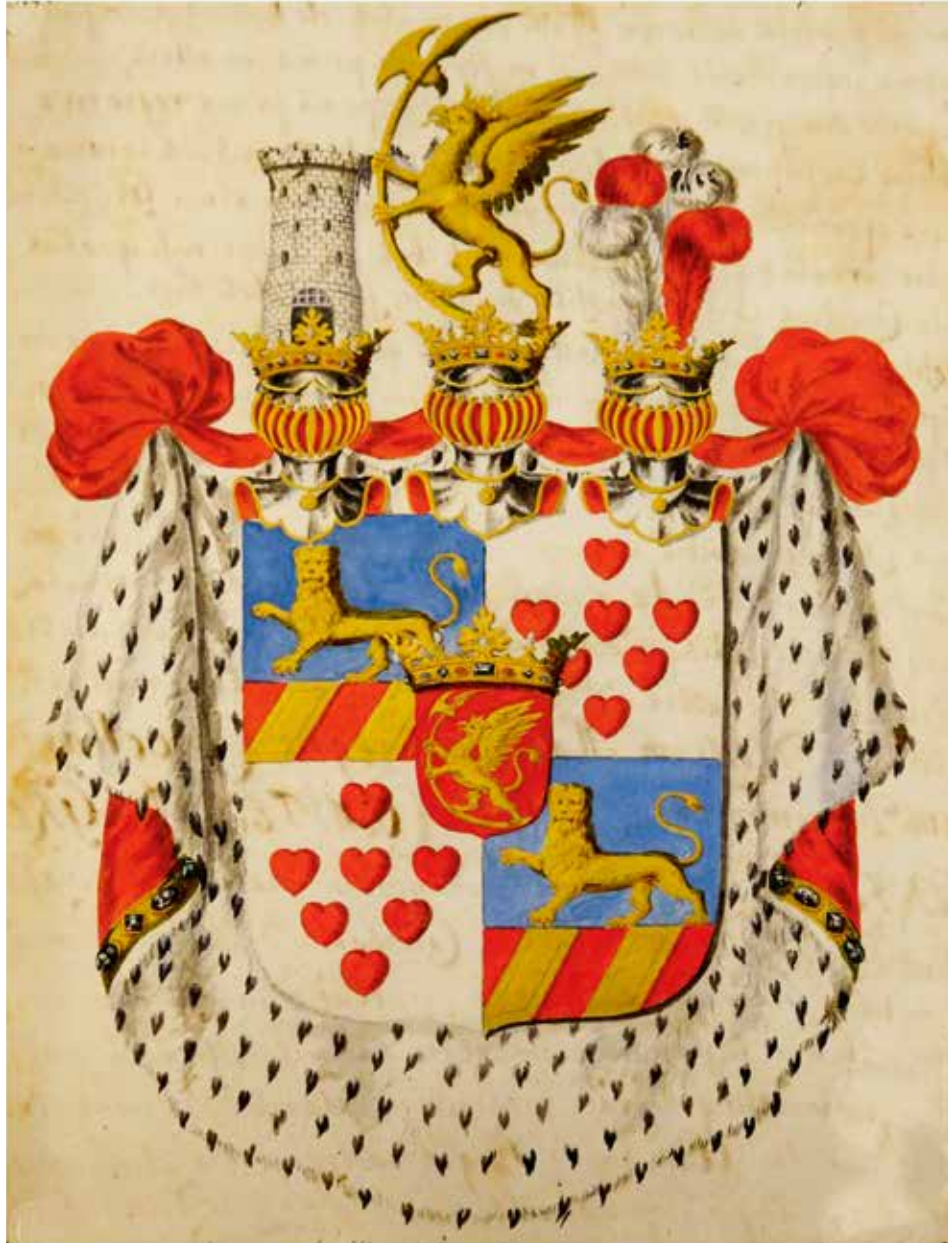
Første og fjerde felt er tværdelt af blå, hvori en gående guld leopard, og rødt, hvori to guld sinister skråbjælker. Dette felt henviser også til Griffenfelds tidligere våben, dog med de to felters tinkturer ombyttet, hvis vi skal tro beskrivelserne af 1671-våbenets farver, som de er beskrevet i de forskellige kilder.⁵³ Tinkturombytningen gør at nederste felts skråbjælker kan give mindelser om kongens, Oldenborgernes, stamvåben. Griffen er skiftet ud med en leopard – en løve med hovedet *en face* – en mindelse om rigsvåbenets løver i modsat tinktur. Andet og tredje felt viser syv røde hjerter i sølv felt, hjerter, som også optræder i Danmarks riges våben og her i Griffenfelds våben i Dannebrog og Dannebrogordenens farver. A.D. Jørgensen bemærker om grevevåbenet: ”Symbolikken går jo her ud på at gentage kongens og rigets marker i afdæmpede former.”⁵⁴

I lensbrevet, hvori våbentegningen mangler, står der før blasoneringen af våbenet: ”(...)og hans forrige Vaaben forbedret; ...”, hvilket kan være et indicium for, at der tidligere havde fundet en våbentildeling sted.

På skjoldet er der tre grevelige ranghjelme, hver med en grevelig rangkrone, og skjoldet er omhængt af en skarlagensrød, hermelinsforet våbenkappe. Ved indførelsen af greve- og friherreprivilegierne i 1671, var der indført differentierede rangkroner. Ved en revision af privilegierne nogle år senere – men antedateret til 25. maj 1671, som de oprindelige privilegier – indførtes også særlige ranghjelme for grever og friherrer. De grevelige hjelme skulle have elleve traller – bøjler foran hjelmåbnningen – og de friherrelige syv traller. Birgit Bjerre Jensen har analyseret privilegierne og påvist, at der fandt en revision sted, som hun daterer til at være foretaget i løbet af året 1674, og i hvert fald før december.⁵⁵ Det kan muligvis kommes lidt nærmere. I Griffenfelds grevepatent er den særlige grevelige ranghjelm nævnt: ”(...) *undecim cancellis aperta galea* (...)” og i lensbrevets danske version: ”(...) *Turneer-hjelmer med elleve Traller aabnede* (...)”. Våbentegningen i grevepatentet viser hjelme med elleve traller. I det foregående grevepatent fra juli viser tegningen også hjelme med elleve traller, men uden at det er nævnt i blasoneringen. Fra og med Griffenfelds grevepatent blasoneres grevehjelmene som værende med elleve traller i de grevepatenter, hvor der findes blasoneringer. Man må give Birgit Bjerre Jensen ret i, at Griffenfeld sandsynligvis – også i denne sag – var dybt involveret.⁵⁶ Hvis man tager udgangspunkt i, at grevepatentet ikke er blevet til meget senere end standsophøjelsen, må

Griffenfelds våben omhængt af Dannebrogordenen i seglaftryk fra juli 1672. Rigsarkivet.

Griffenfelds grevelige våben, 1673. Rigsarkivet.

revisionen af greve- og friherreprivilegierne være foretaget i 1673, muligvis endda i forbindelse med Griffenfelds standsophøjelse. Ifølge A.D. Jørgensen fik Griffenfeld allerede 30. november 1673 et nyt segl, ligesom han 13. december samme år fik opsat det grevelige våben loftet i sit sovegemak.⁵⁷ Af den hast, hvormed dette skete, tør man måske slutte, at ophøjelsen til greve ikke kom som en fuldkommen overraskelse for Griffenfeld, som det ellers er beskrevet.⁵⁸ A.D. Jørgensen dadler i øvrigt Griffenfeld for, at han lod opsætte sit grevelige våben i sit sovegemak – "(...)så er man jo midt i det barnagtige."⁵⁹ og ser det som et udslag af Griffenfelds forfængelighed. Olden-Jørgensen har en anden og noget rimeligere forklaring, nemlig den at Grif-

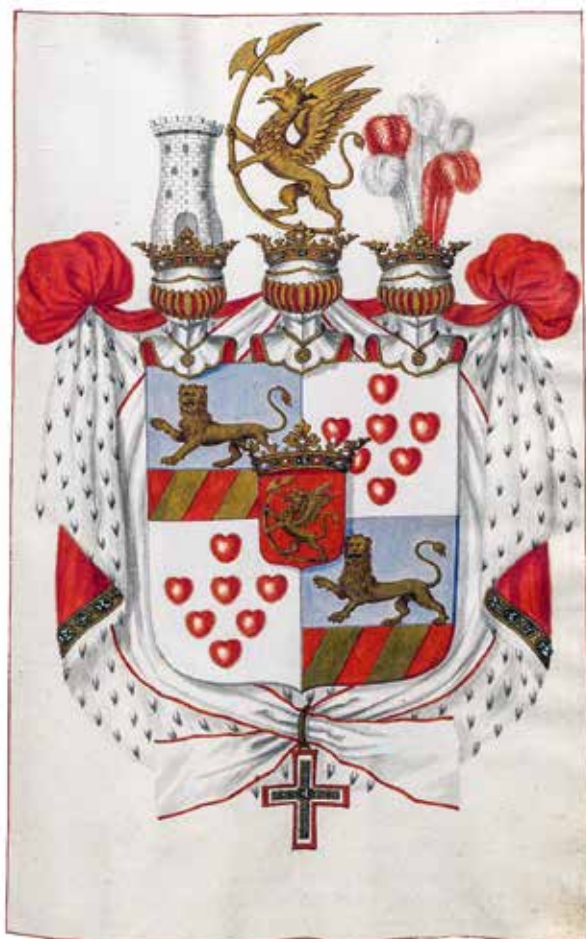
fenfeld sandsynligvis har afholdt audiens i sit sovegemak efter fransk skik.⁶⁰ Dog må man lade A.D. Jørgensen, at den mængde signeter, det efter regnskaber kan påvises at Griffenfeld fik skåret, er imponerende i antal.⁶¹

I lensbrevet fastsættes også, uden tegning, et våben for grevskabet Griffenfeld: "(...) *Een kronet gylden Griff udj Røt feldt med grefvelig Krone paa Schioldet.*"

Griffenfelds våben efter 1676

Griffenfeld anholdtes 13. marts 1676 og fik sin dom 26. maj samme år. Dommen lød på tab af ære, liv og gods.⁶² Den 6. juni skulle henrettelsen foregå, og Griffenfeld blev ført til retterstedet i Kastellet, hvor han havde siddet fængslet siden kort efter sin anholdelse. Her blev først hans grevelige våben – som var hentet ned fra hans stol i Helligåndskirken – sønderbrudt. Herefter var han ikke længere greve og bar ikke længere navnet Griffenfeld, men var igen Peder Schumacher. I sidste øjeblik inden skarpretteren hævdede sværdet, blev der råbt pardon; kongen havde ændret dødsdommen til livsvarigt fængsel. Efter nogle års fængsel i Kastellet, blev Schumacher sendt til fæstningen Munkholm i Trondhjem fjord. Han døde den 12. marts 1699, få måneder før sin konge. Der er ikke vidnesbyrd om, at han anvendte et våben i sine år som fange; der findes dog en beskrivelse af, at han havde et signet "*med en antik i.*"⁶³

Da man anlagde de to kongelige ordeners våbenbøger – for Dannebrogordenens vedkommende i 1680'erne, for Elefantordenens i 1690 – var man sig historisk bevidst, og gjorde sig anstrengelser for at få malet våbenet for både de

Forlæg til Griffenfelds våben i Dannebrogordenens våbenbog, malet ca. 1700 af Herman von Ham. Ordenskapitlet.

aktuelle riddere, og de riddere, der enten ikke levede mere, eller som i Griffenfelds tilfælde, var blevet udstødt af ordenerne.⁶⁴

I Elefantordenens våbenbog findes Griffenfelds grevelige våben således. Det ses, at man har været i tvivl om, hvilket navn man skulle indskrive ham under. Fornavnet, Petrus, og datoen for optagelse og udstødelse er skrevet i én hånd, mens ”de Griffenfeldt” er tilføjet senere i en anden hånd.⁶⁵

I Dannebrogordens våbenbog findes Griffenfelds grevelige våben også, men det er først malet ind i bogen på et tidspunkt i det 19. århundrede. Også her har man været i tvivl om hvilket navn, Griffenfeld skulle skrives ind under og som i Elefantordenens våbenbog er ”Griffenfeldt” tilføjet senere og af en anden.⁶⁶

Men våbenet er ikke korrekt. Da Griffenfeld i 1671 blev Ridder af Dannebrogordenen, var han endnu ikke greve, og førte et andet våben. En anden, samtidig våbentegning kan tyde på, at man har været klar over dette problem. Kgl. våbenmaler Herman von Ham udførte i året 1700 en række tegninger af riddervåbener, kopier af våbenbøgernes riddervåbener.⁶⁷ Herman von Ham har også malet Griffenfelds grevelige våben i en version med Dannebrogordenens bånd omhængt skjoldet. Formentlig er tegningen blevet udført som et forlæg til at blive malet ind på den tomme plads i våbenbogen. Det er tydeligt, at kongens våbenmaler ikke har haft eller kunnet skaffe sig viden om, hvordan Griffenfelds våben så ud i 1671. Men nogen omkring år 1700 haft historisk sans nok til at forhindre, at det forkerte våben blev malet i våbenbogen. At våbenmaleren, ordenssekretæren og givetvis Danske Kancelli ikke har kunnet konsultere en kilde til Griffenfelds 1671-våben – det var jo netop ikke aftegnet i adelsprotokollen – er et indicium på, at det tidligere omtalte våbenbrev, i hvilken form det nu må have haft, på daværende tidspunkt ikke har været kendt i en videre kreds, og åbenbart heller ikke havde efterladt sig spor i Danske Kancellis arkiv.

Den ulyksalige grif

Griffen slap ikke Peter Schumacher efter døden. Hans kiste, der står i Vær kirke ved Horsens, er smukt udsmykket med det grevelige våben. Men det er kommet til senere og er ikke samtidigt.⁶⁸ Derimod er datteren Charlotte Amalies kiste interessant, idet den bærer et relief, der givet indeholder et budskab til eftertiden. Sebastian Olden-Jørgensen har analyseret relieffet, der viser en grif med sænket hoved og sænkede vinger, der kryber sammen på en klippe under en strålende sol. Under relieffet er der et digt, og det hele er inspireret af et digt med tilhørende emblemaer, forfattet og udtænkt af Charlotte Amalies fætter Albert Fogh.⁶⁹ Relieffets sol er kongen, Christian V, og griffen naturligvis Griffenfeld. Ifølge Olden-Jørgensens udlægning af digtet og relieffet er dette familiens måde at fremstille deres version af historien, med kongen som den ubønhørlige sol, der forjager den stækkede grif til golde klipper.⁷⁰ Relieffet står i en forunderlig kontrast, givetvis fuldkommen

Relieffet med den slagne grif på Griffenfelds datters sarkofag. Gengivet efter Danmarks Kirker.

utilsigtet, til den grif, der er aftegnet på skødet af 1671 til Griffenfeldgård. Hvor den sidstnævnte grif står rank og stolt med løftede vinger på en opadskrånende klippe, er griffen i relieffet stækket og svækket og kryber langs en nedadskrånende klippegrund.

Et bedre sindbillede på Griffenfelds historie – og dermed på det enevældige samfunds muligheder og faldgruber – kan næppe tænkes. Griffenfelds fald er tragisk i den forstand, at det er hans egen ideologi, han bliver offer for; i et enevældigt samfund afhænger din skæbne af kongens nåde. I et af Kingos hyldestdigte til Griffenfeld illustreres det samme motiv:

*”Hen under Kongens Haand og Herrens Skærm og Skiold,
Optræder smilendis paa Verdens Snuble-Bold,
Thi du est Himmel-fast! og veed at Gud ey slipper
Sin Dyd-opvandre Søn, og Kongens Gunst ey glipper (...).”*⁷¹

Men kongens gunst glippede, og Griffenfeld mistede sit fodfæste på verdens snublebold. Han burde have taget inskriptionen på den medalje, der blev ham leveret anonymt nytårsdag 1676 mere alvorligt – *”Far varsomt med lykken.”*

Ronny Andersen, f. 1979, cand.mag. i historie og dansk, arkivar og heraldisk konsulent ved Rigsarkivet, København. Har publiceret en række artikler om især heraldiske og ordenshistoriske emner. Adresse: Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K, e-mail: roa@sa.dk.

Noter

- 1 Rigsarkivet: Indre forhold: C 4 Processer: Griffenfeld: „P. Griffenfelds Skiøde til K. Chr. 5. paa noget Gods udi Antvorskov Amt m.m. dat. 14. Juli 1671”.
- 2 Nasjonalbiblioteket (Oslo), Ms.fol. 84. Riktig Jordebog offerer ald Tønsbergs Provsties wisse Landschyld, Leding, Foring, Tiende, Arbeids-penge med ald anden Herlighed oc Inkombst inden och uden Tønsbergs Ambt, saasom dend in ao. 1661 efter allernaadigste Befaling af de dertil forordnede Commissarier forfattet och ... indleffueit er.
- 3 Tycho de Hofman: *Memoires du-ci-devant Grand-Chancelier de Dannemark Comte Griffenfeld, de l'Amiral-Général Adeler, et de Vice-Amiral Tøndenskiold*, 1746, s. 8, Caspar Peter Rothe: *Peder Græve af Griffenfelds Liv og Levnet*, 1748, s. 52, Tycho de Hofman: *Historiske Efterretninger om velfortiente Danske Adelsmænd, med deres Stamme-Tavler og Portraitter*, bd. I-III, 1777-1779, bd. III, s. 95, Gustav Ludvig Baden: *Peder Græve af Griffenfeld's Fortjenester af Kongehus og Fædreneland son Oversecretair og Rigscaanzler under Dannerkongerne Frederich den III og Christian den V*, 1808, s. 59, Odin Wolff: *Græve Peder Griffenfelds Levnet. Et Bidrag til Danmarks Historie under Kong Christian den Femte*, 1820, s. 63, H.P. Giessing: *Griffenfeld. En historisk Fremstilling, udarbejdet med Afbenyttelse af det Ordens=Capitlet tilhørende Manuskript*, 1846, s. 49, Otto Vaupell: *Rigskansler Grev Griffenfeld I-II*, 1880-82, bd. I, s. 33, A.D. Jørgensen: *Peter Schumacher Griffenfeld I-II*, 1893-94, bd. I, s. 397-398, Sebastian Olden-Jørgensen: *Kun navnet er tilbage. En biografi om Peter Griffenfeld*, 1999, s. 171-172, Øystein Rian: *Griffenfeld og hans norske grevskap*, i Jan Ragnar Hagland, Harald Nissen & Steinar Supphellen (red.): *Griffenfeld – 300 år etter. Rapport frå eit seminar i Trondheim 16-17 april 1999*, 1999, s. 61.
- 4 Knud Fabricius: *Griffenfeld*, 1910, s. 158, 222.
- 5 Steffen Heiberg: Peder Schumacher Griffenfeld, i Svend Cedergreen Bech (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*. 3. udg., 1979-1984: http://denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Samfund,_jura_og_politik/Myndigheder_og_politisk_styre/Rigskansler/Peder_Schumacher_Griffenfeld
- 6 C.O. Bøggild-Andersen: Griffenfeld, Peder Schumacher, i Povl Engelstoft & Svend Dahl (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*. 2. udg., 1932-1944, bd. 8, s. 312.
- 7 J.A. Fridericia: Schumacher, Peder, Greve af Griffenfeld, i C.F. Bricka (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*. 1. udg., 1887-1905, bd. XV, s. 379.
- 8 Hertil kan føjes, at Thiset i *Nyt dansk Adelsleksikon*, 1904, placerer skødets formodede våbentegning blandt våbenbreve og ikke adelspatenter.
- 9 Jørgensen 1893, bd. I, s. 397, Fabricius 1910, s. 157-158.
- 10 Citeret fra adelspatentet for Georg Christian von Schultze, 29. juni 1671. Rigsarkivet: Danske Kancelli: Christian V's adelige patenter: A102-1, nr. 4, s. 14-19.
- 11 Rigsarkivet: Danske Kancelli: Grevelige, friherrelige og adelige patenter 1671-1912: A100 – A116.
- 12 Jørgensen 1893, bd. I, s. 393.
- 13 Rangforordningen 1671 kan findes her: <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/rangforordningen-25-maj-1671/#note4end>
- 14 Jørgensen 1893, bd. I, s. 329, 336, Fabricius 1910, s. 157.
- 15 Rangforordningen 1671 giver mulighed for at adelen kan ansøge om rang: ”Og ville Vi de ældste og fornemste af demnem, efter allerunderdignigst Ansøgning, med sær Rang allernaadigst vide at ansee...” (se note 13).
- 16 Afsnittet om Haderslev-slægtens historie bygger i alt væsentligt på Olav Christensen: *Patricierslægten Schumacher fra Haderslev*, i *Personalhistorisk Tidsskrift*, 15. rk. 6. bd., 1972, s. 47-70.
- 17 En Andreas Schumacher af Haderslev-slægten besøgte i 1683 Griffenfeld i fængslet på Munkholmen, Vaupell 1880-82, bd. II, s. 193.
- 18 Christensen 1972, s. 48.
- 19 *Danmarks kirker*, 1954, bd. XX, Haderslev Amt, Haderslev Domkirke, s. 166-167, 169, 177-178, Poul Grønder-Hansen: *Søren Abildgaard (1718-1791). Fortiden på tegnebrættet*, 2010, s. 570, kat.nr. 671.
- 20 Rigsarkivet: Håndskriftsamlingen: XV. Speciel personalhistorie: Schumacher, slægten. Heri findes også et exlibris, sandsynligvis tilhørende kabinetssekretær Andreas Schumacher. Våbnet anvendtes også af samme Andreas Schumacher, da han blev Ridder af Dannebrogordenen i 1783, og af dennes søn, Heinrich Christian Schumacher som Storkors af Dannebrogordenen i 1847, jf. Dannebrogordenens våbenbøger, Ordenskapitlet.
- 21 Afsnittet om den sjællandske Schumacher-slægt bygger i alt væsentligt på Villhem Marstrand: Schumacher, i *Personalhistorisk Tidsskrift*, 13. rk., 2. bd., 1953, s. 129-132.

- 22 Nationalmuseet, inventarnummer D1680. Nationalmuseets protokols oplysninger om signetet er venligst oplyst af Maria T. Laursen, Nationalmuseet. En tegning af signetet er gengivet i Vaupell 1880-1882, bd. 2, s. 213.
- 23 Rigsarkivet: Generalpostdirektionen: Danske Sekretariat, 1619-1794: Dokumenter vedr. postgården i København m.m. Købskontrakt dateret København 8. juni 1670 mellem Theodor Lentes og Magdalene Shoebachs arvinger og Peder Schumacher. Samme segl har Schumacher besejlet sin embeds ed af 5. februar 1669 med, da han blev assessor i statskollegiet, Rigsarkivet: Rentekammeret: Skatkammeret: Embedseder og reverser for bestallinger m.m. 1661-1670.
- 24 Rigsarkivet: Generalpostdirektionen: Danske Sekretariat: 1619-1794: Dokumenter vedr. postgården i København m.m. Salgskontrakt dateret København 2. maj 1646 mellem Peter Morzfeldt og Anders Bilde. Joachim Schumacher kaldes i kontrakten "...*min kiere Svoger...*", hvilket skal opfattes som svigersøn (jf. *Ordbog over det danske Sprog*, opslag "svoger").
- 25 Jørgensen 1893, bd. 1, s. 339-40
- 26 Rigsarkivet: Håndskriftsamlingen: XVIII. Håndskriftsamlingen, ny række: Heraldiske kartoteker: Olaf Kirsteins heraldiske kartotek, nr. 22, Saabye-Steinerson. Kirsteins kilde er Hans Krag: *Våben av utvalgte norske segl fra 1650-1700*, 1950.
- 27 Jørgensen 1893, bd. I, s. 330.
- 28 Jørgensen 1893, bd. I, s. 340.
- 29 Se f.eks. Haagen Krog Steffen: *Norske Slegter 1912*, 1911, s. 205.
- 30 Hans A.K.T. Cappelen: *Norske slektsvåpen*, 1976, s. 169, Harald Nissen & Monica Aase: *Segl i Universitetsbiblioteket i Trondheim*, 1990, s. 103.
- 31 Hofman 1746, kobberstik overfor s. 1.
- 32 Allan Tønnesen (red.): *Magtens besegling. Enevoldsarveregeringsakterne af 1661 og 1662*, 2013, s. 158, nummer 209.
- 33 I teksten beskrives skjoldet som tværdelt, med tre blomster i det øverste felt, og et spørgsmålstegn for det nederste felt. Seglet er en smule beskadiget og svært at fortolke. Det synes dog klart at sønnen har ført samme våben som faderen, når man sammenligner de to segl.
- 34 Forbindelsen mellem de to våbener bemærkes af en af Haderslevs-slægtens medlemmer, sandsynligvis kabinetssekretær Andreas Schumacher. I Rigsarkivet findes en note under et segl, sandsynligvis Andreas Schumachers eget: "*Das Wappen, dessen sich Griffenfeld 1670 bey Unterzeichnung eines in händen habenden Kauf-Contracts bedient, stimmt hiermit vöellig überein. Nur scheint es mir, als ob aus dem Löwen ein Greif gemacht worden. Dieses kann vielleicht aus einem Irrthum des Pittschierstehers hergerührt haben; [...] eine unformlicher Löwe sieht einem Greif sehr ehelich; und diese [...] Irrthum kann nachgehends dem Namen Griffenfeld die Anleitung gegeben haben.*" Rigsarkivet: Håndskriftsamlingen: XV. Special personalhistorie: Schumacher, slægten.
- 35 Jørgensen 1893, bd. I, s. 3, 15-16, Olden-Jørgensen 1999, s. 27-36, 38-40.
- 36 Hofman 1777-1779, bd. III, s. 91.
- 37 Rigsarkivet: Tyske Kancelli: Udenrigske Afdeling: Oldenburg: Akter og dokumenter vedrørende forhandlingerne med hertug Christian Albrecht af Gottorp om afståelse af den Gottorpske andel i grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst til Christian V, 1671-1673.
- 38 Jørgensen 1893, bd. I, s. 340-341.
- 39 Jørgensen 1893, bd. I, s. 330-333.
- 40 *Danmarks kirker*, 1945-1958. I. København, bd. I. Helligåndskirken, s. 683.
- 41 Hofman anfører: "*Lidet herefter adlede Kongen ham med Navn af Griffenfeld, og gave ham til Vaaben en halv Guldgriff i rødt Feldt, og to Guldbielker i blaat Feldt...*", Hofman 1777-1779, bd. III, s. 93, Wolff skriver: "*— hans Adelskiold — en halv Guldgriff i rødt Feldt, og to Guldbjelker i blaat Feldt —*", Wolff 1820, s. 63. *Lexikon over adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne* anfører: "*...blev ved Begyndelsen af Kong Christian den Femtes Regiering 1671 adlet med følgende Vaaben: Skioldet tvendeelt af blaat og rødt; i det første en halv opflyvende guld Griff, i det andet to guld Skraabieler fra høyre Side. Paa Hjelmen en halv guld Griff.*"
- 42 Jørgensen 1893, bd. 1, s. 399.
- 43 Anders Thiset & P.L. Wittrup: *Nyt dansk Adelslexikon*, 1904, s. 331. Thiset anfører også i modstrid med de andre beskrivelser af våbenet, at det er tværdelt af rødt og rødt, ikke rødt og blåt. Thiset anfører i en note, at skødet må være antedateret, da Schumacher nævnes som gehejmeråd, til hvilket embede han først fik bestalling i september 1671. Thiset overser her, at Schumacher nævnes som gehejmeråd i rangforordningen af 25. maj 1671.
- 44 Jørgensen 1893, bd. 1, s. 497.
- 45 Rigsarkivet: Rentekammeret: Skatkammeret: Danske Sekretariat: Skødebog over kgl. afhændet jordegods i Danmark og Norge 1670-1679, nr. 5, s. 25-43.
- 46 Rigsarkivet: Danske Kancelli: Topografisk ordnede lenssager 1671-1848: Frijsenborg-Guldborgland: A130-2-VIII.
- 47 Jørgensen 1893, bd. I, s. 497. Ordren til Gyldenløve findes i Rigsarkivet: Rentekammeret: Danske Afdeling: Kammerkancelliet: Ekspeditionsprotokol 12. februar 1670 – 30. marts 1672, nr. 402, s. 373-374.
- 48 Jørgensen 1893, bd. I, s. 400-402, Olden-Jørgensen 1999, s. 171.
- 49 Seglet findes på en forpagtningskontrakt i Rigsarkivet: Indre Forhold: C 4 Processer: Griffenfeld, embeder m.m., private sager 1663-1676.
- 50 Rigsarkivet: Danske Kancelli: Christian V's grevelige patenter 1671-1684 A100, nr. 11, s. 29-34, Rigsarkivet: Danske Kancelli: Christian V's grevelige lensbøger 1671-1699 A130-1A, nr. 8, s. 128-132.
- 51 Ordenskapitlet, Elefantordenens våbenbog, tome I, s. 13, nr. 5. A.D. Jørgensen beskriver, at Christian V overrakte Griffenfeld sit eget eksemplar af Elefantordenen, Jørgensen 1893, bd. I, s. 172. I Rigsarkivet findes en tegning af det ordenstegn, der skal have været Griffenfelds, med kongens monogram i taffelsten, Rigsarkivet: Håndskriftsamlingen: I. Individuelle samlinger af blandet indhold: Klevenfeldt, Terkel, samlinger, 27.
- 52 Grandjean, Poul Bredo: *Det danske Rigsvaaben*. København: J.H. Schultz Forlag, 1926, s. 141-142.
- 53 Se note 39-41.
- 54 Jørgensen 1894, bd. II, s. 176.

- 55 Birgit Bjerre Jensen: Christian V's greve- og friherreprivilegier, *Arkiv*, 2. bd., nr. 2, 1968, s. 89-130.
- 56 Jensen 1968, s. 92.
- 57 Jørgensen 1894, bd. II, s. 500, 176.
- 58 Jørgensen 1894, bd. II, s. 172, Fabricius 1910, s. 212,
- 59 Jørgensen 1894, bd. II, s. 177.
- 60 Olden-Jørgensen 1999, s. 224-225.
- 61 Jørgensen 1894, bd. II, s. 177-178.
- 62 Jørgensen 1894, bd. II, s. 359, 426.
- 63 Jørgensen 1894, bd. II, s. 430-32, 450-451, 476.
- 64 Om ordenssekretærens bestræbelser, se Nils G. Bartholdy: Tilblivelsen af våbenerne for riddere Dannebrog idet 17. og i begyndelsen af det 18. århundrede. *Heraldisk Tidsskrift* nr. 27, 1973, s. 311-325.
- 65 Ordenskapitlet, Elefantordenens våbenbog, tome I, s. 13, nr. 5.
- 66 Ordenskapitlet, Dannebrogordenens våbenbog, tome I, s. 13, nr. 12.
- 67 Ordenskapitlet, Herman von Hams kopibog. Se også Bartholdy 1973, s. 318-319.
- 68 *Danmarks kirker*, 1996-2002, bd. XVI, 9. Århus Amt, Voer Herred, Vær Kirke, s. 4910.
- 69 *Danmark Kirker*, Vær Kirke, s. 4912-4913, Olden-Jørgensen 1999, s. 304-306. En tegning af Albert Foghs emblemaer ligger hos Klevenfeldt: Rigsarkivet: Håndskriftsamlingen: I. Individuelle samlinger af blandet indhold: Klevenfeldt, Terkel, samlinger, 27.
- 70 Olden-Jørgensen 1999, s. 306.
- 71 Erik A. Nielsen: *Thomas Kingo. Barok, enevælde, kristendom. Billed-sprog II*, 2010, s. 267-268.

Husted Lithony

Konstabel Christian Hansens begivenhedsrige liv og rejser for Det Nederlandske Ostindiske Kompagni

Af Harmen Snel

Tusinder af kvinder og mænd fra Nord- og Vesteuropa bosatte sig i det 17. og 18. århundrede sig i Den Nederlandske Republik.¹ Men der var endnu flere, som tog hyre hos landets ostindiske kompagni (VOC) og sejlede med nederlandske skibe til Asien.² Det var et velbetalt, men også farligt arbejde. Sørejsen var uforudsigelig og ombord på skibet lurede sygdommene. Hertil kom alle de forskrækkeligheder, sømændene blev konfronteret med, når de ankom til Asien. Feber, malaria, krig, ubeld og andre potentielt dødbringende hændelser.

Der findes ingen eksakte tal for dødeligheden på rejserne med VOC, men det ligger fast, at størstedelen af besætningerne aldrig så deres hjemland igen. Artiklen her handler om en af de mænd, som klarede sig igennem ikke bare én, men flere rejser til Asien. Hans navn var Christian Hansen (ca. 1722-1779), og han var en sand overlever. Henover en periode på 35 år gennemførte han ikke færre end 14 rejser. Det kan meget vel være en rekord for de søfolk, som sejlede med VOC. Derimod var det ikke usædvanligt, at kompagniets soldater havde så lange karrierer.³

Mange af de overlevende sømænd bosatte sig i Amsterdam. Det gjorde Christian Hansen også. Derfor giver hans historie giver ikke bare et fint indblik i en enkelt mands usædvanlige liv. Via hans ægteskab i 1755 får vi også et indblik i det migrationsmønster, der var kendetegnede for mange af de sømænd fra Danmark, Norge og Sverige, som slog sig ned i den nederlandske storby. Kvinderne i Christians svigerfamilie havde nemlig gennem generationer giftet sig med skandinaviske søfolk. Den genealogiske gennemgang i slutningen af artiklen er en illustration heraf.

Christian Hansen fra Bornholm

Christian Hansen blev født på Bornholm omkring 1723. Om hans barndom og ungdom vides intet med sikkerhed, men måske er han identisk med den dreng, som blev døbt den 23. juli 1724 i Nyker Kirke som søn af Hans Andersen. Ligesom mange andre af de mandlige indbyggere på Bornholm forlod Christian sin fødeø

Det Ostindiske Kompagnis hus i Oude Hoogstraat i Amsterdam. Alle sømænd, der blev hyret af kompagniets kammer i Amsterdam, måtte melde sig her (Beeldbank SAA).

for at prøve lykken et andet sted. I hans tilfælde faldt valget på Den Nederlandske Republik. Det var et logisk valg for en ung og eventyrlysten mand, fordi de forskellige admiraliteter, handelsflåden og de oversøiske handelskompagnier havde et stort og vedvarende behov for matroser. Især VOC tiltrak mange udenlandske søfolk. Christian Hansen var da heller ikke den eneste mand fra Bornholm, som tog hyre i kompagniet i 1700-tallet. Det samme gjorde omkring 400 mænd fra hans fødeø.

Christians første rejse med VOC begyndte den 6. november 1744 på skibet Eendracht, der tilhørte kompagniets kammer i Enkhuizen. Hans stillingsbetegnelse var *kanonér*. Det vil sige, at han både var en erfaren matros og i stand til at betjene en kanon. Lønnen var 12 gylde om måneden. Christian sejlede som kanonér på sine første fire ture til Asien. På den femte rejse i 1756 blev han forfremmet til konstabel og fik dermed ansvaret for, at geværer, håndvåben, ammunition og sværd blev vedligeholdt. Han havde også kommandoen over et par underkonstabler og nogle af sine tidligere kolleger fra tiden som kanonér. Som konstabel tjente Christian 22 gylde om måneden og nød ud over lønforhøjelsen det privilegium, at han fik ret til at købe et begrænset kvantum varer (fx the og porcelæn), som han kunne bringe med hjem og videresælge i republikken.

Christian Hansen gennemførte som nævnt forbløffende 14 rejser for VOC til Asien. Fire ture som kanonér og 10 som konstabel. Bortset fra sin første tur sejlede han alle gange for kompagniets kammer i Amsterdam. Rejserne førte ham ikke bare til Batavia – Jarkarta i Indonesien – men også til Indien, Kina, Japan og Ceylon. På

nogle af turene returnerede han næsten med det samme til Den Nederlandske Republik ombord på det samme skib, han var ankommet med, men både i 1767-68 og 1770-71 blev han i Asien i næsten et år. Nogle gange varede opholdet i Asien endnu længere. På hans første rejse gik der hele 28 måneder fra Christian ankom til Batavia til han sejlede hjem igen.

Efter forfremmelsen og lønforhøjelsen var det tid til at tænke på fremtiden. I august 1755 giftede Christian sig i Amsterdam med den 10 år yngre Maria de Graaf, der var født i byen. Efter hendes død i 1760 giftede sig igen et år senere med Christina Lodisio. Ægteskabet varede indtil Christian drog ud på sin fjortende og fatale rejse til Batavia. Hans enke overlevede ham med ni år.

Tabel 1. Christiaan Hansens rejser for VOC i kronologisk rækkefølge med afsejlingsdato fra Den Nederlandske Republik, ankomst og afsejling fra Batavia samt ankomstdato i republikken.

Afsejling	Skib	Ankomst	Afsejling	Skib	Ankomst
06-11-1744	Eendracht	08-06-1745	24-10-1747	Hoop	31-08-1748
08-01-1749	Elswoud	12-09-1749	28-10-1749	Elswoud	10-06-1750
18-11-1750	Gustaaf Willem	26-07-1751	25-10-1751	Vrede	27-05-1752
03-10-1752	Drie Papegaaijen	14-06-1753	18-01-1755	Ruiteveld	29-06-1755
02-02-1756	Stralen	26-09-1756	30-10-1756	Leiden	23-06-1757
19-12-1757	Velsen	25-07-1758	22-12-1758	Velsen	07-09-1759
13-05-1760	Luxemburg	24-12-1760	19-01-1761	Oosthuizen	01-08-1761
15-04-1762	Welgelegen	07-11-1762	20-01-1763	Velsen	22-08-1763
18-12-1764	Overnes	04-07-1765	18-11-1765	Overnes	15-06-1766
16-05-1767	Lapienburg	26-11-1767	06-11-1768	Duivenbrug	12-05-1769
20-05-1770	Damzicht	24-11-1770	06-11-1771	Landskroon	19-07-1772
05-05-1773	Bleijenburg	10-03-1774	01-01-1775	Beemster Welvaren	17-07-1775
25-11-1776	Ganges	06-06-1777	20-12-1777	Ganges	22-07-1778
17-04-1779	Diana				

Christian Hansens første rejse (1744-1748)

Det er uklart om Christian Hansen før sin første påmønstring på et VOC-skib i 1744 havde haft hyre på andre nederlandske skibe. Men han kan ikke have været helt uerfaren. Han begyndte sit eventyr i det ostindiske kompagni som kanonér, hvilket

Det Ostindiske Magasin på øen Oostenburg. Af Pieter Schenk, ca. 1710 (Beeldbank SAA).

indikerer, at han allerede var fuldbefaren sømand. Hans første rejse foregik på Eendracht, et to år gammelt skib, der blev ført af kaptajn Nanning Broeder fra Vlieland. Tabellen nedenfor giver et indtryk af besætningen størrelse, mændenes arbejdsområder, og hvor i verden de kom fra.

Tabel 2. Besætningen på Eendracht i 1744 angivet efter stillingsbetegnelse og hjemstavn. Tallet i parentes angiver, hvor mange af mændene, som vendte hjem fra rejsen.

	Amsterdam	Republikken	Nordtyskland	Tyskland	Skandinavien	Østersøen	Øvrige	Total
Skibsdrenge og jungmænd	22 (14)	2 (1)	2 (0)	1 (1)	0	1 (0)	0	28 (16)
Letmatroser	13 (8)	9 (6)	1 (0)	1 (1)	0	0	0	24 (15)
Matroser	5 (3)	7 (2)	1 (0)	0	0	0	1 (1)	14 (6)
Kanonérer	17 (3)	19 (10)	14 (8)	16 (7)	27 (7)	10 (3)	3 (0)	106 (38)
Soldater	13 (2)	20 (1)	18 (0)	52 (3)	3 (0)	3 (1)	0	109 (7)
Øvrig besætning	18 (10)	9 (1)	3 (1)	9 (2)	4 (2)	0	0	43 (16)
Total	88 (40)	66 (21)	39 (9)	79 (14)	34 (9)	14 (4)	4 (1)	324 (98)

Det er slående, at en tredjedel af mændene ombord var soldater. At to tredjedele af soldaterne var tyskere, var dog ikke ualmindeligt. Derimod var det også usædvanligt, at en tredjedel af skibets regulære besætning ligesom Christian Hansen bestod

af kanonérer. Der var da også en ganske særlig grund til, at antallet af soldater og kanonérer var så højt. Eendracht medbragte en kostbar last på 250.000 gylden i lønninger, der skulle udbetales i Nederlands Ostindien. For at beskytte de mange penge havde VOC behov for ekstra mandskab, som kunne betjene våben. Endelig er det påfaldende, at så mange af skibsdrengene og jungmændene fra Amsterdam overlevede rejsen og vendte hjem igen. Blev der taget særlige hensyn til denne gruppe på rejsen?

Den 6. november 1744 forlod Eendracht redet ved Texel, men som følge af dårligt vejr vendte skibet tilbage blot fire dage senere. Den 9. december gjorde man et nyt og mere succesfuldt forsøg på at komme afsted. Den 4. marts ankom Eendracht til Robben Island ud for Sydafrikas kyst, hvor det lå for anker i fire dage. Derfra var der kun en kort sejltur til Kap det Gode Håb, hvor mandskabet hvilede ud i to uger, fik friske forsyninger ombord og foretog de nødvendige reparationer på skibet. Den 22. marts lettede Eendracht anker på ny og satte kursen mod havnen i Batavia, hvor skibet ankom den 8. juni 1745.

Umiddelbart efter ankomsten blev Christian overflyttet til skibet Hofwegen, hvorpå han den 4. juli 1745 sejlede til den lille ø Deshima i Nagasakibugten, der var den eneste havn i Japan, som var åben for udlændinge. Den 14. februar 1746 vendte han tilbage til Batavia, hvor han opholdt sig på hospitalet fra den 23. april til den 31. august samme år. Det er usikkert om han selv var indlagt eller om han arbejdede på hospitalet. Dagen efter, at han forlod hospitalet, indtraf en meget usædvanlig begivenhed på havnen i Batavia. Et fløjteskib, der var bygget i Rotterdam i 1731, blev ramt af et lyn og eksploderede. Lasten, som omfattede seks ton sølv og andre værdifulde genstande, gik fuldstændig tabt.

Fra den 1. september 1746 gjorde Christian en tid tjeneste på skibet Jonge Willem der sejlede på Indien. Herefter tilbragte han i oktober 1747 endnu en måned på hospitalet i Batavia. Den 24. oktober samme år gik han ombord på skibet Hoop, der skulle føre ham tilbage til Europa. Skibet nåede Kap det Gode Håb den 14. januar, hvor det lå i tre måneder. Herefter gik det omsider hjemover og den 31. august kunne Hoop endelig ankre op ud for Texel. Næsten 46 måneder efter, at han var afsejlet fra republikken, var Christian Hansen omsider ”hjemme”. Det varede dog ikke længe, før hans sømandsblod begyndte at rulle uroligt i årene på ham og bare fire måneder efter sin hjemkomst til Amsterdam drog Christian afsted på sin anden rejse til Batavia. Der skulle blive flere.

Christian Hansens fjerde rejse (1752-1755)

Christians fjerde rejse til Asien foregik ombord på skibet Drie Papegaaien, hvis kaptajn var Bastian Verdoes fra Katwijk an Zee. På den samme rejse deltog også sømanden George Naporra fra Brosowen i det nordøstlige Polen, hvis dagbog for turen tilfældigvis er blevet bevaret. Den udførlige dagbog er blevet redigeret og udgivet af

Roelof van Gelder, specialist i VOC og republikkens maritime historie, og indeholder et væld af detaljer om besætningens hverdag og de mange udfordringer på Drie Papegaaiens rejse til Asien.⁴ En beruset skipper, mange syge, storme, tyverier, hårde straffe, heden i troperne og dårlige fødevarer. Alt sammen krydret med eksempler på smugling, sodomi, indbyrdes fjendtligheder i officersgruppen og blandt mandskabet.

Drie Papegaaien sejlede ud fra øen Texel den 3. oktober 1752 med 374 mand ombord, inklusiv 160 soldater.⁵ Med på skibet var også tre passagerer og 13 håndværkere (en låsesmed, en kobberslager, to patronmagere, fire murere og fem grovsmede), der alle skulle arbejde for VOC i Asien. Turen begyndte ikke godt. Allerede den anden nat løb skibet ind i en sandbanke ud for den flamske kyst og skibet måtte søge havn i Portsmouth i det sydlige England for at blive repareret. Her lå det fra den 8. til den 20. oktober. Mellem den 16. og den 27. november måtte skibet søge havn igen ved fortet St. Jago på Cap Verde, men denne gang kun for at få friske forsyninger ombord. Inden ankomsten til St. Jago var fire soldater døde. En af grovsmedene døde under opholdet.

Den 6. marts 1753 nåede Drie Papegaaien omsider Kap Det Gode Håb, men inden da havde yderligere otte mand fået en begravelse til søs. Den 25. marts tog skibet fire nye soldater ombord og herefter gik det via den australske kyst videre til Batavia, hvor skibet kastede anker den 14. juni samme år. I alt døde 16 mand på rejsen til Asien. Det var ikke så mange, når man tager den udfordrende start på sejlturen i betragtning. Derimod er tabstallene blandt soldaterne ekstremt høje, hvis man ser på hele deres udstationeringsperiode og ikke kun rejsen til Asien. Af de 160 soldater, som sejlede ud med Drie Papegaaien, vendte kun 12 tilbage til republikken. Interessant er det også, at 11 soldater opholdt sig i Asien i mere end ti år. Der var også 11 som sammenlagt var i VOC's tjeneste i mere end 20 år.⁶

Tabel 3. Besætningen på Drie Papegaaien angivet efter stillingsbetegnelse og hjemstavn. Tallet i parentes angiver, hvor mange af mændene, som vendte hjem fra rejsen.

	Amsterdam	Republikken	Nordtyskland	Tyskland, øvrig	Skandinavien	Østersøen	Øvrige	Total
Skibsdrenge og jungmænd	8 (5)	12 (4)	2 (1)	1 (0)	1 (0)	1 (0)	3 (0)	28 (10)
Letmatroser	12 (5)	4 (0)	1 (0)	0	0	1 (1)	0	18 (6)
Matroser	4 (1)	7 (3)	5 (1)	3 (2)	4 (1)	2 (0)	0	25 (8)
Kanonérer	11 (6)	15 (6)	19 (10)	6 (5)	28 (15)	7 (6)	5 (4)	91 (52)
Soldater	4 (0)	25 (1)	17 (3)	87 (4)	5 (0)	10 (4)	16 (0)	164 (12)
Øvrig besætning	13 (6)	9 (3)	0	9 (6)	3 (0)	2 (0)	0	36 (15)
Passagerer	0	1 (0)	1 (0)	1 (1)	0	0	0	3 (1)
Håndværkere	0	1 (0)	2 (0)	9 (1)	0	1 (1)	0	13 (2)
Total	52(23)	74 (17)	47 (15)	116 (19)	41 (16)	24 (12)	24 (4)	378 (106)

Da Drie Papegaaijen forlod Kap Det Gode Håb den 25. marts for at begive sig ud på den sidste del af rejsen, dukkede konstablen Marten Baars ikke op. Han blev registreret som desertør og skibet sejlede uden ham.⁷ Et VOC-skib kunne ikke mangle en konstabel, og den 7. april udpegede skibsrådet en ny. Det blev Christian Hansen. Den nye stilling var langt bedre end at være kanonér, og han tjente nu 10 gylden mere om måneden.

Efter ankomsten til Batavia afmønstrede alle soldaterne straks og de fleste af sømændene og kanonéerne blev efter et par dage overført til andre skibe. Christian Hansen og den polske dagbogsforfatter George Naporra blev ombord på Drie Papegaaijen. Efter skibet havde undergået en række reparationer gik turen videre til Surat på Indiens vestkyst, hvor de nær var blevet ofre for pirater. De blev i Surat i fire måneder, hvorefter Christian sejlede tilbage til Batavia. Her påmønstrede han med det samme skibet Ruiteveld, der var på vej til Amsterdam.

Det Ostindiske Kompagnis pakhuse på den nuværende Prins Hendrikskade nær Peperstraat og Foliestraat tæt ved Christian Hansens bolig (Beeldbank SAA).

Christian Hansen og hans ven

Ombord på Drie papegaaien var også en mand fra Amsterdam ved navn Jacob Lodisio (1733-1775). Hans onkel sejlede for VOC i 1733, men døde inden ankomsten til Kap Det Gode Håb. Den viden havde tilsyneladende ingen afskrækkende effekt på Jacob, der var påmønstret VOC med rang som underkonstabel. Man kan undre sig over, at det var kanonéren Christian og ikke Jacob, der blev udnævnt til konstabel, da Marten Baars udeblev. Det har dog næppe generet Jacob særlig meget, at det var Christian, som blev forfremmet og ikke ham selv. Alt tyder nemlig på, at de to mænd blev nære venner på turen med Drie Papegaaien.

Jacob Lodisio kom aldrig til at gense Amsterdam. Hans rejse blev derimod begyndelsen på en eventyrlig karriere, som kom til at udspille sig i Batavia. Her steg han i graderne og blev købmand og sidenhen udnævnt til kasserer i Curant Banken og

Ridderstraat fra nr. 81 til 99. Det andet hus med den lille trappe er Ridderstraat 85, som blev ejet af Christian Hansens første kones familie mellem 1700 og 1763. Foto af Jacob Olie, ca. 1902 (Beeldbank SAA).

Bank van Lening med titel af overkøbmand. Han fungerede desuden som byrådssekretær og kurator for det kontor, som tog sig af insolvente boer i Batavia. Jacob Lodisio blev gift med Adriana Magna Franchimont, født i Cochin i det sydlige Indien, og sammen fik de tre døtre. Efter Jacob Lodisios død den 23. juli 1775 blev to af døtrene sendt til Nederlandene. Den yngste datter, Jacoba Maria Lodisio, blev tilbage i Batavia. Hun klarede sig dog fint uden sine forældre og indgik den 31. januar 1784 ægteskab med Pieter Gerardus van Overstraten (1755-1801), fra 1780 medlem af Justitsrådet og fra 1796 og frem til sin død generalguvernør over Nederlands Ostindien. Da van Overstraten døde giftede Jacoba sig igen med Albertus Hendrikus Wiese (1761-1810), som fra 1805 til 1808 også var generalguvernør. Efter hans død rejste hun tilbage til Holland, hvor hun bosatte sig i Utrecht. Her døde hun i 1838. Jacob Lodisios anden datter Adriana Gertrude, bosatte sig i Tyskland, hvor hun giftede sig med grev Wendel von Bilfinger. Den simple sømand Jacob Lodisios efterkommere kom således til at færdes i de højeste sociale cirkler i Nederlands Ostindien og Mecklenburg.⁸

Der er ingen kilder, som kan fortælle os, om Christian Hansen og Jacob Lodisio mødtes på en af førstnævntes mange ture til Østen efter 1755. Umiddelbart kan det forekomme usandsynligt. Christian vedblev jo med at være en simpel sømand, mens Lodisio gjorde kometkarriere i koloniadministrationen. Der var meget langt mellem deres sociale universer. Alligevel taler sandsynligheden for, at Christian og Jacob mødtes igen. Nogle få år efter de to mænd havde sejlet sammen, indgik Christian nemlig et ægteskab, der i hvert fald på papiret knyttede ham meget tæt til Jacob Lodisio.

Christian Hansens sidste rejse (1779)

Den fjortende gang Christian sejlede for VOC, skete det på skibet Diana, der var bygget i 1774 og blev ført af kaptajn Pierre Fredrik Riebe. Han var svensker og født omkring 1741 i Stockholm, og det var hans syvende rejse med det ostindiske kompagni, men hans første som skipper. Der var hyret 244 mand til turen, men ved afrejsen den 17. april 1779 mødte 11 sømænd og fire soldater ikke op. Derfor var der kun 229 ombord ved afsejlingen, 164 sømænd og 65 soldater.

Lad os tage et nærmere kig på skibets besætning. Tabel 4 viser, at en tredjedel af mændene var født i Amsterdam, mens en fjerdedel kom fra andre områder af republikken. Der var også en tredjedel af mandskabet, som kom fra Tyskland. Herunder den tyske del af vadehavskysten, som var en del af Slesvig og Holsten. De sidste få procent kom fra Skandinavien, Baltikum og Syd- og Centraleuropa. Fordelingen blandt de 65 soldater på Diana var markant anderledes. Af dem kom to tredjedele fra Tyskland og en fjerdedel fra republikken (men kun fem var fra Amsterdam). Af de 65 soldater vendte kun en schweizisk sergent (kompagniets befalingsmand) og seks menige tilbage til Holland. En soldat blev i Kapstaden, hvor han blev friborger.

Tabel 4. Besætningen på Diana 1779 angivet efter stillingsbetegnelse og hjemstavn. Tallet i parentes angiver, hvor mange af mændene, som vendte hjem fra rejsen.

	Amsterdam	Republikken	Nordtyskland	Tyskland, øvrig	Skandinaviens	Østersøen	Øvrige	Total
Skibsdrenge og jungmænd	20 (14)	10 (5)	7 (2)	14 (3)	0	0	0	51 (24)
Letmatroser	13 (6)	6 (2)	2 (1)	3 (2)	0	0	1 (0)	25 (11)
Matroser	0	8 (1)	4 (1)	4 (3)	0	2 (0)	1 (0)	19 (5)
Kanonérer	7 (3)	8 (2)	3 (3)	6 (0)	1 (0)	4 (1)	6 (0)	35 (9)
Soldater	5 (1)	12 (0)	8 (1)	34 (4)	1 (0)	1 (0)	4 (1)	65 (7)
Øvrig besætning	14 (9)	6 (5)	2 (2)	9 (3)	2 (1)	0	1 (1)	34 (21)
Total	59 (33)	50 (15)	26 (10)	70 (15)	4 (1)	7 (1)	13 (2)	229 (77)

Christian Hansens fjortende rejse blev ikke nogen fornøjelsestur. Tværtimod. Problemerne begyndte allerede i Nordsøen, hvor en stærk sydvestlig storm anrettede stor skade på skibet og tvang skipperen til den 21. april at søge havn ved The Downs i Sydengland. Her blev skibet repareret, mens man ventede på bedre vejr. Den første soldat var allerede død, mens man lå ude i Nordsøen og i The Downs døde yderligere tre. Hertil kom, at en soldat blev sat i land, fordi han kom under mistanke for at være engelsk undersåt.

Da Diana lagde den engelske kyst bag sig den 30. april var skibet bagud i tidsplanen og besætningen beskåret med fem mand, men det skulle blive værre endnu. Der var flere mænd, som blev alvorligt syge, og skipper Pierre Frederik Riebe fandt det nødvendigt at sejle til Brasilien for at få dem behandlet i stedet for at sejle direkte til Kapstaden. Den 16. oktober ankom Diana til Rio de Janeiro, og nu var mandskabet blevet skåret ned med yderligere otte sømænd og syv soldater, som alle var døde efter afsejlingen fra The Downs. Umiddelbart efter ankomsten til Rio de Janeiro deserterede tre kanonérer. En spanier og to portugisere.

Den 15. november kunne skibet sejle videre mod Kapstaden, hvor det ankom den 25. december 1779 efter at have været mere end otte måneder undervejs. Under normale omstændigheder lå ostindienfarerne for anker ved Kapstaden nogle få uger, men Diana blev liggende i fire måneder og sejlede først videre den 24. april 1780. Ved afsejlingen manglede ikke færre end 42 af de mænd, som var gået ombord i Nederlandene. Af dem var 25 døde, 16 var stukket af og en var sat fra borde i The Downs. Hullet i besætningen blev udfyldt af 13 nye mænd, som påmønstrede i Kapstaden.

Rejsen fra Kap Det Gode Håb til Nederlandske Ostindien forløb uden problemer. Kun tre mand var døde på turen, da Diana ankom til Batavia den 14. juli. På det tidspunkt havde den samlede rejse taget 15 måneder. Det var mere end dobbelt så lang tid, som Christian Hansen havde befundet sig på havet på sin første tur til Ostindien. Den varede kun syv måneder og et par dage.

Efter ankomsten til Batavia blev Diana hurtigt sendt videre til Bengalen, og herfra gik det tilbage til fædrelandet den første december. Men elendighederne var ikke overstået for det uheldsplagede skib og dets besætning. Alt imens skibet nærmede sig Europa udbrod den fjerde anglo-nederlandske krig (1780-84). Diana blev opbragt ud for Cadiz i Sydspanien og tvunget ind i havnen den 8. juni. Her lå det i 19 måneder indtil det sammen med fem andre VOC-skibe blev eskorteret til Marseilles af den franske flåde og solgt til en mand ved navn S. Berard.

Men alt dette og mange af de forudgående strabadser oplevede Christian Hansen ikke. Han – der havde været et fast holdepunkt på så mange rejser – var en af dem, som blev syge, efter Diana forlod The Downs, og skipper Riebe besluttede at sejle til Brasilien. Christian Hansen fik dog aldrig Rio de Janeiro at se. En måned før ankomsten til byen fik han en sømands våde begravelse midt ude på Atlanterhavet.⁹

Christian Hansens to koner og deres familier

Christian Hansen døde til søs og tilbragte en stor del af sit liv på havet, men imellem sine rejse opholdt han sig i Amsterdam. Formentlig boede han til at begynde med til leje i byens nordøstlige del i området omkring gaderne Ridderstraat, Jonkerstraat, Oude Waal og Boomsloot. Denne bydel lå tæt på havnen og havde mange pensiona-

Fire kvinder med forskellig social baggrund, men klædt i deres bedste klæder. Til venstre en kvinde fra kirkerådet i den lutheranske kirke. Til højre tre kvinder fra Ridderstraat. Af Christiaan Andriessen, 1805 (Beeldbank SAA, endenummer 224).

ter, kroer og bordeller, som ofte blev drevet søfolk, der var gået i land. Det var også i dette område, at en stor del af byens tyske og skandinaviske indvandrere boede.

Christian var gift to gange. Hans første kone hed Maria de Graaf (1734-1760). Hendes slægt kan føres tilbage til Herman (Harmen) Meulman og Anna Barents, som sammen med deres børn var indvandret til Amsterdam fra Menslage i Tyskland omkring 1691.¹⁰ Maria var selv født i Amsterdam, men der er næppe nogen i hendes familie, som har undret sig over, at hun giftede sig med en dansker. Tværtimod havde familien mange og vidtforgrene relationer til Skandinavien, som man vil kunne se i den genealogiske oversigt sidst i artiklen. Marias far var således fra Norge, og hendes morfar kom fra Ribe i Danmark. Hendes to mostre blev begge gift hver tre gange, og alle seks ægteskaber blev indgået med danske sømænd. Næsten alle mænd i familien var beskæftiget med søfart. Enten som sømænd i handelsflåden eller for admiralitetet. Det er iøjnefaldende, at en stor del af svigersønnerne sejlede for VOC, og at mindst ti af dem døde, mens de sejlede for kompagniet. For andre af mændene er det tydeligt, at de var eller havde været søfolk, men døde i land eller på ukendte destinationer.

En uge før Christian sejlede ud på sin syvende tur med VOC på skibet Luxemburg fik Maria og han udfærdiget et gensidigt testamente. De boede på det tidspunkt i Foeliestraat ved siden af hjørnehuset mod IJgracht (nu Prins Hendrikskade). Maria fik notaren til at føre til protokols, at hvis hun og Christian døde barnløse, skulle hendes far have hendes andel af arven, og hendes bror Christiaan de Graaf betænkes med 200 gylden. Umiddelbart derefter gav Christian Hansen bemyndigelse til, at hans kone skulle have fuldmagt til at håndtere alle hans sager. I tilfælde af hendes død skulle fuldmagten overgå til en Casper Christiaan Mulder og en Jacob Lodisio, bedemand og med bopæl i Anjelierstraat i bydelen Jordaan.¹¹ Det var ikke tale om den Jacob Lodisio, som Christian havde sejlet med, men derimod om dennes far, som sømanden fra Bornholm må have stiftet bekendtskab med efter hjemkomsten fra sin fjerde rejse til Østen.

Det var ikke så mærkeligt, at Maria og Christian valgte at tegne et testamente netop på det tidspunkt i livet. Han stod foran at skulle rejse til Asien, og hun var gravid i anden måned. Ingen af delene var risikofrie. Det skulle da også vise sig, at de havde handlet fremsynet. Maria døde i barselsseng seks uger efter Christians afrejse. Den 19. og 27. juli udfærdigede hendes bror i Mulder og Lodisio seniors påsyn en inventarliste over boet. Listen indeholder en del klæder og køkkentøj såvel som smykker og diverse genstande af tin og kobber. Iøjnefaldende er det også, at der desuden optræder kinesisk porcelæn og adskillige japanske ting på inventarlisten. De japanske genstande omfattede fem barberfade, en blå smørskål, en kop med låg og underkop, en stor kaffekande med sølvhane, en gryde med låg, en skål med underkop og låg og endelig seks genstande til brug i forbindelse med tilberedning af the. Christian havde nok købt de japanske ting i Batavia eller måske på sin første tur med VOC, som bragte ham forbi øen Deshima i Nagasakibugten. På inventarlisten optræder også

klæder, som tilhørte Maria bortrejste bror, Nicholas. Endelig nævnes flere specifikke beklædningsgenstande, som tilhørte Christian og Marias nyfødte barn, Johannes.¹² Tøjet blev efterfølgende givet til den amme, der skulle tage sig af det lille barn.

Christian kom hjem fra Asien den ottende oktober 1761, og en uge senere sad han på notaren Gerrit Boumans kontor.¹³ Her fik han den mere end et år gamle boopgørelse at se. Det viste sig, at boet havde udeståender for 216 gylden. Efter at have modtaget sine møbler, tøj, guld, sølv, juveler og resten af inventaret fra husstanden takkede Christian boets eksekutorer og kvitterede for overdragelsen.

Det er uklart, hvor længe før sin hjemkomst Christian havde vidst, at hans kone var død. Og om han overhovedet vidste det. Under alle omstændigheder sad han ikke på sine hænder. Den 12. oktober overdrog han en arveandel på 200 gylden til sin og Marias kun 15 måneder gamle søn. Jacob Lodisio og en Christian Booijzen, ægtemand til Marias afdøde faster, bevidnede overdragelsen, der var nødvendig, fordi Christian Hansen skulle giftes igen.¹⁴ Brylluppet stod den 23. oktober 1761. Blot 22

Kromboomsloot i den centrale del af boligkvarteret Lastage, hvor der var en høj koncentration af skandinaver (Beeldbank SAA).

dage efter at han var gået i land som nybagt enkemand på Texel. Den nye hustru var Christina Lodisio, datter af Jacob Lodisio sen., som Christian må have fået et godt øje til under besøgene i Anjelierstraat. Sådan gik det til, at Christian blev svoger til sin gamle kammerat Jacob Lodisio jun., som på samme tid var i færd med at gøre stor karriere i Batavia.

Christian Hansens anden kone og hendes sidste år

Efter ægteskabet med Christina Lodisio forlod Christian det nordøstlige Amsterdam og flyttede ind hos sine svigerforældre, som boede i den vestlige del af byen. Her gav han den ottende marts 1762 - en måned før endnu en rejse til Batavia med VOC-skibet *Welgelegen* - Christina fuldmagt til at ordne sine sager. Hvis hun skulle afgå ved døden overgik fuldmagten til hendes far og hans gamle ven Casper Christiaan Mulder. Samtidigt tegnede Christian og Christina, som var gravid i anden måned, et fælles testamente. Christians universalarving var hans søn Johannes, som han havde med Maria de Graaf. Til boets eksekutorer blev endnu engang udpeget Lodisio sen., Mulder samt Christians tidligere svigerfar Lourens de Graaf.¹⁵ Endvidere attesterede Christian før sin afrejse den 18. december, at han havde levet 16 måneder sammen med sin ægtefælle Christina. I tilfælde af hendes død skulle Lourens de Graaf og sølvsmeden Andries Vis overtage hendes opgaver. Hans svigerfar, Jacob Lodisio, var død i mellemtiden og kunne ikke indsættes i testamentet.

Efter ændringerne i testamentet er der er stille om Christian i et par år. Han kommer tilbage fra Asien og bliver hjemme 11 måneder, inden han i juli 1767 på ny tager til Batavia. Denne gang med skibet *Lapienburg*. Rejsen tog to år, og ved ankomsten til Amsterdam i 1769 modtog Christian en *douceur* på 300 gylden. En *douceur* blev givet af VOC til besætningsmedlemmer, som afstod fra at drive småhandel, selv om de var berettiget til det. Herudover fik han en ekstra månedsløn, hvilket blev givet til søfolkene, når skibet sejlede rundt om Skotland i stedet for at gå gennem Den Engelske Kanal.

Til trods for at Christian i en årrække havde haft løbende og stabile indtægter, så tyder noget på, at hans økonomiske held var ved at rinde ud. I hvert fald ser man efter 1770 et nyt mønster tage form. Således står der udtrykkeligt i regnskabet for VOC-skibet, *Damzicht*, at Christian havde en gæld på 300 gylden til sin kone, da han påmønstrede skibet i maj 1770. Da han vendte tilbage fra Asien 26 måneder senere, blev gælden trukket fra hans løn og udbetalt til Christina. Også på den næste tur i 1773 med *Bleijenburg* lod Christian udarbejde et gældsbrev lydende på 300 gylden, som VOC skulle udbetale til hans kone. Gældsposterne til Christina kan næsten kun tolkes derhen, at Christian havde stiftet gæld til anden side og derfor ønskede, at hans kone stod forrest blandt de kreditorer, som kunne gøre et tilgodehavende gældende hos VOC.

Jeg forestiller mig, at Christian efter sin hjemkomst i 1775 ikke havde til sinds at tage hyre hos VOC igen. De lange rejser - den sidste havde varet 28 måneder - og

opholdene i troperne kunne ikke undgå at have omkostninger for helbredet. På den sidste rejse havde han godt nok tjent 521 gylden, men det var ikke tilstrækkeligt til at blive i land permanent. Efter et ophold på 16 måneder hos familien i Amsterdam tog han hyre på skibet Ganges, der via Batavia sejlede til Kina den 25. november 1776.

Det er overvejende sandsynligt, at der netop lå økonomiske problemer bag Christians beslutning om at tage til Østen igen. I hans nye kontrakt med VOC indgik således atter en gældspost på 300 gylden til hans kone, men nu optræder der også en ny kreditor i papirerne. Christian var endt i nettet hos Jan Gefken, en vinhandler med bopæl på Geldersekaade.¹⁶ Christian havde øjensynligt løbende lånt penge af Gefken og gælden var nu vokset til 450 gylden. En måned før afrejsen med Ganges fik Christian udarbejdet et gældsbrief, hvor det hedder, at pengene skulle afdrages over 22 måneder eller senest ved hjemkomsten fra Asien til en rente på en halv procent om måneden.¹⁷ Christian anlagde dermed en risikabel strategi, idet der blev ”udtaget pant i udbetalt løn”.

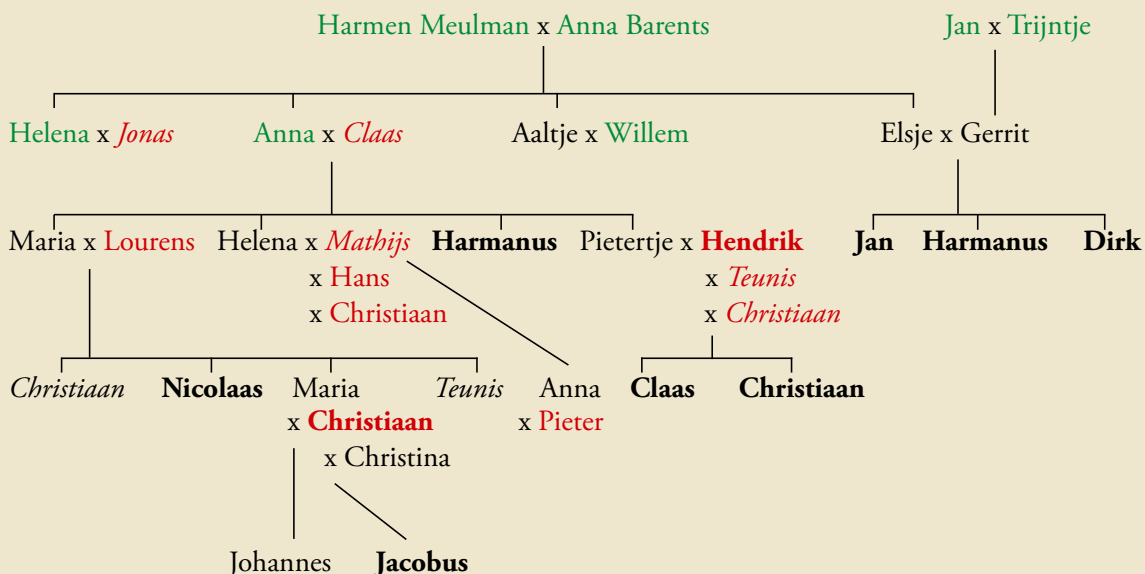
Christian overlevede endnu engang den strabadserende rejse, men da han efter 20 måneder gik i land i Amsterdam, havde han kun tjent 377 gylden. Det var ikke nok til, at han kunne tilbagebetale lånet på 450 gylden plus 45 gylden i renter. Og slet ikke nok til både at betale sin gæld og forsørge sig selv og sin familie. Det er derfor ikke overraskende, at Christian hurtigt tegnede en ny kontrakt med det ostindiske kompagni. Denne gang for at sejle til Bengalen med skibet Diana på den tur, som skulle blive hans sidste. Endnu engang blev der udarbejdet et gældsbrief på 300 gylden til Christina og kort før afrejsen nok et gældsbrief lydende på 801 gylden og seks stuivers, som skulle tilbagebetales over 17 måneder med en månedlig rente på en halv procent.¹⁸ Kreditoren var Jan Gefken. Christian havde endnu engang satset hele sin kommende løn på at afdrage gælden.

Christians fjortende og sidste rejse er allerede omtalt, men ved hans død på havet havde han løn til gode for fem måneder og ti dage. Det svarede til 121 gylden. Om Christina Lodisio nogensinde så skyggen af de penge er tvivlsomt. Christians gæld var immervæk skyhøj. Christina hørte formentlig først om sin mands død, da Dianas besætningsmedlemmer vendte tilbage fra Asien i foråret 1783. Her vil hun også være blevet gjort bekendt med, at Christian Hansen en uge før sin død den 23. september 1779 havde udpeget skibets overstyrmand Dirk Hulsebosch og bådmanden David Weijers som sine eksekutører. Den sidstnævnte døde i Bengalen, men Hulsebosch kom hjem til Amsterdam og var i stand til tage sig af sagen. Den 29. maj 1783 blev der således sat en annonce i Amsterdamsche Courant, hvor Christian Hansens eventuelle kreditorer blev bedt om at henvende sig til notaren Kier van de Piet.

Den tredje november samme år lod Christina og Hulsebosch notaren foretage en endelig boopgørelse. Af afregningen fremgår det, at Christian Hansens bo havde et overskud på 1697 gylden.¹⁹ Overskuddet kan selvfølgelig ikke være kommet fra hans tilgodehavende hos VOC for fem måneders arbejde og heller fra handel med varer købt i Østen, idet Christian døde, inden han nåede frem og kunne handle. Der

må derfor være tale om en boopgørelse, som baserer sig på en samlet prissætning af Christian og Christinas bo, hvorfra deres gæld så er trukket fra. Boets inventarliste er ikke bevaret, men det er sandsynligt, at Christina måtte sælge ud af boet for at betale kreditorerne. Det endte altså med, at der stod små 1700 gylden på bundlinjen, da hun havde svaret enhver sit.

Efter boopgørelsen flyttede Christina og hendes tre mindreårige børn til Tweede Goudsbloemdwarstraat, et fattigkvarter i Jordaan. I januar 1788 blev hun alvorligt syg af lungebetændelse, og den 26. samme måned lå hun døende i sit hjem. Hun fik tilkaldt notar Kier van de Piet, som ledsaget af to naboer ankom klokken halv otte om aftenen og udarbejdede et testamente.²⁰ Heraf fremgår det, at datteren Adriana Maria skulle have hendes øringer med diamanter, og børnene skulle i øvrigt have lov at beholde, hvad de allerede havde fået i gaver. Den udrustning, som Christina havde betalt for sin søn Jacobus' rejse til Asien, skulle ikke indgå i boet. Herudover skulle arven deles ligeligt mellem de tre børn. Hvad Christina ikke vidste var, at Jacobus var død fem måneder tidligere i Indien. Christina døde selv kort efter notarens besøg i en alder af 48 år. Hendrik Meijer, som attesterede hendes død, angav hendes alder til at være 60 år. Havde de sidste år virkelig tæret så meget på hende?

Personer angivet med *grøn* fave er født i Tyskland. Personer angivet med *rod* er født i Skandinavien.

Fede skrifttyper angiver, at den pågældende mand døde i VOC's tjeneste.

Kursiv angiver, at personen var sømand, men ikke sejlde for VOC.

Efterord

Det store flertal af de danske sømænd, som tog hyre i Amsterdam i 1700-tallet, efterlod sig kun ganske få spor. Hvis nogen overhovedet. Det gælder ikke Christian Hansen fra Bornholm. Han efterlod sig så mange spor i det ostindiske kompagnis arkiver, at vi kan danne os et detaljeret overblik over hans imponerende 14 rejser og 35 år i kompagniets tjeneste. Han optræder også et tilstrækkeligt antal gange i Amsterdams forskellige arkiver til, at vi får et godt indblik i, hvordan livet formede sig for ham selv og den familie han stiftede i den nederlandske storby. Det var ikke et liv der bragte ham samme rigdom som svogeren Jacob Lodisio, men Christians forfremmelse og stabile indtægt var dog nok til, at han kunne forsørge sine børn. De voksede op som ægte amsterdammere. Det samme gjorde deres efterkommere, hvoraf nogle lever i byen endnu.

Christian Hansen adskilte sig fra de fleste andre sømænd i Amsterdam ved sin usædvanligt lange karriere i det ostindiske kompagni, men der var intet usædvanligt ved hans karriere som ægtemand og familiefar. Tværtimod var det helt almindeligt, at mænd, som indvandrede til Amsterdam fra Nordeuropa, blev gift og slog rødder i byen. At det forholdt sig sådan fremgår også meget tydeligt af det familiære netværk som Christian Hansen giftede sig ind i gennem sit første ægteskab med Maria de Graff. Det var et familienetværk, hvor en stor del af mændene kom fra Skandinavien og ikke mindst Danmark. Og det var et familienetværk, hvor flertallet af mændene, ligesom Christian Hansen, ernærede sig som sømænd i den nederlandske handelsflåde.

Efterkommere efter Harmen Meuleman og Anna Barents

Alle nedenfor nævnte dåbshandlinger i Amsterdam fandt sted i den evangelisk-lutherske kirke medmindre andet er angivet. De i Amsterdam indgåede ægteskaber fandt sted på rådhuset medmindre andet er angivet. Og alle de i Amsterdam foretagne begravelse fandt sted på St. Anthonis kirkegård medmindre andet er angivet.

- I. Harmen Meuleman** (Moolemans, død før 1700, sandsynligvis gift i eller i nærheden af Menslage (D), Anna Barents, begravet i Amsterdam (Oude Lutherse Kerk) 18. maj 1734.

Børn af ægteskabet:

1. Helena, efterfølgende IIa.
2. Anna, efterfølgende IIb.
3. Alida (Aaltje) Moolemans, født i Amsterdam cirka 1691, begravet i Amsterdam (Oude Lutherse Kerk) 1. oktober 1736, gift i Amsterdam 6. juli 1721 med Willem Arnink, født i Hausberge (Stift Minden, D) cirka 1696, død efter 1737.

Ingen børn af ægteskabet. Willem giftede sig igen i Amsterdam 9. december 1736 med Maria Nieuwerkerken (Essen, D)).

4. Elsebe (Elsje), efterfølgende IIc.

IIa. Helena Harmens Muelmans, født i Menslage cirka 1678, gift i Amsterdam 7. marts 1700 med Jonas Pietersz Schielderoep, født i Trondheim (N) cirka 1674, sømand.

Børn af ægteskabet:

1. Anna, døbt i Amsterdam 9. april 1703, begravet i Amsterdam 12. juli 1703.

IIb. Anna Harmens Meuleman (Mooleman/Meulemans), født i Menslage (D) cirka 1680, begravet i Amsterdam 15. september 1762, gift i Amsterdam 23. december 1703 med Claes Pietersz (Prest), født i Ribe (DK) cirka 1677, sømand, begravet i Amsterdam 16. juli 1737.

Børn af ægteskabet:

1. Maria, efterfølgende IIIa.

2. Anna Prest, døbt i Amsterdam 23. oktober 1707, begravet i Amsterdam 15. juni 1734, ugift.

3. Helena, efterfølgende IIIb.

4. Pietertje, efterfølgende IIIc.

5. Harmanus Claesz, døbt i Amsterdam 15. november 1716, soldat og kanonér hos VOC, død i Asien 3. april 1743, ugift.

6. Marten, døbt i Amsterdam 11. november 1718, død før 1763, ugift.

IIc. Elsebe (Elsje) Harmens Meulemans, født i Amsterdam cirka 1696²¹, begravet i Amsterdam 30. oktober 1733, gift i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 25. august 1720 med Gerrit Hardenberg, døbt i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 22. september 1694, maler (købt borgerskab 30. august 1725), begravet i Amsterdam 14. juni 1742, søn af Jan Hardenberg(h) og Trijntje Jans alias Catrina Mulders. Gerrit giftede sig igen i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 7. marts 1734 med Elisabeth Jacobs Doelee, enke efter van Gerrit Adams.²²

Børn af ægteskabet:

1. Hendrik, døbt i Amsterdam (Oude Kerk) 8. november 1720, begravet i Amsterdam 16. januar 1721.

2. Johannes (Jan) Hardenberg, døbt i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 23. november 1721, jongmand hos VOC, død til søs 10. oktober 1739.

3. Harmanus Hardenberg, døbt i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 28 juli 1723, skibsdreng i VOC, død på hospitalet i Batavia 18. december 1738.

4. Dirk, døbt i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 9. september 1725, begravet i Amsterdam 1. december 1729.
5. Catrina (Kaatie), døbt i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 19. november 1727, begravet i Amsterdam 3. juli 1729.
6. Dirk Hardenberg, døbt i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 9. august 1730, ungmattros hos VOC, død i Asien ombord på skibet Vreeland den 25. december 1748.

IIIa. Maria Claes, døbt i Amsterdam 13. maj 1706, begravet i Amsterdam 23. november 1755, gift i Amsterdam 29. oktober 1730 med Lourens Christiaensz (de Graaf), muligvis født i Nordvold ved Trondheim (N) cirka 1700,²³ muligvis sømand, butiksindehaver (borger ved ægteskab 3. april 1764), begravet i Amsterdam 26. februar 1766. Han giftede sig (2) i Amsterdam 18. juli 1756 med Anna Christiaans Hage (Hawe) (Holstebro, DK) og giftede sig (3) i Amsterdam 18. juli 1762 med Johanna Catharina Franken (Amsterdam).

Børn af ægteskabet:

1. Alida, døbt i Amsterdam 1. juli 1731, død før 1758.
2. Maria, efterfølgende IVA.
3. Christiaan de Graaf, døbt i Amsterdam 4. april 1736, død efter 1763.
4. Anna, døbt i Amsterdam 27. august 1738, død før 1758.
5. Nicolaas (Claas) de Graaf, døbt i Amsterdam 7. december 1740, konstabel hos VOC, friborger i Batavia siden 5. juli 1768, død i Batavia 7. oktober 1779.
6. Teunis de Graaf, døbt i Amsterdam 20. marts 1743, død efter 1763.

IIIb. Helena Claes, døbt i Amsterdam 13. november 1709, begravet i Amsterdam 30. april 1757, gift (1) i Amsterdam 26. august 1736 med Matthijs Jurriaansz, født i Haderslev (DK) cirka 1707, død til søs (?),²⁴ gift (2) i Amsterdam 7. februar 1740 med Hans Pietersz (Klijn), født i Randerup (DK) cirka 1711, begravet i Amsterdam 17. august 1746, gift (3) i Amsterdam 27. april 1749 med Christiaan Booijesen, født i Randers (DK) cirka 1721, tapper, begravet i Amsterdam 3. marts 1763. Christian giftede sig igen i Amsterdam 14. august 1757 med Catharina Mulder (Viborg, DK).

Af første ægteskab:

1. Anna, efterfølgende IVb.

Af andet ægteskab:

2. Maria, døbt i Amsterdam 21. december 1740, død før 1749.
3. Elisabeth, døbt i Amsterdam 20. marts 1743, begravet i Amsterdam 20. marts 1746.

4. Pietertje Klijn, døbt i Amsterdam 24. januar 1745, død som gammeljomfru af vattersot 31. maj 1785, begravet i Amsterdam 4 juni.
5. Johannes, døbt i Amsterdam 18. januar 1747, død på det evangelisk-lutherske børnehjem, begravet i Amsterdam (Leidsche Kerkhof) 19. marts 1760. Efter deres mors død blev Johannes og hans storesøster, Pietertje, optaget på det lutherske børnehjem den 4. maj. 1757. Af boet fremgår det, at ”slægten var faldet fra hinanden”. Moderen, Helena, havde allerede den 9. april 1749 overdraget 200 gyl- den til Amsterdams kontor for forældreløse børn. Pengene var de to børns andel af arven efter deres far, Hans Pietersz. fra Danmark. Kontoret tog imod gaven og videregav den 17. november 1757 pengene – samt 42 gylden og 18 stuivers rente – til vajsenshuset.²⁵ Pietertje forlod med forstandernes tilladelse børnehjemmet den 1. maj 1765. På det tidspunkt var hendes bror allerede død.²⁶

Af tredje ægteskab:

6. Booij, døbt i Amsterdam 29. november 1749, død som barn, men dato ukendt.
7. Maria, døbt i Amsterdam 10. februar 1751, begravet 25. juni 1752.
8. Booij, døbt i Amsterdam 22. november 1752, død før 1757.

IIIc. Pietertje Claes, døbt i Amsterdam 24. juli 1712, begravet i Amsterdam 11. november 1787, gift (1) i Amsterdam 13. oktober 1737 med Hendrik Coertsz, født i København (DK) cirka 1707, kanonér og senere tredjestyrmand, død til søs 5. januar 1739, gift (2) i Amsterdam 14. april 1743 med Theunis Pietersz, født i Haderslev (DK) cirka 1713, død til søs²⁷, gift (3) i Amsterdam 24. april 1746 med Christiaen Hagel, født i Randerup (DK) cirka 1712, begravet i Amsterdam 23. maj 1780.

Pietertje Claes' første mand, Hendrik Coertsz fra København, foretog tre rejser for VOC. Før sit ægteskab to gange som kanonér på skibet Beekvliet (1730-1733) og (1734-1735). Efter sit ægteskab med Pietertje tog han den 1. januar 1738 på sin tredje tur med skibet Van Alsem. På hjemturen fra Ceylon sank hans skib, Landskroon, kort før det nåede det afrikanske fastland.

Af første ægteskab:

1. Coenraat, døbt i Amsterdam 27. august 1738, begravet i Amsterdam 2. april 1739.

Af andet ægteskab:

2. Pieter, døbt i Amsterdam 9. februar 1744, begravet i Amsterdam 28. november 1745.

Af tredje ægteskab:

3. Hermanus, døbt i Amsterdam 2. august 1747, begravet i Amsterdam 7. juli 1765.

4. Claas (Nicolaas) Hagel, døbt i Amsterdam 26. oktober 1749, jongmand, død i Asien 23. januar 1768. Nicolaas sejlede den 1. december 1766 med Keukenhof til VOC's handelsstation i Batavia. Hans fætter, Claas de Graaf, tjente som konstabel på samme skib. Nicolaas hagel døde et halvt år efter ankomsten til Batavia.
5. Roelof, dåbspapirer ikke fundet, begravet i Amsterdam 10. april 1754.
6. Christiaan Hagel, døbt i Amsterdam 27. april 1755, ungmattros, død i eller efter 1772.

Christiaan Hagel rejste den 20. maj 1770 som letmatros med VOC-skibet Damzicht til Batavia. Hans fasters mand, Christian Hansen, var også ombord på skibet. I 1772 blev Christiaan Hagel meldt savnet. Derefter er der ingen spor efter ham.

IVa. Maria de Graaf, døbt i Amsterdam 5. januar 1734, død/begravet i Amsterdam den 1./5. juli 1760, gift i Amsterdam 5. august 1755 med Christian Hansen (Holm), født på Bornholm cirka 1722, konstabel og kanonér ved VOC (gittede sig til borgerskab 25. november 1761), død på Atlanterhavet 1. oktober 1779. Han gittede sig igen i Amsterdam 8. november 1761 med Christina Lodisio, døbt i Amsterdam (Noorderkerk) 15. juli 1739, begravet i Amsterdam (Karthuizerkerkhof) 2. februari 1788, datter af Jacob Lodisio og Hillegond Lourens.

Af første ægteskab:

1. Adrianus, døbt i Amsterdam 25. januar 1758, død før juli 1760.
2. Johannes Holm, døbt i Amsterdam 2. juli 1760. Død barnløs efter 1763 og før 1783.

Af andet ægteskab:

3. Jacob, døbt i Amsterdam (Noorderkerk) 13. oktober 1762, begravet i Amsterdam (Noorderkerkhof) 6. oktober 1764.
4. Hillegonda, efterfølgende Va.
5. Adriana Maria, efterfølgende Vb.
6. Jacob(us) Holm, døbt i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 20. juni 1770, ungmattros VOC, død i Asien 14. august 1787.

IVb. Anna Matthijse Bos, døbt i Amsterdam 9. juni 1737, begravet i Amsterdam (Leidsche Kerkhof) 27. februar 1808, gift i Amsterdam 7. maj 1758 med Pieter Pieterse, født i Flensburg (D/DK) cirka 1726, skibstømmer (købt borgerskab 5. september 1757), død før 1808.

Børn af ægteskabet:

1. Pieter, døbt i Amsterdam 18. juli 1759, begravet i Amsterdam 12. oktober 1760.

2. Helena, døbt i Amsterdam 26. oktober 1761, begravet i Amsterdam 13. januar 1769.
3. Pieter, døbt i Amsterdam 6. maj 1764, begravet i Amsterdam 24. februar 1765.
4. Helena, døbt i Amsterdam 6. august 1769, begravet i Amsterdam 1. oktober 1769.
5. Willemina Hillegonda, efterfølgende Vc.

Va. Hillegonda Hansen, døbt i Amsterdam (Noorderkerk) 12. september 1764, tørvedrager, død i Haarlem 4. august 1834, gift i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 4. marts 1794 med Bernardus Lustenouwer, døbt i Amsterdam (Oude Kerk) 4. maj 1759, tørvedrager (købt borgerskab 14. oktober 1795), død Amsterdam 15. oktober 1823, søn af Jurjen Lustenouwer og Gesina Maria Balck.

Børn af ægteskabet (alle døbt i Westerkerk):

1. Pieter Jochem, døbt i Amsterdam 2. januar 1795, begravet i Amsterdam (Westerkerkhof) 7. maj 1797.
2. Adriejana Marieja Lustenouwer, døbt i Amsterdam 6. november 1796, død i Haarlem 26. september 1880, gift i Amsterdam 15. maj med 1822 Jan Hartog.
3. Pieter Jochem Lustenouwer, født/døbt i Amsterdam 16./23. december 1798, tømrer, død Amsterdam 24. marts 1826, gift i Abcoude-Proosdij 25 juni 1825 med Aaltje van Veen.
4. Harmina, født/døbt i Amsterdam 26./28. december 1800, begravet i Amsterdam (Westerkerkhof) 20. februari 1806.
5. Christiaan Lustenouwer, født/døbt i Amsterdam 1./12. juni 1803, tømrer, lagerarbejder, død Amsterdam 18. oktober 1861, gift (1) i Amsterdam 15. marts 1825 med Antoinette Adriana le Cocq, gift (2) i Amsterdam 30. januar 1833 med Jacoba Barbara Kiesewetter.
6. Jan Lustenouwer, født/døbt i Amsterdam 15./27. april 1806, tømrer, død Amsterdam 11. april 1870, gift i Amsterdam 7. maj 1834 med Elisabeth Loisa Maria Kruijff.

Vb. Adriana Maria Hansen, døbt i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 2. august 1767, død Amsterdam 11. maj 1847, gift i Amsterdam 5. juli 1793 med Jacob Ernst Smit²⁸, døbt i Amsterdam (Oosterkerk) 5. maj 1771, kistemager (købt borgerskab 15. november 1787), begravet i Amsterdam (Karthuizerkerkhof) 20. december 1800, søn af Nieklaas Smit og Dorothea Altenburg.

Børn af ægteskabet (alle døbt i Noorderkerk):

1. Nicolaas Smit, født i/døbt i Amsterdam 22./25. maj 1794, møbelsnedker, død Amsterdam 17. maj 1863, gift i Amsterdam 11. oktober 1815 med Johanna Reesinger.

2. Christiaan Smit, født i/døbt i Amsterdam 7./21. august 1796, stukkatør, død Amsterdam 16. juni 1853, gift i Amsterdam 11. februar 1824 med Christina Antonia Sizoo.
3. Antje Smit, født i/døbt i Amsterdam 25. oktober/2. november 1800, tørvedrager, død Amsterdam 10. februar 1891, gift i Amsterdam 10. marts 1824 med Harmanus Jacob Loggen.
4. Dorethea, født i/døbt i Amsterdam 7./17. juni 1798, død efter 1800.

Vc. Willemina Hillegonda Pieters(e), døbt i Amsterdam 5. august 1774, begravet i Amsterdam (Leidsche Kerkhof) 25. september 1806, gift i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 18. november 1792 med Hendrik Slot, døbt i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 13. marts 1768, drager, død Amsterdam 3. januar 1850, søn af Jan Slot og Marreijtje de Munnik.

Børn af ægteskabet:

1. Anna Maria Slot, døbt i Amsterdam (Nieuwe Kerk) 13. oktober 1793, død ugift i Bloemendaal 23. maj 1850.
2. Pietertje Slot, født i/døbt i Amsterdam (Oosterkerk) 17./22. oktober 1797, død Amsterdam 14. april 1874, gift i Amsterdam 26. maj 1819 med Henderik Engelbert Stempel. Heraf efterslægt.
3. Lourens Slot, født i/døbt i Amsterdam (Amstelkerk) 24./28. februar 1802, pakker, kartoffelhandler, død Loenersloot 10. maj 1856, gift i Amsterdam 16. maj 1838 med Elizabeth Tesselhof. Heraf efterslægt.

Oversat fra hollandsk af mag.scient. Max Pedersen

Harmen Snel, født den 20. Februar 1958, uddannet som arkivar Rijks Archiefschool i Utrecht i 1979. Siden 1981 ansat som arkivar på Stadsarchief van Amsterdam, senior-arkivar i 2000. Harmen Snel har indenfor de sidste 15 år publiceret over 100 artikler i tidsskrifter som Historical Methods og Gens Nostra (udgives af Nederlandse Genealogische Vereniging). Efter 40 år med genealogisk research er Harmen Snel generalist, men han har en særlig interesse i sociale netværk. Især netværk baseret på religion, kriminalitet, naboskab, migration og hjemstavn. Siden 2006 har Harmen Snel deltaget over 20 gange i den hollandske udgave af tv-programmet "Hvem tror du, at du er?" Herudover har han gennem foredrag og artikler gjort en stor indsats for at udbrede kendskabet til genealogisk research og metode.

Noter

- 1 Simon Hart, tidligere direktør for Amsterdams Stadsarkiv, har på baggrund af en omfattende undersøgelse påvist, at mange kvinder og mænd fra Norge, Sverige og Danmark giftede sig i Amsterdam i det 17. og 18. Århundrede. Undersøgelsen omfatter udelukkende førstegangsægteskaber og viser, at følgende antal skandinaviske gomme/brude giftede sig i Amsterdam i den pågældende periode: Norge, 7078/4671, Sverige 4233/1715 og Danmark 4139/2843. Tilsammen næsten 25.000 mennesker. Se: Simon Hart "Göteborg-Amsterdam, Ett historiskt-demografiskt bidrag om emigrationen på 1600-och 1700-talen" in *Göteborg förr och nu*, 1970 (VI) p. 40-49. For en beskrivelse af den danske indvandring til Amsterdam, se: Max Pedersen "Fra Vadehavet til Amsterdam". In *Sjæklen 2012*, Esbjerg 2013 p. 83-103.
- 2 En del af researchen til denne artikel baserer sig på forskning om VOC, der er tilhængelig på hjemmesiden <http://vocopvarenden>. Endvidere er VOC's mønsterruller, der forefindes på Nationalarkivet i Haag (Nationaal Archief, toegang 1.04.02).
- 3 Nogle soldater havde påviseligt længere ansættelser i VOC. Alene på Drie Papegaaien, som Christian Hansen sejlede ud fra Amsterdam i 1752, var fire af soldaterne 35 år eller længere i kompagniets tjeneste.
- 4 Roelof van Gelder: *Napora's omweg. Het leven van een VOC-matroos (1731-1793)*, Amsterdam, 2003. Denne bog af Van Gelder giver et utrolig fint indblik i konflikterne mellem besætningen og kaptajnen samt mange andre af de udfordringer en skibstrejse til Asien kunne byde på. Jeg kan på det varmeste anbefale denne bog til enhver, der interesserer sig for livet ombord på et VOC-skib.
- 5 Ifølge Van Gelder var 365 mand ombord ved afsjælingen.
- 6 Tre af soldaterne tjente 35 år i Asien. Den absolutte topcorser er den schweiziske soldat, Joseph Thomas Coenraad, der døde den 1. september 1797. Det var 46 år efter hans ankomst til Batavia.
- 7 Marten Baars blev født i Rügenwalde og bør egentlig ikke karakteriseres som deserterør. Lad os i stedet sige, at han kom for sent til Eendrachts afsjæling. Et par senere sejlede han til Batavia på skibet Wimmenum. Han døde på hospitalet i Batavia den 13. august 1754.
- 8 Det var lidt af en præstation for kvinder at klare sig så godt uden at have hverken forældre eller "gamle penge" i ryggen. Og det havde de ikke. Deres bedstefar i Amsterdam var en gazevever og senere bedemand. Den anden bedstefar og hans familie var sømænd.
- 9 Jeg er nysgerrig, men det bliver selvfølgelig aldrig opklaret, om kaptajn Riebe var klar over, at en så erfaren sømand som Christian Hansen var død ombord på hans skib. Og om Riebe i den forbindelse spenderede et par ekstra ord på Christian ud over de obligatoriske "en, to, tre, i Guds navn", som kaptajnen altid udtalte, når en død sømand blev lempet ud over rælingen. Christian må have fremstået som en eksemplarisk undtagelse for resten af besætningen.
- 10 Herman Meulman blev den 14. augustus 1691 indskrevet på listen over sognebørn i den evangelisk-lutherske kirke i Amsterdam.
- 11 Stadsarchief Amsterdam (SAA), archief 5075, inv. nr. 12930, akten 187 en 188.
- 12 SAA, arch. 5075, inv. nr. 12601, akte 309.
- 13 SAA, arch. 5075, inv. nr. 12604, akte 458.
- 14 SAA, arch. 5075, inv. nr. 12604, akte 466.
- 15 SAA, arch. 5075, inv. nr. 12605, akten 121 en 122.
- 16 Jan Gefken den Yngre (1726-1800) var ved siden af sin vinretning involveret i handlen på Østen. Han udlånte jævnlige penge til højere rangerende VOC-personale. Christian Hansen må være kommet i kontakt med Gefken via Jacob Lodisio jun. Gefken havde nemlig beføjelse til at tage sig af Lodisios forretninger i Amsterdam.
- 17 SAA, arch. 5075, inv. nr. 14625, akte 407.
- 18 SAA, arch. 5075, inv. nr. 14632, akte 89.
- 19 SAA, arch. 5075, inv. nr. 13922, akte 170.
- 20 SAA, arch. 5075, inv. nr. 13927, akte 7.
- 21 Jeg har ikke kunnet finde hendes døb i Amsterdam.
- 22 Ved Else Harmens død var der tre mindreråge børn. Ved Gerrit Hardenbergs død 9 år senere kun et barn.
- 23 Jeg er stødt på tre forskellige stavemåder på Lourens Christiaans fødested. I lysningsregistret står der Nortwolde, ved kirkebrylluppet blev der skrevet Noort Walm, og da han meldte sig ind i den evangelisk-lutherske menighed den 3. January 1732 blev fødestedet noteret som Nordervolm. Man kommer uvilkårligt til at tænke på Noordwolde i det sydøstlige Friesland, men kombination af Lourens og zoon klinger meget skandinavisk. Tak til oversætteren, Max Pedersen, som selv forsker i den danske udvandring til republikken, for at have foreslået Nordvold nær Trondheim.
- 24 Dokumenterne om Matthijs Jurriaans begravelse kunne ikke findes i Amsterdam, men hans enke donerede 20. januar 1740 100 gylden til vajsenshuset som en arveandel for datteren Anna. (SAA, arch. 5073, inv. nr. 821, f. 98v.
- 25 SAA, archief 5073, inv. nr. 823, f. 164.
- 26 SAA, arch. 200, inv. nr. 40, f. 336 en 337.
- 27 Jeg har ikke kunnet finde bevis for, at døden fandt sted til søs, men han er i hvert fald ikke begravet i Amsterdam. Da hans kone giftede sig igen, blev der i margenen af dokumenter skrevet "mandens død er noteret". Standardformuleringen var "mandens død er indbragt", hvilket betød, at der var ført bevis for, at ægtefællen var gået bort. Det var øjensynligt ikke muligt i Theunis' tilfælde.
- 28 Den side, hvor ægteskabet i Nieuwe Kerk burde stå opført, er gået tabt.

Det kan ikke være anderledes: dokumentationen af barn-forældreforhold

Af Adam Lindgreen

Med undtagelse af Jørgen Stage Larsens småstykke i herværende tidsskrift synes en tilbunds gående diskussion af dokumentationen af barn-forældreforhold fraværende i den eksisterende personal- og slægtshistoriske litteratur.¹ Gennem mange års venskabelige samtaler med slægtsforskeren Svend Jacobsen har denne delagtiggjort mig i sine observationer ("principper") omkring fadderanalyser, totalgenealogi og fejl i kilder. Disse principper viderebringer jeg hermed med hans billigelse i forbindelse med opstillingen af en konkret anetavle, nemlig den for Christian Frandsen (1850-1936). I artiklen redegøres der for etableringen af anetavlens 92 barn-forældreforhold omfattende 170 aner, som for størstedelen stammer fra sønderjyske storbondeslægter. Først omtales de tre principper, der er anvendt i den konkrete slægtshistoriske undersøgelse. Dernæst gennemgås udvalgte barn-forældreforhold i anetavlen. Endelig foreslås en kategorisering i fire typer af dokumentation af barn-forældreforhold. Eftersom disse typer adskiller sig fra hinanden ved deres grad af troværdighed, kan man, hvis typen af dokumentation anføres i en anetavle, angive, hvor sikker man er på et givet barn-forældreforhold.

Indledning

At seriøse slægtsforskere bør dokumentere rigtigheden af deres personal- og slægtshistoriske oplysninger er ofte blevet sagt, senest i herværende tidsskrift af Jørgen Stage Larsen, som anbefaler, at man angiver både dokumentationen for en slægtshistorisk oplysning og troværdigheden af denne dokumentation.² Småstykket skelner mellem to typer af dokumentation, nemlig bevis og indicium. Når et slægtsforhold kendes med fuldkommen sikkerhed, er dokumentationen et bevis; er et slægtsforhold derimod ikke kendt med fuldkommen sikkerhed, er dokumentationen et indicium, der så kan være stærkt eller svagt. Sammenfattende opfordrer Jørgen Stage Larsen til en videre diskussion af styrken af de enkelte indicier.

Jeg følger denne opfordring ved at tage udgangspunkt i en konkret anetavle, nemlig den for Christian Frandsen (1850-1936), hvor på nuværende tidspunkt i alt 92 barn-forældreforhold er etableret. Disse barn-forældreforhold omfatter 170 aner,

der for størstedelen stammer fra sønderjyske storbondeslægter. Flere af anelinjerne kan føres endog meget langt tilbage, den ældste anelinje til omkring 1390/1395. Det forholdsvise store opbud af etablerede aner giver rig mulighed for at undersøge forskellige typer af dokumentation af barn-forældreforhold.

Resten af artiklen er opbygget på følgende måde. Først diskuterer jeg tre overordnede principper, der i stort omfang er benyttet i den konkrete slægtshistoriske undersøgelse. Det første princip omhandler vigtigheden af at kende alle et barns faddere, idet disse kan pege på, hvorfra et barns forældre stammer. Det andet princip vedrører nødvendigheden af at fastlægge et veldefineret geografisk områdes slægtshistoriske sammenhæng af familier; en sådan fastlæggelse, som jeg benævner totalgenealogi, kan for eksempel hjælpe til med at afklare, hvor en given person kommer fra. Det tredje princip drejer sig om, at der kan være fejl i kilder, og som vil kunne resultere i, at en ane ikke er den, man umiddelbart ville formode. Dernæst gennemgår jeg detaljeret udvalgte barn-forældreforhold i anetavlen. Endelig foreslår jeg med afsæt i anetavlens barn-forældreforhold fire typer af dokumentation, som adskiller sig fra hinanden ved deres grad af troværdighed.

Min artikels første væsentlige bidrag er diskussionen af fadderanalyser, der bekræfter den forskning, som for tiden foregår i flere lande.³ På baggrund af faddere og forældre i de tre sogne Junget, Selde og Torum i perioden 1750-1830 har Asbjørn Romvig Thomsen for eksempel påvist, at mindst 55% af fadderne var nært beslæg-

Christian Frandsen, født 13/8 1850 i Rejsby, død 25/7 1936 i Sundbyerne (København). Efter at have kautioneret for en bekendt gik Christian Frandsen fallit og måtte opgive sin købmandsforretning i Vordingborg, hvorefter han blev ansat som bogholder på Glud & Marstrand i Sundbyerne. Fotografiet er taget i Bråde, hvorfra Christian Frandsens kone stammede.

tet med det barn, de stod fadder til, og at 85% af fadderne boede i det samme sogn (eller i et nabosogn) som forældrene. Endelig viser Asbjørn Romvig Thomsens undersøgelse, at gårdmænd i den omtalte periode efterhåndende næsten udelukkende valgte andre gårdmænd som faddere til deres børn.⁴ Artiklens andet væsentlige bidrag er diskussionen af, hvorledes barn-forældreforhold kan etableres og dokumenteres. Desværre undlader slægtsforskere alt for ofte en sådan diskussion, der er nødvendig for, at man som læser tør tro på rigtigheden af slægtsforskeres fremlagte resultater. Endelig er artiklens tredje væsentlige bidrag dens forslag til en kategorisering af forskellige typer af dokumentation af barn-forældreforhold. I den ene ende af spektret er der de ganske sikre barn-forældreforhold, og i den anden ende af spektret er der de udpræget spekulative barn-forældreforhold. Mellem disse ekstremer optræder der barn-forældreforhold, som er mere eller mindre troværdige.

Overordnede principper

Fadderanalyser

Det hedder sig ofte i bøger om slægtsforskning, at det er vigtigt at notere sig et barns faddere. Imidlertid er dette ikke altid ulejligheden værd, og i hvert fald må man gøre sig klart, hvor meget man kan tillade sig at konstatere om slægtsforhold ud fra fadderne. Man må ikke tro, at alle faddere nødvendigvis er familie, og at man derfor konstruerer forskellige slægtsforhold, så disse faddere kan passe. Det er således vigtigt at afdække den praksis, der normalt har været gældende i det sogn, man arbejder med. Denne praksis varierer meget fra egn til egn og er heller ikke den samme for de forskellige sociale lag.

I de sønderjyske storbondeslægter er så godt som alle faddere fra forældrenes slægt og eventuelt nogle af egnens honoratiores. I Vestjylland var fadderne derimod ikke i nær så høj grad slægtninge; men gudmøren var det næsten altid (medmindre det var præstens kone eller datter). På Midtsjælland benyttede man tilsyneladende mest naboer og venner som faddere, ofte de samme fra barn til barn. Højest gudmøren kunne være en slægtning, som regel en søster til en af forældrene. Og endelig brugte småkårsfolk almindeligvis ikke slægtninge som faddere, idet de vel ofte forsøgte at få de velhavende gårdmænd til at være faddere, da der så faldt en større dåbsgave af.

Mange steder i Sønderjylland lader der til at have været en helt fastlagt fadderpraksis. I mange sogne er der således noteret fem faddere til hvert barn, tre mænd og to kvinder til en dreng, og tre kvinder og to mænd til en pige. Der synes altid at have været mindst en gift person af hvert køn, som nævnes først, og mindst en ugift person af hvert køn, som nævnes sidst. I visse sogne (under Slesvig stift) var der kun tre faddere, men igen to af det køn, der var barnets, og igen en gift og en ugift, når der var to af samme køn. I mange sogne i Haderslev vesteramt, for eksempel Rejsby, Vodder, Skærbæk, Roager, Arrild med flere, kunne der være et stort og ofte varierende antal faddere, syv til 13. Her kan man ikke regne med, at samtlige faddere var familie.

Har man først etableret slægterne i et veldefineret geografisk område, kan man afgøre slægtskabet mellem forældre og faddere. Man kan endvidere finde ud af, hvor fjerne slægtninge, man anvendte. Endelig kan man ved hjælp af andre familiers faddere etablere yderligere slægtsforhold. Undersøgelser af hvilke personer, der optræder som for eksempel faddere, formyndere eller lignende i de sønderjyske storbondeslægter, har vist, at man i hvert fald opfattede slægtninge til og med næstsøskendebørn (halvfætre og -kusiner) som nære slægtninge. I visse tilfælde betragtede man endda leddet længere ude, de såkaldte fjerdemænd (kvartfætre og -kusiner), som slægtninge.⁵

Eksempel: Anne Marie Mathiasdatter (# 33)

Indledningsvis skal det nævnes, at Schackenborg godsarkivs skifteprotokol 8/1 1715 angiver den afdøde Thyge Mathiasens børn Jørgen og Kirsten, disses formyndere, nemlig farbrødrene Niels Mathiasen og Christopher Mathiasen, den afdødes kone Cathrine og dennes lavværge, nemlig Sønnich [Nielsen] Møller. Ballum kirkebog bekræfter, at Thyge Mathiasen i Vesterende blev far til børnene Jørgen og Kirsten; i dette sogn var der ingen anden, som blev far til børn med sådanne navne. Børnenes mor var Cathrine Jørgensdatter. Thyge Mathiasens gård blev omkring 1714 overtaget af en Peder Hansen, der må formodes at være Cathrine Jørgensdatters anden mand, idet hun senere benævnes Cathrine Pederskone.

Da nu de tre ovennævnte brødre Christopher Mathiasen, Niels Mathiasen og Thyge Mathiasen og deres søster Kirsten Mathiasdatter alle optræder blandt fadderne til Frands Hansen og Anne Maries børn, kunne man formode, at Anne Marie var en Mathiasdatter. I det hele taget optræder der blandt hendes børns faddere et massivt opbud af personer, som alle familiemæssigt så ville kunne relateres til hinanden:

- Karen Frandsdatter (født 1705): Kirsten, der var gift med barnets morbror Niels Mathiasen, og barnets moster Kirsten Mathiasdatter.
- Kirsten Frandsdatter (født 1708): barnets morbror Christopher Mathiasen, Cathrine Jørgensdatter, som var gift med barnets morbror Thyge Mathiasen, og Ode Bruun, der var barnets moster Maren Mathiasdatters datter.
- Hans Ousen Frandsen (født 1711): barnets morbror Niels Mathiasen og Jegge Andersen, som var gift med barnets moster Maren Mathiasdatters datter Maria Bruun.
- Thyge Frandsen (født 1715): Christen Pedersen, der var gift med barnets moster Kirsten Mathiasdatter, Karen Nielsdatter, som var gift med barnets morbror Christopher Mathiasen, og endelig Sara Bruun, der var barnets moster Maren Mathiasdatters datter.

Med baggrund i de ovennævnte fadderforhold antages det derfor, at Frands Hansens kone Anne Marie var en søster til de fem søskende Mathiasen/Mathiasdatter og selv et sjette Mathiasbarn.

At Frands Hansens næstældste søn Thyge Frandsen i øvrigt ikke blev opkaldt efter sin morfar Mathias Nielsen Lund er nu umiddelbart indlysende, når vi ved, at hans morbror Thyge Mathiasen var død året forinden, efter hvem Thyge Frandsen efter datidens navneskik derfor skulle opkaldes. Det blev derfor først den næste søn igen, Mathias Frandsen, som opkaldtes efter morfaren. Med hensyn til Frands Hansens to døtre Karen og Kirsten Frandsdatter var Karen formodentlig opkaldt efter sin farmor, hvorfor man kunne formode, at Kirsten var opkaldt efter sin mormor; Thyge Mathiasens datter Kirsten Mathiasdatter ville så være opkaldt efter sin farmor.

I Ballum kirkebog, der indledes i 1681, omtales hverken Anne Marie eller hendes formodede søskende Maren Mathiasdatter og Christopher, Niels og Thyge Mathiasen ikke. Dette skyldes, at de sandsynligvis er født i perioden 1660-1680. Derimod når kirkebogen at få de fem søskendes formodede søstre Kirsten Mathiasdatter (1682) og Mette Mathiasdatter (1687) med. I begge tilfælde angives forældrene at være Mathias Nielsen Lund og kone Kirsten. Det passer fint med, at Anne Maries far var en Mathias, og at hans kone antoges at være en Kirsten.⁶

Totalgenealogi

Allerførst må det præciseres, at ordene familie og slægt her benyttes i en ganske bestemt betydning. En familie er et ægtepar med deres eventuelle børn og kan bestå af ned til to personer. Familier kan naturligvis gribe ind i hinanden, hvis en person har været gift flere gange og eventuelt har børn i flere ægteskaber. En slægt består af en række familier, der slægtsmæssigt er forbundne, og som kan afledes fra en fælles stamfar (eller -mor).

Begrebet totalgenealogi defineres nu her således, at man inden for et veldefineret geografisk område (en landsby, en købstad, et sogn, et herred, en ø eller lignende) etablerer samtlige familier, som har boet i området (eventuelt inden for et givet tidsrum; men det er mindre interessant), og at man samler familierne i slægter. Dette gøres så fuldstændigt som muligt ved at udnytte samtlige de kilder, der er til rådighed for det pågældende område. Det skal bemærkes, at det ikke er totalgenealogi at:

- foretage en total afskrift af en kilde for området (en kirkebog, folketælling eller lignende).
- udarbejde en alfabetisk indbyggeroversigt for området.
- etablere en fuldstændig oversigt over områdets ejendomme og så knytte familierne til disse ejendomme.

Den tredje bemærkning bør uddybes lidt nærmere. Hovedindvendingen er, at der så vil være adskillige familier, der slet ikke vil komme med. En mand, som står som husmand i for eksempel kirkebogen, er ikke nødvendigvis nævnt i oversigten over et områdes ejendomme, fordi han kunne have lejet huset og beboet det i en periode,

mens en anden har stået som ejer eller fæster. Omvendt vil det som konsekvens af totalgenealogien være forholdsvis simpelt at etablere ejerrækker for områdets ejendomme og angive eventuelle slægtskaber mellem ejerne/fæsterne.

Eksempel: Hans Ousen Frandsen (# 16)

I forbindelse med en slægtshistorisk undersøgelse af et større område blev samtlige skifter i Schackenborg godsarkiv uddraget. I arkivets skifteprotokol for Ballum distrikt eksisterer der et skifte, som indtager en central rolle i fastlæggelsen af Hans Ousen Frandsens forældre. Skiftet fra 17/3 1749 er efter den ugifte Christen Jørgensen. Ballum kirkebog angiver, at denne døde i Vesterende natten til 25/11 1748, 82 år gammel.

Ifølge skiftet havde Christen Jørgensen to helsøskende, nemlig Bodil Nielskone i Vesterende og afdøde Cathrine Pederskone, der efterlod sig børnene Jørgen Thygesen i Amsterdam og Kirsten Thygesdatter, som var gift med Jens Andersen i Vesterende. Vi formoder (og kan faktisk finde), at Cathrine Pederskone først har været gift med en Thyge og dernæst med en Peder (se tidligere i artiklen). Ud over de to helsøskende havde Christen Jørgensen også to halvsøskende, nemlig Jens Jensen i Rudbøl og Sønnich Jensen i Vesterende, der begge var døde, men som efterlod sig børn. Her er det Sønnich Jensens børn, som er interessante: Niels Sønnichsen i Vesterende, Mette Sønnichsdatter, gift med Søren Jacobsen i Harknag, Kirsten Sønnichsdatter, gift med Niels Lauritsen i Bådsbøl, og endelig Lene Sønnichsdatter, der havde været gift med Anders Nielsen i Borrig.

Det er gennem den afdøde Lene Sønnichsdatters efterladte børn, seks i alt, at vi får forbindelsen til Hans Ousen Frandsen etableret. Børnene angives at være Anna Andersdatter, gift med Hans Wilhelm Hansen i Visby, Sønnich Andersen i Harris, Niels Andersen i Harknag, Jens Andersen i Borrig, Kirstine Andersdatter, gift med Hans [Ousen] Frandsen i Vesterende, og endelig Christen Andersen i Harknag. Med undtagelse af Anna Andersdatter og Kirstine Andersdatter angiver skiftet børnenes alder. Vor Hans Ousen Frandsen boede imidlertid i Borrig og ikke Vesterende, da sønnen Andreas Hansen Frandsen blev født. Spørgsmålet er derfor, hvorvidt den i skiftet nævnte Hans [Ousen] Frandsen i Vesterende er identisk med vor Hans Ousen Frandsen i Borrig.

Ifølge Ballum kirkebog fik Hans [Ousen] Frandsen i Vesterende fem børn. De fire børn (Frands Hansen, Anna Hansdatter, Anders Hansen [der nogle gange kaldes Anders Ove Hansen] og Maren Hansdatter) fik han i sit første ægteskab med Ellen Hansdatter, og det femte barn (Mathias Hansen) fik han i sit andet ægteskab med Kirstine Andersdatter. Herefter optræder der ikke længere en Hans [Ousen] Frandsen i Ballum kirkebog. Det gør der derimod i Brede kirkebog, hvor det ses, at Hans [Ousen] Frandsen i Borrig blev far til tre børn (Andreas Hansen Frandsen, Ellen Hansdatter Frandsen og Anders Hansen Frandsen); moren angives i hvert tilfælde at være Kirstine.

Ser vi på fadderne (ni i alt) til de tre børn i Borrig, er der flere af disse, som kan relateres til den Kirstine, der var datter af Anders Nielsen og Lene Sønnichsdatter i Borrig. Det drejer sig om Kirstine Andersdatters bror Jens Andersen (i 1755) og dennes kone Anne Marie (i 1753) i Borrig, broren Sønnich Andersen (i 1755) og dennes kone Botilla Sønnichses (i 1755; hun er i øvrigt ikke nævnt i skiftet 1749) i Harknag og endelig broren Christen Andersen (i 1753) i Harknag.

Endelig optræder der en Abel Andersdatter som fadder (i 1753). Da Abel Andersdatter kom udensogns fra, kunne hun formodes at være familie; og det viser sig rent faktisk, at Abel Andersdatter er et næstsøskendebarn til Kirstine Andersdatter.

Der er også den vigtige detalje, at Hans Frandsen sommetider ses angivet som Hans Ousen Frandsen, en detalje, der sammen med alt det andet gør, at det må anses for ganske givet, at Hans [Ousen] Frandsen i Vesterende er identisk med Hans [Ousen] Frandsen i Borrig. Denne Hans [Ousen] Frandsen er ifølge Ballum kirkebog født 1711 som søn af Frands Hansen og Anne Marie.

Fejl i kilder

Et ømtåleligt emne er fejl i kilder, fordi der på den ene side rent faktisk ofte er mange fejl i de skrevne kilder. På den anden side må man dog ikke slutte, at der er fejl i en kilde, hvis forholdene ikke viser sig at være det, man ønsker. For Sønderjylland synes følgende at kunne konstateres.

Kirkebøger kan normalt betragtes som rimelig pålidelige; men man må dog ikke tro, at alle præster og/eller degne var specielt omhyggelige. Specielt kirkebøger fra før 1814 er jævnligt ganske rodet ført, og aldersangivelser er ofte meget forkerte. I Sønderjylland gælder det for de kirkebøger fra sognene i Slesvig stift, hvor der hyppigt er nekrologer over afdøde, at de forældre, der angives til især meget gamle afdøde mennesker, ikke sjældent er behæftet med fejl. Dette afhænger dog imidlertid af den dodes sociale status.

Folketællinger er tit det rene sjusk, både med hensyn til alder, navn og fødested (hvis det da ellers er med). Man kan ikke antage, at de tællingskommisærer, som skulle udfylde skemaerne, har syntes, at det var særlig morsomt, eller har tænkt, at om 200 år ville der være nogen, der skulle benytte oplysningerne. Tællingskommisærerne har sikkert jævnligt blot ført listerne efter hukommelsen. Endelig bør man gøre sig klart, at folk ikke nødvendigvis selv har været særlig omhyggelige med at afgive de krævede oplysninger og i visse tilfælde vel ikke en gang har vidst, hvad de skulle svare.

Skifteprotokoller er som regel særdeles pålidelige med hensyn til slægtsforhold. Det skyldes selvfølgelig, at det var væsentligt for skifteforretningen at angive arvingerne og disses slægtsforbindelse til den afdøde korrekt. Aldersangivelser på arvingerne kan dog være forkerte i skifteprotokoller ligesom i kirkebøger og folketællinger. I meget komplicerede arvesager kan det forekomme, at skriveren har svært ved selv

at holde styr på slægtsforholdene; men ofte er det muligt at rekonstruere de korrekte forhold ved at se på størrelsen af de arvelodder, de enkelte arvinger får tildelt forudsat selvfølgelig, at der har været noget at arve.

Lægdsruller (de traditionelle lægdsruller eksisterer ikke for Sønderjylland; men de alfabetiske lister, som dækker fødselsårgangene ca. 1842-1899, svarer stort set hertil) har ikke påviselige eksempler på, at angivne far/søn-forhold er forkerte.

Tingbøger fra 16- og 1700-tallene har som udgangspunkt særdeles pålidelige slægtsforhold, da det for de indbragte sagers korrekte afgørelse var væsentligt, at relevante slægtsforhold var sande. Her kan der så være den vanskelighed, at skriveren var lægmand og måske derfor havde vanskeligt ved at beskrive slægtsforholdene sprogligt korrekt.

Totalgenealogi kan være en hjælp til at afsløre fejl i kilder og til at vurdere, hvor pålidelig en kilde er, idet man jo her benytter samtlige kilder og derfor kan sammenholde deres oplysninger. Typisk vil man for eksempel kunne afsløre en fejlskrivning i et navn i en kilde, hvis den samme person optræder med et andet navn i den samme familie i andre kilder.

Udvalgte barn-forældreforhold

Gennemgangen af udvalgte barn-forældreforhold i Christian Frandsens (1850-1936) nuværende anetavle illustrerer et bredt spektrum af forskellige typer af dokumentation. Tillæg 1 gengiver de af Christian Frandsens aner, som er ganske sikre eller i det mindste mere eller mindre troværdige, mens tillæg 2 foreslår en række aner, der er mere spekulative. Tillæg 3 er en liste over anvendte forkortelser i de to anetavler.

Ganske sikre barn-forældreforhold

Folketællinger og kirkebøger

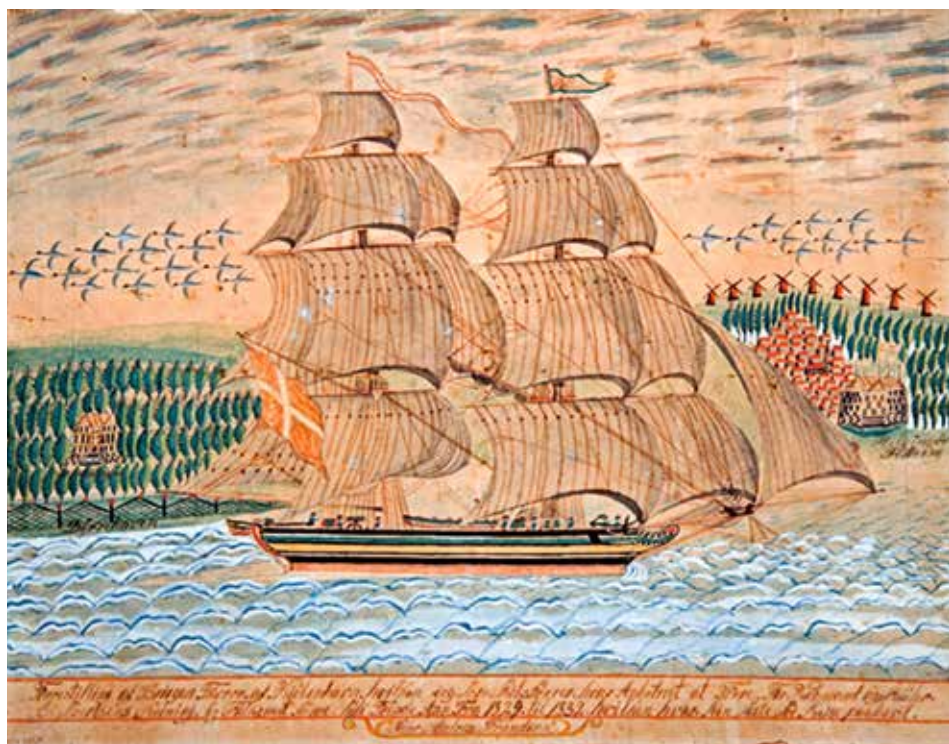
En forholdsvis stor del af barn-forældreforholdene i Christian Frandsens anetavle kan umiddelbart fastlægges ud fra folketællinger og kirkebøger. Det gælder for eksempel for Christian Frandsen (# 1) selv. Slesvigske folketælling 1855 oplyser, at hans forældre var Andreas Hansen Frandsen fra Brede sogn, og Marie Kirstine Hansen fra Arrild sogn. Ved opslag i Brede kirkebog ses det, at Andreas Hansen Frandsen var født 14/5 1815 i Borrig som søn af Peter Andreasen Frandsen og Sidsel Hanses (der her henviser til hendes far Hans). Forældrene blev gift i samme sogn godt fire år tidligere, 27/1 1811, hvor det i den anledning nævnes, at brudgommen Peter Andreasen Frandsen var søn af Andreas [Hansen] Frandsen og Christine Andreses (som her henviser til ægtemanden Andreas) i Borrig. Ved yderligere opslag i Brede kirkebog findes det, at faren Andreas Hansen Frandsen døde 74 år og 14 dage gammel 19/9 1829. At der her er tale om vor Andreas Hansen Frandsen, kan vi slutte, fordi det nævnes, at der blandt den afdødes efterladte var en søn Peter [Andresen] Frandsen, som var gift med Sidsel Hansdatter, og at dette ægtepar blandt andet havde sønnen Andreas.

Ved indførslen af Andreas Hansen Frandsens dødsfald oplyses det yderligere, at han var søn af Hans [Ousen] Frandsen og Kirstine Andersen fra Borrig; denne oplysning bekræftes af Brede kirkebogs indførsel af Andreas Hansen Frandsens dåb 13/6 1755, hvor han dog benævnes Anders (datiden benyttede Anders/Andreas/Andres i flæng.)

Skifte, fæste- og skyld- og panteprotokoller

Andre barn-forældreforhold finder deres dokumentation i skifte-, fæste- og skyld- og panteprotokoller. Det er for eksempel tilfældet for Anna [Sørensdatte] Beyer (# 59), hvor det i Schackenborg godsarkivs skifteprotokol noteres, at hun som datter var blandt arvingerne til Søren Pedersen Beyer, der var gårdmand i Skast.

Et andet eksempel vedrører Jef Hansen (# 28). Riberhus amts skifteprotokol fra 10/8 1761 angiver, at Niels Rasmussen, selvejer i Kærboel i Nørre Farup sogn, var død, og at helbroren Hans Rasmussen i Årup var blandt arvingerne. Da denne helbror imidlertid selv var død, blev det hans fire efterladte børn, heriblandt den 40-årige og eneste søn Jef Hansen, 'kongens bonde' i Årup, som arvede.

Peter Andreassen Frandsen, der var født 26/8 1784 i Borrig og død 15/10 1847 i Bedsted, var oprindelig skipper og kådner, senere snedker. Denne akvarel, som han har malet, forestiller briggen Therra af Kjøbenhavn, som han førte som kaptajn 1829-1832. Dette blev hans sidste rejse til søs.

Et tredje tilfælde er Mads Jørgensen (# 238) og dermed også hans bror Peder Jørgensen (# 182, der er blandt Christian Frandsens spekulative aner). Udgangspunktet for antagelsen om brødrene Mads og Peder Jørgensens far er et omfattende skifte i Trøjborg godsarkivs skifteprotokol fra 4/5 1675 efter den barnløse Hans Boyesen, herredsfoged i Lø herred, der havde haft en stor gård i Mollerup og efter sin kone Ingeborg også noget gods i Bredebro. En lang række kreditorer mødte op og krævede forskellige pengebeløb, som indestod i boet, således også arvinger efter tidligere beboere af gården i Mollerup, som Hans Boyesen formodentlig har været formynder for. Blandt disse arvinger optræder Mads Jørgensen i Kringlum, som fordrede 400 mark lybsk i fædrene og mødrene arv. Han nævnes sammen med Jørgen Hansen i Borrig og salig Peder Jørgensens arvinger, nemlig Jørgen Pedersen og Dorthe Pedersdatter i Mollerup og Poul Pedersen i Gærup på sin hustrus vegne. Ifølge Trøjborg godsarkivs jordebøger havde Hans Boyesen overtaget gården i Mollerup mellem 1655 og 1670 efter Peder Jørgensen, antagelig da denne var død; efter Hans Boyesens død overtog Peder Jørgensens søn Jørgen Pedersen da gården. Peder Jørgensen havde ifølge Trøjborg godsarkivs fæsteregister selv fæstet gården i 1639 efter sin far Jørgen Svendsen, som dermed må anses for også at være far til Mads Jørgensen.

Ting- og dombøger

Barn-forældreforhold kan også dokumenteres af ting- og dombøger. Lad os gå tilbage til Jef Hansen (# 28) fra forrige afsnit. Vi ved fra Hviding herreds tingbog 24/5 1717, at Peder Jepsen i Spandet på egne vegne, Gunner Christensen i Birkelev på sin hustru Anne Jepsdatters vegne og Hans Rasmussen i Årup på sin hustru Karen Jepsdatters vegne lovbød den halve ejendomsgård i Gånsager i Vodder sogn, som de var født på, og som Adser Hansen nu havde; senere fik Adser Hansen skøde på gården af de tre søskende. Eftersom Karen Jepsdatter således var gift med Hans Rasmussen allerede i 1717 og først døde i 1733, må det formodes, at hun var mor til Jef Hansen, der ifølge skiftet 1761 var født ca. 1721.

Et andet og meget kompliceret eksempel er Tol Nissens kone [Ester] Knudsdatter (# 373). At denne formodentlig har været en Ester skyldes, at to af hendes sønner, Nis og Knud Tolsen, begge havde en datter Ester. Det kan måske yderligere antages, at hun har været en Knudsdatter. Ifølge dombøgerne fra Viborg landsting 3/7 1636 indstævnedes Anders Thomsen i Vesterende-Ballum nemlig på sin kone Gyde Hansdatters vegne den daværende birkefoged Hans Feddersen for en dom, denne havde afsagt 1636. Rasmus Boyesen i Husum-Ballum havde været Gyde Hansdatters værge efter hendes far Hans Obsens død som nærmeste slægtning på hendes fars side (hvordan det slægtskab er, ved vi ikke), og da Rasmus Boyesen nu var død og ikke havde opfyldt sine forpligtelser over for Gyde Hansdatter, drejede sagen sig om, i hvor høj grad Rasmus Boyesens arvinger var ansvarlige for hans forsømmelighed. Tol Nissen nævnes kun flygtigt. Han blev åbenbart Gyde Hansdatters værge efter Rasmus Boyesens død, og nu var det så endelig ægtemanden Anders Thomsen, der

blev hendes værge. Det må vel imidlertid betyde, at Tol Nissen var den næstnærmeste slægtning til Gyde Hansdatter på hendes fars side. Da Tol Nissens ene søn Nis jo må være opkaldt efter sin farfar, kunne hans anden søn Knud jo være opkaldt efter sin morfar). Den simpleste forklaring er da, at Tol Nissens kone var datter af Knud Obsen, som vides at have været bror til Hans Obsen. Tol Nissen blev i så fald gift med en kusine til Gyde Hansdatter.⁷

Gravsten, epitafier og ligprædikener

Somme tider er det gravsten, epitafier og ligprædikener, eventuel en kombination af disse kilder, der kan dokumentere et barn-forældreforhold. For eksempel vides det fra et epitafium ophængt i Bylderup kirke, at Henrik Petersen (# 4496) var søn af Peter Petersen fra Lendemark og som—ifølge magister Petri Fabricis ligprædiken 1616 over herredsfoged Nis Hansen—to hundrede år tidligere havde begivet sig fra Lendemark til Hajstrup for at bo der.

Andre kilder

Endelig kan der være andre kilder til belysning af barn-forældreforhold. I det første eksempel er Catharina (# 119) ikke angivet ved sit efternavn i Skast kirkebog. Det kan imidlertid etableres sikkert, at hun har været datter af ridefoged Mads Jørgensen og Maren. Som næstsøskendebørn måtte ungkarl Wilhelm Adolph Mathiasen fra Gjesing og pige Esther Marie Hansdatter (der imidlertid ikke som angivet i dispensationen var en Hansdatter, men derimod en Mikkelsdatter) søge om dispensation, før de kunne blive gift i Seem kirke 1741. Der må altså have været et søskendepar blandt brudefolkens bedsteforældre. Wilhelm Adolph Mathiasen var søn af Mathias Jensen og Mette Jensdatter, mens Esther Marie Mikkelsdatter var datter af Mikkel Hansen og Herlig Beyer. Brudeparrets bedsteforældre var:

- Mathias Jensen: Jens Lauridsen i Barsbøl, herredsfoged i Lø herred, og Anne Madsdatter.
- Mette Jesdatter: Jes Andersen, gårdmand i Gjesing, og Kirsten Nisdatter.
- Mikkel Hansen: Hans Christensen, gårdmand i Hjemsted, og Esther Jendresdatter (eller Henriksdatter) Kromus.
- Herlig Beyer: Søren Pedersen Beyer, gårdmand i Skast, og Catharina.

Ser vi nu på bedsteforældrenes efternavne—Lauridsen, Madsdatter, Andersen, Nisdatter, Christensen, Jendresdatter (eller Henriksdatter) og Pedersen Beyer—kan vi konkludere, at søskendeparret må have været mellem en af Wilhelm Adolph Mathiasens bedsteforældre (der alle kom fra Skærbæk sogn) og Catharina, der jo som den eneste ikke er anført ved sit efternavn, som imidlertid teoretisk kunne være Lauridsdatter, Madsdatter, Andersdatter eller Nisdatter. Skærbæk kirkebog er ført særdeles omhyggeligt i perioden 1690-1710 og bringer ofte små nekrologer over

afdøde. Kirkebogen angiver således, at Jens Lauridsen var søn af Laurids Madsen i Lovrup; at Anne Madsdatter var datter af Mads Jørgensen i Kringlum; og at Jes Andersen var søn af Anders Hansen og Mette Jesdatter i Hjemsted. For Kirsten Nisdatters vedkommende ved vi andetsteds fra, at hun var datter af Nis Andersen og Mette i Gjesing. Endelig er det muligt at etablere alle Jens Lauridsens, Jens Andersens og Kirsten Nisdatters søskende, og her optræder der ingen Catharina, som altså derfor må have været en søster til Anne Madsdatter og dermed en datter af Mads Jørgensen og dennes kone Maren.

Det andet eksempel omhandler Anne (# 237). En hel del peger på, at Anne var datter af Fedder Nielsen på Astrupgård. For det første må det betragtes som sikkert, at Fedder Pedersen Beyer på den vestlige Astrupgård (han nævnes med begge navne i Brøns kirkebog) var en bror til Søren Pedersen Beyer.⁸ Når derfor et så særpræget (omend langt fra sjældent) navn som Fedder dukker op, må man spørge sig selv, at når Søren Pedersen Beyers farfar åbenbart var en Hans (Søren Pedersen Beyer var søn af Peder Hansen Beyerholm), kunne morfaren mon så have været en Fedder, som broren Fedder Pedersen Beyer ville være opkaldt efter? Vi ved, at Fedder Niensens

Søren Pedersen Beyer og Catharina Madsdatters gravsten på Skast kirkegård. Indskriften lyder: "Her Hviler i Herren den ærlige og wælacht Mand Salig Søren Pedersen Beier Holm Som Hensof Anno 1714 den 24 Januari udi hans alders 73 aar [giftetegn] Herhos Hans kjære Hustru den Ærlig og Dyd zirede Matron, salig Catrina Søren Beiers som døde Anno 1709 den 16. junius udi hendes Alders 59. Aar. Jeg will aabne [?] eders graver og hente Eder med Flor [?] af dem og føre Eder i Israels land."

enke, der også hed Anne, blev siddende på den vestlige Astrupgård, til Fedder Pedersen Beyer overtog den,⁹ og det gjorde han ikke ved ægteskab, da hans kone Karen Nielsdatter var fra den østlige Astrupgård; men han kunne have overtaget gården fra sin mormor Anne.¹⁰ Vi ved også, at Fedder Pedersen Beyer ifølge Brøns kirkeregnskab fik tilladelse til at åbne sine forfædres grav i kirken, hvor vi ved, at Astrup-slægten har haft en grav (for eksempel blev Fedder Nielsens kone Anne begravet der 1665).¹¹ Ud fra alt dette synes det oplagt, at Søren og Fedder Pedersen Beyers mor Anne var en datter af Fedder Nielsen. Endelig kan det tilføjes, at Peder Andersen Beyer, hvis mor Kirsten Pedersdatter Beyerholm var søster til Søren og Fedder Pedersen Beyer, førte en regnskabsbog, hvori han blandt andet noterede navnene på de gæster, som var inviteret med til hans bryllup i 1686. Fedder Pedersen Beyer på Astrupgård optræder højt på denne liste; han omtales som Ohmb og ses at have givet en sølvstob, og det gjorde han altså, fordi han var brudgommens morbror.

Mere eller mindre troværdige barn-forældreforhold

Eksempel: Jens Hansen (# 140)

Ved sin død i 1722 efterlod Peter Thomsen, digefoged og kogsinspektør på Rudbølgård, sig nogle familieoptegnelser, hvor der blandt andet fremgår, at hans "sehl. Grossvater mütterl. Linie ist gewesen Hans Jensen, Erbgesessen allhie in Ruttebüll, und hochfürstl. Kirchspielvogt und Schleusenwärter daselbsten," og at hans "Grossmutter mütterl. Seiten ist gewesen Marina Hanses, bürtig auf Foggebüll." Ifølge disse familieoptegnelser boede der altså i Rudbøl et ægtepar Hans Jensen og Marina Hanses, der var fra Foggebøl. Nu er der forskellige forhold, som stærkt tyder på, at Peter Thomsens mor Catharina Thomsens var søster til Jens Hansen: Peter Thomsen kaldte for eksempel Jens Hansen for Oheim, og kort efter, at Catharina døde 1676, blev Jens Hansen 1677 far til et uægte barn, som fik navnet Karen Thomses, ifølge kirkebogen udtrykkeligt efter "der sehlig tugendsamen Frauen Cathrin Thomsens in Rudbøl." Mon ikke det er, fordi Jens Hansens søster Catharina Hansdatter (altså Catharina Thomsens) lige er død? Det vil sige, at vi dermed kender Jens Hansens forældre, nemlig Hans Jensen og Marina Hanses.

Eksempel: Lene Sønnichsdatter (# 141)

Det er væsentligt, at der i Ballum og omgivende sogne i slutningen af 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet kun fandtes to mænd, der hed Sønnich, nemlig Sønnich Jensen, gårdmand i Vesterende, og Sønnich Nielsen Møller, kaptajn og gårdmand i Østerende. Disse mænd var jævnaldrende (den sidste vel nok fem-otte år ældre end den første), og da de og deres koner og børn hyppigt var faddere for hinandens børn, er der al mulig grund til at tro, at de var beslægtede, formodentlig fætre. Da navnet Sønnich ikke ses at forekomme tidligere i Ballum sogn, er der også grund til at tro, at vi skal lede andetsteds efter deres fælles ophav. Man kunne for eksempel vende

blikket mod den store slægt på Poppenbøl og Rudbølgård i Højer landsogn, hvis stamfar er Sønnich Boysen på Poppenbøl i begyndelsen af 1600-tallet.¹² Spørgsmålet er, hvorfor nu det?

Vi ved fra tidligere, at der var en forbindelse mellem Sønnich Boysen på Poppenbøl og Hans Jensen i Rudbøl, idet den førstnævntes søn Thomas var gift med den sidstnævntes datter Catharina, den i ovennævnte afsnit Catharina Thomsens. Det kunne sagtens tænkes, at omvendt en datter af Sønnich Boysen (altså Lene Sønnichsdatter) og en søn af Hans Jensen (altså Jens Hansen) også var blevet gift; det ville forklare, hvorfra Lenes søn Sønnich fik sit navn. Dobbeltbryllupper mellem søskendepar var ret almindelige i de sønderjyske storbondefamilier.

Afgørende er et par andre detaljer som for eksempel, at den tidligere nævnte Peter Thomsen på Rudbølgård i optegnelserne om sine børns faddere kalder gårdmand i Østerende, Sønnich [Nielsen] Møller, der var hans formodede faster Ester Sønnichsdatter og dennes mand Niels Lauridsen Møllers søn, for sin Oheim, som var en betegnelse, han benyttede om alle mulige slægtninge, fortrinsvis fætre, selv om det jo egentlig betyder onkel. Eftersom Sønnich Jensen som sagt var en formodet fætter til Sønnich Nielsen Møller, ville det være nærliggende at formode, at Sønnich Jensen var en dattersøn af Sønnich Boysen. En anden detalje er, at da Boh Sønnichsen på Poppenbøl fik et barn døbt i 1676, var en af fadderne "Lehne, Ihre Tochter von Ballum," hvor Lene altså er Boh Sønnichsens formodede søster. Ihre betyder hendes og kan derfor ikke gå på Boh Sønnichsen, så det må betyde, at det er Lehes datter i Ballum, der er fadder. Formuleringen er typisk for den meget personlige måde, Hr. Paul Petrus førte sin kirkebog på. Der har tydeligvis været et meget venskabeligt forhold mellem præstefamilien og Sønnichsen-familien på Poppenbøl og Rudbølgård, hvilket i øvrigt blev slået fast ved brylluppet mellem Thomas Sønnichsens søn Peter og præstens datter Catharina.

Der er adskillige andre detaljer, der tilsammen danner et mønster, hvor man til sidst må sige, at det ikke kan være anderledes end, at Lene må have været datter af Sønnich Boysen på Poppenbøl. Det skal til slut understreges, at Lene Sønnichsdatter aldrig noget sted omtales som sådan, kun som Lene eller Lene Jørgens. Hun må være blevet gift omkring 1650, så der er i øvrigt ikke mange steder, hun kunne have nået at optræde som Lene Sønnichsdatter.

Eksempel: Karen Andersdatter (# 65)

Eftersom Hans Frandsen foruden sønnen Frands Hansen også formodes at have haft en søn Anders Hansen, der nogle gange kaldes Anders Hansen Ousen (se om lidt), er der al mulig grund til at tro, at da Hans Frandsen overtog sin gård i Vesterende efter Anders Pedersen Ousen, var det, fordi han giftede sig med en datter af denne. Sidenhen, i 1702, overtog Anders Hansen Ousen så gården efter sin far.

Den formodede forbindelse til Anders Pedersen Ousen kan sandsynliggøres yderligere. Blandt fadderne til Frands Hansens børn optræder der en Peder Hansen (til

Slægtstavle fra 1619 på skibets nordlige væg i Bylderup kirke. Slægtstavlen hører til et epitafium i samme kirke over herredsfoged Nis Hansen til Hajstrup, død 1616, og Anna Nisses, død 1620. Indskriften lyder: “Der Ehrbar vnd vorgeachter Nis Hansen iss tho Haistorp gebaren, van Hans Nissen vnd Marÿnen etc. den 1. novemb. A(nn)o 1558 Hefft sick befriet mitt des Weilandt Ehrbaren vnd vornehmen Erich Clemens Hardsvaget tho Farenstede Dochter Annen vnd darmitt XII eheliche Kinder getüget, Soss Sohns vnde Soss Dochtere & Iss van F. O. thom Hardsvagede in Sluchssharde gesettet A(nn)o 1591 Dem suluen Ambte herhomlich(!) als ein Man vor gestanden in de XXV Jahr. Sin vader Hans Nissen iss Hardsvaget gewesen XIIIII Jahr, Syn Grotevader Nis Hinrichsen XXXVI Jahr. Dessuluen vader Hinrich Petersen is gebare(n) van Peter Petersen also disses geschlechtes Sta(m)bohm. De vor vngferlich twe hundred Jahren Haistorp bewahnet Hefft. — Stamregister der Hardsvogede tho Farenstede: Clement Erichsen iss gestoruen A(nn)o 1542, im 65 Jahr sines Hardsvogedt, Dettleff Clements gestoruen A(nn)o 1557, im 15 Jahr sines amptes, Erich Clements gestoruen A(nn)o 1597 im 39 Jahr sines amptes, Dettleff Clements gestoruen A(nn)o 1618 im 21 Jahr sines amptes, Iss also de Hardsvogede die by dÿssen geschlechte gebleue(n) in de 140 Jahr.” Herefter følger “Epitaphium” på latin, forfattet af Johannes Mauriti, provst i Tønder, “ex affinibus intimus” (dvs., den fortroligste af svogrene).

datteren Karen Frandsdatters dåb i 1705) og en Anders Hansen (til datteren Kirsten Frandsdatters dåb i 1708), der begge kunne formodes at være Frands Hansens brødre; disse brødreforhold kan imidlertid ikke dokumenteres. Den Anne Anderskone, der angives som fadder (til sønnen Hans Ousen Frandsens dåb i 1711), kunne være Anders Hansens kone, og den Hans Andersen, som optræder som fadder (til sønnen Mathias Frandsens dåb i 1720) kunne være Anders Hansens søn.

Ligesom sin formodede nevø Hans Ousen Frandsen ses Anders Hansen nogle gange angivet med mellemnavnet Ousen; men for at skelne Anders Ousen Hansen, der var hans egentlige navn, fra andre Anders Hansener, blev rækkefølgen af Ousen og Hansen sidenhen vendt om. At Frands Hansen ikke var en Frands Hansen Ousen kan forklares ved, at han var opkaldt efter farfaren Frands, om hvem vi på nuværende tidspunkt kun kan slutte os til hans fornavn, mens broren Anders var opkaldt efter den formodede morfar Anders Pedersen Ousen. Til gengæld bar begge brødre efternavnet Hansen, fordi deres far jo var en Hans.

I det hele taget går navnet Ousen igen et par steder i efterslægten; for eksempel fik Hans Ousen Frandsen som tidligere skrevet en søn, der 1742 blev døbt Anders Oue Hansen. Det tyder alt sammen på en tæt forbindelse mellem Hans Frandsen og Anders Pedersen Ousen i Vesterende, der ud fra ovenstående betragtninger altså må antages at have været Hans Frandsens svigerfar. Fornavnet på Anders Pedersen Ousens datter (altså Hans Frandsens kone) er ikke kendt; men det kunne formodes at have været Karen, fordi hendes to sønner Frands Hansen og Anders Hansen Ousen begge gav deres ældste datter navnet Karen, og eftersom ingen af brødrenes respektive svigermødre var en Karen, kunne man antage, at de to piger derfor var opkaldt efter deres fælles farmor, altså Karen Andersdatter.

Udpræget spekulative barn-forældreforhold

Eksempel: Hans Jensen (# 280)

Den tidligere omtalte Hans Jensen i Rudbøl nævnes sammen med sine brødre mange gange i Tønder retsprotokoller i første halvdel af 1600-tallet. Tror man nu på O.H. Mollers nedskrevne slægtstavler, var Hans Jensen født omkring 1580/1590 i Rudbøl som søn af Jens Hansen og Herlig, mens Jens Hansen var søn af Hans Pedersen i Rudbøl. O.H. Moller formoder endvidere på baggrund af en tradition blandt Hans Pedersens efterkommere, at denne var flygtet fra Flensborg på grund af et drab. En kongelig skrivelse til amtmanden i Sønderborg 6/2 1557 oplyser rent faktisk, at en Hans Pedersen fra Flensborg dødeligt sårede en vis Hans Paulsen. Kongen anfører, at amtmanden skulle hjælpe Hans Pedersen til udsoning, hvis han handlede i nødværge. At en borgersøn fra Flensborg skulle være flygtet til Rudbøl og dér blive gårdmand lyder imidlertid ikke helt sandsynligt. Antages denne tradition dog at være sandfærdig, skulle Hans Pedersen være søn af Peder Hansen, borger, købmand og rådmand i Flensborg, og Anna. Det er muligt at føre Peder Hansens aner nogle led længere tilbage. Han var nemlig søn af Hans Pedersen (og Gjertrud), der var søn af

Peder Tammeson (og Eline), som igen var søn af Tammes Smede, der levede i Flensborg omkring år 1400.

Eksempel: Iver Jensen (# 58)

Iver Jensen, der var gårdmand i Stavnager 1736-1762, havde overtaget gården efter sin bror Hans Jørgen Jensen, der var død barnløs. Rækken af gårdmænd i Stavnager kan føres et par generationer længere tilbage, først til brødrenes forældre Jens Nielsen og Dorthe Iversdatter og dernæst til deres morforældre Iver Lauridsen og Kirsten Thomasdatter, hvis gravsten står oprejst i Seem kirke. Så langt er vi på sikker grund.

En anden gravsten, den for Iver Jensen og dennes kone Anna Sørensdatter Beyer, havde oprindeligt været anvendt for Chresten Nielsen i Stavnager, som var død som 77-årig i 1605, og hans kone Dorthe. Inskriptionerne for begge ægtepar ses begge forholdsvis tydeligt. En familiemæssig tilknytning mellem disse to ægtepar (og det vil sige gennem Iver Jensens mor Dorthe Iversdatter, som jo vides at stamme fra Stavnsager) kan derfor med nogen sikkerhed antages, idet man næppe har villet anvende en gravsten fra et ægtepar, der ikke havde en familiemæssig tilknytning. En arbejdshypotese kunne være, at Dorthe Iversdatters far Iver Lauridsen var søn af en Laurids Iversen (der er spekulativ med undtagelse af fornavnet, som vi ved jo må have været Laurids), der var gift med en Dorthe Madsdatter (hvis eksistens ligeledes er spekulativ), som igen var en datter af Mads Christensen, som vi kender fra Haderslev amtsregnskaber. Dorthe Iversdatter ville så være opkaldt efter sin farmor. Mads Christensen igen kunne være søn af Chresten Nielsen, tingskriver og gårdmand i Stavnager, og Dorthe, ægteparret vi kendte fra gravstenen. Det ville i så fald betyde, at den spekulative Dorthe Madsdatter ville være opkaldt efter sin farmor Dorthe. Endelig kunne Christen Nielsen være søn af Niels Madsen, der er den først kendte gårdmand i Stavnager.

De årstal, vi har, passer nogenlunde med ovennævnte formodninger. Iver Lauridsen var ifølge sin gravsten født ca. 1625. Mads Christensen blev ifølge Haderslev amtsregnskabets bøderegister gift ca. 1607/1608 og var således antagelig født i 1570erne. Den spekulative Dorthe Madsdatter må være født umiddelbart efter sine forældres bryllup. Endelig ville Christen Nielsen, der ifølge sin gravsten var født ca. 1528, have været omkring 50 år gammel, da han blev far til Mads Christensen, hvilket absolut er muligt.

En anden arbejdshypotese kunne være, at den indskudte Dorthe Madsdatter blev gift med en Thomas (i stedet for med en Laurids Iversen), hvorefter Dorthe Iversdatter nu ville være opkaldt efter sin mor Kirsten Thomasdatters mor. Igen passer de kendte årstal nogenlunde.

Endelig kunne en tredje arbejdshypotese være, at den indskudte Laurids Iversen giftede sig med Mads Christensens enke. Her passer årstallene imidlertid dårligt, idet en sådan enke antagelig var født i 1570erne og dermed ville have været omkring 50 år gammel, da hun fik sønnen Iver Lauridsen i 1625, og det virker usandsynligt.

Iver Lauridsen og Kirsten Thomasdatter gravsten i Seem kirke. Indskriften lyder: "Herunder Hviler Hæderlig Og Velfornemme Mand Ifver Lavridsen Af Stavnager, Som Var Kirkeværge I 8 År Her Til Kirken Og Som Salig Hensov I Herred Den 31. Marts Anno 1690 Udi Hans Alders 65. År Og Herunder Hviler Hans Kære Hustru Ærlige Og Gudfrygtig Quinde Salig Kirsten [Th] omasdatter Af Stavnager Som Lefede I En Kærlig Ægteskab Med Hannem Udi 28 År Og Af Gudvelsignet Med En Søn Og Tvende Daattere Og Salig Hensof Anno 1698 I Hindis Alders 61. År. Så Og Deres Kære, Lydige Søn Erlig Og Velagtede Ungkarl Salig Laurids Ifversen, Som Salig I Herren Hensof Den 25. Marts 1690 Udi Hans Alders 22. År. Gud Giffue Dennem En Glædelig Opstandelse. [Bortslidt] Den Ærlige Og Velagte Ungkarl Salig Søren Bejer Ifversen Af Stauenager, Døde 1748 Den 11. Marts [bortslidt] I Hans Alders 21. År."

Chresten Nielsen og Dorthes gravsten i Seem kirke. Indskriften lyder: "Her Hviler Udi Herren Erlig Chresten Nielsen Stavnager Som Hensof Den X. Iannuarii Ano 1605 I Hans Alders 79 Aar Og Lefede Med Sin Kiere Hustrue Daarette Chrestens I Et 50 Aar Som Hensof Ano 16[bortslidt] Den [bortslidt]. Gud Gifve Dennem En Glædelig Opstandelse. Her Hviler I Herren Den Ærlig Og Velagt Mand Sal. Iver Jensen Staunager Døde 1762 D. 9 [bortslidt] Jan. Hans Alder 70 Aar. Hans Kiære Hustru Den Ærlig Og Gudfrøtig Matrone Sal. Anna Byer Ivers Døde 1774 D. 17. April Gammel 88 Aar."

Eksempel: Jep Pedersen (# 114)

På Rigsarkivet findes den såkaldte Topografisk samling på Pergament. Vedrørende en gård i Gånsager finder man nogle dokumenter, hvor en række tingsvidner optræder, blandt andet Jep Hansen i Gånsager, der må antages at være født omkring 1580/1590. Ifølge et af dokumenterne fik Christen Hansen 1624 i Gånsager tingsvidende om, at Jep Hansen i Gånsager, Niels Hansen sammesteds, Anders Jepsen i Kirkeby på sin hustru Marens vegne og Per Lassen i Lundsmark på sin hustru Karens vegne skødede deres ret efter deres forældre Hans Christensen og Maren Hanskones gård i Gånsager, som Christen Hansen indtil da havde haft i værge. Ifølge et andet af dokumenterne, som er fra 1575, fik Hans Christensen i Gånsager tingsvidende om, at han lod læse et brev, som var i hans farbror Ebbe Jepsens (eller Ibsen), borger i Ribe, besiddelse. Dette brev fra 1555 oplyser, at brødrene Ebbe Ibsen og Christen Ibsen fik tingsvidende om, at Jens Ibsen i Spandet løsgav dem den arv, som tilfaldt ham efter hans forældres gård i Gånsager, hvor den afdøde Ib Ebsen havde boet, samt at Broder Pedersen i Brændsted, Per Jensen i Vodder, Nis Jepsen i Tøvring og Per Jensen i Løgumkloster solgte dem deres hustruers arvepart i samme gård. På dette grundlag har vi etableret, at Jep Hansens far Hans Christensen var søn af Christen Ibsen, som igen var søn af Ib Ebsen.

Det er umiddelbart muligt at etablere, hvem der har boet i Gånsager samtidigt med Jep Pedersen. For det første eksisterer Vodder kirkebog tilbage til 1655, og for det andet har forskeren Jørn Jørgensen udarbejdet et register over alle slægter i Vodder i perioden 1655-1759. Det fremgår af begge kilder, at der kun optræder en Jep Pedersen; vi har derfor fat på vor Jep Pedersen. Man kunne nu formode, at Jep Pedersen var født på den gård, som Jep Hansen tidligere har haft, og som han da også senere overtog. Hvis som sagt Jep Hansen var født 1580/1590, ville han være 62/72 år ældre end Jep Pedersen, og det passer udmærket med, at han kunne være Jep Pedersens farfar (med en indskudt Peder Jepsen som far) eller morfar (med en indskudt Jepsdatter som mor).

Typer af dokumentation for barn-forældreforhold

Vi har i den foregående diskussion af udvalgte barn-forældreforhold i Christian Frandsens anetavle set, at troværdigheden af dokumentationen af disse forhold varierer særdeles meget. Jeg foreslår, at dokumentationen af barn-forældreforhold kan sammenfattes i fire overordnede typer, der herefter gennemgås.

Dokumentationstype: I

Forhold, hvor dokumentationen er af type I og anses for det absolut sikre, indebærer, at der i en eller anden originalkilde, altså en primærkilde, udtrykkeligt står, hvordan et barn-forældreforhold er: at en person er barn af en anden person, er farbror til en person, er gift med en person osv. Man kan selvfølgelig så diskutere, om sådanne

angivelser nødvendigvis altid er så sikre endda; men lad det nu ligge i første omgang. Det er muligt at opstille følgende underinddeling af dokumentationstype 1:

- (a) Originalkilden er kirkebøger.
- (b) Originalkilden er folketællinger.
- (b) Originalkilden er skifte-, fæste- og skyld- og panteprotokoller.
- (d) Originalkilden er ting- og dombøger.
- (e) Originalkilden er gravsten, epitafier og ligprædikener, eventuel en kombination af disse kilder.
- (f) Originalkilden er noget andet end ovenstående.

Dokumentationstype: II

Forhold, hvor dokumentationen er af type II og anses for det særdeles sandsynlige, indebærer, at kravet i dokumentationstype I ikke kan opfyldes; men at der er en række andre faktorer, der kraftigt peger i retning af et givet barn-forældreforhold, og at intet taler imod et sådant forhold. Når type I eller II foreligger, vil vi uden forbehold anføre slægtskabet i en artikel, anetavle eller lignende. Dokumentationstype II vil ofte bestå af en kombination af originalkilder, hvilket betyder, at en meningsfyldt underinddeling vil være vanskelig.

Dokumentationstype: III

Forhold, hvor dokumentationen er af type III og anses for det sandsynlige eller det mulige, indebærer, at der foreligger en absolut velbegrundet mulighed for et givet barn-forældreforhold; men at argumenterne ikke er så stærke, og at andre muligheder også forekommer. Når type III foreligger, vil vi i en artikel eller anetavle nok nævne slægtskabet, men med et spørgsmålstegn og i hvert fald med en tydeliggørelse af, at der her er nogen usikkerhed.

Dokumentationstype: IV

Forhold, hvor dokumentationen er af type IV og anses for det hypotetiske, indebærer, at der eksisterer en mulighed for et givet barn-forældreforhold, for eksempel tids- og navnemæssigt, men uden overbevisende argumenter og med lige så gode muligheder for et andet barn-forældreforhold. Når type IV foreligger, vil vi nok udelade slægtskabet i en artikel eller anetavle eller i hvert fald gøre tydeligt opmærksom på, at der udelukkende er tale om en arbejdshypotese.

Afsluttende bemærkninger

Med udgangspunkt i en konkret anetavle omfattende 92 barn-forældreforhold og 170 aner gennemgår min artikel dokumentationen af en række barn-forældreforhold og foreslår på den baggrund fire forskellige typer af dokumentation af sådanne forhold. Det er vigtigt at gøre sig klart, at artiklens slægtshistoriske undersøgelse blot er en

endog meget lille del af en langt mere omfattende undersøgelse og sammenstilling af sønderjyske slægter, som forskeren Svend Jacobsen har gennemført over en nu 60-års periode. Kun en mindre del af denne forskers undersøgelser er offentliggjort som artikler i herværende eller andre tidsskrifter, og selv om enkelte barn-forældreforhold gennemgås, er der ingen overordnet diskussion af disse forholds dokumentation.¹³ Retfærdigvis er en stor del af undersøgelserne (som rene efterslægtstavler) dog udgivet i bogform¹⁴ og senest lagt ud på nettet; men da der er tale om tusindvis af barn-forældreforhold, er der naturligt kun en meget begrænset diskussion af disses dokumentation.¹⁵

Jeg håber, at seriøse slægtsforskere fremover vil dokumentere rigtigheden af deres personal- og slægtshistoriske oplysninger ved at angive den type, som ligger bag et givet barn-forældreforhold. Ved at gøre dette opstiller sådanne slægtsforskere jo også ideer til den videre forskning, nemlig hvor dokumentationen er af type III og især IV. I det hele taget kunne man håbe, at slægtsforskere vil gøre mere ud af at diskutere barn-forældreforhold i det materiale, de fremlægger.

Efter at have læst artiklen spørger mange læsere formodentlig, om man virkelig kan stole på, at man ved anvendelse af de tre principper kan afdække de korrekte barn-forældreforhold. Et eksempel skal gives på, hvorfor jeg mener, at en grundig overvejelse af de resultater, som fremkommer ved brug af artiklens anførte principper, giver de korrekte barn-forældreforhold. Jeg argumenterede for, at Hans [Ousen] Frandsen i Vesterende må være identisk med Hans [Ousen] Frandsen i Borrig. Først langt senere konsulterede jeg i anden forbindelse Brede kirkebog, der oplyser, at den 80-årige Hans Ousen Frandsen 1790 døde af et pludseligt slagtilfælde. Hans far opgives at være kådner Frands Hansen i Ballum, netop som jeg havde argumenteret.¹⁶ På samme måde er det muligt at 'bevise' andre barn-forældreforhold i anetavlen gennem for eksempel totalgenealogi, hvor man til sidst må slutte, at et givet barn-forældreforhold ikke kan være anderledes.

Tillæg 1: Anetavle for Christian Frandsen

Proband

1. Christian Frandsen, * 13/8 1850 i Rejsby, † 25/7 1936 i Sundbyerne (København), købm. i Vordingborg, senere bogholder på Glud & Marstrand i Sundbyerne.

Forældre

2. Andreas Hansen Frandsen, * 14/5 1815 i Borrig [nuv. Borg] (Brede s.), † 15/1 1887 i Brøns, guldsmed, urmager og hmd. i Rejsby, ~ 15/5 1841 i Døstrup m. nedenst.
3. Marie Kirstine Andersen, * 20/6 1812 i Arrild, † 16/2 1898 i Brøns.

Bedsteforældre

4. Peter Andreasen Frandsen, * 26/8 1784 i Borrig, † 15/10 1847 i Bedsted, skipper og kådner i Borrig, senere snedker i Quorp [nuv. Korup] (Ravsted s.), ~ 27/1 1811 i Brede m. nedenst.
5. Sidsel Hansdatter, * 29/4 1781 i Borrig, † 10/1 1844 i Bedsted.
6. Hans Andersen, * 13/8 1756 i Arrild, † 18/4 1825 smst., gmd., ~ 20/10 1790 i Gram m. nedenst.
7. Anne Dorthe Iversdatter, * 1774 i Årup (Gram s.), dbt. 24/4, † 31/5 1848 i Arrild.

Oldeforældre

8. Andreas Hansen Frandsen, * 1755 i Borrig, dbt. 13/6, † 19/9 1829 smst., matros og snedker, ~ 25/11 1780 i Brede m. nedenst.
9. Christine Pedersdatter, * ca. 1756, † 6/12 1837 i Borrig.
10. Hans Nielsen, * 1753 i Borrig, dbt. 24/6, † 22/7 1793 smst., grovsmed og inderste. ~ m. nedenst.
11. Mette Paulsdatter, * 1/11 1748 i Øster Gammelby (Visby s.), † tidl. 1811.
12. Anders Pedersen, * ca. 1713, † 1767 i Arrild, begr. 10/5, gmd. smst., ~ 21/6 1749 smst m. nedenst.
13. Ode Hansdatter, * ca. 1730 i Arrild, † tidl. 1803.
14. Iver Jepsen, * 1753 i Årup, dbt. 8/7, † 1786 smst., begr. 15/3, gmd., ~ 19/2 1774 i Gram m. nedenst.
15. Gunder Pedersdatter, * 1754 i Årup, dbt. 8/12, † 31/8 1830 smst., ~ 2. gang 11/11 1786 i Gram m. Peder Holdensen fra Føvling, gmd. i Årup.

Tipoldeforældre (ikke fuldstændig liste)

16. Hans Ousen Frandsen, * 25/10 1711 i Vesterende (Ballum s.), † 25/2 1790 i Borrig, snedker og kådner i Vesterende, senere i Borrig, ~ 1. gang 1736 i Ballum m. Ellen Hansdatter, ~ 2. gang 23/12 1748 i Ballum m. nedenst.
17. Kirstine Andersdatter, * ca. 1718/1720 i fmtl. Borrig, † 11/7 1790 smst.
18. Peder Nielsen, † sen. 1780 i fmtl. Sønder Sejerslev (Emmerlev s.), hmd. smst., ~ m. nedenst.
19. Botilla Marie Andersdatter, † tidl. 1780.
20. Niels Hansen, * 1726 i Løgumgårde (Nørre Løgum s.), dbt. 18/8, † omkr. 1753/1760 i fmtl. Borrig, grovsmed og kådner i Borrig, ~ 22/10 1751 i Brede m. nedenst.
21. Sidsel Nielses, * ca. 1715, † 13/8 1776 i Borrig.
22. Paul Nielsen, * 1706 i Visby, † 1756 i Øster Gammelby, ~ m. nedenst.
23. Karen Nisdatter, * 1714 i Emmerlev, † tidl. 1754.
26. Hans Jørgensen, * omkr. 1680/1690, † tidl. 1749 i fmtl. Arrild, gmd. smst., ~ 1. gang 21/6 1716 smst. m. Ode Nielsdatter, ~ 2. gang 30/10 1729 smst. m. nedenst.

27. Cathrine Carstensdatter, * omkr. 1700/1710, † tidl. 1749 i fmtl. Arrild.
28. Jef Hansen, * ca. 1721 i fmtl. Årup, † 1777 smst., begr. 22/3, gmd. smst., ~ 27/6 1746 i Gram m. nedenst.
29. Anne Dorthe Iversdatter, * 17/9 1724 i Stavnager (Seem s.), † 1784 i Årup, begr. 22/7.
30. Peder Christensen (m. tilnavnet Ravning), * ca. 1719 i fmtl. Ravning (Kalvslund s.), † 9/4 1805 i Årup, gmd. smst., ~ 23/1 1742 i Gram m. nedenst.
31. Kirsten Laursdatter, * ca. 1717 i fmtl. Årup, † 1757 smst., begr. 16/6.

Tip(2)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

32. Frands Hansen, * omkr. 1670/1680 i Vesterende, † sen. 1739 smst., ~ m. nedenst.
33. Anne Marie Mathiasdatter, * omkr. 1675/1680 i Vesterende, † 7/12 1747 smst.
34. Anders Nielsen, * omkr. 1689/1699, † tidl. 1749 i fmtl. Borrig, kådner smst., m. nedenst.
35. Lene Sønnichsdatter, * 9/3 1686 i Vesterende, † sen. 1749 i fmtl. Borrig.
40. Hans Andersen, * ca. 1689, † 1730 i Løgumgårde, begr. 15/10, ~ 7/11 1725 i Nørre Løgum m. nedenst.
41. Thrin Nielsdatter, * omkr. 1690/1700, ~ 2. gang 11/10 1731 m. Anders Jensen.
44. Niels Pedersen, * i fmtl. Hjerpsted s., ~ m. nedenst.
45. Maren Paulsdatter, * i mul. Mollerup (Visby s.).
46. Nis Pedersen (m. tilnavnet Toft), * 1671 i Emmerlev, gmd. på 'Toft' smst., ~ 1. gang 26/11 1702 smst. m. nedenst., ~ 2. gang 7/5 1717 smst. m. Karen Hansdatter.
47. Merret Pedersdatter, * 1678 i Vester Emmerlev (Emmerlev s.), dbt. 2/2, † 1717 på 'Toft,' begr. 8/1.
56. Hans Rasmussen, * ca. 1692, † /6 1747 i Årup, gmd. smst., ~ m. nedenst
57. Karen Jepsdatter, * 1694 i Gånsager (Vodder s.), dbt. 11/1, † /7 1733 i Årup.
58. Iver Jensen, * ca. 1692 i Stavnager, † 9/1 1762 smst., gmd. smst., ~ m. nedenst.
59. Anna Sørens datter Beyer, * ca. 1686 i Skast (Sønder Skast s.), † 17/4 1774 i Stavnager.
60. Christen Pedersen (m. tilnavnet Tyboe), * ca. /9 1692 i fmt. Ravning, † 16/2 1775 i Ravning, gmd. smst., ~ trolovet 23/2 1719 i Føvling m. nedenst.
61. Bodil Christensdatter, * ca. 1688 i Tobøl (Føvling s.), † 1776 i Kalvslund s.
62. Laurs Pedersen, * ca. 1678, † 1756 i Årup, begr. 21/3, gmd. smst., ~ m. nedenst.
63. Gunder Knudsdatter, * ca. 1684, † 1764 i Årup, begr. 2/5.

Tip(3)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

64. Hans Frandsen, † omkr. 1720/1739 i Vesterende, kådner smst., ~ m. nedenst.
65. [Karen] Andersdatter, † omkr. 1701/1740 i Vesterende.

66. Mathias Nielsen Lund, * omkr. 1635/1638 i Vesterende, † 1689 smst., gmd., ~ m. nedenst.
67. Kirsten NN, * sen. omkr. 1645/1655, † omkr. 1701/1740 i Vesterende.
70. Sønnich Jensen, * ca. 1655 i Rudbøl, † 6/7 1741 i Vesterende, gmd. i Vesterende, ~ 1. gang m. nedenst., ~ 2. gang ca. 1699/1700 i Ballum m. Bodil Nielsdatter.
71. Kirsten Mathiasdatter, * ca. 1654 i Vesterende, † /7 1699 smst.
92. Peder Nissen, gmd. i Emmerlev, ~ 4/4 1670 smst. m. nedenst
93. Ester Nisdatter, * før 1650 i Øster Emmerlev (Emmerlev s.).
94. Peder Andersen, fnt. gmd. i Emmerlev, ~ 16/2 1676 i Emmerlev m. nedenst.
95. Karen Pedersdatter, dbt. 12/12 1654 i Emmerlev.
114. Jeb Pedersen, * ca. 1652, † 1698 i Gånsager, gmd. smst., ~ 10/6 1688 i Vodder m. nedenst.
115. Maren Andersdatter, * sen. 1669 i mul. Spandet, † ca. 1704/1705 i Gånsager, ~ 2. gang 17/12 1699 i Vodder m. Adser Hansen.
116. Jens Nielsen, * ca. 1661, † 5/6 1736 i Stavnager, gmd. smst., ~ 1690 m. nedenst.
117. Dorthie Iversdatter, * ca. 1664 i Stavnager, † 7/6 1725 smst.
118. Søren Pedersen Beyer, * ca. 1640 i Skast, † 24/1 1714 smst., gmd. smst., ~ m. nedenst.
119. Catharina Madsdatter, * ca. 1650 i Kringlum (Ballum s.), † 1709 i Skast, begr. 16/6.
120. Peder Christensen (m. tilnavnet Tyboe), * omkr. 1669 i Villebøl (Kalvslund s.), † 1715 i Ravning, gmd. smst., ~ m. nedenst.
121. NN, *, † sen 1719 i fntl. Ravning.
126. Knud Hansen, * ca. 1663, † 1741 i Årup, begr. 1/3, gmd. smst.

Tip(4)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

130. Anders Pedersen Ousen, * i fntl. Vesterende, † sen. 1680 el. efter 1705 i Vesterende, gmd.
140. Jens Hansen, * omkr. 1615/1625 i Rudbøl, † omkr. 1656/1660 i fntl. smst., gmd. i Vesterende, ~ m. nedenst.
141. Lene Sønnichsdatter, * ca. 1628 på 'Poppenbøl' (Højer s.), † 1/8 1706 i Vesterende, ~ 2. gang i Ballum m. Jørgen Christensen, gmd. i Vesterende.
142. Mathias Pedersen Lund, * i fntl. Vesterende, † sen. 1680 smst., gmd., ~ sen. ca. 1653 m. nedenst.
143. [Mette] Christensdatter, * i fntl. Vesterende.
186. Nis Tolsen, * omkr. 1615/1620 i fntl. Kærgård (Emmerlev s.), ~ før 1640 m. nedenst.
187. Karen NN.
190. Peder Hansen, fntl. gmd. i Emmerlev s.
234. Iver Lauridsen, * ca. 1625, † 31/3 1690 i Stavnager, kirkevæрге i Seem og gmd. i Stavnager, ~ ca. 1662 i fntl. Seem m. nedenst.

235. Kirsten Thomasdatter, * ca. 1637, † 1698 i Stavnager.
 236. Peder Hansen Beyerholm, * sen. 1600, † omkr. 1650/1666 i Skast, gmd. smst., ~ sen. omkr. 1634 m. nedenst.
 237. Anne Feddersdatter, * omkr. 1610/1615 på fmtl. vestl. del af 'Astrupgård' i Astrup (Brøns s.), † tidl. 1666 i Skast.
 238. Mads Jørgensen, * ca. 1605 i Mollerup, † 9/8 1681 i Kringlum, ridefoged i Kringlum og gmd. smst., ~ m. nedenst.
 239. Maren NN, * ca. 1625, † 16/3 1690 i Kringlum.
 240. Christen Pedersen (med tilnavnet Tyboe), * ca. 1645, † ca. 1719 i Kalvslund, gmd. smst., ~ m. nedenst.
 241. Johanne Poulsdatter, * i fmtl. Villebøl, † fmtl. i Kalvslund.

Tip(5)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

260. Peder Hansen Ousen, * fmt. i Vesterende, gmd. smst., ~ m. nedenst.
 261. Anne NN.
 280. Hans Jensen, * omkr. 1580/1590 i Rudbøl, † fmtl. smst., sgf., sandem., selvejerb., handelsm. og skipper smst., ~ sen. omkr. 1629 m. nedenst.
 281. Marine Carstensdatter, * omkr. 1590/1595 på 'Foggebøl' (Aventoft s.), † 1673 i Rudbøl.
 282. Sønnich Boysen, * omkr. 1585/1590, † tidl. 1648 på 'Poppenbøl,' sandem. og gmd. smst., ~ sen. ca. 1617 m. nedenst.
 283. Botilla NN, † fmtl. på 'Poppenbøl.'
 284. Peder Mathiasen Lund, gmd. i Vesterende.
 286. Christen Jørgensen, gmd. i Vesterende, ~ m. nedenst.
 287. Karen NN, * ca. 1606, † 11/9 1684 i Vesterende.
 372. Tol Nissen, * omkr. 1575/1580, gmd. i Kærgård, ~ 1. gang sen. omkr. 1615 m. nedenst., ~ fmtl. 2. gang m. Kirsten NN.
 373. [Ester] Knudsdatter, * omkr. 1590/1595 på fmtl. 'Skastgård' (Skast s.).
 474. Fedder Nielsen, * omkr. 1550/1555 på 'Astrupgård' i Astrup, † omkr. 1626/1635 på vestl. del af 'Astrupgård' i Astrup, gmd. på vestl. del af 'Astrupgård,' ~ sen. omkr. 1595 m. nedenst.
 475. Anne NN, * ca. 1577, † 15/6 1665 i fmtl. Astrup.
 476. Jørgen Svendsen, * sen. 1580, gmd. i Mollerup, ident. m. ane 364.
 482. Poul Jørgensen (m. tilnavnet Bardskær), † 1641 i Villebøl, gmd. smst., ~ m. nedenst.
 483. Anna Nielsdatter, * ca. 1589 i fmtl. Villebøl, † 19/2 1655 smst., ~ mul. 2. gang m. Poul Jensen Steen (m. tilnavnet Bardskær), † 1656 i Villebøl, gmd. smst.

Tip(6)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

520. Hans Pedersen, gmd. i Vesterende.

560. Jens Hansen, * i Rudbøl, † fntl. smst., selvejerb. smst, ~ sen. omkr. 1580 m. nedenst.
561. Herlig NN, † i fntl. Rudbøl.
562. Carsten Hansen, * omkr. 1560/1565 på 'Hajstrup' i Hajstrup (Bylderup s.), † sen. 1627 på 'Foggebøl,' forpagter af 'Foggebøl,' 'Fresmark' (Aventoft s.) og af Vollerup frigård (Vollerup s.), ~ 24/8 1592 m. nedenst.
563. Ingeborg NN, * ca. 1560, † tidl. 1645 på 'Foggebøl.'
568. Mathias Lund, * sen. 1578, gmd. i Vesterende, ident. m. ane 264.
728. Hans Svendsen, gmd. i Mollerup, ident. m. ane 952.
746. Knud Obsen, * omkr. 1560/1570, gmd. på 'Skastgård.'
948. Niels Pedersen, * omkr. 1510/1520 på 'Astrupgård,' † 1579 smst., gmd., ~ 1543 m. nedenst.
949. Ingeborg NN, * omkr. 1520/1525, † omkr. 1579/1592 på 'Astrupgård.'
952. Hans Svendsen, gmd. i Mollerup, ident. m. ane 728.
966. Niels Pedersen, * ca. sen. 1560, † i fntl. Villebøl, gmd. smst.

Tip(7)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

1120. Hans Pedersen, † i Rudbøl, selvejerb. smst., ~ m. nedenst.
1121. Karen NN, † i Rudbøl.
1124. Hans Nissen, * 1535 på 'Hajstrup,' † 31/3 1574 smst., hrd. i Slogs hrd. og gmd. på 'Hajstrup,' ~ ca. 1555 m. nedenst.
1125. Marine Petersdatter, * ca. 1535 i Tønder, † 18/2 1594 på 'Hajstrup.'
1492. Obbe Knudsen, * omkr. 1530/1540 på 'Skastgård,' gmd. smst.
1896. Peder Troelsen, * omkr. 1470/1475 på 'Astrupgård,' † 1560 smst., hrd. i Hviding hrd. og gmd. på 'Astrupgård,' ~ sen. omkr. 1510 m. nedenst.
1897. Kirstine NN, * ca. 1485, † 1553 på 'Astrupgård.'
1932. Peder Nielsen, gmd. i Villebøl, nævnt 1542.

Tip(8)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

2248. Nis Henriksen, * 1478 på 'Hajstrup,' † 3/12 1554 smst., hrd. i Slogs hrd. og gmd. på 'Hajstrup,' 'Vrøgård' (Burkal s.) og Vollerup frigård, ~ ca. 1516. m. nedenst
2249. Anna NN, * i Vellerup (Agerskov s.), † tidl. 1556 på 'Hajstrup.'
2250. Peter Redlefsen, * omkr. 1495/1505, † omkr. 1550/1562 i Tønder, borgmester smst., ~ ca. 1523 m. nedenst.
2251. Marine NN, * ca. 1500, † 1573 i Tønder.
2984. Knud Obsen, * omkr. 1500/1510 på 'Skastgård,' gmd. smst.
3792. Troels Winther, * ca. 1425, † omkr. 1503/1514 på 'Astrupgård,' hrd., tingholder, tinghører og sandem. i Hviding hrd. og gmd. på 'Astrupgård,' ~ sen. omkr. 1460 m. nedenst.
3793. Mette NN, * ca. 1450, † tidl. 1514 på 'Astrupgård.'

Tip(9)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

4496. Henrik Petersen, * ca. 1435 på fmtl. 'Hajstrup,' † tidl. 1509 smst., gmd., ~ 1477 m. nedenst.
 4497. Ellen NN, * i Vollerup, † på fmtl. 'Hajstrup.'
 5968. Obbe Knudsen, * omkr. 1470/1480, † ca. 1542 på 'Skastgård,' gmd. smst.

Tip(10)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

8992. Peter Petersen, * omkr. 1390/1395 i Lendemark (Bylderup s.), † sen. 1470 på 'Hajstrup,' gmd. på 'Hajstrup.'

Tillæg 2: Spekulative aner for Christian Frandsen

Det er muligt at dokumentere eksistensen af mange af de spekulative aner, men ikke om de med sikkerhed indgår i Christian Frandsens anetavle. Det gælder for eksempel Peder Jørgensen [# 182], Jørgen Svendsen [# 364] og Hans Svendsen [# 728]. Andre spekulative aner er det ikke muligt at dokumentere eksistensen af, for eksempel Svend Winther [# 7584]. Atter andre spekulative aner kan der opstilles en arbejdshypotese for, men ikke mere end det. Eksempelvis gælder det Anders Rossen [# 80], Ros Andersen [# 160] og Anders Jensen [# 320]. Det gælder imidlertid også i særlig grad NN Pedersen [# 3864] og NN Jepsen [# 228], som begge blev foreslået, således at der kunne etableres en forbindelse længere bagud; men denne forbindelse kunne også tænkes etableret på anden måde. Det er af samme årsag, at Mads Christensen, hans formodede forældre Chresten Nielsen og Dorthe og endelig hans formodede farfar Niels Madsen netop ikke er medtaget, eftersom der her ville være mere end en enkelt spekulativ ane, før anerækken bagud kunne etableres.

Tip(3)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

80. Anders Rossen, gmd. i Løgumgårde.
 90. Paul Andersen, gmd. i Mollerup i slutningen af 1600-tallet, ~ m. nedenst.
 91. NN Pedersdatter, * i Mollerup.
 122. Christen Sørensen, boede i Tobøl.
 127. NN Iversdatter.

Tip(4)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

132. Niels Hansen, gmd. i Vesterende fra 1631/1632, ~ m. nedenst.
 133. NN Nielsdatter.
 160. Ros Andersen, gmd. i Løgumgårde.
 182. Peder Jørgensen, † omkr. 1655/1670 i Mollerup, gmd. smst.
 228. NN Jepsen.
 254. Iver Lauridsen, ident. m. ane 234.
 255. Kirsten Thomasdatter, ident. m. ane 235.

Tip(5)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

266. Niels Mathiasen Lund, * sen. ca. 1610/1613 i fmtl. Vesterende, † ca. 1661/1664, gmd. smst.
320. Anders Jensen, gmd. i Løgumgårde.
364. Jørgen Svendsen, * sen. 1580, gmd. i Møllerup, ident. m. ane 476.
456. Jep Hansen, * ca. 1580/1590, gmd. i Gånsager.

Tip(6)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

532. Mathias Lund, * sen. 1578, gmd. i Vesterende, ident. m. ane 568.
574. Hans Pedersen [Jessen], gmd. i Vesterende fra 1591.
728. Hans Svendsen, gmd. i Møllerup i anden halvdel af 1500-tallet.
912. Hans Christensen, † omk. 1616/1624, gmd. i Gånsager.
913. Maren NN.
964. Jørgen Hansen, gmd. i Villebøl omkr. 1580.

Tip(7)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

1149. Ellen NN, gmd. i Vesterende til 1591.
1824. Christen Ibsen, gmd. i Gånsager.
1898. Andreas Frodsen, * i slutningen af 1400-tallet, ejer af stamgodset Toftum sydvest for Emmesbøl og fik 1547 slægtens adelsbrev bekræftet.
1932. Hans Andersen, gmd. i Villebøl omkr. 1548.

Tip(8)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

2240. Peter Hansen, borger, købm. og rådm. i første halvdel af 1500-tallet i Flensborg.
2241. Anna NN.
3648. Ib Ebsen, † sen. 1555, gmd. i Gånsager.
3794. Niels Tovskov.
3795. Kirstine NN.
3796. Frodde Brodersen, ejer af stamgodset Toftum sydvest for Emmesbøl.
3864. NN Pedersen, fmtl. gmd. i Villebøl.

Tip(9)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

4480. Hans Petersen, † ca. 1486/1487 i Flensborg, købm.
4481. Gjertrud NN, † efter 1513 i Flensborg.
7584. Svend Winther.
7592. Broder Froddenssen, * ca. 1430, † ca. 1480, ejer af stamgodset Toftum sydvest for Emmesbøl og herredsfoged, adlet 1480.
7728. Peder Nielsen, gmd. i Villebøl, nævnt 1493.

Tip(10)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

8960. Peter Tammeson, † sen. 1459 i Flensborg, smed eller købm. smst.

8961. Eline NN, † tidl. 1436 i Flensborg.

Tip(11)oldeforældre (ikke fuldstændig liste)

17920. Tammes Smede, levede omk. 1400 i Flensborg.

Tillæg: Forkortelser

* = født

† = død

~ = gift

begr. = begravet

ca. = cirka

dbt. = døbt

el. = eller

fmtl. = formodentlig

gmd. = gårdmand

handelsm. = handelsmand

hmd. = husmand

hrd. = herred

hrdf. = herredsfoged

ident. = identisk

ifl. = ifølge

jf. = jævnfør

kb. = kirkebog

købm. = købmand

m. = med

mul. = muligvis

nedenst. = nedenstående

NN = nomen nescio [latin: jeg kender ikke navnet]

nuv. = nuværende

omkr. = omkring

rådm. = rådmænd

s. = sogn

s.d. = se denne

sandem. = sandemand

selvejerb. = selvejerbonde

sen. = senest

sgf. = sognefoged

smst. = sammesteds

tidl. = tidligst

vstl. = vestlig

Adam Lindgreen, professor og institutleder på Copenhagen Business School. Har opdaget og udgravet bosættninger fra stenalderen, herunder en boplads i Udstolpe samt den eneste større køkkenmødding i Sydøstdanmark. Denne køkkenmødding (Sparregård på Nordfalster) blev på grund af sin betydning senere udgravet af Nationalmuseet og derefter fredet for kommende generationer. Har ført sin egen slægt tilbage til slutningen af 1300-tallet og offentliggjort resultaterne af denne forskning i bøger (*To Saksøbing-drenges tyverier og Roverier 1840-1886* [2006], udgivet af Forlaget Ubrskov, og *Visiting a Place that Isn't Anymore* [2013], *Across the Øresund* [2014], *Familien Webers dagbog fra Ærøskøbing* [2015], *Min slægt fra Sønderjylland* [2015] og endelig *Min slægt fra Ærøskøbing* [2015], alle udgivet af T.J. Drakers Forlag) og artikler (*Personalthistorisk Tidsskrift*, *Slægt & Data* og *The Genealogist*). Hans forskning har især koncentreret sig om den metodiske tilgang, befolkningsundersøgelser for større områder og endelig fastlæggelsen af bestemte slægtslinjer. Artikler i *Personalthistorisk Tidsskrift*: 2002:2, 2003:2, 2004:1, 2005:1, 2005:2, 2006:1 (to artikler) og 2007:7. Adresse: Adam Lindgreen, Professor og Institutleder, Kontor C 3.03, Copenhagen Business School, Solbjerg Plads 3, 2000 Frederiksberg F. E-mail: adli.marktg@cbs.dk.

Noter

- 1 Jørgen Stage Larsen: "Anefelter—eller hvordan vi kan sikre os, at de næste generationer ikke skal starte helt forfra med det arbejde, vi selv har brugt år på?" *Personalthistorisk Tidsskrift* 2006:2, siderne 262-264.
- 2 Jørgen Stage Larsen, *ibid.*
- 3 Se for eksempel Asbjørn Romvig Thomsen: *Sociale relationer i en brydningstid. Faddere og forældre i et dansk landbosamfund 1750-1830*. Århus, 2015.
- 4 Asbjørn Romvig Thomsen, *ibid.*
- 5 Svend Jacobsen: "Herredsfoged Troels Winther på Astrupgård i Brøns Sogn: en stærk sønderjysk ane, 1. del." *Personalthistorisk Tidsskrift* 2007:1, siderne 17-61.
- 6 Måske er sammenhængen ikke så enkel, som vi måske umiddelbart tror. Degnen Christian Bruun og hans børn optrådte så ofte som faddere til Mathiasbørnernes børn, at der må være et ikke alt for fjernt slægtsforhold. Derfor var hans kone Maren formentlig en Mathiasdatter; ægteparret havde nemlig en søn Mathias. Denne Maren må imidlertid være noget ældre end de øvrige Mathiasbørn og kunne således være af et andet, tidligere ægteskab af Mathias Nielsen Lund. Det kunne imidlertid også tænkes, selv om det formodentlig er mindre sandsynligt, at Mathias Nielsen Lunds kone Kirsten var af Bruun-slægten, måske degnens søster. Et lille fingerpeg i den retning er jo, at Mathias Nielsen Lund og Kirsten havde en søn Christopher, som er et navn fra præsteslægten Bruun, men ellers ikke er et navn, der optræder i bondeslægterne i Ballum.
- 7 Man kunne også tænke sig, at Tol Nissen har været gift med Hans Obsens søster; men ægteparret havde ikke nogen søn Obbe, som i givet fald ville have været opkaldt efter sin morfar.
- 8 Svend Jacobsen, *ibid.*
- 9 F.C. Sommer og Louis Bobé: *Slægten Astrup fra Astrupgård i Nordslesvig gennem femhundrede år*. København, 1905.
- 10 Fedder Pedersen Beyer og Karen Nielsdatter var halvfætter og -kusine, idet Karen Nielsdatter var datter af Niels Troelsen og Maren Hansdatter. Niels Troelsen var søn af Troels Nielsen, hvis bror var Fedder Nielsen, som altså var far til Anne Feddersdatter og morfar til Fedder Pedersen Beyer. Se Svend Jacobsen, *ibid.*
- 11 F.C. Sommer og Louis Bobé, *ibid.*
- 12 Svend Jacobsen: "Slægten Bojesens afstamning," *Personalthistorisk Tidsskrift* 1972:2, siderne 155-170.
- 13 *Personalthistorisk Tidsskrift* 1972:2, 1981:1, 1985:1, 2007:1 og 2008:1.
- 14 Svend Jacobsen og Hans-Ole Mørk: *10 generationer med rod i Marsken: Efterslægtstavle for herredsfoged Troels Winther på Astrupgård i Brøns Sogn*. København, 1996.
- 15 www.troelswinther.dk.
- 16 At så moren oplyses at være Maren Thygesdatter er en anden sag. Dette kan ikke passe, idet hun ved døben af sine børn angives som Anne Marie, og som jeg har redegjort i afsnittet om fadderanalyser, må det formodes, at hun har været en Mathiasdatter. Det er som sagt meget sandsynligt, at efterkommere ikke kunne huske, hvem den 80-årige Hans Ousen Frandsens forældre var.

Anmeldelser

Anmeldelser

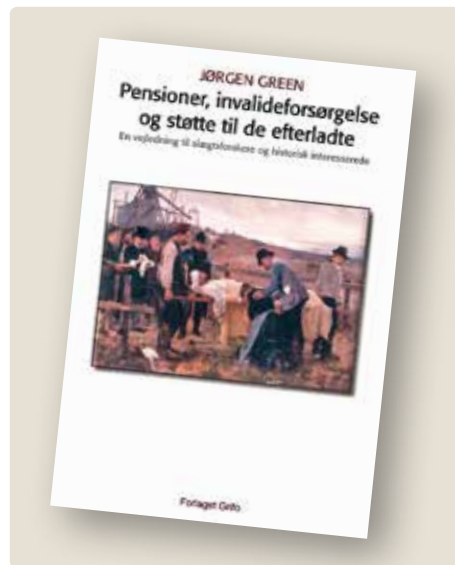
Jørgen Green: Pensioner, invalideforsørgelse og støtte til de efterladte. En vejledning til slægtsforskere og historisk interesserede. Forlaget Grifo 2016, 320 s. Ill. ISBN 978-87-89466-51-4. 248,- kr.

Endnu engang har Jørgen Green skrevet et uundværligt værk for den slægtsforsker, der vil presse mere ud af gamle arkivalier end blot kedelige navne og årstal! Arkiverne bugner af muligheder – søg og du skal finde – og denne gang har han kastet sig over en lang række områder inden for forsørgelsesvæsenet.

I bogens første kapitel gennemgår Jørgen Green "Den historiske udvikling af pensions- og forsørgelsesvæsenet" fra middelalderen og op til socialreformen i 1933. Bogens andet kapitel er helliget Rigsarkivets arkivdatabase Daisy og Arkivalieronline. Det er klart, at dette kapitel hurtigt kan miste en del af sin relevans i det øjeblik, Rigsarkivet vælger at ændre sine systemer; men på den anden side er det helt uundværligt. Nogle ting vil heller ikke ændre sig (må vi formode), nemlig arkivskaberen (myndighedens navn) og arkivserien (arkivaliets navn), og begge dele nævner Jørgen Green helt systematisk bogen igennem, når han går i dybden med de mange arkiver. Det gør bogen til et udmærket pædagogisk redskab, der også kan bruges af dem, der ikke er velbevandrede i Daisy og Arkivalieronline.

I de efterfølgende kapitler gennemgår han en lang række pensionsmyndigheder, fonde og institutioner opdelt på befolknings- og erhvervsgrupper, for eksempel embedsmænd og bestillingsmænd, ansatte i hæren og søværnet, præster, degne, ansatte ved toldvæsenet, post- og telegrafvæsenet, De Danske Statsbaner og i politiet.

Til sidst i bogen er der lange lister med de vigtigste arkivalier, hvilket også afslører, hvor meget Jørgen Green er gået i dybden og har haft fingrene i. Bogen er nemlig ikke kun en afskrift af, hvad andre allerede har skrevet om forsørgelsesvæsenet, men er i høj grad præget af førstehåndskendskab.

Hvis noget – ud over enkelte tyrkfejl hist og her – burde have været anderledes, så er det bogens format. Havde bogen været en anelse større, var de mange valgte eksempler på arkivalier kommet mere til deres ret. Nogle er gode og let læselige, mens andre desværre er lidt gnidrede. Bogen fremstår desuden belæsset, og bredere marginer og mere luft i teksten ville have været til bogens fordel. Men det er ikke nemt at lave en håndbog, der skal kunne rumme det hele og stadig være handy. Det overskygger dog på ingen måde, at bogen på det bedste kan anbefales til alle slægtsforskere og historikere med interesse i emnet.

*Michael Dupont
Cand.mag. Historie,
Rigsarkivet*

Knudens krønike. En bog om den dansk-norske slægt Knudtzon. En række nedslag henover et kvart årtusinde i slægtens historie. Udarbejdet af Hans Jørgen Knudtzon. Greens Forlag/Foreningen Knuden ved Hans Jørgen Knudtzon 2015. 745 s., ill., indb. ISBN 978 87 92588 20 3. 399,95 kr.

Forfatteren har tidligere forestået to personalhistoriske værker. 2007 udkom således tredje opdaterede udgave af Hans Konows *Stamtavle over Etatsraad A.N. Hansen & Emma Eliza Grut's Efterkommere*, et omfangsrigt værk på 530 sider. Og i 2009 fulgte den lidt mindre bog: *Abildgaard. Stamtavler over slægten suppleret med nogle artikler*, i alt 188 sider.

Disse to udgivelser er anmeldt i Personalhistorisk Tidsskrift, henholdsvis i 2009:2 og 2012:2, og omhandlede Hans Jørgen Knudtzons farmors henholdsvis mors slægter.

Forfatteren har nu i dette sidste endnu større værk kastet sig over sin fædrene slægt, der kan spores tilbage i den dansk-norske konges her-tugdømme Slesvig på både nord- og sydsiden af den nuværende dansk-tyske grænse.

De ældste generationer er kun beskrevet i to slægtslinjer. Mandsstammen er fulgt imponerende langt tilbage, tilbage til sidste halvdel af 1500-tallets Sønderborg, hvor de ældste generationer var slagtere i fire generationer. Femte generation i Sønderborg hed Knudt Hansen, levede 1658-1739 og steg i de sociale grader, blev købmand og deltog i bystyret som rådmand. Sit fornavn, som han havde fra sin mors slægt af degne- og præster i Lysabild, ligeledes på Als, blev ophav til de følgende generationers faste slægtsnavn, Knudtzen, der senere i Norge ændredes til Knudtzon, som slægten fortsat bærer.

Slægtens sjette generation, Nicolai Knudtzen (1698-1785), flyttede til Bredstedt i det nuværende tyske Sydslesvig, blev købmand og handlede med tekstiler. Han blev gift tre gange og fik ikke færre end 14 børn. Den sidste kone, Magdalena Clausen (1726-1803), var af solid købmandsslægt fra Flensborg, og det er fra to

sønner af dette sidste ægteskab, den store efter-slægt i resten af bogen stammer.

Hans Carl Knudtzon (1751-1823), og Nicolay Hinrich Knudtzon (1757-1842), kom begge til Norge og ændrede slægtsnavnet til -zon. Begge blev ansete storkøbmænd og skibsredere i Trondhjem, den ældste bror blev borgmester og etatsråd, mens den yngste blev konsul og efter mange års virke i Kristiansund vendte tilbage til Trondhjem på sine ældre dage.

Det er beskrivelsen af disse to brøders efter-slægt, hovedparten af bogen er helliget. Mange fik deres virke i Norge, men enkelte grene flyttede til Danmark, bl.a. forfatterens gren.

Den store bog er – som det siges i titlen – ”nedslag” i historien omkring denne stærkt engagerede og virksomme slægts historie med megen skelen til de gode historier og flotte illustrationer i farver. Og en fyldig litteraturfortegnelse kan lede videre til andet og uddybende publikationer.

En mangel er det desværre, at et register og nogle oversigtstavler mangler. Indholdsfortegnelsen meget kortfattede kapiteloverskrifter er ikke helt lette at gennemskue – før efter læsningen af det store bogværk.

Til trods for disse lidt kedelige forhold har forfatteren med værket sat et værdigt minde over sin fædrene slægt!

*Anton Blaabjerg
Genealog*

Rasmus Glenthøj (red.): Mellem brødre. Dansk-norsk samliv i 600 år. Gads Forlag & SAP, 2016. 327 s., Ill. Indb. ISBN 978-87-12-05302-6. 349,95 kr.

2014 markerede 200-året for Eidsvoll-forfatningen. I den forbindelse blev der i både Norge og Danmark fra historieforskningens side (herunder også *Personalhistorisk Tidsskrifts* årbog *Dansk-norske skæbner før og efter 1814*) fokuseret på begivenhederne i 1814 og deres betydning for henholdsvis Norge og Danmark. Mellem brødre er en antologi, der indeholder 18 artikler af både danske og norske eksperter om mange forskellige aspekter af den dansk-norske relation både før og efter 1814. Bogen er redigeret af den danske historiker Rasmus Glenthøj, der ud over at stå bag to af bogens artikler også har forfattet bogen prolog og epilog. Bogens forord er skrevet af Pia Kjærsgaard og Olemic Thommessen, henholdsvis formand for Folketinget og præsident for Stortinget.

I bogens indledning lægger Glenthøj ikke skjul på formålet: Den fælles dansk-norske historie er på grund af historieskrivningens nationalistiske tendenser gået i glemmebogen, og for at forhindre, at de 400 års union og efterfølgende 200 års kulturelle samhørighed ikke glemmes helt, vil artiklernes forfattere forsøge at belyse forskellige aspekter af netop denne samhørighed. Tendensen til glemsel har ifølge Glenthøj været størst her i Danmark, fordi ”mens nordmændene ikke har kunnet skrive deres historie uden Danmark, har danskerne i forbløffende grad været i stand til at skrive deres historie uden Norge.” (s.19). Som titlen også antyder, anses Danmark og Norge i indledningen for at være en slags familie. Glenthøj konstaterer, at familie ikke er noget, man vælger, og at der mellem søskende kan herske både stor kærlighed, men også jalousi og stri-

digheder. Derfor er bogens formål ”at skabe et tættere bånd og en større forståelse de to lande imellem.” (s.29).

Bogen er inddelt i fire overordnede tematiske dele, hvoraf de tre første er forskellige historiske skildringer af aspekter af ”Unions-tiden”, ”Den kulturelle union i 1800-tallet” og ”Politik og samfund på tværs af Skagerrak”, mens den sidste del er forskellige artikler om ”Foreningens konsekvenser”, blandt andet en interessant artikel af Odd Arvid Storsveen om udarbejdelsen af en norsk national identitet i historieskrivningen efter 1814 og en artikel af Jørn Lund om det danske og norske sprogs udvikling.

Det ligger ikke inden for denne anmeldelses omfang at gå i dybden med de enkelte artikler

i bogen. I stedet må det konstateres, at der er tale om en bred vifte af forskellige artikler, der både er velskrevne og oplysende. Artiklerne er skrevet på en måde, der gør, at både faghistorikere og lægfolk kan gå til dem uden problemer.

I bogens epilog samler Glenthøj trådene fra antologiens forskellige artikler og diskuterer de mange aspekter af det dansk-norske forhold, der har været behandlet i antologien. Det bliver en gennemgang, der spænder vidt fra en historiesynsdiskussion til fodboldlandskampe og den berømte norske "Kamelåsa"-sketch fra 2003. Glenthøj bruger især epilogen til at diskutere, hvorvidt Norge under unionstiden skal opfattes som en koloni. Det er et interessant spørgsmål, som der findes flere syn på, og Glenthøj vælger da også at konkludere, at der historisk set er forskelle, idet danskerne aldrig behandlede nordmændene, som kolonimagterne i Afrika behandlede afrikanerne, men at folkenes følelser er væsentligere for sammen-

ligningen, "og her skal man ikke sammenligne nutidens Norge med nutidens Afrika, men derimod nutidens Afrika og 1800-tallets Norge. Mens kolonitiden på det afrikanske kontinent er mindre end en menneskealder borte, ophørte Norges dansketid for mere end 200 år siden. Forholdet mellem de tidligere kolonier og kolonimagter er antagelig et andet om 150 år, end det er i dag." (s.292).

Afslutningsvis konstaterer Glenthøj, at det både i Danmark og Norge ville være bedst, hvis vi smed de "nationale skyklapper" og påbegyndte det "historiske oprydningsarbejde" (s.297), og man må sige, at vi med *Mellem brødre* har fået et samlet værk, der kan fungere som en god begyndelse på dette oprydningsarbejde.

Flemming Borg Nielsen
Lektor, cand.mag.,
Allerød Gymnasium

Hald Lens regnskab 1541-46. Bind 1-3. Ved Ole Færch. Viborg Museum 2016. I alt 1190 s., m. kort i farver samt "Regest til Hald Lens regnskab 1541-46" i lomme bagerst i bd. 1. Indb. Flere ISBN. 250,00 kr.

Blandt rigsarkivets ældre regnskaber frem til statsomvæltningen 1660 udgør lensregnskaberne den største arkivserie, og indholdsmæssigt er de blandt de mest righoldige. En stor kender af dette spændende materiale, Thelma Jexlev, har således fremhævet, at lensregnskaberne er den mest dækkende kildegruppe vi har bevaret til pris-, løn-, landbrugs- og socialhistorie forud for enevælden (: Lensregnskabernes sagfaldsregistre i *Tradition og kritik. Festskrift til Svend Ellehøj den 8. september 1984*, s.164).

En udførlig oversigt over lensregnskaberne 1559-1660/61 blev udarbejdet af Thelma Jexlev under medvirken af Susanne Krogh Bender og publiceret i form af tre artikler i tidsskriftet *Fortid og Nutid* i 1970'erne. På foranledning af Knud Prange, lederen af den daværende Lokalhistorisk afd. ved Københavns Univer-

sitet, blev de udgivet i bogform (*Lensregnskaberne – en oversigt*, 1978), en bog på 230 sider og overmåde nyttig. Men som påpeget i en anmeldelse af Steffen Heiberg i *Historisk Tidsskrift* (HT 1981:2, s.291ff.) også lidt forvirrende at bladre i, da pagineringen fra tidsskrifts-artiklerne er bibeholdt og det skånske stednavne-materiale gengives i en lidt forvirrende blanding af dansk og svensk.

Lensregnskaberne er ifølge Thelma Jexlev opbygget over et fælles skema, der skulle muliggøre den årlige revision i renteriet. Regnskabsåret løb normalt fra 1. maj til d. 1. maj det følgende år og bestod typisk af en ekstrakt med hovedposterne og eventuelt en balance. Indtægts- og udgiftsregnskaber ("Hovedregnskabet") med tilhørende bilag, herunder den meget vigtige jordebog. Revisionens bemærkninger findes i antegnelserne, ofte for flere år ad gangen, mens renteriets kvittanser for modtagne indbetalinger og regnskaber normalt er årgangsvis. Størstedelen af indtægtsregnskabet er oversigter over landgildeindtægter, de såkaldte visse indtægter, hvorimod de såkaldte uvisse indtægter ofte er de kulturhistorisk mest spændende (Jexlev: *Lensregnskabernes sagesfaldsregistre*, s.165).

Hvad angår lensregnskaberne i tiden frem til 1559 er der desværre kun bevaret lidt, noget som brudstykker - til dels i de adelige lensmænds private arkiver. Det overleverede regnskabsmateriale er typisk fra de store slotslen (hovedlenene), der stod for lokalforvaltningen, retshåndhævelsen og militære opgaver, hvorimod de mindre godslens regnskabsmateriale savnes.

At det overvejende er regnskaber fra slotslenene, der er bevaret skyldes især de store oprydninger i Rentekammerets arkiv i begyndelsen af 1700-tallet, hvor regnskaberne før 1610 kunne kasseres, medmindre de indeholdt oplysninger af væsentlig betydning for Danmarkshistorien.

Held i uheld medførte de urolige tider, før og efter Christian d. 2.s fald, at den nye kansler under Frederik d. 1., den gejstlige Claus

Gjordsen (o.1480 - 1532), måtte lade udarbejde et nyt register over kongeligt gods og rente i 1525. Registeret er en samling afskrifter af jordebøger over kongeligt gods indsendt af lensmændene i adskillige len. Det er et omfattende og detaljeret register, som er blevet bevaret med oplysninger om i alt knap 3.000 gårde, formentlig svarende til ca. 17 % af kronens jordegods.

Desværre er der en del udfordringer ved brugen af lensregnskaberne som kildemateriale. Dels har de ofte mange løse, udaterede bilag bevarede i form af kvitteringer og synsvidner, hvor man takket være ordlyden kan regne ud, at de knytter sig til regnskaberne. Dels kan de talrige løse lapper med diverse udregninger og notater til tider gøre det svært at afgøre, hvor vidt der er tale om indtægts- eller udgiftsposter. Nærmere bliver det heller ikke af den lemfældige – eller helt manglende – datering på det meste. Endelig må det også tillægges, at lensmandsskriverstuens skrivere, underskrivere og drenge ikke alle var lige skrappe i regnekunsten "med cyphret oc regnepeningh" (Ebba Waaben, *Regnskabskyndigheden i 1500- og 1600-tallet. Fromhed og verdslighed i middelalder og renaissance – Festskrift til Thelma Jexlev*, s.114). Det hører da også med til historien, at den første regnebog skrevet af en dansker, rektor på Vor Frue latinske skole i København Christian Torkelsen Morsing (o.1485-1560), først udkom (på latin) i 1528 (: *Arithmetica Brevis*).

Christian Torkelsen Morsing var født på Mors, og dermed er vi landet i samme egn og i samme periode som Ole Færch har taget fat på i sin seneste bog. Ole Færch (f.1946) er af uddannelse bygningsingeniør, men også en inkarneret slægtsforsker, en myreflittig lokalhistoriker og har tilmed kombineret sine interesser gennem en omfattende publicering af kildeudgaver. Senest med dette trebindsværk, men af tidligere udgivelser bør fremhæves *Himmerlands bomærker* (2015), *Kansler Claus Gjordsens register over kongeligt gods og rente 1525* (2014), *Aalborghus Lens jordebog 1562*

(2013), *Himmerlandske herredsfogeder, by- og birkefogeder samt -skrivere* (2011), *Herredsfogeder og skrivere ved Hornum herredsting, Nibe og Nørholm birketing samt Hornum-Fleskum herredsting* (2006) samt den monumentale *Diplomatarium Hornumense - tingsvidner, breve og andre dokumenter fra Hornum herredsting, Nibe og Nørholm birketing 1216-1636*, bd. 1-2 (2004).

Hald Lens regnskab 1541-46 omfatter tre bind, hvor der i det første (tekstbindet) redegøres indgående for lensregnskabet, der for de bevarede deles vedkommende omfatter 18 herreder i Hald Lens område. Regnskabet kan opdeles i fem hovedkategorier, der af Færch beskrives som: Naturaliregnskabet, Penge-regnskabet, Restanceregnskabet, Ekstrakterne og endelig revisionen, der dog kun omfatter et enkelt år, nemlig rentemester Jørgen Pedersens revision af Otte Krumpens regnskab for 1545-46; det bedst bevarede og mest komplette af lenets regnskaber.

Derpå følger i Færchs bind 2 indeholdende selve regnskabet 1541-45 med syv læg, hvor det sidste læg består af otte bilag samt bind 3 regnskabet 1545-46 i form af seks læg. Der er således 1033 sider lensregnskab at studere i denne transskriberede udgave. Da lenet havde sin største udstrækning (1544) omfattede det omkring 732 gårde af det gamle stiftsgods og 390 af krongodsets. Anskuet geografisk be-

væger vi os især i Viborg stift, men med afstikkere til Mors: Vendelbo stift (Mors Nr. og Sdr. hrd.) samt til Lysgaard hrd. i Aarhus stift. Har man således interesse i herrederne Hindborg, Harre, Nr. Salling, Rødding, Middelsom, Fjends, Sønderlyng, Nørlyng, Lysgaard, Rinds, Gislum, Slet, Aars, Hornum, Hellum, Fleskum samt Nr. Mors og Sdr. Mors i 1500-årene kan det være værd at fordybe sig i værket. Dog skal man være opmærksom på personnavneregisteret, der findes i slutningen af bind 1, kun medtager personnavne i tekstbindet og ikke i de to bind med regnskabsoplysningerne, ligesom bønder som hovedregel er udeladt. Tilbage bliver således lensmænd, fogeder, slotssvende, delefogeder, skomagere, købmænd, borgmestre, en del vodspindekvinder m.m.

Uanset om man måtte være enig i forfatterens tese om selvejernes landgildeforhøjelser var en straf for deltagelse i bondeoprøret 1534/35 er den omfattende behandling og udgivelse af ekstrakterne 1541-40 og Otte Krumpens regnskab 1545/46 fra Hald len prisværdig. Forhåbentlig kan de lokke til nye kultur- og socialhistoriske undersøgelser omhandlerende reformationsårhundredet.

Tommy P. Christensen
MVU, cand.mag.
Elsbøll & Christensen

Christian Hau: Slaget på Sct. Jørgensbjerg - Skæbner i en borgerkrig. Personalhistoriske studier. Aalborg Universitetsforlag 2016. 350 s., ill. i s/h. og f. Indb. ISBN: 978-87-7112-593-1. 350,- kr.

Cand.med. Christian Hau (f.1942) har tidligere bidraget til Personalhistorisk Tidsskrift (2005 og 2006) og nogle læsere kender måske hans bog: *Bjælken, sparren og den halve bjørn. Fra saltindustri til lavadel. Senmiddelalderlige studier omkring lavedelslægten Vinter på Mors*, (1999. Anm. [Dansk] Historisk Tidsskrift, bd.101:2. 2001).

I det foreliggende værk har forfatteren bevidst bevæget sig ud på tynd is i et ambitiøst forsøg på at få et par strofer af en gammel dansk folkevis (": "Først så løb de morsingboer og så de forrædere fra Thy. Ene da stod de vendelboere, de ville ikke fly") hæftet bedre op på en historisk begivenhed, der siden forfatteren i sin ungdom deltog i en arkæologisk udgravning af en massegrav

på Sct. Jørgensbjerg i Han Hrd., har fascineret ham.

Slaget på Sct. Jørgensbjerg 1441 mellem oprørske nordjyske bønder og Christoffer af Bayern (dansk regent 1440-48) får Hau til at analysere konfliktens baggrund og forløb, hvilket skærper hans interesse for adelsmanden Henrik Tagesen, der gik ind i kampen på bøndernes side. Hvad var hans motiver og hvem var han? Hvordan kom brugen af vognbørge pludselig til Nordjylland og hvad blev følgerne for slagets tabere? Alle relevante spørgsmål, der godt nok er svære at besvare på det forliggende, spinkle kildegrundlag.

Christian Hau har valgt at disponere sit vægtige værk i fire dele, hvor de to første omhandler kampen om magten (I. del), de personalhistoriske studier (II. del): Henrik Tagesen og hans slægtskreds, Henning Hansen Podebusk og hans efterladtes sociale deroute samt kampen om de wierlandske godser. Anden del afsluttes af en selvstændig epilog, der opregner vindere og tabere efter slaget på Sct. Jørgensbjerg samt bogens måske mest opsigtsvækkende sider om repressalier mod bønderne (s.264ff.), der tilsammen kan siges at være bogens tredje del.

I den afsluttende fjerde del findes et omfattende appendiks, der redegør for dansk middelaldergenealogi, middelalderens demografi, familieformue og arveret samt navneskik, heraldik og besegling. Endelig afsluttes med hele det videnskabelige snoretræk, der forbilligt lægger alle de anvendte kort på bordet: Liste over kildeforkortelser, anvendte utrykte og trykte kilder, en omfattende litteraturliste samt person- og stednavneregister.

Allerede i sit forord nævner forfatteren Knud Fabricius' meget grundige *Bondeoprøret 1441* (1899) og Jørgen Würtz Sørensens *Bondeoprør i Danmark 1438-1441. En analyse af rejsningernes økonomiske, sociale og politiske baggrund* (1983). Men er også af den opfattelse, at han selv måtte dykke ned i kilderne, ikke kun de lokal- og personalhistoriske, men også ganske bredt i tidens danske, øvrige skandinaviske, hanseatiske og hollandske kilder. Middelaldergenealogien, som den blandt andet ses dyrket af Knud Prange i hans mange artikler og bidrag (14 anføres i litteraturlisten), blev lede-tråden og Hau foretager en større, genealogisk-personalhistorisk undersøgelse af Henrik Tagesen og hans slægtskreds samt af andre af tidens deltagere i konflikten. Den omgang udgør mere end 140 af bogens sider, og blandt andet slægter som Galskyt, Hegle, Podebusk og Gyldenstjerne tages op til selvstændig behandling. Som det også kendes fra Erik Ulsigs *Danske adelsgodser i middelalderen* (1968) – seks af Ulsigs arbejder anføres i litteraturlisten – og Poul Enemarks med fleres arbejder er de ejendoms-historiske dokumenter med deres oplysninger om ejendomsbesiddere og -handler det fremherskende skriftlige materiale fra perioden, hvilket Hau også søger at udnytte efter bedste evne.

Mest tankevækkende er - efter anmelderens mening - dybdeboringen i spørgsmålet om de oprørske bønder, der ikke endte i massegraven(e?) på slagmarken. Hvilken skæbne fik de? Ud fra den rimelige antagelse, at oprørske bønder i 1440'erne næppe blev behandlet meget bedre end deltagerne i det jyske bondeoprør

hundrede år senere (Skipper Clementsfejden 1534), nævner Hau straffe som jordkonfiskationer og den såkaldte "halsløsning" hvor de selvejerbønder, der kunne betale for deres liv kunne undgå at blive hængt.

Hau inddrager den svenske rimkrønike *Karlskrøniken*, nedskrevet under den svenske konge Karl Knutsson (Bonde), der regerede 1448-57, 1464/65 og 1467-70. I en folkelig tone og omhandlende perioden 1389-1452 beretter krøniken, at de bønder der ikke faldt på slagmarken mistede fod og hænder, "sidhn tog konungen alt, hwat han wille." Afbalanceret fremhæver han dog også, at forskningen har karakteriseret *Karlskrøniken* som danskfjendtlig, og i den danske historiker-konsensus har man derfor afvist påstanden. Hau vælger dog - i stedet - at sammenkæde krønikens beretning med nogle kortfattede registre fra Ribe Domkapitels arkiv, der omhandler kong Christoffers regeringstid. En gård er kommet i kapitlets besiddelse, Joensgardt i Wedelby (nuv. Vejlbj, Elbo Hrd., nord for Fredericia) og i sagsakterne omtales "Item tings vitne, at Per Niensens oldefar ey myste syn fodt for Joensgardt i Wedelby" (Rep. I, nr.435-36b).

Nu kan der selvfølgelig være andre årsager til, at Per Niensens oldefar mistede - eller ikke mistede - sin fod for Joensgardt. Men det forhold, at en bonde ved kongelig dom skulle miste sin fod er usædvanlig, da kropsstraffe typisk optræder ved tyverier, og falskmøntnere stod til afhugning af den ene hånd. Men i denne sag tillægges: "Item nogre godemens dom paa same gardt *efter konings befaling*" og dermed har vi formentlig fået en brik mere til puslespillet om kongemagtens sanktionsformer i forbindelse med 1440'ernes bondeoprør. De selvejerbønder, der ikke faldt på slagmarken kunne måske få lov til at købe deres gård tilbage, når de var blevet den fradømt for deres medvirken til oprør. Men afhugning af en fod eller hånd kunne også blive en af de drakoniske straffe, som kongemagten anvendte overfor de oprørske bønder. Hvad enten det nu var fordi man ikke kunne rejse de fornødne midler

- eller de bare ikke stillede kongemagten tilfreds. Skal man derfor tage *Karlskrøniken* for pålydende var der en betydelig vilkårlighed i kongemagtens beslaglæggelser i tiden efter oprøret.

Bogens første del - Kampen om magten - går løs på slagets detaljer set i lyset af datidens krigsbrug og blandt de defensive foranstaltninger fremhæves den husittiske vognborg. Landskabets højdeforhold inddrages, og Hau gør den antagelse, at man må regne med to slag og påpeger, at man bør tage i betragtning, at Christoffers far havde deltaget i både Sigismunds korstog mod husitterne og Albrecht af Østrigs felttog mod husitterne i sommeren 1438. Det må regnes blandt Hau's fortjenester, at han inddrager nogle af de ældre udenlandske titler om husitterne og deres enøjede feltherre, lavadelsmanden Johannes Ziska (1360-1424), såsom Frederick G. Heymann (1955), Josef Macek (1965), Howard Kaminsky (1967), Bert S. Hall (1979) og Victor Verney (2009), hvorimod nyere, og mere populærvidenskabelige titler som Stephen Turnbulls *The Hussite Wars 1419-36*. (2004) eller Alexander Querengässer & Sascha Lunyakov: *Die Heere der Hussiten. Teil 1-2* (2015 & 2016) ikke ses medtaget.

Chr. Hau har således med god støtte fra generøse fonde og et seriøst arbejdende universitetsforlag fået skabt en gedigen og fagligt udfordrende bog. Fremtidige studier af Slaget på Sct. Jørgensbjerg 1441, såvel arkæologiske som historiske - herunder ejendoms- og personalhistoriske - har med denne bog fået et uomgængeligt udgangspunkt. Under hensyn til den skrøbelige kildesituation, og de mange spørgsmål man kan rejse, vil dette værk være centralt for udforskningen af Kalmarunionens første store krise og diskussionen om de danske bondeoprør og borgerkrige i senmiddelalderen.

Tommy P. Christensen
MVO & cand.mag.,
Elsbøll & Christensen

Marie og Lennart Hultqvist: Sophie Brahe. Vetenskapen - Kärleken – Stjärnbrodern. Monitor Förlaget, Kristianstad 2017. 109 s. Ill. s/h og f. Indb. ISBN:978-91-85517-35-0. Pris (SEK) 240,00

Med udgangspunkt i deres fælles baggrund i naturvidenskab har ægteparret Marie og Lennart Hultqvist skrevet en fin bog om den lærde adelskvinde Sophie Brahe, lillesøster til Tycho Brahe. Vi følger Sophie fra hendes fødsel på det skånske gods Knutstorp, ægteskabet med Otto Thott til Eriksholm - nu Trolleholm - og ikke mindst de mange ture til øen Hven, hvor storebroderen Tycho boede, forskede og byggede instrumenter. Senere fulgte hun efter sit livs kærlighed Erik Lange, hendes 2. ægtemand, til Nordtyskland. De slog sig ikke ned noget sted sammen, og han var dybt forgældet på grund af sine forsøg på at skabe guld og måtte forsætte sin rejse rundt i Nordeuropa, mens Sophie søgte tilbage til Danmark, hvor hun tilbragte sine sidste år i Helsingør.

Ægteparret Hultqvists fascination af Sophie Brahe er tydelig. Hendes dedikation til datidens videnskaber – det være sig astronomi, astrologi, alkyemi (i denne sammenhæng som lægemiddelfremstilling) – slægtsforskning og anlæggelse af haver fængsler de to forfattere. Sophie blev ”uddannet” som videnskabskvinde af sin storebror, og allerede som 14-årig deltog hun i observationerne under en måneformørkelse på Knutstorp i 1573. Hun skulle senere komme til at arbejde sammen med broderen på Hven i flere omgange. Tycho Brahe havde stor respekt for sin søsters videnskabelige evner og synes at have været åben overfor uddannelse af kvinder – og på Hven var der blandt hans studerende enkelte kvinder.

I bogen ligger Hultqvist-parret meget vægt på Tycho Brahes rolle i Sophies liv – ikke mindst bruger de et digt som Tycho Brahe skrev 1594 – otte år før Sophie og Eriks ægteskab. Det er skrevet på latin og handler om kærlighed – Sophies kærlighed til Erik Lange – i digtet henholdsvis Urania og Titan. Det er Urania som skriver til Titan og det handler om savn af Titan, kampen med alkymien

om hans gunst og håbet om at han kommer hjem til hende. Storebror beskriver sin lillesøsters følelser og giver hermed Sophie ”et bankende hjerte” - en egenskab der ofte ses i beskrivelserne af adelskvinder fra 1500-tallet. Om Tycho Brahe så havde andre hensigter med digtet end at sætte ord på sin søsters svære kærlighed er det nok ikke muligt at vide. Men Tycho Brahe valgte også at sende digtet til en poesi-interesseret person i Skotland for at retfærdiggøre, at han ikke altid kun tænkte på himmellegemer!

I et lille appendiks bag i bogen gengives en svensk oversættelse af Tycho Brahes Urania Titani, som 1994 blev udgivet i Peter Zeebergs danske oversættelse. Af større interesse for dette tidsskrifts læsere er Sophie Brahes efterladte slægtsbog på over 900 sider, som hun skrev i Helsingør i sine sidste år. Den håndskrevne bog befinder sig i dag på Lunds universitetsbibliotek, men kan læses på internet. Arbejdet med bogen gav Sophie mulighed for at brevveksle med datidens vigtigste slægter.

Hun var selv en Brahe, gift Thott, moderen en Bille – og hun var i familie med de fleste slægter i rigsrådsadlen. Slægtsbogen omhandler giftemål, børn og godser, men inddrages ikke rigtig i de to forfatters bog.

Derimod søger Hultqvists bog at fremmane et levende billede af Sophie Brahe gennem tekster af både hende og bror Tycho, beskrivelser af både videnskab og filosofiens stade på deres tid, relaterer til andre af samtidens lærde og uddannede kvinder både før og efter Sophie samt sætter hende ind i en større kvindehistorisk kontekst.

Til hjælp for bogens opbygning vælger de at tage på en rejse i Sophies fodspor. Flere af kapitlerne er således opbygget omkring et besøg på for eksempel Hven og her beskrives Sophies mange ophold på øen. Desværre bliver denne metode absolut bogens største minus. Her

springes mellem beskrivelser af Sophies liv, Tycho Brahes liv, diverse forskellige videnskabelige discipliner som alkymi og astrologi samt strømforholdene i Øresund. Ikke alle disse oplysninger er relevante for at skabe et billede af Sophie Brahe og hendes samtid, og formen gør bogen uoverskuelig. Hultqvisterne tager gerne ned af mange sideveje og omveje for at komme frem til målet – Sophie Brahe. En fast hånd fra en forlagsredaktør savnes.

Dette til trods kan bogen anbefales som en introduktion både til Sophie Brahe og Tycho Brahe – den sidste fordi han ikke er i centrum, men inddrages som beretter. Bogen har en litteraturliste, men savner noter.

*Lisa Elsbøll
cand.phil. Historie.
Kursuskonsulent i AOF*

Kjeld Bjerrum Jensen: Anders Sørensen Vedel og hans tid. Byhistorisk Forlag, Vejle 2016. 112 s. Ill. ISBN 978-87-90086-67-1. 150,00 kr.

Anders Sørensen Vedel var en af den danske renæssances forgrundsfigurer. Han blev født i Vejle i 1542 i en solid borgerlig familie og døde i Ribe i 1616. Det er fortjenstfuldt, at Kjeld Bjerrum Jensen, tidligere lektor ved Rosborg Gymnasium i Vejle, har påtaget sig at skrive denne kortfattede biografi. Heri får læseren ikke blot præsenteret hovedpersonens levnedsløb, men også de mange betydningsfulde personer, som han knyttede forbindelse til: Kong Frederik 2., Thyco Brahe, Peder Oxe, Arild Huitfeldt, Johan Friis, Niels Kaas og Niels Krag samt centrale personer i skole og kirke.

Biografien bygger ikke på ny forskning, men samler dele af den i en letlæst og overskuelig fremstilling. Som det fremgår af litteraturlisten og referencerne i øvrigt, indgår hverken Ole Degns Ribeforskning eller Ellen Jørgensens historiografiske behandling af hovedpersonen. Derimod har forfatteren udnyttet C.F. Wegeners biografi fra 1851. Wegener var professor i

historie ved Københavns Universitet, kongelig historiograf og geheimearkivar. Wegeners 300 sider lange biografi over Anders Sørensen Vedel vurderes som hans bedste videnskabelige fremstilling, som da også er forsynet med et omfattende noteapparat. Det er derfor for vor tids biografi-forfattere både en vanskelig og en let opgave at tage tråden op. Vanskeligt, fordi stierne allerede er trådt, og let, fordi hele kildematerialet hermed er præsenteret. Med dette udgangspunkt burde Kjeld Bjerrum Jensen have gjort sig nogle teoretiske overvejelser over, hvad en moderne biografisk forfatter skulle fremhæve i relation til Wegeners afhandling fra 1851. Det er imidlertid ikke tilfældet, og hans fremstilling bliver dermed i bedste fald en light udgave af Wegeners meget grundige arbejde.

”Det er Historien, der skjænker Manden det evige Liv” skriver Wegener i indledningen, og i den udstrækning dette udsagn opfattes som rigtig, er det en alvorlig opgave at skrive en biografi, ikke mindst om en af 1500-tallets førende danske personligheder, som var et produkt af både humanismen, renæssancen og reformationen. Vedels væsentligste præstation var oversættelsen af Saxos *Gesta Danorum*, der udkom i 1575. Langt det meste af Vedels forskning blev pålagt ham af repræsentanter for statsstyrelsen, hvortil han var knyttet bl.a. som Frederik 2.’s hofpræst. Vedel var en polyhistor, der beskæftigede sig med mange forskellige genrer: folkeviser, pavebiografier, levnedbeskrivelser, ligprædikener og oversættelsesarbejder, blandt andet en latinsk oversættelse, der udkom i 1573, af Niels Hemmingsens centrale værk: *Liffens Vey*. Dette værk var præget af Philip Melanchtons teologi, og var med hensyn til bl.a. nadverlæren i overensstemmelse med calvinismen. Luthers ortodokse tilhængere var betænkelige ved denne udvikling, og da Hemmingsen efter udenlandsk pres blev afskediget af Frederik 2., kunne Vedel også være kommet i unåde, men han undgik denne skæbne, selv om han skønnedes at være præget af Hem-

mingsens teologiske forestillinger. I 1576 giftede Vedel sig i Ribe som 34-årig med en datter af prælaten og historikeren Hans Svaning, Vedel havde kun et perifert kendskab til barnebruden, der året efter døde af enten pest eller i barselseng.

I 1581 flyttede Vedel fra København til Ribe, hvor han havde fået et embede ved domkirken. Han havde efter lang betænkningstid indvilget i at forsætte Saxos krønike på dansk. I de næste 14 år skrev han på dette værk, dog ofte afbrudt af andre opgaver. Han giftede sig for anden gang ind i en af de førende klerikale familier; bruden var datter af Ribes biskop Hans Laugesen, og hun var et barnebarn af Hans Tausen. Med indgåelsen af dette ægteskab erhvervede han et præsentabelt hus, hvor han indrettede et større bibliotek. Han synes således at have alle betingelser for at skrive Saxo-fortsættelsen, men han udgav kun lidt og hans mæcener i København blev utålmodige. I 1594 fik han et års frist til at vise fremgang i studierne, men da det ikke skete, måtte han aflevere sit kildemateriale til den nye kongelige historiograf Niels Krag. Et forsøg på at efterfølge svigerfaderen som biskop i Ribe mislykkedes, og Vedel stod ydmyget tilbage. Han døde i Ribe i 1616.

Fremstillingen kunne have vundet ved en strammere disposition, et mere sagligt sprog og færre, ofte vidtløftige hypoteser. Mange pointer følges af udråbstegn og der skiftes mellem grammatiske tider. Men læsere, der er interesseret i at læse en populær biografi over Anders Sørensen Vedel, kan begynde her, og C.F. Wegeners videnskabelige fremstilling vil da være en naturlig fortsættelse af studierne. Når det drejer sig om den danske renæssance er Vedel en central personlighed, der som Luther formåede at opgradere modersmålet, belyse det danske folks egenart og dansk kulturs kvaliteter.

*Harry Haue
professor, dr.phil.,
Institut for Kulturvidenskaber,
Syddansk Universitet*

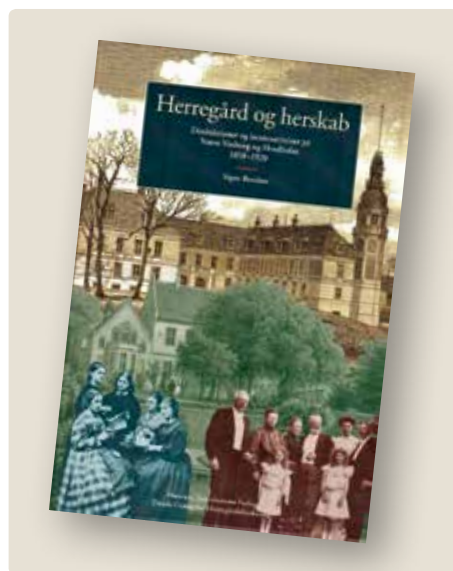
Signe Boeskov: Herregård og herskab. Distinktioner og iscenesættelser på Nørre Vosborg og Hvedholm 1850-1920. Museum Tusulanums Forlag, 2017. 363 s., 62 ill. Indb., ISBN 987-87-635-4144-2. 348 kr.

Herregård og herskab bygger på Signe Boeskovs ph.d.-afhandling fra 2010 og er en velskrevet og veloplagt bog om herregårde og herskabers selviscenesættelse i et herregårdsmiljø under forandring i årene ca. 1850-1920. Det er en epoke, hun kalder for "herregårdenes Indian Summer" – en periode, hvor herregårdenes og herregårdslivet blev underkastet forandringer startende med Grundloven i 1849 og blev efterfulgt af den industrielle udvikling, der gav folk mulighed for at vælge andre typer arbejde end landbrug. Det gamle standssamfund var under afvikling, og med lensafløsningen i 1919 måtte herregårdene blandt andet overdrage store jordarealer til staten.

Valget af de to herregårde er sket på baggrund af flere parametre, men valget er fremragende, fordi der er tale om to herregårde med forskellig baggrund. Hvedholm ligger på det herregårdstætte Sydøstfyn, og Nørre Vosborg ligger i et herregårdsoede Vestjylland. Alligevel er der en række områder, hvor der er store ligheder. Et væsentligt kriterium for valget af de nævnte herregårde er, at begge har et omfattende privatarkiv, som Signe Boeskov har haft mulighed for at fordybe sig i.

Et af de interessante aspekter i valget af herregårde er de åbenlyse forskelligheder. Hvedholm er stort og en del af et større herresæde, og hvis ejere var rundet af gammel adelig slægt. Der havde gennem generationer været gode forbindelser til kongehuset – bl.a. gennem vintersæsonernes baller i hovedstaden, når residensen var henlagt her.

På Nørre Vosborg var det en borgerlig slægt, der ejede herregården i den periode bogen omhandler. Herregården var – sammen med Sønder Vosborg – blevet erhvervet på en auktion af et par sønner af en fæstebonde sidst i 1700-tallet; og hvor den ene (Peder Tang) overtog Nørre Vosborg kort efter. Han havde arbejdet sig op til at blive en velhavende køb-

mand og lokal samfundsspids i det vestjyske, og han kunne krone sit livsværk med købet af herregården.

Det har ikke været muligt at gå i dybden med alt fra hverdag til fest, men der indledes med en fin og relevant baggrundsfortælling om de to valgte herregårdes historie, ligesom deres ejere i perioden beskrives – og sættes i ejendommenes og omgivelsernes ramme.

Signe Boeskov tager os med på opdagelse i de to herregårde. Vi bliver ført rundt i værelser og sale, og der beskrives indretninger (og der er gode illustrationer), og indretningen sættes i relation til livet i både hverdag og fest: de fine repræsentationsrum, familiens private værelser og adskillelsen mellem herskab og tjenestefolk. Det handlede om selviscenesættelse og formidling af familiens betydning som en del af historien og slægten. På Hvedholm hang anerne overalt på herregården, og der kunne uden videre drages referencer til fortidens status. På Nørre Vosborg forholdt det sig anderledes, da vi i denne periode kun var nogle

få slægtsled inde i ejerrækken. Her lagde man vægt på oldtidssamlingen (det gjorde man på mange herregårde, men her blev det bl.a. brugt for at sætte ejendommen i et større historisk perspektiv), og man hyldede beretningen om Peder Tangs formåen. Sønnen af fæstebonden, den virksomme mand, der formåede at opbygge en formue som kløgtig handelsmand. Ikke desto mindre hang der i salen et maleri af Niels Bugge, der havde været ejer af Nørre Vosborg i 1300-tallet; formentlig også et forsøg på at danne relationer tilbage til fortidens mægtige ejere.

Hverdagen kunne være til den beskedne side, hvor der blev sparet på lys og varme, og hvor man var klædt i beskeden dragt. Derimod var det ikke ualmindeligt at være både ekstravagante og nærmest overdådige i forbruget, når familien holdt fest. Der blev holdt på formerne på Hvedholm, når der blev festet, og ved årsfesterne (f.eks. høst- og julefest) for de ansatte, spiste man hver for sig, selv om familien deltog.

På Nørre Vosborg var man på en og samme tid mere end og lige med folket, og der var en højere grad af samvær på tværs af stand, selv om man også indbød embedsmænd og andre spidser til en række fester.

Begge herregårde oplevede at få kongeligt besøg. Fælles for begge besøg var det minutiøse arbejde med forberedelserne, og for begge herskaber var det kongelige besøg af stor betydning. I 1882 var det både konge- og kronprinsparret, der kastede glans og ære over Hvedholm og dens herskab.

På Nørre Vosborg havde man ikke samme tilknytning til kongehuset, men i løbet af 1800-tallet blev det til to kongelige besøg, og i 1861 var det Frederik VII og grevinde Danner, der tilbragte en uge på herregården. Her får man en god beskrivelse af bekymringerne forud for besøget, samtidig med glæden og en hektisk travlhed, hvor dagene var fyldt med forberedelser.

Bogen rummer mange fine illustrationer og bilag, og der er ingen tvivl om, at der har været gjort et grundigt forarbejde – også i at omarbejde fra ph.d.-afhandling til en mere 'folkelig' bog. Bogen vil være et naturligt valg for alle, der har interesse i herregårde og herregårdsliv – og den er velskrevet, letlæst og fængende.

*Stella Borne Mikkelsen
Cand.mag. Historie, fuldmægtig,
Udlændinge og Integrationsministeriet*

Kaare R. Schou: Magtens forblændelse. Hvordan justitsminister P.A. Alberti endte som danmarkshistoriens største svindler. People's Press/Zetland 2016. 321 s. Indb. ISBN 978-87-7180-191-0. 299,95 kr.

P.A. Alberti er berømt som svindler. De dristige økonomiske spekulationer spiller da også en central rolle i Kaare R. Schous bog om ham. Vi får blandt andet at vide, at Alberti allerede kom ud på et skråplan, da han som ung advokat fandt på at lave børsspekulationer med nogle af de penge, som han fik rådighed over som bobestyrer ved skiftesager eller som administrator ved ejendomshandler. I 1890'erne, da han var blevet formand for Smøreksporforeningen, begyndte han at investere en stor del af de penge, som foreningen indtjente, i sydafrikanske guldmineaktier, i stedet for at

overføre dem til Sjællandske Bondestands Sparerkasse, hvor han også var formand. I starten gik det fint med disse investeringer, og det gav Alberti så meget blod på tanden, at han flere år i slutningen af 1890'erne satte 400-700.000 kr. i sydafrikanske papirer. Men da konjunkturerne vendte, udviklede eventyret sig til et sandt mareridt. Alberti endte med at formøble mere end 6 ½ mill. kr. på det oversøiske engagement.

Alberti forsøgte at holde det gående gennem stadigt mere tvivlsomme transaktioner. Hertil hører, at han skaffede sig et legetøjstrykkeri,

der kunne producere falske lister over obligationsbeholdningen i Den Sjællandske Bondestands Sparekasse. ”Det må have taget oceaner af tid” at lave sådanne lister, skriver Kaare R. Schou og tilføjer: ”til sidst var denne form for dokumentfalsk hans eneste mulighed for at skjule sine bedragerier”. Men i september 1908 måtte Alberti give op og melde sig til politiet. I anklageskriftet blev det samlede bedrageri opgjort til 14.462.268,29 kr. Ifølge Kaare R. Schou svarede det til den samlede regning for genopførelsen af Christiansborg Slot efter branden i 1884 eller ¼ af statens årlige budget i det første årti af 1900-tallet. Albertis forseelser blev da også takseret til otte års tugthusophold – en straf, som blev afsonet i Horsens og Vridsløselille. I øvrigt ligger fængselsmuseet i Horsens i dag inde med legetøjstrykkeriet, som er gengivet på en af bogens billedsider.

Selv om Albertis fascinerende kriminelle løbebane bliver serveret på en elegant og effektiv måde, er bogens stærkeste side efter min opfattelse beskrivelsen af Alberti som politiker. Titlen: *Magtens forblændelse* sammenfatter på en præcis måde den grundige redegørelse for Albertis virke som folketingsmand fra og med 1892 og justitsminister fra juli 1901 til juli 1908. Alberti fremstår gennem hele bogen som en mand, der med glæde brugte alle de magtmidler, som stod til hans rådighed. Han forstod også at tænke kreativt, når det handlede om politik. Det får læserne allerede et indblik i ved gennemgangen af Albertis valgkamp i 1892, hvor han kandiderede mod Viggo Hørup i Køge-kredsen. Alberti lancerede da – som noget nyt i en dansk valgkamp – sin egen husstandsomdelte avis. Den udkom tre gange om ugen i de to måneder op til valget. Her fik vælgerne ganske vist ikke meget at vide om Albertis politiske visioner, men til gengæld leverede avisen ”en stærkt populistisk fremstilling af socialismen og dens ulyksaligheder og et konstant karaktermord på Hørup”. Det er nærliggende at drage sammenligninger til forskellige valgkampe rundt om i verden i de seneste år.

Som minister viste Alberti sig som en mand, der gerne ville vise handlekraft, og som ikke veg tilbage for at skubbe embedsmændene til side, når de stod i vejen. Kaare R. Schou formulerer det sådan: ”Når han ikke kunne bortrationalisere bureaukratiet, kortsluttede han det og traf afgørelser på tværs af sine embedsmænds indstillinger”. Således blev embedsmænd i Københavns Kommune gang på gang underkendt i de sager om dispensation fra bygningsreglementet, der blev indbragt til Justitsministeriet under den voldsomme udbygning af brokvartererne. For som Alberti udtrykte det i 1905, anså han det som sin ”pligt at beskytte den enkelte imod den tilbøjelighed til summarisk behandling”, som han havde ”fundet rådende hos de fleste bygnings- og sundhedsautoriteter”!

Sundhedskollegiet var nok den myndighed, der kom til at mærke ministerens foragt for bureaukrater allermest. Siden 1803 havde denne kreds af kyndige læger fungeret som rådgivende instans over for den politiske ledelse i alle væsentlige spørgsmål af sundhedsmæssig relevans. Men i 1907 var det slut. Da trådte alle kollegiets medlemmer tilbage i protest mod, at Alberti havde tilsidesat deres ind-

stillinger ikke færre end 80 gange. Fire gange havde han f.eks. givet personer uden relevant uddannelse ret til at praktisere som tandlæge, og 15 gange havde han sagt ja til at oprette et apotek, som der efter kollegiets vurdering ikke var økonomisk grundlag for. Desuden havde Alberti bl.a. afvist kollegiets anbefalinger om at skride ind over for forskellige kvaksalvere og ønskerne om at forbedre jordemødrenes forhold og at indføre efteruddannelses-kurser for læger.

Kaare R. Schou er kendt for sin store viden om dansk politik i 1800- og 1900-tallet. Denne viden kommer i høj grad læserne til gode i denne bog, hvor vi ikke blot får et detaljeret indblik i Albertis liv, men også mange

interessante oplysninger om og vurderinger af I.C. Christensen og andre politiske aktører i tiden omkring 1900. En del steder trækkes der også linjer op til nutidens politik. Ind imellem sker det i form af små stikpiller eller underfundigheder.

Med bogen om Alberti har Kaare R. Schou leveret en velfunderet, veldisponeret og veloplagt biografi om en mand, hvis handlemåde er uden sidestykke i nyere dansk politik, men som ikke desto mindre besad en del karaktertræk, der er ganske velkendte i dagens politiske liv.

*Jørgen Mikkelsen
arkivar og seniorforsker,
Rigsarkivet*

Helle Askgård og Dorte Smedegaard, Vildtfuglene. En biografi om Emilie Demant og Gudmund Hatt. Multivers 2016. 336 s., ill. ISBN: 978-87-7917-414-6. 298 kr.

Mens Emilie Demant næppe huskes af mange i Danmark, står det anderledes til med hendes ægtemand, professor Gudmund Hatt; han blev af en tjenstemandsdomstol efter besættelsen i 1947 som den eneste afskediget fra sit embede ved Københavns Universitet med henvisning til en række "nationalt uværdige udtalelser" og de radioforedrag, han havde givet om den storpolitiske udvikling under besættelsens tre første år. Senest har Joachim Lund i antologien "Over stregen under besættelsen" fra 2007 givet sin vurdering af professor Hatt.

Emilie Demant (1873-1958), som dybest set er bogens hovedperson, var noget af et særsyn i Danmark. Udover at være en begavet maler, som fra et naturalistisk udgangspunkt bevægede sig over i en mere ekspressionistisk retning med et flot og stærkt farvevalg, var hun vel en af de første i Danmark, som engagerede sig i kampen for samernes (dengang lappernes) liv og fremtid. Efter unionsopløsningen i 1905 mellem Norge og Sverige betød afklaringen af grænsningsrettighederne for renerne i svensk Lapland og den norske Finmark, at samernes fremtid som et nomadefolk pludselig blev pro-

blematiseret. Det er det for øvrigt stadig i en henseende: således har Sverige som det eneste nordiske land ikke undertegnet ILO-konventionen om beskyttelsen af oprindelige folks

rettigheder. Emilie Demant lærte samisk (ikke noget nemt sprog) hos professor Vilhelm Thomsen (som var i gang med flere i europæisk sammenhæng banebrydende undersøgelser af den finske sprogklasses forhold til de baltiske og germanske sprog) og foretog langvarige rejser blandt samerne og kom tæt ind på livet af flere af dem. Hendes iagttagelser mandede i flere bøger om samernes liv og kultur, der gjorde hende kendt i adskillige europæiske lande.

Ligesom Emilie Demant var også Gudmund Hatt (1884-1960) født i Vestjylland, og de blev gift i 1911. De rejste sammen både til bl.a. Lapland og til Vestindien, og uagtet at hun var 11 år ældre end han, udviklede der sig et sjældent harmonisk ægteskab mellem dem. I mellemkrigstiden deltog han i Nationalmuseets arkæologiske udgravninger i Danmark og blev i 1929 udnævnt til professor i kulturgeografi ved Københavns Universitet.

Til grund for bogen har de to forfattere benyttet det meget omfattende arkiv, som ægteparret Hatt efterlod til Rigsarkivet (det omfatter 79 pakker). Hertil kommer hele det skriftlige materiale, som Emilie Demant skrev om samernes kultur, og som nu beror i *Nordiska Museets* arkiv i Stockholm. Grundelementet i beskrivelsen af de tos liv og ægteskab er de breve, som de over et langt liv skrev til hinanden, Især for den del af bogen, som handler om tiden lige før 1. verdenskrig og mellemkrigstiden, er dette en fin kilde til at fastholde et liv, meget fjernt fra nutidens. Men det kan ikke nægtes, at de to forfattere har vanskeligt ved at få tegnet et billede af den særprægede personlighed, som Emilie Demant var. I den henseende giver det penneportræt, som professor i tysk Carl Roos (1884-1962) nedfældede i sine erindringer (*Indhøstningens Tid*, 1961, s. 255ff.), en langt mere plastisk fornemmelse af damen.

Bogens svageste afsnit er afsnittet om besættelsen, herunder Gudmund Hatts intrikate forhold til geopolitikken. Mens det må forekomme naturligt, at en professor i kulturgeografi i 1920'erne måtte beskæftige sig med geo-

politikken som en gren af geografien, udviklet som den var af ikke kun tyskere, men også af englænderen Halford J. Mackinder, amerikaneren Alfred T. Mahan og svenskeren Rudolf Kjellén, stillede sagen sig helt anderledes efter den tyske besættelse af Danmark i 1940. Det lod sig jo ikke gøre i et land besat af tyskerne i en række radioforedrag om den storpolitiske udvikling set i et geopolitisk perspektiv at forfægte det synspunkt, at besættelsesmagten i Danmark burde vinde krigen, og at Tysklands nederlag ville medføre det gamle Europas ruin.

Hertil kom, at geopolitikken i dens nazistisk aftapning fremstod som en slags quasi-videnskabelig begrundelse for Det tredje Riges ekspansionstrang og behov for "Lebensraum". Når hertil lægges, at disse synspunkter blev fremført med "en voldsomhed i stemmeføringen" ifølge Carl Roos, siger det sig selv, at personen Gudmund Hatt blev en hadet person i den danske offentlighed (det er således ikke rigtigt, at det skete i en "behersket" form, som forfatterne anfører på s.230).

Disse forhold kunne gerne være fremlagt lidt klarere, men set i sammenhæng med bogens karakter af en biografi om et ægteskab savnes især, hvorledes Emilie Demant forholdt sig til ægtemandens medlemskab af Dansk-Tysk Forening i 1940 og hans medvirken i radioforedragene om storpolitik. Allerede i august 1940 advarede hun ham med et sjældent klarsyn mod konsekvenserne af de valg, han var ved at tage, men hvad der videre skete mellem dem under besættelsen står hen i det uvisse. Først da Carl Roos besøgte hende i maj 1945 efter Gudmund Hatts arrestation i Vordingborg får læseren et indblik i, hvad isolationen under besættelsen havde betydet: hun lå "sjælelig knust i sin seng, gammel og gusten" (s.214).

De levede begge adskillige år efter krigen og søgte på forskellig måde og med et vist held at genoptage gamle forbindelser. Gudmund Hatts bøger blev atter trykt, og som noget nyt knyttede de i 1950'erne venskaber med ikke kun Carl og Kamma Roos, men også med fhv. stats- og udenrigsminister Erik Scavenius, som

under processen mod Hatt havde vidnet til fordel for denne, og førstnævntes unge kone Alice Duvantier (1904-2001). Fælles for dem alle var fornemmelsen af at leve i et internt eksil, og ikke ulig en Ina Rohde, begejstret lyttende til Mogens Fog under fredsarbejdet i ”Tænk i tide” i de samme koldkrigsår skulle Emilie Demant under sammenkomsterne i hjemmet på Bendzvej på Frederiksberg komme til med næsegrus beundring at betragte Erik Scavenius som ”en af de klogeste statsmænd i Europa” (s.286).

Bogen er forsynet med et stort antal velvalgte illustrationer, herunder et stort antal farvegengivelser af Emilie Demants malerier, der for en dels vedkommende befinder sig på Skive Kunstmuseum, ikke så langt fra hendes hjemsted Selle på Salling.

Peter Hertel Rasmussen.

Projektseniorforsker, cand.phil., M.A.

Forsvarsakademiet, Institut for

Militærhistorie og Krigsteori

”Et liv uden fædreland” - Søren Kams erindringer. Ved Mikkel Kirkebæk og John T. Lauridsen. Lindhardt og Ringhof 2015. 512 s., ill. Indb. ISBN 978-87-11-40835-3. 395,95 kr.

I 1957 udgav den tidligere general i Waffen-SS Kurt Meyer (1910-1961) sine erindringer om deltagelsen i bl.a. det tyske østfelttog fra 1941 til 1943 og slaget om Normandiet i sommeren 1944. Kurt Meyer, som fik tilnavnet ”Panzer-meyer”, endte krigen som divisionskommandør i SS-panserdivision ”Hitlerjugend” og blev i 1945 idømt dødsstraf af en canadisk militærdomstol for sin andel i mord på allierede krigsfanger i Normandiet; han endte med at blive benådet og løsladt i 1954.

Erindringerne, som fik titlen ”Grenadiere” og udkom i adskillige oplag, var en medrivende og engageret skildring af Kurt Meyers krigsoplevelser. I Forbundsrepublikkens første restaurative år var bogen med sin fængende titel egnet til at få de overlevende frontkæmpere til at ranke ryggen og se tilbage på en ikke så fjern fortid med stolthed. Med den amerikanske historiker Charles Sydnors ord var bogen ”måske den dristigste og mest stridbare” (: ”truculent”) udgivelse inden for den såkaldte ”modlitteratur”, som er karakteriseret ved ikke at ville vedkende sig kendskab til, endsige ansvar for eksempelvis kz-lejrene og østfelttogets karakter af en race- og udryddelseskrig og kun se sig selv som misforstået og uretfærdigt behandlet af efterkrigstiden.

Nu er der ikke mange overlevende frontkæmpere tilbage, men nok et stort publikum,

som i disse år er målgruppen for den lunde strøm af bogudgivelser om de danske østfrontfrivillige. Det er i denne sammenhæng, man skal se udgivelsen af den danske Waffen-SS officer og østfrontfrivillige Søren Kams (1921-2015) erindringer. Kam kom fra et velhavende miljø i København, tilsluttede sig National-socialistisk Ungdom (NSU) og deltog som menig, senere officer, i SS-division ”Wiking” i operation ”Barbarossa”, det tyske angreb på

Sovjetunionen i 1941 og - afbrudt af lazarret-ophold - i kampene på østfronten frem til foråret 1945. Som en af kun tre danskere blev han dekoreret med Jernkorsets Ridderkors.

Hvad der i første række har gjort hans navn kendt i den brede offentlighed i Danmark, var hans deltagelse i mordet på redaktør Clemmensen i Lundtofte i sommeren 1943. Kam, som efter krigen bosatte sig i Vesttyskland, blev tysk statsborger og stiftede familie, blev aldrig stillet for retten for dette mord, og uanset danske anmodninger til de vesttyske myndigheder om at få ham udleveret, skete dette aldrig. Han var i mange år frem en velset gæst på diverse veterantræf i Tyskland og i Østrig.

Som også "*Grenadiere*" lægger hans erindringsbog sig fint ind i modlitteratur-traditionen, og ligesom i "*Grenadiere*" skildres "oplevelsen af fremstødet i østens store rum" for nu at citere "*Danske SS-mænds kalender 1945*" som noget enestående - kombineret med en fornægtelse af kendskab til eller deltagelse i nazismens ugerninger. Bogens manuskript blev udarbejdet af Søren Kam i 1986 og i 1990'erne suppleret med visse tilføjelser. I 2011 blev manuskriptet overgivet til de to udgivere, Mikkel Kirkebæk (forfatter til den meget anmelderroste biografi over Schalburg) og John T. Lauridsen (forskningschef ved Det kgl. Bibliotek) med henblik på en vurdering af, hvorvidt manuskriptet var udgivelsesværdigt. Af bogens forord fremgår det kort, at de to udgivere var enige om at det var det. Hvilke hensyn, der har ligget til grund for denne vurdering, fremgår efterfølgende på s.11, hvor de anfører, at det er af "såvel pædagogisk som historisk værdi" at give mulighed for "bekendtskab med den nazistiske omverdensforståelse og omverdensfortrængning" gennem en "kildeudgivelse" som denne.

At tale om en kildeudgivelse i klassisk forstand, dvs. at den skulle være nedskrevet samtidig med eller kort efter begivenhederne, er problematisk. Det fremgår af indledningens s.22, at erindringerne er nedskrevet efter hukommelsen i 1986. Så mens Kurt Meyers erindringer blev nedskrevet ca. 10-15 år efter begi-

venhederne, er der i Kams tilfælde tale om ca. 40-45 år. Det er ret lang tid, og en konsekvens er, at erindringerne ikke altid kan benyttes som et sandhedsvidne til det, som de beskriver, idet det ifl. udgiverne "i mange tilfælde (er) vanskeligt eller umuligt at kontrollere korrektheden af Kams faktuelle oplysninger", ligesom der er eksempler på, at oplysninger er "åbenlyst urigtige" (s.20). Når dette er sagt, er Kams gengivelse af konkrete steder og tidspunkter (inkl. klokkeslet for operation "Barbarossas" start) tit ret præcis - men det kan jo være, at Kam under skrivningen har støttet sig til den omfattende litteratur, som i 1980'erne forelå om den tysk-russiske krig. At tale om et liv selektivt genoplevet i erindringen forekommer at være passende genrebetegnelse.

Betragtet som en kilde ligger i erindringernes sandhedsværdi snarere et andet sted, nemlig i det indblik, de giver i Søren Kams selv- og virkelighedsopfattelse inklusive hans stædige fornægtelse af kendskab til nazismens forbrydelser. Det er dette, udgiverne henviser til, når de taler om en "kildeudgivelse." Men om denne vinkel og det indblik, udgivelsen giver i Kams selvopfattelse, er nok til at begrunde udsendelsen af disse erindringer, må være op til den enkelte læser af afgøre.

Bogen er forsynet med en omfattende indledning om bogens udgivelsesprincipper og om Kams liv, også i tiden efter 1945, Hvad man gerne kunne have ønsket uddybet, var Kams egen skildring af hans deltagelse i diverse veterannetværk, ikke mindst hjælpeorganisationen for tidligere medlemmer af Waffen-SS, HIAG, og hans forbindelser til miljøet for danske østfrontfrivillige i Danmark. Netop som ridderkorsbærer må Kams position have været betydelig i denne sammenhæng.

Som bog er der tale om en flot udgivelse, vel-forsynet med omfattende noter, et spændende og godt gengivet billedvalg delvist fra Kams privatarkiv og hertil særdeles gode kortskitser.

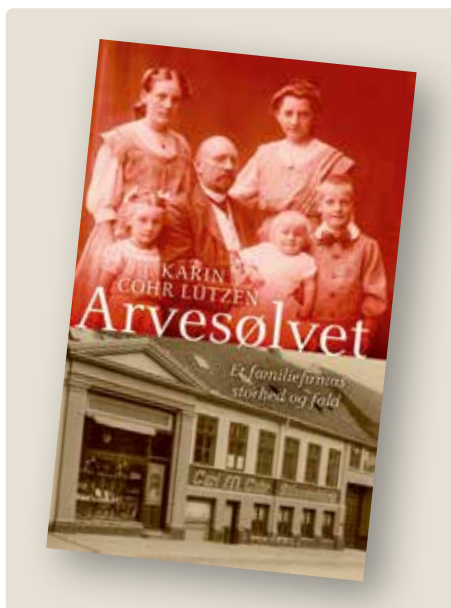
Peter Hertel Rasmussen
Cand.phil, M.A. Projektseniorforsker,
Forsvarsakademiet,
Institut for Militærhistorie og Krigsteori

Karin Cohr Lützen: Arvesølv. Et familiefirmas storhed og fald. Gyldendal, 2016. 517 s. ill. i s/h og f. Hft. ISBN 978-87-02-17226-3. 299,95 kr.

Så har hun gjort det igen: Skabt en fremragende bog, hvor hun giver en helt personlig vinkel på kultur- og Danmarkshistorien. Karin Cohr Lützen (f.1952) startede allerede i studietiden med kvindehistorie: *Den europæiske heks* (1976) og *Barselhus - og andre kvindefester* (1977), blev så mag. art. i nordisk folkemindevidenskab fra Københavns Universitet (1985) og var i flere år stipendiat ved Center for Kvinde- og Kønsforskning inden hun tog sin ph.d. i 1992. Dengang var hun vældig interesseret i sammenhængen mellem køn, klasse og seksualitet, og hun analyserede blandt andet udviklingen fra venindeforhold i borgerhjemmene, arbejdsrelationerne hos de første selverhvervende kvinder samt den tabubelagte lesbiske bevægelse frem til vor tids frigjorte kvinde kærlighed. Der resulterede også i to gode bøger: *Hvad hjertet begærer - kvinders kærlighed til kvinder 1825-1985* (1986) og *At prøve lykken - 25 lesbiske livshistorier* (1988). Især den første vakte en betydelig furor, og udgivelsen afstedkom en lange række artikler og anmeldelser af meget forskellig karakter.

Siden 1996 har hun været ansat på RUC, nu Roskilde universitet, og takket være et treårigt stipendium fra Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd fik hun mulighed for at granske de sociale forhold i 1800-årenes København. De såkaldte "hattedamer" og Indre Mission havde hendes interesse, ligesom det blev hendes tese at datidens nyetablerede, københavnske middelklassers sociale indsats kan betragtes som et forstadie til etableringen af senere tiders velfærdsstat. Resultatet blev nok en fin bog: *Byen tæmmes - kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København* (1998, 2. udg. 2013), der i øvrigt kom i et nyt oplag sidste år.

Et nyt højdepunkt i hendes evne til at få den personlige historie til at spejle væsentlige emner i samtidshistorien kom med bogen: *Mors hemmelighed - på sporet af en jødisk indvan-*

drerhistorie (2009), hvor hendes egen barndom i Fredericia med en dansk far og en fransk mor (Irène Lützen, f. Lupu, 1923-1998), får et helt nyt perspektiv, da hun i 2004 går i gang med at afdække moderens ukendte jødiske baggrund og reflekterer over, hvad denne opdagelse har betydet for hendes egen identitet.

Bogen, der er både spændende og velskrevet, beretter dels om hendes store detektivarbejde med sin familiehistorie, hvor hun får kontakt til mange ukendte slægtninge, men rummer også faghistoriske afsnit om jøder i Frankrig og slægtsforskningen som kulturhistorisk fænomen. Den personlige historie formår hun at sætte ind i en faghistorisk ramme; den jødiske ud- og indvandring fra Østeuropa til blandt andet Frankrig, om bosætning og kultur i det nye land samt den uhyggelige perverterede antisemitisme under den 2. Verdenskrig.

Der er blændende godt skruet sammen, og hun danner sig den opfattelse, at moderens fortællelse nok både skulle dække over klasserejsen fra jødisk arbejderklasse til fransk middelklasse

og skal ses i lyset af jøders ekstremt udsatte situation i tiden op til – og under – verdenskrigen, der som bekendt også resulterede i en tysk besættelse af såvel Danmark, som Frankrig. Moderen Iréne blev gift med forfatterens far i 1947, samme år som en anden slægtning, en svigerindes tidligere ægtefælle, fik en dom på tre år efter straffelovstillægget angående forræderi og anden landsskadelig virksomhed, da han havde været indrulleret i SS!

Hermed er vi også kommet ind i hendes seneste kraftpræstation, slægtskrøniken: *Arvesølvet. Et familiefirmas storhed og fald* (2016), hvor direktørdatteren medrivende skildrer tre generationers kamp for - og livet med - en branche og en fabrik, som i sin levetid opnår både storhed og fald. Bogen adskiller sig fra andre bøger om branchen og sølvsmedevirksomheder ved at fortælle den personlige historie smukt sammenvævet med virksomhedens, som det næsten kun kan gøres med et familiefirma.

Carl M. Cohrs Sølvvarefabrik startede i Fredericia i 1860 og voksede i takt med sølvtøjet udbredelse blandt den danske befolkning ("Tolv af hvert"), indtil interessen for det to- og tretårnede sølvtøj faldt, og virksomheden måtte lukke i 1987. Bogen kommer også godt rundt om hele branchen med sølv, sølvplet og rustfrit stål, fakkelmærket (1929-1972), brancheorganisationer og den stædige fasthol-

den af sølv- og guldsmede som det foretrukne forhandlernet i en tid, hvor isenkræmmere og stormagasiner stod for en stadigt større del af bestiksalget. For eksempel åbnede IKEA sit første varehus i Danmark i 1969. IKEA blev anset for en amerikaniseret brug og smid væk-kultur, men snart var man storsælger af køkkenting, herunder bestik i en god og holdbar kvalitet.

Forfatteren får sammensmeltet historien om familien, virksomheden og udviklingen i Danmark til en fængslende og medrivende fortælling. Mere end 500 sider kan man fordybe sig i, og på indersiden af omslaget får læseren dels et slægtstræ over tre generationer, dels et fint kort over 50'ernes Fredericia med de omhandlede lokaliteter markeret. Bogen er således blevet ganske omfangsrig og har afsluttende oversigter og virksomhedens direktion og bestyrelse 1906-1976, noter, litteratur og arkivmateriale, hvorimod slægts- og personalhistorikere desværre må undvære et personregister. Det må dog ikke overskygge, at Karin Cohn Lützen atter har givet os et blændende godt eksempel på potentialet i at kunne skildre den store historie i den lille, også når man vælger at dykke ned i slægtens historie.

*Tommy P. Christensen
MVO & cand.mag. Historie
Elsbøll & Christensen*

A faded, sepia-toned illustration of a coastal scene. In the foreground, a small boat with a flag is on the water. In the middle ground, there are several buildings, including a prominent white structure with a dark roof. Two figures are visible near the buildings. The background shows a hazy landscape with hills or mountains under a light sky.

Orientering fra bestyrelsen

Generalforsamling 2017

210

Samfundet for dansk Genealogi og Personalthistorie afholdt generalforsamling onsdag den 25. april 2017 i Harsdorffsalen, Rigsarkivet.

1. Valg af dirigent
2. Valg af referent
3. Formandens beretning, herunder præsentation af årbogen for 2017
4. Forelæggelse af det reviderede regnskab ved kasserer Henriette Høeg
5. Valg af formand (nuværende formand: Michael Dupont)
6. Valg til bestyrelsen (efter tur afgår Anton Blaabjerg, Erik Nørr og Poul Wachmann)
7. Valg af revisorer og revisorsuppleant
8. Indkomne forslag
9. Eventuelt

Valg af dirigent

Bestyrelsen foreslog Bjørn Westerbeek Dahl, som blev valgt uden modkandidat. Dirigenten konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt varslet.

Valg af referent

Bestyrelsen foreslog Karin Berg, som blev valgt uden modkandidat.

Bestyrelsens beretning v. formanden

Der er sket meget i det forgangne år. I grove træk har Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie udgivet 1 årbog, afholdt 6 foredrag, udsendt 11 nyhedsbreve - og kommet lidt tættere på vore medlemmer og mange andre med interesse i slægts- og personalthistorie. Bare se hvor mange, vi er samlet her i dag.

Personalthistorisk Tidsskrift

Samfundets flagskib er Samfundets årbog, og intet Samfund uden *Personalthistorisk Tidsskrift!* Det er bestyrelsens ønske, at så mange som muligt skal kunne læse tidsskriftet, og derfor har vi i flere år samarbejdet med Det kongelige Bibliotek om at

få scannet og tilgængeliggjort det på nettet. Og endelig har samarbejdet båret frugt! Det kongelige Bibliotek har lagt alle årgange af *Personalhistorisk Tidsskrift* fra 1880 til 1964 på www.tidsskrift.dk. De kan endnu ikke tilgås via hjemmesidens forside; men det skal nok komme. Tak til Det kongelige Bibliotek for det udførte arbejde.

Men hvad med de nyere årgange? Det er bestyrelsens ønske, at alle hæfter til og med år 2000 skal tilgængeliggøres på nettet, og det er næste skridt i samarbejdet med Det kongelige Bibliotek. Indtil videre kan man finde en lang række nyere hæfter på Samfundets hjemmeside – bl.a. fra 1970'erne og 1980'erne – som vores næstformand og webmaster Poul Wachmann har lagt ud.

Efter bestyrelsens beretning vil redaktør Ronja Vejdegren demonstrere, hvor man finder de scannede udgaver af *Personalhistorisk Tidsskrift* på nettet.

Og nu til den nyeste årgang af dette aldrende og hæderskronede tidsskrift. Årbogen 2016 indeholder et væld af artikler og anmeldelser og er på 244 sider. Det overordnede tema er indvandring, der behandles i tre større artikler. Den første artikel handler om en nederlandsk indvandrerfamilie i 1600-tallets Aalborg og den anden artikel om den polske roepige, Marja fra Galizien, der kom til Danmark i begyndelsen af 1900-tallet. Begge nedslag sættes ind i en større indvandringshistorisk kontekst. Den tredje og sidste temaartikel er en bred gennemgang af nogle af de centrale arkivalietyper som pas, opholdsbøger og udlændingesager.

Efter temaartiklerne følger tre genealogiske artikler om henholdsvis Mellerup-slægten, Skram-slægten fra Sønderjylland og familien Bjørn fra Ribe, samt en artikel om Adam Müllers billede af Luther på Rigsdagen i Worms. Til sidst findes en lang række anmeldelser.

Jeg vil benytte lejligheden til at takke Samfundets redaktion – herunder redaktør Ronja Vejdegren – for det store arbejde og de mange timer, der er lagt i denne besværlige og tidskrævende proces. Alle, der har siddet i en redaktion ved, hvor meget arbejde det faktisk kræver at få stablet et tidsskrift på benene.

Jeg vil også takke den afgående anmelderredaktør Henriette Kragh Jacobsen for hendes flotte indsats gennem de sidste mange år og byde vores nye anmelderredaktør Tommy P. Christensen velkommen på posten. Tommy har en lang og broget historie inden for Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie – han har både været redaktør, bestyrelsesmedlem og formand for Samfundet. Posten som anmelderredaktør kræver et godt overblik, en solid viden på feltet samt en evne til at indkradse tekster, og det er egenskaber, Tommy besidder.

Fondsstøtte fra Dansk Lokalhistorisk Forening

Det er dejligt at kunne fortsætte en gammel tradition og fortsat udgive *Personalhistorisk Tidsskrift*. Men det er dyrt at udgive tidsskrifter! Og det havde ikke ladet sig gøre uden vore mange medlemmer eller den økonomiske støtte, vi har modtaget. På foreningens vegne skal jeg derfor takke Dansk Lokalhistorisk Forening for deres økonomiske bidrag til *Personalhistorisk Tidsskrift* 2016.

Nye tiltag: Foredrag og nyhedsbreve

Samfundet er en forening i fremgang med et stigende antal medlemmer og et stigende antal aktiviteter. Medlemstilgangen skyldes selvfølgelig årbogen, men også foreningens nye tiltag.

Som noget nyt – eller gammelt om man vil – har Samfundet det sidste år afholdt en lang række genealogiske og arkivalske foredrag. Det sker med udgangspunkt i Samfundets love, hvor det fremgår, at Samfundets formål er „at vække og vedligeholde interessen for det genealogiske og personalhistoriske studium. Formålet søges opnået ved udgivelsen af *Personalthistorisk Tidsskrift* og andre publikationer samt ved foredrags- og oplysningsvirksomhed“.

Foredragsrækken er et samarbejde mellem Samfundet og Rigsarkivet, og det har givet os mulighed for at annoncere foredragene på Rigsarkivets hjemmeside, samt bruge Harsdorffsalen til foredragssal. Dermed når vi ud til de mange, der til daglig bruger Rigsarkivet og Rigsarkivets hjemmeside, og jeg vil gerne benytte lejligheden til at takke Rigsarkivet for det gode samarbejde.

Interessen for foredragsrækken har været enorm, og vi venter os meget af fremtiden. Netop i en tid, hvor så meget kan findes på nettet, er det centralt at sprede kendskabet til kilder, metoder, og ikke mindst kildekritik. Foredragene annonceres på Samfundets hjemmeside www.genealogi.dk og på Rigsarkivets hjemmeside www.sa.dk for dem, der måtte have lyst og mulighed for at deltage. Hvis man tilmelder sig de respektive nyhedsbreve, får man automatisk besked, når foredragene slås op. Poul Wachmann har sørget for, at man nemt kan tilmelde sig foredragene på Samfundets hjemmeside.

I de 6 foredrag, der er blevet afholdt siden sidste generalforsamling, er vi kommet vidt omkring i tid og emne. Jeg indledte selv med at fortælle om Arkivalieronline og de mange muligheder for slægtsforskere. Peter Wodskou holdt foredrag om straffede personer i slægten, hvor han gav eksempler på et stort og spændende kildemateriale. Jørgen Mikkelsen holdt foredrag om fremmedlovgivningen og forskellige typer arkivalier om fremmede 1875-1950. Ved Samfundets reception, der blev afholdt 7. december i anledning af årbogen 2016, fortsatte museumsinspektør Lene Tønder Buur ad samme spor og fortalte om den polske arbejdsindvandring. Anton Blaabjerg holdt et meget velbesøgt foredrag om slægtsforskning før kirkebøgerne, og det sidste foredrag blev holdt af Ronny Andersen, der fortalte om slægtsforskning og heraldik – to ikke uvæsentlige foredrag, når man er tilbage i en tid, hvor kilderne er få.

Efter generalforsamlingen i dag skal vores bestyrelsesmedlem Erik Nørr fortælle om gymnasier, realskoler og karakterprotokoller, og forårssæsonens sidste foredrag bliver 23. maj 2017, hvor jeg skal fortælle om landruller og søruller.

Et andet tiltag er Samfundets nyhedsbrev, som vores nyhedsredaktør Karin Berg sender ud fra tid til anden. Siden sidste generalforsamling har hun udsendt ca. 11 nyhedsbreve om Samfundets foredrag, foreningsforhold, og hvad der ellers måtte have vore medlemmers interesse, fx Historiske Dage, indtastning af begravelsespro-

tokoller og Gorm den Gamles slægtstræf. Send os en mail, hvis der er noget, I synes er relevant at få spredt, så ser vi på det.

Historiske Dage og Gorm den Gamle

Historiske Dage blev afholdt 25. og 26. marts 2017 i Øksnehallen i København, og Samfundet deltog i den fælles slægtsforskerstand sammen med en lang række beslægtede foreninger og firmaer: DIS-Danmark, SSF, Slægtshistorisk Forening for Stor-københavn, Dansk Lokalhistorisk Forening, Egedal Arkiver og Museum, Ellsbøll & Christensen Multimedia I/S, Genealogisk Forlag og Ølstykke Historiske Forening. Her kunne man bl.a. støde på Henriette Høeg og Anton Blaabjerg, der hjalp og fortalte om slægtsforskning. Jørgen Mikkelsen, der ud over at være bestyrelsesmedlem er en af arkivgutterne fra Politikens bagside, var også tilstede med gode historier fra fortiden. Historiske Dage var et meget velbesøgt arrangement med næsten 9.000 besøgende. Intet er som bekendt gratis, og jeg skal takke Mellerupfonden for deres økonomiske støtte til slægtsforskerstanden på 15.000 kr.

I vintermånederne blev jeg interviewet på P1 i forbindelse med Gorm den Gamles efterkommere. Rigtig mange danskere nedstammer fra Gorm, og lørdag den 20. maj samler Nationalmuseet så mange af Gorms efterkommere som muligt i Kongernes Jelling. Den dag kan man møde Anton Blaabjerg, der sammen med et hold erfarne slægtsforskere vil sidde parat for at tjekke og kontrollere slægtskabet med den gamle vikingekonge. Men bare rolig, selv om man ikke nødvendigvis kan dokumentere slægtskabet, så har Gorm den Gamle så mange efterkommere i dag, at det er svært – hvis man har nordisk blod i årene – ikke at være beslægtet med ham. Man kan tilmelde sig arrangementet „Kong Gorms store familietræ“ på Nationalmuseets hjemmeside www.natmus.dk.

Samarbejde med Københavns Stadsarkiv

For mange år siden var Samfundet – med Peter Wodskou i spidsen – med til at søsætte Politiets Registerblade. I dag er det hele søgbart og findes på Københavns Stadsarkivs hjemmeside. Samfundet er repræsenteret i stadsarkivets referencegruppe, hvor vi er med til at præge udviklingen, herunder hvad der skal scannes og indtastes i fremtiden. Siden successen med registerbladene har stadsarkivet scannet politiets mandtaller og Københavns Kommunes begravelsesprotokoller. Begravelsesprotokollerne er stadsarkivets nye store satsning, og jeg vil opfordre alle, der har interesse i det, til at melde jer under fanerne som indtastere, så vi kan få begravelsesprotokollerne indtastet – og dermed skabe en stor indgang til mange andre kilder, bl.a. kirkebøgerne. Vær også opmærksom på de mange nye indtastningsprojekter, Rigsarkivet stabler på benene i disse år.

Samarbejde med DIS-Danmark

Samfundet og DIS-Danmark har i flere år samarbejdet omkring en fælles kontingentopkrævning, hvor DIS-Danmark opkræver medlemmerne på vegne af Samfun-

det. Der har været lidt problemer med opkrævningen i 2016, hvilket vores kasserer Henriette Høeg vil komme nærmere ind på under pkt. 4, Regnskab. Overordnet set har samarbejdet i 2017 fungeret fint, og jeg skal takke DIS-Danmark for det udførte arbejde, samt Henriette Høeg for sin flotte indsats. Som formand er det en stor tryk-
hed at have en meget kompetent kasserer til at holde styr på finanserne.

Sammenlægningsplaner

Bestyrelserne i de tre landsdækkende foreninger – Samfundet, DIS-Danmark og SSF – har i flere år arbejdet mod en sammenlægning: én fælles landsdækkende slægtshistorisk forening. Jeg har bl.a. nævnt den fælles kontingentopkrævning. Sidste weekend, den 22. april, holdt DIS-Danmark generalforsamling, og her sikrede bestyrelsen sig medlemmernes opbakning til at arbejde videre mod en fælles løsning. Den 29. april holder SSF generalforsamling, hvor samme emne skal vendes.

Uden medlemmernes opbakning har det ikke sin gang på jord, så det er vigtige skridt, DIS-Danmark og SSF tager i disse dage. Hvis de to foreninger bliver én forening, må Samfundet i fællesskab med den nye landsdækkende forening se nærmere på, om vi også skal være en del af det nye. Der er mange fordele, jeg kan bl.a. nævne fælles hjemmeside, fælles kontingentopkrævning, større målgruppe og mere slagkraft over for politikerne. Ulemper er der dog også – det skal man ikke være blind for. Men bestyrelsen – og sikkert også mange af vore medlemmer – følger udviklingen i spænding. Og bliver det aktuelt, genoptager vi naturligvis drøftelserne og overvejelserne, i fællesskab med vores medlemskare.

Efteråret 2017

Samfundets foredragsrække har som nævnt været en stor succes, og vi fortsætter ufortrødent arbejdet i efteråret 2017. Vi har fået stablet 4 foredrag på benene, og jeg kan allerede nu løfte sløret for emnerne og foredragsholderne:

Jeg holder foredrag om regnskaber og skattemandtal, hvilket er centrale kilder før kirkebøgerne. Tommy P. Christensen holder foredrag om håndbøger og opslagsværker for slægtsforskeren – noget man ikke skal glemme i en tid, hvor mange regner med at kunne finde alt på nettet. Ronny Andersen, der er statens heraldiske konsulent og kongelig våbenmaler, laver en workshop, hvor man får gode fif til, hvordan man laver sit eget våbenskjold – og der bliver mulighed for at sætte farveblyanten til papiret og prøve rådene af på stedet. Til sidst gentager Anton Blaabjerg successen fra forårssæsonen, nemlig hans foredrag „Slægtsforskning omkring tiden, hvor kirkebøgerne begynder – og måske langt tilbage“. Der er altså meget at glæde sig til, så hold øje med vores hjemmeside eller tilmeld jer vores nyhedsbrev.

Også arbejdet med *Personalthistorisk Tidsskrift* 2017 er i proces, og i år bliver temaet „Dansk Vestindien“ som følge af 100-året for Danmarks salg af øerne. I den forbindelse har Samfundet søgt Statens Kunstfond om fondsstøtte, og for nogle få uger siden fik vi at vide, at fonden har bevilget 25.000 kr. til *Personalthistorisk Tidsskrift*

2017. Det er en rigtig glædelig nyhed. For selv om *Personalhistorisk Tidsskrift* altid indeholder meget mere end årets skiftende temaer, betyder det, at tidsskriftet styrkes, og at redaktionen får et større råderum og bliver bedre i stand til at leve op til de forventninger og krav, vi allesammen stiller til årbogen. Bestyrelsen og jeg har stor tiltro til, at redaktøren med redaktionen i ryggen igen i år er i stand til at levere et godt og læseværdigt produkt. Vi er mange, der glæder os til udgivelsen i november; men mere om årbogen om lidt, når redaktøren får ordet.

Afslutning

Jeg vil slutte af med at takke Rigsarkivet for lov til endnu engang at bruge disse flotte lokaler til Samfundets generalforsamling og desuden takke alle jer, der er mødt op her i dag. Tak skal I have.

Regnskab og fastlæggelse af kontingent

Kasserer Henriette Høeg gennemgik det reviderede regnskab. Forsamlingen havde på forhånd haft mulighed for at orientere sig i det, da det var sendt ud til alle medlemmer.

Kassereren opfordrede forsamlingen til at indbetale via betalingservice i stedet for F1-betaling, da sidstnævnte koster 3 kr. mere. Der blev spurgt, om man får en påmindelse, når man benytter betalingservice. Hertil blev der svaret ja.

Kassereren lagde vægt på følgende i sin gennemgang:

- Kontingentet opkræves af DIS-Danmark
- Dansk Lokalhistorisk Forening har doneret 5.000 kr. til *Personalhistorisk Tidsskrift* 2016.
- Mellerup-fonden har doneret 15.000 kr. til afholdelse af Historiske Dage 2016.
- Udviklingen i løbet af de sidste 5 år viser en nedgang i fondstilskud.
- I løbet af perioden 2010-2016 har der været overskud i regnskabet, når man ser bort fra 2015.
- Medlemstallet er svagt stigende. Der er lige nu 603 medlemmer, heraf 550 danske, 48 europæiske og 5 oversøiske.
- Samfundet vil så vidt muligt ophøre med sende breve med posten (snail mail) og i stedet sende nyhedsbreve for at spare porto.

Fastsættelse af kontingent

I 2016 blev der vedtaget en kontingentforhøjelse. Kontingentet for 2017 er uændret i forhold hertil, dvs.

- 275 kr. for danske medlemmer
- 310 kr. for europæiske medlemmer
- 350 kr. for oversøiske medlemmer

Valg af formand (formanden vælges særskilt)

Den nuværende formand, Michael Dupont, blev genvalgt uden modkandidater.

Valg af bestyrelsesmedlemmer

Anton Blaabjerg, Erik Nørr og Poul Wachmann er på valg. De blev alle tre genvalgt.

Valg af revisorer og revisorsuppleant

Revisorer: Jette Selbach blev genvalgt som revisor. Nyvalgt revisor blev Lena Sørensen. Som revisorsuppleant valgtes Jørn Dietrich.

Indkomne forslag

På skæringsdagen 15. marts var der ikke kommet nogen forslag.

Eventuelt

Anton Blaabjerg reklamerede for salg af Erik Nørr: Latinskolens religionslærere 1853-1903 og Ejvind Slottved: Lærestole og lærere ved Københavns Universitet 1537-1977

Til slut takkede dirigenten Bjørn Westerbeek Dahl for god ro og orden.

Referent: Karin Berg

Årsregnskab 2015

217

Indtægter	2016	2015
Kontigenter	147.805	149.500
Salg af bøger m.v.	6.826	5.206
Porto	1.746	2.231
Renter og gebyr	0	0
Tilskud Fonde	6.254	2.979
Fælles arrangementer	1.480	0
I alt	164.111	159.916
Årets resultat overskud	-12.010	444
	152.101	160.360

Udgifter	2016	2015
Personalhistorisk Tidsskrift Tryk	75.441	88.049
Forsendelse	33.425	37.060
Øvrige omkostninger	3.868	481
PR	1.013	6.585
Bogkøb samt opbevaring	4.184	4.000
Møder og rejser	14.546	15.671
Administration	8.136	6.212
Gebyrer	888	1.172
Opkrævningsgebyr til DIIS	9.220	9.220
Kontingenter	400	400
I alt	152.101	168.895

Aktiver	
Likvid beholdning	214.712
Tilgodehavender Medlemmer	1.950
Tilgodehavende Fonde	5.894
	222.556

Medlemstal pr. 31.12.2015: **578**

Medlemstal pr. 31.12.2016: **605**

Passiver	
Egenkapital pr. 01.01.2016	212.728
Årets overskud	12.010
Egenkapital pr. 31.12.2016	224.738
Forudbetalt kontingent	135
Skyldige omkostninger	760
Offentlige myndigheder Moms	-3.077
Hensættelser	0
	222.556

Regnskabet er revideret og afstemt med de foreliggende bilag.

Henriette Høeg, *kasserer (sign)*

Jette Selbach, *revisor*

Jens Worsøe, *revisor*

Indkaldelse til Samfundets ordinære generalforsamling

Sted: Harsdorffsalen, Rigsarkivet, Tøjhusgade 1, 1218 København K

Tirsdag den 24. april 2018, kl. 16.30

Dagsorden

1. Valg af dirigent
2. Valg af referent
3. Bestyrelsens beretning
4. Regnskab og fastsættelse af kontingent
5. Valg af formand
6. Valg af bestyrelse
7. Valg af revisor og revisorsuppleant
8. Indkomne forslag
9. Eventuelt

Foredrag

I forbindelse med generalforsamlingen vil der være foredrag. Foredragets titel vil blive offentliggjort på www.genealogi.dk.

Alle medlemmer, der endnu ikke har meddelt Samfundet deres mail-adresse, bedes gøre det snarest muligt til kasserer@genealogi.dk.

Med venlig hilsen
Bestyrelsen

Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger

Sammenslutningen, SSF, blev stiftet 1981 som paraplyorganisation for en kreds af slægtshistoriske foreninger. Disse ligger spredt over hele landet og har en samlet medlemsskare på knap 4.000 fordelt på 32 foreninger.

Landsorganisationen arbejder på at styrke samarbejdet mellem landets øvrige foreninger og organisationer med beslægtede formål. SSF støtter medlemsforeningernes arbejde og varetager slægtsforskernes interesser over for offentlige myndigheder, driver egen hjemmeside og udgiver medlemsbladet Slægten to gange årligt.

Blandt andre aktiviteter kan nævnes den årlige Slægtshistorisk Weekend og uddeling årets slægtsforskerpris, begge dele i samarbejde med foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data.

SSF's Slægtens Forlag forsøger at hjælpe til med at udgive slægts- og personalhistoriske arbejder, som måske ellers ikke ville have set dagens lys. Litteraturformidlingens publikationsliste kan ses på SSF's hjemmeside eller rekvireres hos:

Anton Blaabjerg, Fredensgade 38, 8800 Viborg, tlf. 8661 0436, E: blaab@webspeed.dk

Slægtens Forlag har siden begyndelsen af 1990'erne udgivet ca. 30 titler, en del i op til flere oplag, men en halv snes er udsolgt. En snes titler er indkøbt til videreformidling og mange titler forsøges solgt som antikvariske tilbud.

De nyeste skud på forlagets stamme er Flemming Aagaard Winthers bog Danske Præstehustruer, tillæg til S.V. Wibergs Dansk Præstehistorie. 468 sider til kun 200 kr.

Kirstin Nørgaard-Pedersens 2-bindsværk Sejerslægten, en østjysk storbondeslægt. - Med udgangspunkt i 1400-tallets i Farre i Sporup Sogn i Gern Herred skildres 9-10 generationers forgreninger til 1700-tallets sidste halvdel. Knap 700 sider, kun 450 kr.

Samtidigt blev samme forfatters 2-bindsværk om Herredsfogedslægten genudgivet. Med udgangspunkt i Borum i naboherredet Framlev følges 8 slægtsled fra 1500-tallet Ligeledes knap 700 sider til kun 450 kr.

Alt bestilles hos ovennævnte Anton Blaabjerg.

DIS-Danmark - Slægt & Data er Danmarks største forening for slægtsforskere med ca. 7500 medlemmer. Vi er for alle, begyndere så vel som garvede.

Som medlem får du fire gange årligt tidsskriftet **Slægt & Data**, der indeholder et bredt spektrum af artikler indenfor emnet.

Du får fuld adgang til vores hjemmeside, hvor du i DIS-Forum kan stille spørgsmål og få hjælp til så at sige alt inden for slægtsforskning. Gå på opdagelse blandt mange scannede og indtastede kilder, besøg leksikonet DIS-Wiki og find nyttige bogværker i DIS-Bibliotek.

Du kan blive medlem af en lokalforening og her deltage i møder og kurser.

Medlemskab koster kun 250 kr. pr. år.

Se mere på hjemmesiden www.slaegtogdata.dk

Register

Register

til Personalhistorisk Tidsskrift 2016

Af Ronny Andersen

Personerne anføres som hovedregel på deres slægtsnavn, således som det er anført i teksten. Sammensatte navne, f. eks. Lente-Adler, sættes på første dels begyndelsesbogstav, altså i det nævnte tilfælde på L. Partikler som von, de, des, de la, zum o.s.v. ses der bort fra; f. eks. sættes des Vignes under V. Som hovedregel kan det ikke påregnes at finde navne, der alene optræder i noter og litteraturlister.

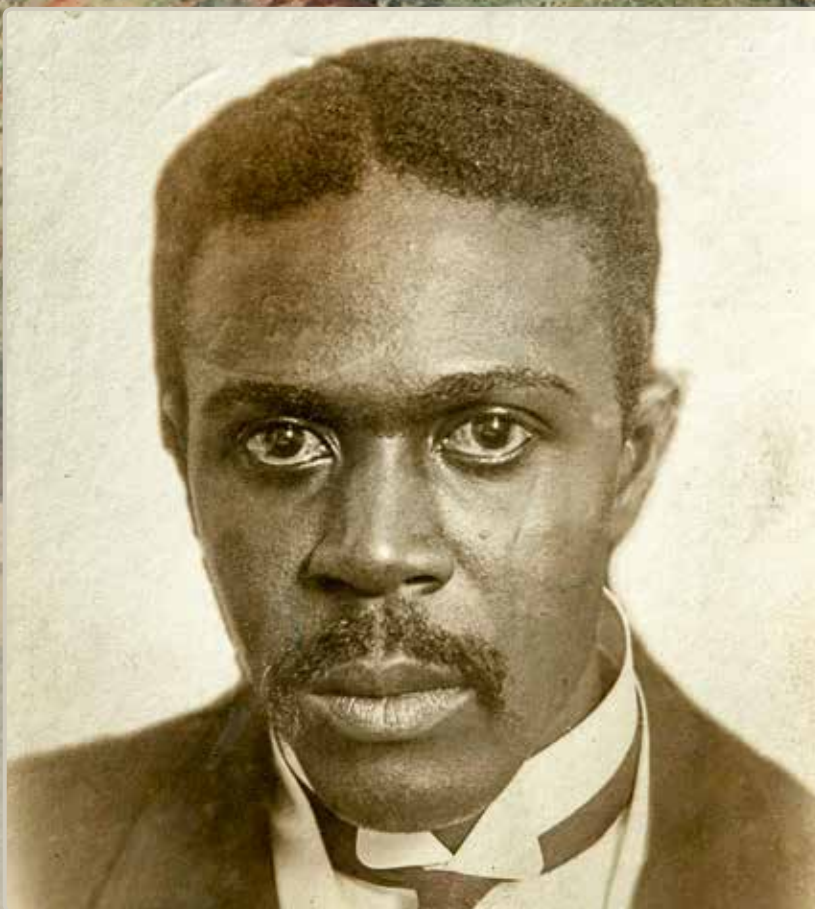
- Adams, Alton A., orkesterleder, s. 23
Adriana Maria, s. 142
Alberti, P.A., s. 199, 200, 201
Albrecht af Østrig, s. 194
Anderdatter, Anna, s. 158
Andersdatter, Abel, s. 159
Andersdatter, Karen, s. 166, 168
Andersdatter, Kirstine, s. 158, 159, 161
Andersen, Christen, s. 158, 159
Andersen, Hans, s. 127
Andersen, Jegge, s. 156
Andersen, Jens, s. 158
Andersen, Jens, s. 158, 159
Andersen, Jes, s. 163, 164
Andersen, Niels, s. 158
Andersen, Nis, s. 164
Andersen, Ronny, cand.mag., arkivar, s. 107, 122, 216
Andersen, Sønnich, s. 158, 159
Anderskone, Anne, s. 168
Andreses, Christine, s. 160
Anthony, Charles C., kasserer, s. 23
Askgaard, Helle, s. 201
Baden, G.L., historiker, s. 107
Barents, Anna, s. 138, 142, 143
Baumann, R., s. 77
Beenfeldt, Henrik Gottfred, maler, s. 38
Bender, Susanne Krogh, s. 190
Berg, Karin, s. 216
Beyer, Anna (Sørensdaughter), s. 161
Beyer, Anna Sørensdaughter, s. 169
Beyer, Fedder Pedersen, s. 164, 165
Beyer, Herlig, s. 163
Beyer, Peder Andersen, s. 165
Beyer, Søren Pedersen, s. 161
Beyer, Søren Pedersen, s. 163, 164, 165
Beyerholm, Kirsten Pedersdatter, s. 165
Beyerholm, Peder Hansen, s. 164
Bilfinger, Wendel von, greve, s. 135
Birkler, Jesper, præst, s. 104
Blaabjerg, Anton, genealog, s. 189, 213
Boeskov, Signe, s. 198
Bonderup, Gerda, dr.phil., s. 43
Booijesen, Christian, s. 139
Borgbjerg, F.J., medlem af Folketinget, s. 28
Bough, Ralph, journalist, s. 23
Bouman, Gerrit, notar, s. 139
Boyesen, Hans, s. 162
Boysen, Rasmus, s. 162
Boysen, Sønnich, s. 166
Brahe, Sophie, s. 195
Brahe, Tycho, s. 195, 196
Brandes, Edvard, finansminister, s. 20, 21
Broeder, Nanning, kaptajn, s. 130
Brow, Theobald, butiksindehaver, s. 23, 25
Bruun, Maria, s. 156
Bruun, Ode, s. 156
Bruun, Sara, s. 156
Bugge, Niels, s. 199
Bøggild-Andersen, C.O., historiker, s. 108
Baars, Marten, konstabel, s. 133
Canegata, C.C., s. 18
Carlsen, Cecilie Damgaard, s. 212
Cavling, Henrik, redaktør, s. 21
Chabert, Ralph de, redaktør, s. 22, 23, 25
Christensen, Gunner, s. 162
Christensen, Hans, s. 163
Christensen, Hans, s. 171
Christensen, I.C., s. 201
Christensen, Mads, s. 169
Christensen, Peter W., s. 216
Christensen, Tommy P., MVU, cand.mag., s. 192, 194, 206, 214, 216

- Christian 10.**, s. 21, 23, 29
Christian 9., s. 96
Christian II., s. 191
Christian V., s. 107, 109, 111, 120
Christoffer af Bayern., s. 193, 194
Clausen, Magdalena., s. 188
Clemmensen. redaktør, s. 204
Cohr, Carl M., s. 206
Cronhammer, Ingvar. kunstner, s. 103
Crowe, Cornelius., s. 29
Danner, grevinde., s. 199
Degn, Ole. dr.phil., arkivar, s. 196
Demant, Emilie., s. 201, 202, 203
Deuntzer, J.H., konseilspræsident, udenrigsminister, s. 18
Dietz, Susanne Malchau., s. 68
Dupont, Michael. cand.mag., s. 187, 211, 216
Duvantier, Alice., s. 203
Ebby., s. 81
Ebsen, Ib., s. 171
Edwards, Louise., s. 80
Ejstrud, Jannie Uhre. ph.d., museumsinspektør, s. 65, 88
Ellis, Susan., s. 69
Elsbøll, Lisa. cand.phil., kursuskonsulent, s. 196
Elskoe, Andrew E., sekretær, s. 23, 25
Enemark, Poul. historiker, s. 193
Engelsted, dr., s. 55
Faber, Johannes Henrik., s. 75, 95
Fabrici, Petri., s. 163
Fabricius, Knud. historiker, s. 108, 193
Feddersdatter, Anne., s. 164
Fog, Mogens., s. 203
Fogh, Albert., s. 119
Franchimont, Adriana Magna., s. 135
Francis, Arabella., s. 17
Frandsdatter, Karen., s. 156, 168
Frandsdatter, Kirsten., s. 156, 168
Frandsen, Anders Hansen., s. 158
Frandsen, Andreas Hansen., s. 158, 160, 161
Frandsen, Andreas Hansen., s. 160
Frandsen, Christian. bogholder, s. 153, 154, 160, 162, 171
Frandsen, Ellen Hansdatter., s. 158
Frandsen, Hans Ousen., s. 156, 158, 157, 161, 166, 168, 173
Frandsen, Mathias., s. 157, 168
Frandsen, Peter Andreasen., s. 160, 161
Frandsen, Thyge., s. 156
Frederik I., s. 191
Frederik II., s. 196, 197
Frederik VII., s. 199
Fridericia, J.A., historiker, s. 108
Friis, Johan., s. 196
Fuglede, N.C.M., kaptajn, s. 19
Færch, Ole., s. 190, 191, 192
Gammeltoft-Hansen, Bendt. museumsstifter, s. 102
Gamst, familien., s. 91
Gamst, Henrik. metalstøber, s. 91
Ganskopp, Elmer H., s. 69
Gefken, Jan. vinhandler, s. 141
Gelder, Roelof van. historiker, s. 132
George, Madam. jordemoder, s. 52
Giessing, H.P., forfatter, s. 107
Gjordsen, Claus., s. 191
Glenthøj, Rasmus. ph.d., lektor, s. 189
Gram-Hanssen, Claus. skibslæge, s. 98, 99, 100, 101
Grammaticus, Saxo., s. 197
Green, Jørgen. forfatter, s. 187
Griffenfeld, Charlotte Amalie., s. 120
Griffenfeld, Peder Schumacher., s. 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121
Graaf, Christian de., s. 138
Graaf, Lourens de., s. 140
Graaf, Maria de., s. 129, 138, 139, 140
Graaf, Nicholas de., s. 138
Gyldenløve, Ulrik Frederik., s. 111, 115
Gøbel, Erik. fhv. seniorforsker, s. 15, 33
Hagemann, G.A., s. 82
Hagemann, Gustav., s. 82, 83, 87
Hall, Bert S., s. 194
Ham, Herman von. kgl. våbenmaler, s. 120
Hansdatter, Anna., s. 158
Hansdatter, Ellen., s. 158
Hansdatter, Esther Marie (Mikkelsdatter)., s. 163
Hansdatter, Gyde., s. 162, 163
Hansdatter, Maren., s. 158
Hansen (Ousen), Anders., s. 166
Hansen, Adser., s. 162
Hansen, Anders (Ove)., s. 158
Hansen, Anders Oue., s. 168
Hansen, Anders., s. 164
Hansen, Anders., s. 168
Hansen, C.P.M., kabinetssekretær, s. 21
Hansen, Christen., s. 171
Hansen, Christian. konstabel, s. 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143
Hansen, Frands., s. 156, 166, 168
Hansen, Frands., s. 158, 168, 173
Hansen, Frands., s. 159
Hansen, Hans Wilhelm., s. 158
Hansen, Jef., s. 161, 162
Hansen, Jens., s. 165, 166, 168
Hansen, Jep., s. 171
Hansen, Jørgen., s. 162
Hansen, Knud L., kaptajn, s. 98
Hansen, Knudt., s. 188
Hansen, Marie Kirstine., s. 160
Hansen, Mathias., s. 158
Hansen, Mikkil., s. 163
Hansen, Niels., s. 171
Hansen, Nis., s. 163, 167
Hansen, Peder., s. 156
Hansen, Peder., s. 166
Hansen, Peder., s. 168

- Hanses, Marina**, s. 165
Hanses, Sidsel, s. 160
Hanskone, Maren, s. 171
Hatt, Gudmund, professor, s. 201, 202, 203
Hau, Christian, cand.med., s. 192, 193, 194
Haue, Harry, dr.phil., professor, s. 197
Heiberg, Steffen, historiker, s. 108, 191
Helweg-Larsen, L.C., guvernør, s. 18, 19, 20, 21, 25, 27
Helweg-Larsen, Poul, provst, s. 76, 100
Hemmingsen, Niels, s. 197
Henri Konow, kommandør, guvernør, s. 26, 29
Heymann, Frederik G., s. 194
Hingelberg, Christian Peter, s. 53, 54
Hiort-Lorenzen, Ingeborg, s. 21
Hoffmeyer, H., præst, s. 94
Hofman, Tycho de, genealog, s. 107, 112, 113
Holm-Meier, Sara, s. 67, 68
Huitfeldt, Arild, s. 196
Hulsebosch, Dirk, overstyrmand, s. 141
Hultquist, Lennart, s. 195
Hultquist, Marie, s. 195
Høeg, Henriette, kasserer, s. 215, 218
Hørup, Viggo, s. 200
Ibsen, Christen, s. 171
Ibsen, Jens, s. 171
Iversdatter, Dorthé, s. 169
Iversen, Laurids, s. 169
Jackson, Beata, s. 15
Jackson, David Hamilton, arbejderleder, s. 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32
Jackson, Peter, s. 15
Jackson, Wilford, s. 15
Jacobsen, Henriette Kragh, s. 212, 216
Jacobsen, Svend, slægtsforsker, s. 153, 173
Jacobsen, Søren, s. 158
Jacobus, s. 142
Jebsdatter, Anne, s. 162
Jebsdatter, Karen, s. 162
Jebsen (Ibsen), Ebbe, s. 171
Jebsen, Andersen, s. 171
Jebsen, Peder, s. 162
Jendresdatter, Esther (Hendriksdatter), s. 163
Jensdatter, Mette, s. 163
Jensen, Birgit Bjerre, s. 117
Jensen, Hans Jørgen, s. 169
Jensen, Hans, s. 166, 168
Jensen, Iver, s. 169
Jensen, Jens, s. 158
Jensen, Kjeld Bjerrum, s. 196, 197
Jensen, Mathias, s. 163
Jensen, Niklas Thode, ph.d., arkivar, s. 43, 45, 68
Jensen, Per, s. 171
Jensen, Sønnich, s. 158, 165, 166
Jepsen, Nis, s. 171
Jepsen, Peder, s. 171
Jesdatter, Mette, s. 163, 164
Jexlev, Thelma, historiker, arkivar, s. 190, 191
Johannes, s. 139, 140
Joseph, Theolinda, s. 30
Julius Schovelin, medlem af Folketinget, s. 28
Jørgensdatter, Cathrine (Pederskone), s. 156, 158
Jørgensen, A.D., historiker, s. 107, 112, 113, 114, 115, 117, 118
Jørgensen, Christen, s. 158
Jørgensen, Ellen, historiker, s. 196
Jørgensen, forvalter, s. 18
Jørgensen, Jørn, s. 171
Jørgensen, Mads, s. 162
Jørgensen, Mads, s. 163, 164
Jørgensen, Peder, s. 162
Jørgensen, Peder, s. 162
Kam, Søren, s. 201, 204
Kaminsky, Howard, s. 194
Kingo, Thomas, biskop, digter, s. 121
Kirkebæk, Mikkel, historiker, s. 203, 204
Kiyao, s. 81
Kjellén, Rudolf, s. 202
Kjærsgaard, medlem af Folketinget, Folketingets formand, s. 189
Knudsdatter, Ester, s. 162
Knudsen, Maren Cathrine, diakonisse, s. 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87
Knudtzen, Nicolau, s. 188
Knudtson, Hans Carl, s. 188
Knudtson, Hans Jørgen, s. 188
Knudtson, Nicolay Hinrich, s. 188
Knutsson, Karl (Bonde), s. 194
Kong Peter, s. 81
Konow, Hans, s. 188
Krag, Niels, s. 196
Krag, Niels, s. 197
Kruppen, Otte, s. 192
Kaas, Niels, s. 196
Lange, Erik, s. 195
Langkjær, Anders Jensen, jurist, s. 78
Langkjær, Emilie, fotograf, s. 78, 79, 80, 82, 83, 87
Larsen, Jørgen Stage, s. 153
Lassen, Per, s. 171
Laugesen, Hans, biskop, s. 197
Lauridsen, Iver, s. 169, 170
Lauridsen, Jens, s. 18, 164
Lauridsen, John T., dr.phil., forskningschef, s. 203, 204
Lauritsen, Niels, s. 158
Laursen, Hans Jørgen, s. 69
Lawaetz, Carl, plantageejer, s. 86
Lawaetz, familien, s. 75, 100
Lawaetz, Fritz, s. 100
Lawaetz, Kai, s. 100
Lawson-Haith, Juanita, s. 69, 85
Lindgreen, Adam, professor, institutleder, s. 153, 182
Lodisio, Adriana Gertrude, s. 135
Lodisio, Christina, s. 129, 140, 141, 142

- Lodisio, Jacob**, bedemand, s. 138, 140
Lodisio, Jacob, underkonstabel, s. 134, 135, 139, 140, 143
Lodisio, Jacoba Maria, s. 135
Lund, H.C., metalstøber, s. 90, 92
Lund, Joachim, ph.d., lector, s. 201
Lund, Jørn, s. 189
Lund, Mathias Nielsen, s. 157
Lund, Theodor Adler, lærer, s. 21
Lunyakov, Sascha, s. 194
Lykke, Lisbeth Aagaard, cand.mag., museumsinspektør, s. 65, 88
Lützen, Iréne, s. 205, 206
Lützen, Karin Cohr, mag.art., lektor, s. 205, 206
Macek, Josef, s. 194
Mackinder, Halford J., s. 202
Madsdatter, Anne, s. 164
Madsdatter, Catharina, s. 163, 164
Madsdatter, Dorte, s. 169
Madsen, Laurids, s. 164
Madsen, Niels, s. 169
Mahan, Alfred T., s. 202
Mathiasdatter, Anne Marie, s. 156, 157
Mathiasdatter, Kirsten, s. 156, 157
Mathiasdatter, Maren, s. 156
Mathiasdatter, Mette, s. 157
Mathiasen, Christopher, s. 156
Mathiasen, Niels, s. 156
Mathiasen, Thyge, s. 156
Mathiasen, Wilhelm Adolph, s. 163
McFarland, menighedsrådsformand, s. 100
McIntosh, Eliza Hamilton, s. 15
McIntosh, James Hamilton, s. 15
McIntosh, Maria, s. 15
Meijer, Hendrik, s. 142
Melanchton, Philip, s. 197
Melbye, Fritz, maler, s. 49
Meulman, Herman (Harmen), s. 138, 142, 143
Meyer, Kurt, s. 203, 204
Mikkelsen, Jørgen, ph.d., arkivar, seniorforsker, s. 37, 60, 201, 216, 218
Mikkelsen, Stella Borne, cand.mag., fuldmægtig, s. 199
Moller, O.H., s. 168
Moorehead, George A., s. 29
Morsing, Christian Torkelsen, rektor, s. 191
Mossin, C.H., s. 53
Motzfeldt, Johannes, s. 112
Motzfeldt, Peter, s. 110, 111, 112
Mulder, Casper Christiaan, s. 138, 140
Mühlenfels, Baltazar Friderich, s. 39
Møller, Niels Lauridsen, s. 166
Møller, Sønnich (Nielsen), s. 156, 165, 166
Nansen, Hans, borgmester, s. 113
Nansen, Karen, s. 113
Naporra, George, sømand, s. 131, 133, 143
Nielsdatter, Karen, s. 156
Nielsdatter, Karen, s. 165
Nielsen, Anders, s. 158, 169
Nielsen, Chresten, s. 169, 170
Nielsen, Fedder, s. 164, 165
Nielsen, Flemming Borg, cand.mag., lektor, s. 190
Nielsen, Hans, medlem af Folketinget, s. 21
Nielsen, Jens, s. 169
Nielsen, Per, s. 194
Nielskone, Bodil, s. 158
Nisdatter, Kirsten, s. 163, 164
Nissen, Tol, s. 162, 163
Nisses, Anna, s. 168
Nyholm, Hans, s. 91
Nyrop, Camillus, s. 96
Nørr, Erik, dr.phil., seniorforsker, s. 91, 92, 93, 102, 104
Obsen, Hans, s. 162, 163
Obsen, Knud, s. 163
Olden-Jørgensen, Sebastian, ph.d., lektor, s. 107, 118, 120
Olesen, Oluf, præst, s. 70
Olsen, Lensa Gjedde, s. 68
Ousen, Anders Pedersen, s. 166, 168
Overstraten, Pieter Gerardus van, generalguvernør, s. 135
Ovesen, A., udgiver, s. 18
Oxe, Peder, s. 196
Oxholm, Peter Lotharius, s. 46
Paludan-Müller, Alfred, fotograf, s. 82
Pantmann, Birgitte, s. 212
Paulsen, Hans, s. 168
Pedersatter, Dorte, s. 162
Pedersen, Broder, s. 171
Pedersen, Christen, s. 156
Pedersen, Hans, s. 168
Pedersen, Hans, s. 168
Pedersen, Jeb, s. 171
Pedersen, Jørgen, rentemester, s. 192
Pedersen, Jørgen, s. 162
Pedersen, Poul, s. 162
Pentz, Nina Etting, s. 212
Peter Petersen, s. 163
Petersen, Henrik, s. 163
Petersen, Magnus, tegner, s. 111
Petersen, Robert Storm, tegner, s. 22
Petersen, Thit Birk, museumsinspektør, s. 212
Petræus, Paul, s. 166
Piet, Kier van de, notar, s. 142
Podebusk, Henning Hansen, s. 193
Poulsen, Sven Refslund, skibslæge, s. 98
Prange, Knud, historiker, s. 190, 193
Querengässer, Alexander, s. 194
Rasmussen, Hans, s. 161, 162
Rasmussen, Niels, s. 161
Rasmussen, Peter Hertel, cand.phil., projektseniorforsker, s. 203, 204
Reubel, Charles Christoper, avisagent, s. 23, 25
Rezende, Elizabeth, s. 69, 82
Rian, Øystein, professor, s. 107
Richards, Maria, s. 30
Riebe, Pierre Frederik, kaptajn, s. 135, 136, 137

- Rode, Ove**, indenrigsminister, s. 29
- Rohde, Ina**, s. 203
- Roos, Carl**, professor, s. 202
- Roos, Kamma**, s. 202
- Rosalie, Nanny**, s. 82, 83, 87
- Rothe, C.P.**, forfatter, s. 107
- Rübner-Petersen, Olaf**, skoledirektør, s. 18, 19, 26, 27
- Rømer, A.M.**, styrmænd, s. 98
- Scavenius, Erik**, s. 202, 203
- Schlegel, Poul E.W.**, læge, s. 37, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 53, 56, 59, 60
- Schmidt, Alfred**, tegner, s. 28
- Schmiegelow, H.O.**, administrator, s. 19
- Schnorr, præst**, s. 100
- Scholten, Frederik von**, tolder, s. 94
- Scholten, Peter von**, generalguvernør, s. 17
- Shou, Kaare R.**, s. 199, 200, 201
- Schumacher, Albert**, s. 110, 111
- Schumacher, Albert**, s. 111
- Schumacher, Arp**, s. 110
- Schumacher, Gert**, s. 110
- Schumacher, Joachim**, s. 110, 111, 112
- Schumacher, Peder**, se Griffenfeld, Peder Schumacher
- Selbach, Jette**, s. 216
- Sigismund**, s. 194
- Slengerik, Carl**, medlem af Folketinget, s. 28
- Smede, Tammes**, s. 169
- Smedgaard, Dorte**, s. 201
- Snel, Harmen**, 127, 149
- Sonne-Jensen, Christine**, s. 212
- Stedmann, William**, læge, s. 41
- Steen, Poul**, s. 211
- Storsveen, Odd Arvid**, s. 189
- Susse**, s. 81
- Svanning, Hans**, s. 197
- Svendsen, Jørgen**, s. 162
- Sydnor, Charles**, historiker, s. 203
- Sønnichsdatter, Esther**, s. 166
- Sønnichsdatter, Kirsten**, s. 158
- Sønnichsdatter, Lene**, s. 158, 159, 165, 166
- Sønnichsdatter, Mette**, s. 158
- Sønnichsen, Both**, s. 166
- Sønnichsen, Niels**, s. 158
- Sønnichsen, Thomas**, s. 166
- Sønnichsens, Botilla**, s. 159
- Sørensen, Jørgen Würtz**, s. 193
- Tagesen, Henrik**, s. 193
- Tammeson, Peder**, s. 169
- Tang, Peder**, s. 198, 199
- Tausen, Hans**, s. 197
- Thiset, Anders**, s. 113, 114
- Thomasdatter, Kirsten**, s. 169, 170
- Thommessen, Olemic**, præsident for det norske Storting, s. 189
- Thomsen, Anders**, s. 162
- Thomsen, Asbjørn Romvig**, ph.d., arkivar, s. 154, 155
- Thomsen, Peter**, s. 165, 166
- Thomsens, Catharina (Hansdatter)**, s. 165, 166
- Thomses, Karen**, s. 165
- Thott, Otto**, s. 195
- Thygesdatter, Kirsten**, s. 156, 158
- Thygesen, Jørgen**, s. 156, 158
- Tolsen, Knud**, s. 162, 163
- Tolsen, Nis**, s. 162, 163
- Troschell, Michael Carl**, metalstøber, s. 95
- Truman, Harry S.**, præsident, s. 86
- Turnbull, Stephen**, s. 194
- Ulsig, Erik**, historiker, s. 193
- Vaupell, Otto**, forfatter, s. 107, 111
- Vedel, Anders Sørensen**, s. 196, 197
- Vejdegren, Ronja Hougner**, cand.mag., arkivar, redaktør, s. 212, 214
- Verney, Victor**, s. 194
- Visby, Frederik**, maler, s. 59
- Walbom, Anne**, s. 82
- Washington, Booker T.**, s. 25
- Wegener, C.F.**, geheimearkivar, kgl. historiograf og ordenshistorigraf, s. 196, 197
- Weijers, David**, bådsmænd, s. 141
- Wiese, Albertus Hendrikus**, s. 135
- Wissing, Johannes V.R.**, læge, s. 37, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60
- Wolff, Odin**, forfatter, s. 107
- Wolther, Louise**, s. 67, 79, 80, 85
- Worm, Ole**, videnskabsmand, s. 113
- Worm, Willum**, s. 113
- Worsøe, Jens**, s. 216, 218
- Waaben, Ebba**, historiker, arkivar, s. 191
- Zahrtmann, Sophie**, forstanderinde, s. 65, 66, 69, 70, 72, 74, 77, 78, 83, 84, 87
- Zander, Katharina**, s. 212
- Zeeberg, Peter**, ph.d., redaktør, s. 195
- Ziska, Johannes**, s. 194
- Ørnbjerg, Jacob**, ph.d., postdoc, s. 216
- Aagaard, Andreas A.J.**, læge, s. 41

I denne udgave af Personalhistorisk Tidsskrift er det overordnede tema: Dansk-Vestindiske skæbner. Dette tema er valgt, idet det i år er 100-året for at den danske stat solgte øerne til USA for den nette sum af 25 millioner dollars. Det er skæbnehistorier der på forskellig vis rummer historien om de næsten 250 år som Danmark var kolonimagt i Vestindien. Historier der giver en indsigt for både historikere, for det vestindiske og det danske samfund og for alle de efterkommere, hvis forfædre var slaver, bosættere eller magtelite i de dansk-vestindiske relationer.

ISSN 0300-3655